

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂMBİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FERŞÎ KİRÂAT FARKLILIKLARININ MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE
TÜRKÇE MEÂLLERDE TEZAHÜRÜ

DOKTORA

Recep BİRİNCİ

NİSAN-2026
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**FERŞÎ KIRÂAT FARKLILIKLARININ MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE
TÜRKÇE MEÂLLERDE TEZAHÜRÜ**

**THE MANIFESTATION OF VARIANT READINGS OF FARSHÎ QIRÂAT IN
THE COMMENTARIES OF THE QUR'ÂN IN THE TURKISH LANGUAGE
FROM THE CONSTITUTIONAL ERA TO THE PRESENT**

DOKTORA

Recep BİRİNCİ

**NİSAN-2026
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLÂMBİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**FERŞÎ KIRÂAT FARKLILIKLARININ MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE
TÜRKÇE MEÂLLERDE TEZAHÜRÜ**

**THE MANIFESTATION OF VARIANT READINGS OF FARSHÎ QIRÂAT IN
THE COMMENTARIES OF THE QUR'ÂN IN THE TURKISH LANGUAGE
FROM THE CONSTITUTIONAL ERA TO THE PRESENT**

DOKTORA

Recep BİRİNCİ

Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

**NİSAN-2026
GÜMÜŞHANE**

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ danışmanlığında, **Recep BİRİNCİ** tarafından hazırlanan “**Ferşî Kırâat Farklılıklarının Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâllerde Tezahürü**” isimli bu çalışma 15/04/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Prof. Dr. Yakup KAHRAMAN (Başkan)

.....
Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ (Danışman)

.....
Prof. Dr. Mustafa KAYHAN (Üye)

.....
Doç. Dr. Yusuf TOPYAY (Üye)

.....
Doç. Dr. Numan ÇAKIR (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali .../.../..... tarihli ve/..... sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu ÖZDEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Ferşî Kırâat Farklılıklarının Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâllerde Tezahürü**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

15/04/2026

.....

Recep BİRİNCİ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında sürecin her aşamasında destekleri ve rehberlikleriyle bize yön veren danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a, lisans döneminden itibaren ilimlerinden istifade ettiğimiz, araştırma süresince de değerli katkılarından hep payidar olduğumuz Prof. Dr. Mustafa KAYHAN'a, süreç boyunca ufuk açıcı önerileriyle tezimize değer katan Prof. Dr. Yakup KAHRAMAN'a ve savunma sürecinde yaptıkları kıymetli telkinlerle eseri olgunlaőtıran Doç. Dr. Yusuf TOPYAY'a ve Doç. Dr. Numan ÇAKIR'a hürmet ve teőkürlerimi arz ediyorum. Baőtta büyük emek ve fedakarlıklarla bizi yetiőtiren annem ve babam olmak üzere araştırma boyunca anlayış ve desteklerini esirgemeyen değerli aileme, yapıcı telkinleri ve aktif olarak sağladıkları değerli katkılardan ötürü Dr. Öğr. Üyesi Zeyd TABAN, Dr. Öğr. Üyesi N. Sefa DEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KAVALCIOĞLU'na teőkür ediyorum. Ayrıca kıymetli katkılarıyla tezimize değer katan ve isimlerini burada zikredemediğim mesai arkadaşlarıma, hocalarıma ve varlıklarıyla ve dualarıyla bizi motive eden tüm sevdiklerimize ve dostlarımıza teőkürü borç biliriz. Çalışma boyunca eserlerinden müstefid olduğumuz kıymetli müelliflerden merhum olanları rahmetle anıyor, hayatta olanlara sağlık ve afiyet diliyoruz.

Recep BİRİNCİ
GÜMÜŞHANE - 2026

ÖZET

Kur'ân'ın tilâveti ve anlaşılması bakımından kırâat ilminin müstesna bir yeri bulunmaktadır. Kırâat ilmi bu anlamda başta tefsir olmak üzere Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik ilmi disiplinlere kaynaklık etmektedir. Özellikle ferşî kırâat farklılıkları dikkate alındığında, kırâat ilminin tefsir ve meâl faaliyetleriyle münasebeti daha iyi anlaşılabilir. Bu çalışma, Meşrutiyet Dönemi'nden günümüze kadar Türkçe Kur'ân meâli olarak kaleme alınan eserlerde kırâat farklılıklarının anlam üzerindeki etkisini ortaya koymayı ve bu tesirin meâllere nasıl yansıdığını tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, klasik kırâat ve tefsir kaynaklarında yer alan ve anlamı etkileyen okuyuş farklılıkları tespit edilmiş; ardından bu farklılıkların çalışmada esas alınan Türkçe meâller üzerindeki tezahürü ortaya konulmuştur. Araştırmanın neticesinde kırâat farklılıklarının çalışmada esas alınan meâllere belirli bir düzeyde yansıtıldığı tespit edilmiştir. Mana üzerinde etkisi olan kırâat farklılıklarının bir hayli fazla olmasına karşın meallere yansıtılan ferşî farklılığın oldukça az olduğu gözlenmiştir. Meâl faaliyetlerinin Meşrutiyet Dönemi'nde ivme yakaladığı, Cumhuriyet döneminde hız kazandığı ve son yıllarda tefsirî tercümelerin artmasıyla kırâat farklılıklarının anlam bakımından daha görünür hâle geldiği anlaşılmaktadır. İncelenen eserlerde kırâat farklılıklarının yansıtılmasında, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas alma, alternatif kırâati tercih etme ve her iki okuyuşu birlikte değerlendirme şeklinde üç temel yaklaşım tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'de yaygın olarak Âsım kırâatinin tercih edilmesi, anlam çeşitliliğinin meâllere sınırlı düzeyde yansımaya yol açmıştır. Sonuç olarak, kırâat farklılıklarının Türkçe meâllere tam olarak yansıtılmadığı, ancak son dönemlerde bu konuda artan bir bilinç ve çabanın bulunduğu ortaya konulmuştur. Ancak bu konuda hâlen alınması gereken mesafe olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi, Ferşî kırâat farklılıkları, Kırâat ilmi, Meşrutiyet dönemi, Türkçe Kur'ân meâli.

SUMMARY

The science of Qırâat occupies an important place in both the recitation and interpretation of the Qur'ân. As a discipline closely related to tafsîr, it contributes to understanding the Qur'ânic text, especially through recitation variants that affect meaning. This study examines how such variants are reflected in Turkish translations of the Qur'ân from the Constitutional Era to the present and analyzes the methods used in their representation. Within this framework, variant readings recorded in classical Qırâat and tafsîr sources were identified and compared with selected Turkish translations. The findings show that recitation differences are reflected only to a limited extent. Although classical sources preserve numerous meaning-affecting variants, only a small portion of them appears in translation practice. Translation activities, which began in the Constitutional Era and expanded during the Republican Era, have recently developed further through interpretive and explanatory approaches, increasing awareness of recitation-based semantic diversity. Three main approaches were identified in the examined translations: prioritizing the reading adopted by the majority of reciters, selecting an alternative reading as the primary basis, and combining multiple readings within an interpretive framework. However, the predominance of the Qırâat of Âsım in Türkiye has significantly restricted the representation of alternative meanings. In conclusion, while Turkish Qur'ân translations do not fully reflect the semantic richness of recitation differences, recent studies demonstrate increasing scholarly awareness and effort in this field, although further progress is still needed.

Keywords: The constitutional era, The republican era, The science of qırâat, Turkish translation of the Qur'ân, Recitation variants that affect meaning.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLOLAR DİZİNİ.....	XIV
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XV
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Çerçevesi ve Yöntemi	5
1.3. Literatür Değerlendirmesi	8
2. KİRÂAT İLMİYLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK BİLGİLER	11
2.1. Kavramsal Çerçeve	11
2.1.1. Kırâat İlminin Tanımı	12
2.1.2. Kırâat İlmiyle İlgili Bazı Terimler.....	13
2.1.3. Tercüme ve Meâl Terimleri	16
2.1.3.1. Tercüme Kavramı ve Tanımı	16
2.1.3.1.1. Tercüme Çeşitleri	17
2.1.3.1.1.1. Harfî Tercüme	17
2.1.3.1.1.2. Tefsirî Tercüme	18
2.1.3.2. Meâl Kavramı ve Tanım	19
2.2. Kırâat İlmiyle İlgili Teorik Bilgiler.....	20
2.2.1. Kırâat İlminin Gelişim Süreci.....	20
2.2.2. Kırâat-i Aşere İmamları ve Râvileri	27
2.2.2.1. Hicaz Bölgesi	27
2.2.2.1.1. Medine Ekolü	28
2.2.2.1.1.1. Nâfi‘ (نافع)	28
2.2.2.1.1.2. Ebû Ca‘fer (ابوجعفر)	28
2.2.2.1.2. Mekke Ekolü	29
2.2.2.1.2.1. İbn Kesîr (ابن كثير)	29
2.2.2.2. Irak Bölgesi Kırâat Ekolleri	29

2.2.2.2.1. Basra Ekolü	29
2.2.2.2.1.1. Ebû Amr (ابو عمرو)	29
2.2.2.2.1.2. Ya'kûb (يعقوب الحضرمي)	30
2.2.2.2.2. Kûfe Ekolü	30
2.2.2.2.2.1. Âsım (عاصم)	30
2.2.2.2.2.2. Hamza (حمزة)	30
2.2.2.2.2.3. Kisâî (كساء)	31
2.2.2.2.2.4. Halef (خلف البزار)	31
2.2.2.3. Şam Bölgesi Kırâat Ekolleri	31
2.2.2.3.1. İbn Âmir (ابن عامر)	31
2.2.3. Günümüzde Kırâat-i Aşere	32
2.2.4. Sahih Kırâatlerin Özellikleri	32
2.2.4.1. Muttasıl ve Güvenilir Bir Senetle Resûlullah'a Ulaşması	33
2.2.4.2. Kırâatin İstinsah Ettirilen Nüshalardan Birinin Hattına Uygun Olması	33
2.2.4.3. Bir Vecihle Dahi Olsa Arap Diline Uygun Olması	34
2.2.5. Kırâat Farklılıklarının Sebepleri	35
2.2.5.1. Kırâat Farklılıklarının Menşei Olarak Yedi Harf Meselesi	35
2.2.6. Anlama Etkisi Bakımından Kırâat Farklılıkları	37
2.2.6.1. Anlamı Etkilemeyen Kırâat Farklılıkları	38
2.2.6.2. Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıkları	40
2.2.6.2.1. Fiille İlgili Ferşî Farklılıklar	41
2.2.6.2.2. İsimle İlgili Ferşî Farklılıklar	41
2.2.6.2.3. Harfle İlgili Ferşî Farklılıklar	42
2.2.7. Tefsir İlmi Açısından Ferşî Kırâat Farklılıkları	42
2.2.8. Kırâat İlminin Diğer İlimlerle Münasebeti	43
2.2.8.1. Kırâat İlminin Fıkıhla Münasebeti	43
2.2.8.2. Kırâat İlminin Kelâmla Münasebeti	45
3. MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE MEÂLLER	47
3.1. Kur'âniyyun Düşüncesinin Türkçe Meâllere Etkisi	47
3.2. Türkçe Kur'ân ve İbadet Söylemlerinin Türkçe Meâllere Tesiri	50
3.3. Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâl ve Tercümelerin Tarihi Seyri	54
3.3.1. Birinci Meşrutiyet Dönemi	55
3.3.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi	56
3.3.3. Cumhuriyet Dönemi	57
3.4. Çalışmada Esas Alınan Meâl/Tefsir ve Müellifleri (1876-2021)	69

3.4.1. Birinci Meşrutiyet Dönemi Müellifleri.....	69
3.4.1.1. Mehmed Fevzi Efendi (Risâle-i Ruhî's-Salat 1303/1885).....	69
3.4.1.2. Giritli Sırrı Paşa ve Sûre Tefsirleri	70
3.4.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Telifleri (1908-1923).....	70
3.4.2.1. Bereketzâde İsmâil Hakkı (Envâr-ı Kur'ân 1331/1912/1913).....	71
3.4.2.2. Mûsâ Kâzım Efendi (Safvetü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân 1335/1916)	71
3.4.2.3. Süleyman Tevfik (Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif)	72
3.4.3. Cumhuriyet Dönemi Müellifleri ve Eserleri.....	75
3.4.3.1. Cumhuriyetin Kuruluşundan Demokrasiye Geçiş (1923-1950)	75
3.4.3.1.1. Harf İnkılabından Önce Yapılan Telifler	75
3.4.3.1.1.1. Hüseyin Kazım Kadri, (Nûrû'l-Beyân, Kur'ân'ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercümesi 1924)	75
3.4.3.1.1.2. Mehmet Vehbi Efendi (Hülasâtü'l-Beyan 1924-1926).....	77
3.4.3.1.1.3. İsmâil Hakkı İzmirli (Meânî-i Kur'ân; Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi 1927)78	
3.4.3.1.1.4. Mehmet Âkif Ersoy (Kur'ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi 2016).....	80
3.4.3.1.2. Harf İnkılabından Sonra Yapılan Telifler (1928).....	82
3.4.3.1.2.1. Ömer Rıza Doğrul (Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi; Tanrı Buyruğu 1934)	82
3.4.3.1.2.2. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir 1935-1939).....	84
3.4.3.2. Demokrasiye Geçişten 1980 Askerî Darbesine Kadar Yapılan Telifler	87
3.4.3.2.1. Hasan Basri Çantay (Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm 1953).....	88
3.4.3.2.2. Ali Fikri Yavuz (Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi 1967).....	90
3.4.3.2.3. Süleyman Ateş (Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli 1975)	91
3.4.3.3. 1980 Darbe Döneminden 2002 Seçimlerine Kadar	93
3.4.3.3.1. Ali Özek ve Heyeti (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli 1987)	93
3.4.3.3.2. Bekir Sadak (Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı 1989)	94
3.4.3.4. 2002'den 2026 Yılına Kadar.....	95
3.4.3.4.1. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2007)	96
3.4.3.4.2. İslâmoğlu (Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir 2008).....	97
3.4.3.4.3. Abdülkadir Şener ve Heyeti (Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli 2010)98	
3.4.3.4.4. Mustafa Öztürk (Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri 2015)100	

3.4.3.4.5. Kandemir ve Heyeti (Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2017)102	
3.4.3.4.6. Mahmut Kısa (Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2017).....	103
3.4.3.4.7. Mehmet Okuyan (Kur'ân Meâl-Tefsir 2021).....	104
4. KIRÂAT FARKLILIKLARININ MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE MEÂLLERE ETKİSİ	106
4.1. Ferşî Kırâat Farklılıklarının Kelime Yapısına Göre İncelenmesi.....	106
4.1.1. İsmi Okunmasına Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Kırâat Farklılıkları.....	107
4.1.1.1. مَالِكِ İsmi'nin Kırâati	108
4.1.1.2. أَلْسِنُمُ Kelimesinin Tilâveti	111
4.1.1.3. قَرَحُ Kelimesinin Kırâati.....	114
4.1.1.4. الْأَرْحَامِ Kelimesinin Kırâati.....	117
4.1.1.5. وَأَرْجُلَكُمْ Kelimesinin Tilâveti	119
4.1.1.6. رَبَّنَا Kelimesinin Okunuşu.....	121
4.1.1.7. الرِّيحَ بُشْرًا Kelimelerinin Tilâveti.....	123
4.1.1.8. وَلَايْتَهُمْ Lafzının Tilâveti	125
4.1.1.9. أَيْمَانَ Kelimesinin Kırâati	127
4.1.1.10. عَمَلٌ غَيْرٌ İfadesinin Okunuşu	129
4.1.1.11. فِي ضَيْقٍ İfadesinin Tilâveti.....	131
4.1.1.12. الْوَلَايَةَ Kelimesinin Kırâati.....	133
4.1.1.13. مُخْلِصًا Kelimesinin Okunuşu.....	135
4.1.1.14. مَنْسَكًا Kelimesinin Tilâveti	136
4.1.1.15. مُنْزَلًا Kelimesinin Kırâati	138
4.1.1.16. سِرَاجًا Kelimesinin Tilâveti	139
4.1.1.17. خُلُقٍ İfadesinin Kırâati	140
4.1.1.18. فَارِهِينَ Kelimesinin Kırâati.....	143
4.1.1.19. سِحْرَانَ Kelimesinin Okunuşu	145
4.1.1.20. وَخَاتَمَ Kelimesinin Tilâveti	147
4.1.1.21. وَلَوْلُوا Kelimesinin Okunuşu	149
4.1.1.22. قَوْمَ Kelimesinin Tilâveti	150
4.1.1.23. إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ İfadesinin Tilâveti	152
4.1.1.24. إِلَى نُصْبٍ İfadesinin Kırâati.....	153
4.1.1.25. خُضِرَ وَإِسْتَبْرَقُ Kelimelerinin Tilâveti.....	155
4.1.1.26. جَمَالَتَ Kelimesinin Okunuşu	157
4.1.1.27. بِضَنِينٍ Kelimesinin Tilâveti	159

4.1.1.28. خَتَامُهُ Kelimesinin Tilâveti	161
4.1.2. Fiilin Okunuşuna Bağlı Ferşî Kırâat Farklılıkları.....	162
4.1.2.1. Fiili Mâzînin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar	163
4.1.2.1.1. وَصَّى Fiilinin Kırâati	163
4.1.2.1.2. لَمَسْتُمْ Fiilinin Okunuşu	166
4.1.2.1.3. أَنْجَانَا Fiilinin Tilâveti.....	168
4.1.2.1.4. دَرَسَ Fiilinin Tilâveti	170
4.1.2.1.5. فَرَفُوا Fiilinin Okunuşu.....	173
4.1.2.1.6. وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ Fiilinin Tilâveti	174
4.1.2.1.7. حَمَلْنَا Fiilinin Tilâveti	176
4.1.2.1.8. فَرَضْنَا Fiilinin Kırâati	178
4.1.2.1.9. بَلِ الدَّارِكَ Fiilinin Tilâveti.....	180
4.1.2.1.10. آدَنَ Fiilinin Kırâati.....	182
4.1.2.1.11. فَفَقَدَرْنَا Fiilinin Tilâveti	183
4.1.2.2. Fili Muzarinin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar	185
4.1.2.2.1. يَكْذِبُونَ Fiilinin Okunuşu.....	186
4.1.2.2.2. تَرْجَعُونَ Kelimesinin Tilâveti.....	188
4.1.2.2.3. نُنْسِيهَا Kelimesinin Tilâveti	190
4.1.2.2.4. عَمَّا تَعْمَلُونَ Fiilinin Okunuşu.....	192
4.1.2.2.5. يُقَاتِلُوا ve يُقَاتِلُوا Fiillerinin Okunuşu	194
4.1.2.2.6. يَطْهَرْنَ Fiilinin Tilâveti.....	197
4.1.2.2.7. يَرَوْنَهُمْ Fiilinin Okunuşu.....	199
4.1.2.2.8. فَيُوقَفِيهِمْ Fiilinin Okunuşu	201
4.1.2.2.9. أَنْ يُوتَى Fiilinin Okunuşu	203
4.1.2.2.10. يَغْلَ Fiilinin Kırâati.....	205
4.1.2.2.11. يَسْتَطِيعُ Fiilinin Kırâati	206
4.1.2.2.12. يَفْصُ Fiilinin Tilâveti	208
4.1.2.2.13. يُضِلُّونَ Fiilinin Tilâveti.....	210
4.1.2.2.14. تُخْرِجُونَ Fiilinin Kırâati	212
4.1.2.2.15. أَوْ تَقُولُوا Fiilinin Kırâati	213
4.1.2.2.16. يُضِلُّ Fiilinin Kırâati	215
4.1.2.2.17. يُسَيِّرُ Fiilinin Tilâveti	217
4.1.2.2.18. تَبْلُؤَا Fiilinin Okunuşu.....	219
4.1.2.2.19. لِيَتْرَوْلَ Fiilinin Kırâati.....	220
4.1.2.2.20. يَدْعُونَ Fiilinin Tilâveti	222

4.1.2.2.21. يَدَافِعُ Fiilinin Tilâveti	223
4.1.2.2.22. لِيَذْكُرُوا Fiilinin Tilâveti	225
4.1.2.2.23. تُخْفُونَ ve تُعْلِنُونَ Fiillerinin Tilâveti.....	227
4.1.2.2.24. تَعْمَلُونَ Fiilinin Tilâveti.....	229
4.1.2.2.25. تَبَيَّنَتِ الْجُنُ Fiilinin Tilâveti.....	231
4.1.2.2.26. يُؤْمِنُونَ Fiilinin Tilâveti	233
4.1.2.3. Emir Kipinin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar	131
4.1.2.3.1. فَصُرْهُنَّ Fiilinin Kırâati	235
4.1.2.3.2. فَأَذْنُوا Fiilinin Okunuşu	237
4.1.2.3.3. فَتَبَيَّنُوا Fiilinin Tilâveti	238
4.1.2.3.4. انظُرُونَا Fiilinin Tilâveti	240
4.1.2.3.5. وَقَرْنَ Fiilinin Tilâveti.....	243
4.1.2.3.6. رَبَّنَا بَاعِدْ İfadesinin Okunuşu	245
4.1.3 Harflerin Tilâveti ile İlgili Ferşî Farklılıklar	247
4.1.3.1. الَّا Edatının Kırâati	247
4.1.3.2. لَمَّا صَبَرُوا Edatının Okunuşu	249
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	252
KAYNAKÇA.....	259
ÖZGEÇMİŞ	276

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen isimler	108
Tablo 2. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen mâzî fiiller	163
Tablo 3. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen muzârî fiiller	186
Tablo 4. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen emir fiiller	234
Tablo 5. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen harfler	247

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

(a.s)	: aleyhisselam
(c.c)	: Celle Celâlühü
(s.a.v)	: sallemallahü aleyhi ve sellem
b.	: bin/ibn
bk.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H	: Hicri
Haz.	: Yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalar Merkezi
KURAMER	: Kur'ân Araştırmaları Merkezi
Ö.	: Ölümü, vefatı
ra.	: Allah ondan razı olsun
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz
TÜYEK	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu
ty.	: tarih yok
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesair
yy.	: Yayın yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Vahiy olgusu, insanoğlunun yaratılışıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Zira insanoğlunu yaratan ve onu kendisine kulluk vazifesiyle yükümlü kılan Allah (c.c), insanlar arasından seçtiği peygamberler vasıtasıyla onlara buyruklarını iletmiştir. Bu anlamda insanlığın atası olan Hz. Âdem, peygamberlerin de ilki olmuştur. O, Allah Teâlâ'dan aldığı mesajları, maiyetindeki insanlara aktarmış, onları açıklamış ve ilâhî emirleri bizzat yaşayarak uygulamaya geçirmiştir. İnsanlık tarihi boyunca bu düstur, böylece devam etmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed de diğer bütün resûller gibi bu minval üzere vazifesini ifa etmiştir. Böylece insanoğlunu dünyaya gönderen Allah (c.c), bu yolculuğu esnasında onu kendi haline bırakmamıştır.¹ Göndermiş olduğu elçilerle ferdi ve toplumsal hayatın kurallarını belirlemiş ve bizzat resûllerinin eliyle bu kaideleri hayata geçirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, son ilâhî kitap olmak üzere Cebrâil (a.s) vasıtasıyla hâtemü'l-enbiyâ olan Hz. Muhammed'in şahsında tüm insanlığa lutfedilmiştir. Kur'ân'ın inzâliyle onu okuma, ezberleme, kayıt altına alma, emir ve yasaklarını hayata geçirme, öğrenme, öğretme gibi faaliyetler, eşzamanlı olarak icra edilmeye başlamıştır. Bu şekilde geçen yirmi üç yıllık bir sürecin neticesinde Kur'ân'ın vahyi tamamlanmıştır. Kur'ân'ın inzâl süreci nihâyete erdiğinde o, sayısız kimse tarafından ezberlendiği gibi birçok sahâbe tarafından da yazılmıştır. Yine Kur'ân, bizzat Resûlullah tarafından tebliğ edilmiş, gereken durumlarda tefsir edilmiş ve hükümleri hayata geçirilmiştir. Kur'ân'ın hükümlerinin hayata geçirilmesi noktasında kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi birçok ilim dalı ve bunlara bağlı olarak tali ilimler ortaya çıkmıştır.

Kur'ân'dan neşet eden bir ilim dalı olarak kırâat ilmi, onun anlaşılması ve hayata geçirilmesi hususunda çok önemli bir işleve sahiptir. Çünkü bu ilim, doğrudan Kur'ân'ın telaffuzuyla ilgilenmektedir. Arapçada bir hareketin dahi mânâyı ne ölçüde değiştirebildiği dikkate alındığında Kur'ân'ın telaffuzuna dair tespitlerin hayati önem arz ettiği daha iyi anlaşılır. Örneğin Meryem sûresi 51. âyette geçen مُخْلِصًا kelimesi, bu şekilde ُ harfine fetha hareke verilerek okunduğunda “seçilmiş kişi” anlamına gelirken

¹ “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?”, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952), el-Kiyâme 75/36.

kesra ile مُخْلِصًا biçiminde tilâvet edildiğinde “ihlaslı kişi” anlamında istimal edilmiştir.² Anlaşılacağı üzere ihlaslı kişi ile seçilmiş kişi arasında epey bir anlam farkı oluşmuştur. Bunun gibi birçok örnek incelendiğinde kırâat ilminin Kur’ân’ın telaffuzu noktasındaki ehemmiyeti, daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Bu sebeple Kur’ân’ın anlaşılması noktasında kırâat ilminin bir mihenk taşı olduğu rahatlıkla söylenmektedir.³ Bu yönüyle kırâat ilmi, başta tefsir ilmi olmak üzere fıkıh, kelâm ve diğer İslâmî ilimlere bir açıdan kaynaklık etmektedir. Buna mukabil kırâat ilmi, lügat tefsir ve diğer ilimlerden oldukça fayda sağlamaktadır.

Kur’ân’da yer alan kırâat farklılıkları, mânâyâ etkisi bakımından ikili tasnife tabi tutulmaktadır. Farklı okumaların büyük çoğunluğu med, idğam ve teshil gibi mânâ üzerinde etkisi olmayan usûlî ya da fonetik farklılıklarından oluşmaktadır. Mânâ üzerinde etkisi olan farklılıklara ise daha çok hareke, harf ve irab gibi ferşî farklılıklar denilmektedir. Bu farklı okumalar, kaynak itibarıyla Resûlullah’a atfedilmektedir. Ferşü’l-hurûf’a ait farklılıklar, bazen fihri ayrışmaların sebebi olabilmektedir. Bu durumda mezhep imamları, farklı tilâvetleri esas aldıklarından vardıkları sonuçlarda farklı görüşler serdetmektedir. Mesela Mâide sûresi 6. âyette geçen أَرْجُلَكُمْ kelimesi, bu şekilde ل harfine fetha hareke vererek okunduğunda abdestte ayakların yıkanması hükmüne varılmaktadır. Ama aynı lâm harfi, kesrayla وَأَرْجُلَكُمْ (ve ercülüküm) şeklinde okunduğunda ise ayakların mesh edilmesine hükmedilmektedir.⁴

Kırâat ilminin en çok irtibatlı olduğu ilim dallarından biri, tefsir ilmi olarak bilinmekte ve ortaya koyduğu farklı vecihlerle bu ilme zenginlik kazandırmaktadır. Zira farklı kırâatlerin olması, müfessirlere alternatif yorumlar yapma fırsatı sunmaktadır. Nitekim müfessirler, tefsirlerinde farklı okumalara göre iki ayrı mânâyâ vurgu yapmakta ve böylelikle daha geniş bir anlam yelpazesi elde etmektedir. Kırâat ilmi, bu yönüyle müfessirlere yeni yorum imkânları sunmakta ve farklı anlam katmanlarının ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır. Hatta açıklamakta güçlük çektikleri bazı kapalı ifadeler, kırâat ilminin sunduğu alternatif okuyuşlar sayesinde açıklığa kavuşturulmaktadır.

Günümüzde Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasında tefsir ameliyesine ek olarak bir de meâl faaliyeti yürütülmektedir. Özellikle son bir asırda giderek artan bir ilgiyle meâl faaliyetine bir yönelim olduğu görülmektedir. Meâl ameliyesi, Kur’ân’ın herhangi bir

² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru İhyau’t-Türasi'l-‘Arabî, 1999), 21/548.

³ Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukri’in ve mürsidü’t-tâlibîn* (yy.: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420), 9.

⁴ Muhammed H. Yazdır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: TÜYEK Başkanlığı, 2021), 1/547.

dile aktarılması noktasında tefsire göre daha pratik ve kolay olmaktadır. Ancak mânânın daha az kelimeyle ortaya konulması bakımından tefsire göre daha kısıtlı bir ifade alanına sahip olmaktadır. Bu durum, tefsir karşısında meâli kısmen ikincil konuma düşürmektedir. Ancak her meâlin kısa bir tefsir, her tefsirin birçok meâl olduğu da hatırdâ tutulmalıdır. Bu anlamda Kur’ân lafızlarına karşılık olarak meâllerde kullanılan ifadeler, mânânın isabetli bir şekilde ortaya konulabilmesi adına önem arz etmektedir. Nitekim tefsir nosyonunda yerine göre bir lafzın izahı adına sayfalarca açıklama yapılabilmektedir. Buna karşın meâlde en fazla parantez içi açıklama ya da dipnot yoluyla izahat yolu benimsenmektedir. Bu da meâlin tefsire göre oldukça kısıtlı bir açıklama imkânına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Son dönemlerde bazı meâllerin eksen değişikliğine giderek geniş açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Ancak bu durumda onların meâl mi yoksa tefsir mi oldukları tartışılabilir. Bu bağlamda, meâl çalışmalarının niteliksel açıdan yeniden değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Salt lafzî çevirilerle yetinmenin, metnin anlam dünyasını okuyucuya aktarmada yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu nedenle, metnin daha doğru ve derinlikli anlaşılmasını temin etmek amacıyla izahlı ya da açıklamalı meâl çalışmalarına yönelmek, isabetli bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilir.

Meâl ameliyesi için Kur’ân’ın mânâsını tam olarak ortaya koyamayacağı anlamında “eksik mânâ” veya “eksik anlam” ifadesi kullanılmaktadır.⁵ Bu, yukarıda ifade edildiği gibi meâlin tefsire kıyasla daha az kelimeyle ortaya konulmasından kaynaklanmaktadır. Bu eksik mânâyla çeviri yapma durumu, genel olarak Kur’ân’ın başka bir dile aktarılmasını ve kırâatlerin mânâyâ yansıtılmasını zorlaştırmaktadır. Zira bir lafızla ilgili iki farklı okuyuşun mevcut olduğu durumlarda birisinin tercih edilmesi ve ona göre mânâ verilmesi, diğer tilâvet vechinin anlam itibarıyla ortaya konulmasını imkânsız kılmaktadır. Bu yönüyle kırâatlerin mânâyâ yansıtılamaması gibi bir problemi ortaya çıkarmakta ve meâl müellifleri arasında tartışma mevzuuna dönüşmektedir.⁶ Meâl yazarları, bazı durumlarda iki vecihten birine göre mânâ verildikten sonra alternatif okuyuşa da dipnotta gösterebilmektedir. Dahası iki vecih, ayraçla ayırmak suretiyle bir arada verilebilmektedir. Bazen de ikinci anlam, kimi meâllerde parantez içi ifadeyle ortaya konulmaktadır. Bunun oluşturduğu görsel olumsuzluk ise parantezsiz meâl akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁵ Yazdır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/116.

⁶ Mehmet Keleş, “Kırâat Farklılıklarının Meallere Yansıtılamaması Problematikliği”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 6/2 (2025), 94-110.

Meşrutiyetle birlikte başlayan meâl yayımlama faaliyetinin cumhuriyetin ilanından sonra artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Her müellif, önceki eserlerde gördüğü eksikleri yeni meâlin hazırlanmasına gerekçe olarak sunmakta ve böylece yazacağı meâle zemin hazırlamaktadır. Buna göre bazı meâllerin dil ve üslup yönünden kusurlu olduğu, bazılarının o güne hitap etmediği veya müellifinin ilmi bakımından yeterli olmadığı ileri sürülmektedir. Yine bazıları için kırâat farklılıklarını meâllerine hakkıyla yansıtmadıkları gerekçe ittihaz edilmekte ve böylelikle yeni bir meâle ihtiyaç duyulduğunun zemini hazırlanmaktadır. Bu süreç, sayıları yüzlerle ifade edilen zengin bir Türkçe meâl literatürünün teşekkül ettiği günümüzde de benzer biçimde ilerlemektedir. Sürekli yeni meâl teliflerine ihtiyaç duyulması, halkın Kur'ân'ı anlamaya yönelik talebinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Zengin meâl literatürünün, Türk dilini gelecek yüzyıllara aktarma noktasında önemli bir misyon üstlendiği de ileri sürülebilmektedir.

Kur'ân'ın mânâsının Türkçeye aktarılması hususunda önemli bir ivme yakalamış olan meâl yazımında kırâatlerin mânâyâ ne derece etki ettiklerinin araştırılması, önem arz etmektedir. Konunun önemine binaen bu araştırmada meşrutiyetten günümüze kadar literatüre girmiş olan meâller arasından seçilen eserlerde kırâat farklılıklarının mânâyâ yansımalarının veya ne ölçüde yansıtıldığına ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Yüzlerce meâlin tamamını, bu tez kapsamında incelemek mümkün olmadığından, zorunlu olarak eserler arasında bir tercihe gidilmektedir. Bu bağlamda ilgili meâllerin seçiminde doğrudan Arapça'dan Türkçeye çevrilmesi, hazırlayan kişi ya da kişilerin ilmi yeterliliğe sahip olması, eserin ilmi çevrelerce kabul görmesi, kırâat farklılıklarını dikkate alması gibi ölçütler esas alınmaktadır. Ancak özellikle son dönemlerde çokça meâl yayımlandığından onlar arasında bir seçim yapmakta oldukça zorluk yaşandığı hatırlatılmalıdır.

Bu çalışma, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde çalışmanın teorik ve literatürel alt yapısından bahsedilmekte ve bu kurguya göre bir temel atılmaktadır. Bu anlamda tezin başlığıyla alakalı bazı kavramlar ele alınmaktadır. Ardından kırâat ilmiyle ilgili genel malumattan söz edilmekte ve bu ilmin tarihi gelişim süreci hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümdeyse meâl yazım sürecinin meşrutiyetten günümüze kadar geçirdiği süreç değerlendirilmektedir. Bu bölümde ayrıca araştırmanın konusuyla ilgili olarak çalışmada yer alacak olan meâl veya tefsir ve onların müellifleri hakkında kimi bilgilere de yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde de araştırmanın ana muhtevası olan kırâat farklılıklarının Türkçe meâllere yansıtılıp yansıtılmadığı ele alınmaktadır. Bu anlamda tespit edilen kırâat farklılıkları,

lafzın isim, fiil veya harf olmasına bağlı olarak tasnif edilmektedir. Bu tespitlerden sonra farklı okumalar, meâller üzerinde incelenirken isimlerden başlamak üzere Kur'ân tertibi esas alınmaktadır.

Bu araştırmada yaklaşık olarak yüz elli yıllık bir zaman diliminde kaleme alınmış olan Türkçe meâl ve tefsirlerde yer verilen kırâat farklılıklarının mânâ üzerindeki tezahürü tespit edilmektedir. İlk elli yıllık dönemde meâl çalışmalarının oldukça sınırlı sayıda olması nedeniyle, söz konusu döneme ait örnekler de sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, mevcut eserlerin kırâatlere yaklaşım bakımından döneme ilişkin fikir vermesi umulmaktadır. Çalışma tamamlandığında elde edilen bulgular hakkında ve Türkçe meâllerde kırâat farklılıklarının mânâ üzerindeki tesiri konusunda genel bir fotoğrafın sunulması hedeflenmektedir. Böylece çalışma nihâyete erdiğinde şu soruların yanıt bulması ümit edilmektedir. Türkçe meâllerde kırâat farklılıklarının anlama etkisi dikkate alınmış mıdır? Kırâatler dikkate alınmışsa hangi tilâvete göre mânâ verilmiştir? Tercih edilen okuyuşa göre mânâ verilirken diğer vecihler de göz önünde bulundurulmuş mudur? Diğer veche göre mânâ verilirken nasıl bir yöntem kullanılmıştır? İki vechi de dikkate alarak mânâ veren var varsa bunu nasıl bir metotla gerçekleştirmiştir?

1.2. Çalışmanın Çerçevesi ve Yöntemi

Bu etütte Meşrutiyet Dönemi'nden günümüze kadar yazılmış olan meâllerde kırâat farklılıklarının ortaya konulup konulmadığı incelenmektedir. Osmanlının son dönemlerinde, özellikle de Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesine yönelik faaliyetlerde bir kıpırdanış ve taleplerde bir artış görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ise bu konuda ilk teliflerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu dönem, aynı zamanda dünyada ulus devlet anlayışlarının Anadolu'yu da etkilemeye başladığı hatta Türkçülük ve Milliyetçilik gibi akımların revaç bulduğu sürece denk gelmektedir. Bu akımların bir tezahürü olarak değerlendirilen Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemleri, meâllerin yazım süreçlerinde de oldukça etkin bir rol üstlenmektedir. Bu etkinin hem neşir sayısının artması hem de içeriklerin farklılaşması cihetinden tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple araştırmamızın ilgili olduğu zaman diliminin belirlenmesinde meâl yazımının icra edilmeye başladığı Meşrutiyet Dönemi esas alınmaktadır.

Ülkemizde genellikle Âsım kırâatinin Hafs rivâyeti esas alındığı için bunun görece olarak meâllerdeki anlam zenginliğini sınırlandırdığı iddia edilmektedir. Buna rağmen tercih edilen meâller bağlamında kırâat farklılıklarının mânâ itibarıyla azami ölçüde yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ulaşılan bulgular, yalnızca

incelenen meâller çerçevesinde değerlendirilmiş olup, elde edilen sonuçların tüm Türkçe meâllere genellenemeyeceği özellikle vurgulanmalıdır. Ancak meâl seçiminde kırâat farklılıklarını gözetlenlere ağırlık verildiğinden ulaşılabilecek bulguların genel tabloyu da yaklaşık olarak yansıtması umulmaktadır. Öte yandan anlam farkı, kırâat farklılığından kaynaklanıyorsa incelemeye dâhil edilmekte, ona başka bir sebepten farklı mânâ verilmişse bu konu dışı olması hasebiyle incelemeye dâhil edilmemektedir.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak literatür taraması benimsenmiş; bu çerçevede Ferşü'l-hurûf olarak adlandırılan kırâat farklılıkları, klasik ve güncel kaynakların sistematik biçimde incelenmesi suretiyle belirlenmiştir. Ardından tespit edilen bu farklılıkların anlam itibarıyla ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirilmektedir. Diğer taraftan kırâat farklılıklarının mânâyâ etkisinin net olarak görülebileceği meâller tek tek belirlenmektedir. Buna ilaveten farklı okuma neticesinde âyete verilen meâlin seçilen eserlerde anlam itibarıyla nasıl bir değişime yol açtığına işaret edilmektedir. Yani bir kırâat farklılığı, âyete verilen mânâyâ etki etmiş ve bu, meâllerde işlenmiş ise özetle her iki okuyuş da mânâ itibarıyla meâllerde yer bulmuşsa o farklılık, bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Kırâat farklılığı, bariz bir mânâ değişikliği oluşturduğu halde meâllerde karşılık bulmamış yani bütün meâllerde aynı okuyuşa göre anlam verilmişse bu farklılık, incelemeye dâhil edilmemektedir. Bu anlamda ölçüt, kırâat farklılığının mânâ üzerinde ciddi bir fark oluşturması ve oluşan bu farklılığın mânâ itibarıyla meâllere yansıtılması gibi iki ilke üzerine oturmaktadır.

Kırâat farklılıklarının meâllerdeki yansımaları, dönemler halinde ortaya konulmaktadır. Her dönem, kendi içerisinde değerlendirilmektedir. Bu tasnif, Meşrutiyet Dönemi'nden başlatılmakta ve tarihsel dönüm noktaları dikkate alınmaktadır. Buna göre Meşrutiyet Devri, genellikle tek bir dönem olarak kabul edilmektedir. Buna mukabil az sayıda da olsa bazı kırâat farklılıklarının incelenmesinde Birinci ve İkinci Meşrutiyete dair eserler, ayrı ayrı tetkik edilmektedir. Cumhuriyet Dönemi ise kendi içerisinde dört dönem halinde tasnif edilmektedir. Ancak bir kırâat farklılığının meâllere yansıtılması çok sınırlı düzeyde kalmışsa bu durumda dönemsel ayrıma gidilmeksizin değerlendirme toplu olarak yapılmaktadır.

Herhangi bir ferşî farklılığın araştırmada esas alınan meâllerde tezahürü incelenirken dönem bazlı değerlendirmelerde ilk dönem neşirleri, 1950'li yılların eserleri, 1980'li yılların telifleri, 2000'li yıllarda kaleme alınan meâller gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ancak bu tür ifadeler, söz konusu dönemde yazılmış olan bütün Kur'ân meâllerini kapsamamaktadır. Söz konusu ifadelerle, ilgili dönemde neşredilip bu araştırmada istifade edilen eserler kast edilmektedir.

Zikredilen esaslar ışığında, bu araştırmada yararlanılacak meâller, sistematik bir tasnife tabi tutulmaktadır. Bu minvalde, Birinci Meşrutiyet Dönemi dinî literatüründen Mehmed Fevzi Efendi'nin telif ettiği *Risâle-i Rûhu's-Salât* adlı risâle ile Sırrı Paşa'nın kaleme aldığı *Sırr-ı İnsân* adlı eserlerden araştırmanın birincil veri kaynakları olarak yararlanılmaktadır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin dinî literatürünü temsil eden ve bu araştırma kapsamında istifade edilen beş eser ise şöyle tasnif edilmektedir: Erbilî Mehmed Esad Efendi'nin *Fâtiha-i Şerif Tercümesi*, Mânâstırlı Davud Paşa'nın *Dîn-i İslâm Hediyesi*, Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın *Tefsir-i Şerif Envâr-ı Kur'ân* adlı çalışması, Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin *Safvetü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı ve Süleyman Tevfik'in *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm* isimli eseri.

Cumhuriyet Dönemi tefsir ve meâl müktesebatı bağlamında işbu araştırmada toplam 18 eser incelemeye tabi tutulmaktadır. İlgili neşirler, incelenen dönemin tarihsel süreçleri gözetilerek dört ana evre halinde tefrik edilmektedir. Bu kronolojik tasnifin ilk merhalesini teşkil eden ve 1923-1950 yıllarını kapsayan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait telif grubunu: Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Nurü'l-Beyân*'ı, Mehmet Vehbi Efendi'nin *Hulâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, İsmail Hakkı İzmirli'nin *Ma'âni-i Kur'ân*'ı, Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* isimli telifi, Mehmet Âkif Ersoy'un *Kur'ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi* adlı meâli ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı telifleri oluşturmaktadır.

Araştırmada Cumhuriyet Dönemi'nin ikinci merhalesini oluşturan 1950-1980 yılları arasındaki evrede telif edilen ve incelemeye dâhil edilen meâller şunlardır: Hasan Basri Çantay'ın *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*'i, Ali Fikri Yavuz'un *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi* ve Süleyman Ateş'in *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. Söz konusu bu eserler, Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte ivme kazanan dinî yayıncılık faaliyetlerinin ve değişen akademik dilin bu sahadaki tezahürlerini incelemek adına temel veri kaynağı olarak seçilmiştir.

Çalışmada Cumhuriyet Dönemi'nin üçüncü evresini teşkil eden 1980-2002 yılları arası darbe sonrası dönemine ait literatürden araştırmada istifade edilen iki eser bulunmaktadır. Bu telifler, kolektif bir çalışmanın ürünü olan Ali Özek ve heyeti tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* ile Bekir Sadak'ın kaleme aldığı *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı* isimli eserlerdir.

Cumhuriyet Döneminin dördüncü ve son evresini teşkil eden 2002-2026 yılları arası dönemde, meâl literatüründe ki metodolojik çeşitliliği yansıtacak şekilde şu neşirler tetkik edilmektedir: Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Halil Altuntaş ve

Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*'i, Abdülkadir Şener ve heyetinin kaleme aldığı *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Mustafa Öztürk'ün *Kur'ân-ı Kerîm Meâli: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*'si, Mahmut Kısa'nın *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, M. Yaşar Kandemir ve heyeti tarafından hazırlanan *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli* ve Mehmet Okuyan'ın *Kur'ân Meâl-Tefsir* adlı çalışması. Buna göre on sekizi tam, biri kısmî olmak üzere 19 meâle müracaat edilmektedir. Sınırlı düzeyde de olsa Meşrutiyet Dönemi'nden yukarıda isimleri zikredilen 2 kısmî tefsir, 3 sûre tefsiri ve bir risâleden istifade edilmektedir.

1.3. Literatür Değerlendirmesi

Türkiye'de konuyla alakalı doğrudan ya da dolaylı olarak bazı çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ferşî kırâat farklılıklarını ele alan ve bunların tefsirler üzerindeki etkilerini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Bu eserlerde söz konusu kırâat farklılıkları, kaynaklarıyla birlikte ortaya konulmakta ve tefsir cihetinden sebep olduğu tesir tespit edilmektedir.⁷ Bunun yanında sûreler bazında mânâyaya etki eden ferşî kırâat farklılıkları bağlamındaki çalışmalar, oldukça yaygınlık kazanmaktadır. Bu araştırmalarda mânâyaya tesir eden ferşî kırâat farklılıkları, örnekleriyle birlikte işlenmektedir. Hatta bazılarında şaz kırâatlere bile yer verilmekte ve ayrıntıya gidilmektedir. Ancak bu çalışmalarda anlamı etkileyen ferşî kırâatlerin tespiti amaçlanmakta ve meâllere yansımaları konu edilmemektedir.⁸ Bazılarına burada işaret edebildiğimiz bu tür çalışmaların gerek bu araştırmaya gerekse ilerideki çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmekte; hatta önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan ferşî kırâat farklılıklarının meâllere yansımalarının incelendiği özel çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda müelliflerin ferşî kırâat farklılıklarına karşı tutumlarına temas edilmekte ve bunu meâllerine yansıtma metotları ele alınmaktadır.⁹ Ayrıca bazı çalışmalarda ferşî kırâat farklılıklarının meâllerde

⁷ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020).

⁸ İlgili çalışmalar için bk. Mustafa Şentürk - Muhammed Ali Şeker, "Kur'ân Kıraatlerindeki İhtilaflar ve Mânâyaya Etkileri: Bakara Sûresi Özelinde Semîn el-Halebî Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (07 Temmuz 2019), 262-293; Mustafa Memiş, *Aşere Tariki İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kıraat Farklılıkları ve Mânâyaya Etkisi* (Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mehmet Efe, "Hadid Sûresindeki Kıraat Farklılıkları ve Mânâyaya Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2019), 427-433; Metin Çetin, "Zümer Sûresi'ndeki Kıraat İhtilafları ve Tefsire Etkisi", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 9 (2021), 43-53.

⁹ Mustafa Sağlam, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Meânî-i Kur'ân'ında Kıraatlerden Yararlanma Biçimi", *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları I*, ed. Ali Karataş, Gökhan Atmaca vd. (İstanbul: Kitâbî, 2025), 202-233; Mustafa Sağlam, "Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli'nde Kıraatlerin Ele Alınışı ve Kıraatlerden Yararlanma Biçimi", *Kur'ân Meâlleri Sorunlar, Çözüm Önerileri*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 2/452-471.

gösterilmesini konu edinen makaleler bulunmaktadır. Bunlarda ferşî kırâat farklılıklarının sebep olduğu mânâların meâllere yansıtılma biçimine dair önerilerde bulunulmakta¹⁰ ve seçilen bazı meâller üzerindeki anlam farklılıkları değerlendirilmektedir.¹¹ Meâller bağlamında ferşî kırâat farklılıklarının mânâyâ yansıtılmasına dair çalışmaların artacağı öngörülmekte olup, bunların bu araştırma ve gelecekte yapılacak çalışmalar açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu arada Türkçe meâllerin tarihçesini ve niteliklerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar da yapılmaktadır. Bu çalışmalarda meâl neşriyatının gidişatı, meâllerin müspet ve menfî özellikleri ve literatür bakımından önemleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bu araştırmalarda meâl müelliflerinin ferşî kırâat farklılıklarına karşı tutumlarına da yer verilmektedir.¹²

Muhtevası bakımından, bu araştırmaya en yakın çalışmanın, Türkçe meâllerde ferşî kırâat farklılıklarının zuhurunu ele alan ve Metin Yeşildağ tarafından kaleme alınan *Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıklarının Türkçe Kur'ân Meâllerine Yansıması* isimli yüksek lisans çalışması olduğu değerlendirilmektedir. Bu tezin konusu bakımından bu çalışmayla oldukça uyumlu olduğu düşünülmektedir. İstifade edilen bu çalışma, literatür ve konunun ele alınış bağlamında önemli açılımlar sağlamaktadır. Onda ferşî kırâat farklılıkları ilkin kaynakları ve mânâ bakımından oluşturduğu sonuçlar bağlamında ele alınmaktadır. İkinci olarak elde edilen bulguların meâllerdeki yansımaları tek tek değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Yeşildağ'ın tezinde bu çalışmadan farklı olarak, sûrelerde anlamı etkileyen ancak meâllere yansımayan ferşî kırâat farklılıklarına da yer verilmektedir.

Mezkûr tezden farklı olarak bu çalışmada incelenen dönem, değerlendirilen kırâat farklılıkları ve nicelik olarak yararlanılan meâl bakımından konu farklılık arz etmektedir. Yine o çalışmada sadece Cumhuriyet dönemi esas alınmakta ve döneme dair incelenen ilk eserin Muhammed Hamdi Yazır'ın meâli olduğu görülmektedir. Söz

¹⁰ Recep Koyuncu, "Meâllere Yansıtılması Bağlamında Kırâat Farklılıkları ve Vakıf İşaretleri", *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 2/428-433.

¹¹ Yunus İşeri, "Kırâat Farklılıklarının Meâllere Yansıması: -Bakara 222. ve R'ad 33. Ayetler Bağlamında-", *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 2/478-483.

¹² Salih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988), 23-33; Hidâyet Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi* (İstanbul: Kur'ân Okulu Yayıncılık, 1996); Düccane Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. *Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996), 155-237; Muhammed Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 244-290; Sadrettin Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (2015), 290-329; Hikmet Koçyiğit, "1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur'ân Meâlleri Bibliyografyası", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2018), 16-39; Mustafa Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", *Kur'ân Meâlleri ve Metin-Merkezci Yorum*, ed. Mustafa Çağrıncı (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021), 142-193.

konusu meâlin neşir tarihi ve hazırlık süreci dikkate alındığında, Yeşildağ'ın tezinde inceleme döneminin, yaklaşık 1930'lardan itibaren başlatıldığı görülmektedir. Oysa bu çalışmada dikkate alınan ilk eserin 1893 yılında yayımlandığı belirtilmektedir. Yine o çalışmada yararlanılan son meâl, 2008 yılında telif edilmişken, bu çalışmada yararlanılan son meâlin ise 2021'de neşredildiği görülmektedir. Yine Yeşildağ'ın çalışmasında 7 meâle yer verilmesine karşın bu araştırmada 19 meâle ilave olarak 2 kısmi tefsir, bir risâle ve 3 sûre tefsirinden yararlanılmaktadır. Yeşildağ'ın çalışmasında meâllere yansıyan toplam 49 ferşî farklılık tetkik edilirken bu araştırmada 80 ferşî kırât farklılığı incelenmektedir. Bu veriler dikkate alındığında, Yeşildağ'ın teziyle ortaya konulan birikimin bu tezle daha ileri bir düzeye taşınacağı öngörülmektedir. Ayrıca, ileride yapılacak ilgili araştırmaların bu tezde ortaya konulan birikimi desteklemesi de ümit edilmektedir.

2. KİRÂAT İLMİYLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK BİLGİLER

Kırâat ilmi, teorik vechesiyle farklı anlamlara kapı aralayan, tatbikî yönüyle ise uygulamaya imkân sağlayan bir ilimdir. Hatta kırâat farklılıklarının yaklaşık olarak % 80'i mânâ üzerinde etkisi olmayan usûl-i farklılıklar olarak bilinmektedir. Bunların teorik bilgi düzeyi olsa da uygulamalı alanı oldukça önem arz etmektedir. Yine kırâat farklılıklarının yaklaşık olarak % 20'si anlamda zenginlik ve farklılık oluşturmaktadır. Bu sebeple kırâat ilmiyle ilgili teorik bilgiler ve kavramsal çerçeve adlı bu bölümde hem teorik hem de pratik bazı bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca kavramsal çerçeve başlığında kırâatlerle ilgili bazı terimler tanımlanmakta ve bunlarla kırâat farklılıkları arasında bir irtibat kurulmaktadır. Bu bağlamda kırâat ilminin tanımı, konusu, önemi, amacı, temel konuları ve kırâat ilminin doğuşu ve gelişmesi tetkik edilmektedir. Bu ilmin doğuşu ve gelişmesinde payı olan önemli şahsiyetler tanıtılmaktadır. Ayrıca çalışmanın muhtevası gereği yer verilmesi gereken kavram ve terimler bu başlık altında ele alınmaktadır.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzının Hz. Peygamber'den nakledildiği şekliyle doğru okunmasını konu edinen, bir disiplin olarak bilinmektedir. Bu çerçevede kırâat ilmi, vahyin lafzî korunmuşluğunu teminat altına alırken; tercüme ve meâl kavramları, ilahî mesajın farklı dillere aktarımı noktasında gündeme gelmektedir. Tercüme, bir metnin anlamını başka bir dile mümkün olduğunca eksiksiz ve doğrudan aktarmayı hedeflerken, meâl ise anlamın yaklaşık ve kısmen yoruma dayalı şekilde aktarılmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda kırâat, Kur'ân lafzının doğru aktarımını; tercüme ve meâl ise anlamın anlaşılmasını merkeze alarak Kur'ân ilimlerinde birbirini tamamlayan temel başlıklar olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında çalışmayla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi olan kırâat, kurrâ, meâl, tercüme gibi kavram ve terimler incelenmektedir. Bunun yanında Kur'ân ve kırâat ilmiyle ilgili bazı terimler, bir alt başlık altında ele alınmaktadır.

2.1.1. Kırâat İlminin Tanımı

Bir ilim dalı olarak kırâat ilmi, ilim ve kırâat sözcüklerinden oluşmaktadır. Kırâat (قراءة) sözcüğü, “k-r-e” (قرأ) kökünden türediği ve bir semâi mastar olduğu belirtilmektedir. Bu sözcükte okumak ve tilâvet etmek gibi anlamlar bulunmaktadır.¹³ Çoğulu olan kırâât (قراءات) kelimesi ise **okumalar** ve **kırâatler** mânâsına gelmektedir.¹⁴ Bir isim olarak ise kırâat sözcüğü, sesli ya da sessiz, nağmeli ya da nağmesiz okumak diye tanımlanmaktadır.¹⁵ Aynı kökün Kur’ân şeklinde gelen mastarı da kırâat terimiyle eş anlamda kullanılmaktadır.¹⁶

Kırâat kavramının Kur’ân ilimleri bağlamında yapılmış olan çeşitli terim anlamları bulunmaktadır. Rağıb el-İsfahânî’ye (ö. 502/1108) göre kırâat, harfleri veya kelimeleri tertil yoluyla birleştirmektir.¹⁷ Zerkeşî (ö. 794/1392) ise Kur’ân kelimelerinin fonetiğinde harflerin şeddeli veya şeddesiz tilâvet edilmesi gibi sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan farklı kırâatler olarak tanımlamaktadır.¹⁸ İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) de kırâati, Kur’ân lafızlarının okunuş biçimlerini ve bu biçimleri râvilerine atfetmek ve böylece kelimeler üzerinde farklı tilâvetleri ortaya koymak şeklinde tarif etmektedir.¹⁹ Taşköprizâde (ö. 968/1561) de kırâati mütevâtir ihtilâf vecihleri açısından Allah kelâmı olan Kur’ân’ın nazım şekillerinden bahseden ilim olarak tanımlamaktadır.²⁰ Dimyâtî (ö. 1117/1705) ise kırâati, Kur’ân’ı nakledenlerin onun hazf-isbât, tahrîk-teskîn, fasıl-vasıl ve bunlardan başka ibdâl gibi sadece semâ yoluyla sabit kılınacak okuma biçimlerinin vecihlerindeki ittifak ve ihtilaf noktalarını öğreten ilim olarak nitelemektedir.²¹ Tanımlara bakıldığında, kırâat teriminin lügat anlamının “okuma” şeklinde, terim anlamının ise hem tilâvet etme hem de okuyuş farklılıklarını ifade edecek biçimde ifadeye kavuşturulduğu görülmektedir.

¹³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sadır, 1993), 1/129; Abdülhamit Birışık, “Kırâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/425.

¹⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Çur'ân* (yy.: Matbaatü'l-'İsa el-Babi'l-Halebi, ts.), 1/412; Hacı Önen, *Kırâat Tarihi ve Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 23.

¹⁵ Birışık, “Kırâat”, 25/425.

¹⁶ İbn Manzûr, 1/129; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/14.

¹⁷ Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü garibi'l-Çur'ân*, thk. Safvan A. ed-Davudi (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 668.

¹⁸ Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Çur'ân*, thk. Ebu'l-Fazl İbrahim (yy.: Dâru İhyâ'ü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1957), 1/318.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-muğri'in ve müşsidü't-tâlibîn*, 9; Birışık, “Kırâat”, 25/426.

²⁰ Birışık, “Kırâat”, 25/426.

²¹ Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-çurâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban İsmail (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 6; Çetin, “Zümer Sûresi'ndeki Kırâat İhtilafları”, 41.

2.1.2. Kırâat İlmiyle İlgili Bazı Terimler

Vahiy süreciyle birlikte teşekkül etmeye başlayan kırâat ilmi, zamanla müstakil bir disiplin hâline gelmiştir. Nitekim vahyin Medine döneminde kırâat ilmine ilişkin bazı kavramların kullanıldığına, tezin ileriki bölümünde değinilmiştir.²² Eserlerde yer alan ve yaygın olarak kullanılan kırâat kavramlarından bir bölümüne bu başlık altında yer verilmektedir. Kırâat çeşitleri, usûl farklılıkları ve ferşî farklılıklar olmak üzere müstakil başlıklar halinde ele alındığından burada verilmemektedir.²³

Kâri: Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet eden kimse için ifade edilip çoğulu kurrâdır.²⁴

Kurrâ: Kur'ân-ı tilâvet eden kimse anlamına gelen kârî isminin çoğulu olmaktadır. Ancak bu isim, müfredinden ayrı bir anlam kazanarak tekil mânâda kullanılmaktadır. Çok Kur'ân okuyan erkeğe racülün kurrâun, kadına ise imraatün kurrâatün denilmektedir.²⁵ Kurrâ terimi, ayrıca sahâbe arasında Kur'ân kırâati konusunda derin bilgiye sahip olan, onu yoğun biçimde okuyan ve ibadet hayatında öne çıkan kimseler için de kullanılmaktadır.²⁶ Kârî sıfatı, daha çok kırâat ilmi bakımından alt seviyede olanlar için kullanılırken, kurrâ tabiri kendilerine yedi veya on kırâatin nispet edildiği imamlar için ifade edilmektedir. Kırâat imamları için “kurrâ” sıfatının kullanımı, Hz. Nebi'den sonraki dönemlerde zaman içinde gerçekleşmektedir. Hatta bu sıfatın zaman içerisinde sadece kırâat imamları için kullanılmakla kalmayıp bu kırâatleri bilen kimseleri de içine aldığı görülmektedir. Böylece kurrâ teriminin zaman içerisinde bir anlam genişlemesi geçirdiği müşahede edilmektedir.²⁷

Kırâat-i Seb'a: İki râvisiyle birlikte yedi kırâat imamını ve kırâatleri ifade etmektedir.²⁸

Kırâat-ı Aşere: Bu terim, ikişer râvisiyle beraber on kırâat imamı için kullanılmakla birlikte onların kırâatlerinin tilâvet edilmesini de kapsamaktadır.²⁹

²² Bk. “Kırâat İlminin Tarihi Süreci” başlığı.

²³ Bk. “Anlama Etkisi Bakımından Kırâat Farklılıkları” başlığı.

²⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 134.

²⁵ İbn Manzûr, “kre” md.; Birışık, “Kırâat”, 25/426.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dib el-Buga (Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. B 1993), 5/2349 (No. 6031); Mustafa Öz, “Kurrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/445.

²⁷ Abdülhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 26; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 143.

²⁸ Ganim b. Kudduri el-Hamed, *Muhadaratü fi 'ulumi'l-Kur'ân* (Umman: Daru 'Ammar, 2003), 126; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: İFAV, 2018), 276; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 30.

²⁹ İbrahim b. Said ed-Duseri, *Muhtasarü'l-'ibârât limu'cemi masdalahati'l-karaat* (Riyad: Daru'l-Hezarati Li'n-Neşr, 2008), 93; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 276.

Râvi: Kırâatleri imamlardan doğrudan veya vasıtalı olarak nakleden kimselere denilmektedir. Bu yönüyle aynı imamdan rivâyette bulunan talebelerden ayrılmaktadır.³⁰

Tarik: Bir kırâat imamının râvisine nispet edilerek aktarılan kırâate denilmektedir.³¹

Vecih: Kırâat, rivâyet ve tarik dışında kalan ve tedris sistematığı içinde dikkate alınması ihtiyari olan okuyuş farklılıklarını ifade etmektedir.³²

Mukrî: Kırâatleri sağlam ve kesintisiz bir rivâyetle elde etmiş olan bir âlimden şifahi olarak rivâyet eden kırâat üstadına denilmektedir. Resûlullah'ın bu tabiri ilk olarak Evs ve Hazrec kabilelerine Kur'ân öğretmek üzere görevlendirdiği Mûsâb b. Umeyr için kullandığı zikredilmektedir.³³

Mushaf: Kur'ân âyetlerinin Hz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sabit başkanlığında bir heyet tarafından derlenerek yazılıp iki kapak arasında toplanmasına denilmektedir.³⁴

Müptedi: İfrad yöntemiyle kırâat tâlimine başlayıp aynı yolla üç kırâat imamının kırâatini öğrenen kâriye denilmektedir.³⁵

Mütevassıt: Dört veya beş kırâati ifrad tarikiyle almış olan kişiye denilmektedir.³⁶

İnfirad: Kur'ân-ı Kerîm hatim edilirken her imamın ayrı ayrı bütün vecihlerini ihtiva edecek biçimde okumaktır. Kur'ân'ın beşinci asıra kadar bu metot üzere okunduğu ifade edilmektedir.³⁷

İndirac: Kur'ân-ı Kerîm tilâvet edilirken, mütevâtir olan on kırâat imamının kırâatlerini bir araya getirerek yapılan hatimlerdir. Bu metodun beşinci asırdan itibaren uygulandığı ifade edilmektedir.³⁸

³⁰ Birişik, "Kırâat", 25/426; Memiş, *Aşere Tarihi İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kırâat Farklılıkları ve Mânâya Etkisi*, 27.

³¹ İbrahim b. Said ed-Duseri, *Muhtasaru'l-ibârât limu'cemi masdalahati'l-kırâat* (Riyad: Daru'l-Hezarati Li'n-Neşr, 2008), 81; Memiş, *Aşere Tarihi İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kırâat Farklılıkları ve Mânâya Etkisi*, 27.

³² Mehmet Yolcu - Mevlüt Erten, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 107; Memiş, *Aşere Tarihi İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kırâat Farklılıkları ve Mânâya Etkisi*, 28.

³³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrî'in ve mürşidü'l-tâlibîn*, 9; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 26.

³⁴ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbane 'an me'ani'l-kırâat*, thk. Abdülfettah İsmail Şenlebi (Mısır: Daru'n-Nehza, ts.), 57-60; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 175-176.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukrî'in ve mürşidü'l-tâlibîn*, 9; Dimyâti, *İthâf*, 7.

³⁶ Dimyâti, *İthâf*, 7; Birişik, "Kırâat", 25/426.

³⁷ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/194-195; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 82.

³⁸ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 115; Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 82-83.

Müntehi: Kırâatlerin çoğunu ve meşhur olanlarını okuyarak nakleden kimseye denilmektedir.³⁹

Sema: Talebenin kırâati bizzat hocasından dinleyerek öğrenmesi demektir. Bu uygulama, Cibril'den (a.s) Hz. Nebî'ye, ondan ashâb-ı kirama, onlardan da sonraki nesillere aktarılması sûretiyle devam eden bir metottur.⁴⁰

Arza: Talebenin kırâati öğrenip hazırlandıktan sonra hocasına dinletmesidir.⁴¹ Cebrâil'in her Ramazan ayında Kur'ân-ı Resûlullah'a arz ettiği ifade edilmektedir. Vefat ettiği yıl ise bunu iki defa yaptığı ve buna arza-i ahîre denildiği zikredilmektedir.⁴² Arza ve Sema metodu, bu yönüyle Hz. Nebî ile Cebrâil arasında geçen vahiy diyaloguna dayanmaktadır.

Tertil: Kur'ân'ın tilâveti esnasında her harfin mahreç ve sıfat itibarıyla hakkını verme, mânâ üzerinde tefekkür etme ve acele etmeden yavaş yavaş okumaktır.⁴³

Tahkik: Kur'ân'ın tilâveti esnasında her harfin mahreç ve sıfat itibarıyla hakkını vererek medleri ölçüleri doğrultusunda yeterince uzatmak, harekeleri birbirinden ayırmak, şeddeleri tam yapmak ve ğunneleri uygulamaktır.⁴⁴

Hadır: Kur'ân'ın tilâvetinde tecvit kurallarına riâyet etmek kaydıyla en süratli okuyuşu ifade etmekte ve bu yönüyle tahkikin zıttı olmaktadır. Bu okuyuş tarzında medler asgari ölçüde uzatılarak vasıl üzere okuyuş tercih edilmektedir. Ancak harflerin mahreçleri, harekeler ve ğunneler muhafaza edilmektedir.⁴⁵

Tedvir: Kur'ân-ı tahkik ile hadır arsında bir tarzda okumaktır. Tahkik ve hadırda bulunan ruhsatlar terk edilerek orta bir yol takip edilmektedir. İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Halef tarafından tercih edilmektedir.⁴⁶

Secavend: Kur'ân, tilâvet edilirken mânâ bakımından uygun olan durma yerlerini gösteren harflere secavend denilmektedir. Bu amaçla kullanılan her harf, bir vakıf türünü simgelemektedir. Kaynaklar bu işaretlerin ilk olarak Muhammed b. Tayfur es-Secâvendî (ö. 560/1165) tarafından kullanıldığını göstermektedir. Başlangıçta ص, ج, ز,

³⁹ İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibin*, 9; Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/412.

⁴⁰ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1911 (No. 4712).

⁴¹ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 20; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*, 242.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *Süneni İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Kâhire: Dâru İhyâ'i Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 1/562; Feyizli, *Kırâat-i aşere*, 40.

⁴³ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvid*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab (Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1985), 38-39; Sıtkı Gülle, *Tecvid İlmî* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 452.

⁴⁴ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 176; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 230.

⁴⁵ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 77; Ramazan Pakdül, *Ta'lim, Tecvid ve Kiraat* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 42.

⁴⁶ Gülle, *Tecvid İlmî*, 452; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 246.

ط, م harfleri kullanılırken süreç içerisinde ilâve edilen harflerle bu sayının arttığı görülmektedir.⁴⁷

Tahmîs ve Ta‘şîr: Tahmîs “beşleme”, ta‘şîr ise “onlama” anlamına gelmekte olup, Kur‘ân’a hareke ve noktalama işaretlerinin konulmasından sonra kullanılmaya başlandığı aktarılmaktadır. Bu durumda bir sûreye ait her beş âyetin sonunda tahmîs, on âyetin sonunda ise ta‘şîr işareti konulmaktadır. Bu işaretlerin yerine ح ve ع harflerinin kullanıldığı da ifade edilmektedir.⁴⁸

Hizb: Lügatte bölük, parça ve takım anlamlarına gelen bu kavram, terim olarak Kur‘ân’ın beş sayfalık dilimlerini ifade etmektedir. Sayfa kenarına konulan ve “hizip gülü” olarak nitelenen işaretlerle gösterilmekte, içerisine “hizb” yazılmakta ve bazı mushafalarda numara verilmektedir. Her cüzde dört, Kur‘ân’ın tamamında ise 120 hizb bulunmaktadır.⁴⁹

Cüz: Kur‘ân-ı Kerîm ile ilgili sonradan yapılan bu düzenlemeye göre, altı yüz sayfa hâlinde tertip edilen mushaf, yirmişer sayfalık bölümlere ayrılmıştır. Her cüzün ilk sayfasında, levha içerisinde cüz numarasını gösterilmekte ve her iki sayfada bir cüzün sıra numarası belirtilmektedir.⁵⁰

2.1.3. Tercüme ve Meâl Terimleri

Tercüme meâl kavramları Kur‘ân’ın Arapçadan diğer dillere aktarılmasında önemli yer tutmaktadır. Bu iki kavram birbiriyle yakın anlamlı olsa da Kur‘ân’ın anlam itibarıyla diğer dillere nakledilmesinde ikisinin arasında ince bir farklılık olduğu görülmektedir. Zira tercüme bir metnin diğer dillere aktarılmasında her kelimenin bire bir karşılığını vermek suretiyle yapılmaktadır. Oysa Kur‘ân’ın Allah kelâmı olması hasebiyle ona birebir anlam yüklemeye çalışmak, oldukça iddialı bir yaklaşım olup mânâyı tam olarak ortaya koymaktan da uzak kalmaktadır. Bu yönüyle Kur‘ân’ın diğer dillere çevrilmesinde mânânın tam olarak yansıtılamayacağı anlamında meâl ifadesi kullanılmaktadır.

2.1.3.1. Tercüme Kavramı ve Tanımı

Tercüme kelimesinin, rübai terceme (ترجم) veya sülasi raceme (رجم) fiilinden türediği ifade edilmektedir. Lügatte bir sözü bir lisandan diğer bir lisana çevirmek, bir

⁴⁷ Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kırâat*, 447; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 232.

⁴⁸ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 232, 240; Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kırâat*, 448.

⁴⁹ Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kırâat*, 446; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 91.

⁵⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-‘irfân*, 1/409; Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kırâat*, 445.

ifadeyi başka bir lisanda tefsir etmek, açıklamak ve bir kelâmı yerini tutacak başka bir kelâm ile tebdil etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵¹ Terim olarak ise bir sözün anlamını başka bir dilde ortaya koymak biçiminde ifade edilmektedir.⁵² Buna göre tercüme için bir sözü başka bir dile kendi kelimeleriyle aktarma ameliyesi denilebilir. Ancak sağlıklı bir sonuç elde edilebilmesi için, tercüme faaliyetinde diğer dile aktarılan kelâmın tüm mânâ ve gayelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁵³ İstilahî mânâda ise tercüme, Allah Kelâmı'nın anlamını, bütün mânâ ve maksatlarına riâyet etmek kaydıyla, Arapçadan başka bir lisanın sözleriyle ifade etmektir.⁵⁴

Bir dilden başka bir dile tercüme yaparken mânânın aktarılması noktasında başarı oranı ile metnin muhtevası arasında bağlantı kurulabilmektedir. Buna göre çevrilecek metin dil sanatları bakımından yalın ve hissiyata hitap etmiyorsa muvaffakiyet daha kolay olabilmektedir. Ancak hem akla hem de kalbe hitap eden bir metinde mânânın başka bir dile aktarılması zorlaşmaktadır. Söz konusu eser, sadece ruha hitap ediyorsa o zaman çeviri daha çetrefilli bir hal almaktadır. Çünkü duyguların dili insandan insana, toplumdan topluma farklılık göstermektedir.⁵⁵ Kur'ân özelinde düşünüldüğünde bu tespitin ne kadar isabetli betli olduğu daha net müşahede edilmektedir. Zira o, hem akla hem ruha hitap etmekte ve Arap dilinin bütün zenginliklerini barındırmaktadır.

2.1.3.1.1. Tercüme Çeşitleri

Bir lisandan diğer bir lisana anlam aktarımı olarak nitelenen tercümenin iki çeşidi bulunmaktadır. Birincisi harfî veya lafzî tercüme, ikincisi ise tefsiri ya da manevi tercümedir.⁵⁶ Esasen daha fazla tercüme çeşidi bulunmakla birlikte konumuzun sınırları bakımından iki türün ele alınması ile yetinilmektedir.

2.1.3.1.1.1. Harfî Tercüme

Harfî tercüme, nazmında ve tertibinde aslı gözetilerek yapılan çeviri şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁷ Bu tercüme çeşidinde çevirisi yapılacak olan metnin birebir

⁵¹ İbn Manzûr, 12/66; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhü Tacü'l-Lügati ve Sihâhü'l-'Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), "es-Sihâhü Tacü'l-Lügati ve Sihâhü'l-'Arabiyyeti", 5/1928-1929; Muhsin Demirci, *Tefsir tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2017), 32-33.

⁵² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/88; Demirci, *Tefsir tarihi*, 33.

⁵³ Cevherî, "es-Sihâhü Tacü'l-Lügati ve Sihâhü'l-'Arabiyyeti", 5/1928; Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, 58.

⁵⁴ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, 58.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/88.

⁵⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/19; Demirci, *Tefsir tarihi*, 34.

⁵⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 20-21; Menna' b. Halil Kettânî, *Mebâhis fi ulûm'i'l-Kur'ân* (Mektebetü'l-Maârif, 2000), 324.

karşılığı bulunmaya çalışılmaktadır. Bunun için metinde yer alan tüm kelimeler ayrı ayrı ele alınarak aktarılacağı dilde her cihetten karşılayacak ifadesi tespit edilmeye çalışılır. Ancak bu tercüme türünde asıl metinde kast edilen mânâyı diğer dile bire bir aktarmak çok zordur.⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm lafzen ve manen mu'ciz olmasının yanında Arap dilinin tüm inceliklerini ve dil kurallarını yansıtmaktadır. Diğer taraftan murâd-ı ilâhînin beşer tarafından tam olarak anlaşılması ve ortaya konulması da mümkün değildir. Dolayısıyla bu tercüme türünün Kur'ân'a uygulanması muhal kabul edilmiş olup bu hususta İslâm âlimleri arasında icmâ bulunmaktadır. Kur'ân'ın tercüme edilebileceğini söyleyenler ise bunun tefsiri tercüme ile yapılabileceğini kast etmektedirler.⁵⁹

2.1.3.1.1.2. Tefsirî Tercüme

Başka bir dile aktarılacak olan metnin sözcükleri arasında tertip ve nazım aramaksızın bazı şerh ve açıklamalarla ifade edilmesine tefsirî tercüme denilmektedir.⁶⁰ Buna göre ilgili metin önce kendi dilinde yoruma tabi tutulmaktadır. Daha sonra da bu yorum mütercimim dili ile söze veya yazıya dökülmektedir. Bu tercüme ameliyesinde ortaya konulan mütercimim yorumu olduğu için yapılan iş tefsir mahiyetinde olmaktadır. Manevi tercüme olarak da isimlendirilen bu tercüme türünde mühim olan, başka bir dile aktarılacak olan metin ile verilmek istenen mesajın diğer dile tam bir şekilde aktarılmasıdır. Tefsiri tercüme, bu özelliği sayesinde günümüzde Kur'ân'ın mânâ itibarıyla başka dillere aktarımında daha muteber kabul edilmektedir.⁶¹

Bu malumatlar dikkate alındığında Kur'ân'ın Arapçadan diğer dillere aktarılmasında tefsiri tercümenin ihtiyacı gidermeye daha yakın olduğu görülmektedir. Zira bu tercüme metoduyla Kur'ân-ı Kerîm'de farklı anlamlara da gelebilen harf ve edatlar daha doğru ve açık bir şekilde ifade edilebilmektedir. Yine Kur'ân'da birçok edebi sanat vardır ki bunlar bazen gerçek anlamı dışında kullanılabilir. Tefsiri tercüme bu tür ifadeleri açıklamak için de harfi tercümeyle kıyas götürmeyecek derecede daha elverişli durmaktadır. Ancak tefsiri tercüme metodu da Kur'ân'ın ihtiva ettiği mânâ ve amaçları tam olarak ortaya koyma noktasında eksiklikten arı görülmemektedir.⁶²

⁵⁸ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, 58; Demirci, *Tefsir tarihi*, 34.

⁵⁹ Kettâni, *Mebâhis*, 325; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 217; Demirci, *Tefsir tarihi*, 34.

⁶⁰ Kettâni, *Mebâhis*, 324; Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 286.

⁶¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 217; Demirci, *Tefsir tarihi*, 35.

⁶² Demirci, *Tefsir tarihi*, 35.

2.1.3.2. Meâl Kavramı ve Tanım

Meâl (مآل) kelimesi, lügatte “ول e-v-l” kökünden türemiş mimli masdar ya da ulaşılan yer, hedef ve amaç anlamında ismi mekân olup dönmek, ıslah etmek, noksan olmak, noksanlaştırmak mânâlarına gelmektedir.⁶³ Kavram olarak, bir ifadenin anlamının başka bir dile, kısmen eksik bir biçimde aktarılması şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm, mânâ ve lafız itibarıyla Allah Teâlâ’ya ait olduğu için onun her yönüyle anlaşılması, açıklanması ve başka bir dile aktarılması mümkün değildir.⁶⁵ Bu sebeple Kur’ân’ın başka bir dile aktarılma ameliyesi için “tercüme” yerine eksik ve hatalı tercüme anlamında “meâl” ibaresi tercih edilmektedir.⁶⁶ Hatta Yazır, Kur’ân’ın başka dillere aktarılması bağlamında yalnızca tercüme değil, ilâhi kelâmı tam olarak karşılayamayacağı gerekçesiyle meâl ifadesinin kullanılmasının dahi sakıncadan uzak olmadığını belirtmektedir.⁶⁷ Diğer taraftan meâl terimi, Kur’ân’ın mutlak olarak anlaşılması anlamına gelmemektedir. Zira Yazır, ısrarla Kur’ân’ın meâl üzerinden ölçülmemesi gerektiğini telkin etmektedir.⁶⁸

Meâl terimi, Kur’ân’ın anlamının diğer dillere aktarımına karşılık da kullanılmaktadır. Ancak bu terimin Kur’ân’ın daha çok Türkçe anlamlarında tercih edildiği görülmektedir. Meâl kelimesinin Osmanlı devletinin son dönemlerinde “mânâ, mefhum” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Buna göre bir ifadenin lafzen veya harfiyen değil mânâ ve mefhum yönüyle aktarılması, meâlen şeklinde söze dökülmektedir. Böylece meâl kelimesi, Osmanlı Türkçesinde sözün aktarım mahiyetini ifade eden örfi bir anlam kazanmaktadır. Ve süreç içerisinde bu örfi mânâ, Kur’ân’ın Türkçe mefhumuna karşılık gelen bir hüviyete bürünmektedir. Kur’ân’ın harfi harfine değil, mânâ ve mefhum itibarıyla noksan olarak aktarılması biçiminde terimleştiği ifade edilmektedir.⁶⁹

Meâl terimi için tefsiri veya manevi tercüme benzetmesi de yapılmaktadır. Gerekçe olarak da meâl terimiyle ilâhî kelâmın ne dediği değil de ne söylemek istediğinin ortaya konulmaya çalışılması gösterilmektedir. Bu cihetiyle yorum ihtiva

⁶³ İbn Manzûr, 11/32; Seyyid Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Uzman Heyet (Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 2001), “mcd”, 28/31; Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’ân Meâlleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (Eylül 2011), 141.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/116; Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 258.

⁶⁵ Aydar, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*, 74; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 86-98; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 258.

⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/116; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 258.

⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/94.

⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/98.

⁶⁹ Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’ân Meâlleri”, 141-142; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 287.

etmiş olacağından ötürü de meâlin eksiklikle beraber fazlalık da barındırabileceği ifade edilmektedir.⁷⁰

2.2. Kırâat İlmiyle İlgili Teorik Bilgiler

Kur'ân-ı Kerim, lafzı mu'ciz, mânâsı sınırsız olan ilâhi bir hitaptır. Bu yüce kelâmın inzâl olduğu günden bugüne kadar aslına uygun bir şekilde muhafaza edilerek gelmesi, İslâm ilim geleneğinin en büyük başarılarından biri olmaktadır. Kırâat ilmi, bu koruma sürecinin teknik, ilmi ve manevi omurgasını oluşturmaktadır. Kırâat ilmi, Kur'ân lafızlarının Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla nakledilen farklı okunuş biçimlerini, bu tilâvetlerin dayandığı esasları ve sened zincirlerini inceleyen büyük bir disiplin olmaktadır.

Kırâat ilmi; bir yandan Arap dilinin zenginliğini ve lehçe çeşitliliğini ilâhî bir ruhsatla (Yedi Harf) birleştirirken, diğer yandan fıkıh, tefsir, kelam ve dilbilim gibi diğer temel İslâmî ilimlere veri sağlamaktadır. Bu ilmin teorik çerçevesini anlamak, Kur'ân'ın sadece ne söylediğini değil, nasıl nâzil olduğunu ve bu nüzûlün ne tür bir anlam çeşitliliği barındırdığını kavramak adına hayati önem taşımaktadır.

2.2.1. Kırâat İlminin Gelişim Süreci

Kırâat ilminin sözlük ve terim anlamlarını böylece belirledikten sonra bu ilmin tarihsel süreçteki gelişiminden ve geçirdiği evrelerden söz etmek gerekmektedir. Gayr-i kesbî bir mahiyet arz eden vahiy olgusu, okumaya ve anlamaya yönelik beşerî faaliyetlerin başlaması adına bir kapı mesabesinde olmaktadır. İnsanın bu anlamda harekete geçebilmesi için yaratıcısının ona dilediği mekân ve zamanda istediği bir şahıs ve yöntem aracılığıyla bir mesaj göndermesi gerekmektedir. Allah, Cebrâil (a.s) vasıtasıyla Resûlullah'a Kur'ân'ı göndererek okunmasına ve anlaşılmasına dair süreci başlattığı bilinmektedir. Bu anlamda Kur'ân'ın inzâliyle okunması, anlaşılması ve hayata geçirilmesine dair sürecin birlikte yürütüldüğüne dair bilgiler, kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Nebi'nin ve ashâbının Kur'ân tilâvetine ve fehmine dair faaliyetleri, aynı zamanda yeni ilmi disiplinlerin oluşmasına ivme kazandırmaktadır. Bu disiplinlerin başında kırâat ilmi gelmektedir. Vahyin nüzûlüyle başlayan süreç neticesinde kırâat ilminin, günümüzde zengin bir literatüre sahip olduğu görülmektedir.

Hz. Resûl, Kur'ân vahyinin muhatabı olduğuna göre onu tilâvet eden, anlamaya ve anlatmaya çalışan ilk kimse de yine o, olmaktadır. Kıyâme sûresinde buyrulduğu

⁷⁰ Öztürk, Mustafa, "II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kur'ân Meâlleri", 144.

üzere Allah Teâlâ, inzâl ettiği Kur'ân âyetlerini vahyin doğası gereği Allah ResûlU'nün dimağına yerleştirmektedir. İlgili âyetlerde “(ResûlUm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir.” buyrulmaktadır.⁷¹ Tâhâ sûresinde de bu minvalde bir âyet bulunmaktadır.⁷² Bu âyetler, Resûlullah'ın Kur'ân'ı hıfz etmek için ekstra bir çaba sarf etmesine gerek kalmadığına işaret etmektedir.⁷³ Buna rağmen Hz. Elçi'nin Kur'ân'ı ezberleme ve unutmama konusunda çok büyük çabalar sarf ettiği bilinmektedir.

Hz. Nebî, Kur'ân'ı anlama ve tefekkür etmeye dayalı bir üslupla öncelikle tebliğ etmekte ve ardından tebyin etmektedir. Ayrıca onu anlamaya dayanan bir tarzda tilâvet etmektedir. Tilâvet anında tecvid kurallarını uygulamaya özen göstermektedir. Yine kırâat esnasında kalbinin Kur'ân'la meşgul olması, etkileyici bir nağmeyle onu okuması, korkutucu âyetler geldiğinde Allah'a sığınması, müjdeleyici âyetler geldiğinde nail olmak için niyazda bulunması, Hz. ResûlU Ekrem'in okuyuş biçimini şekillendiren unsurlar olarak bilinmektedir.⁷⁴ Yani Hz. Nebî, Kur'ân'ı okuma ve anlama hususunda gerekli bütün fizikî şartları yerine getirmekte ve maddî-manevî tüm varlığıyla ona yönelmektedir. Bu durum, onun Kur'ân okuyuşunun temel esaslarını ortaya koymaktadır.

Risâlet görevi gereği Hz. Nebî, Cebrâil vasıtasıyla kendisine ulaşan vahiyleri, insanlara tebliğ etmektedir. Mesela inen vahiyleri erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı tebliğ etmesi, onun meseleye verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Zira Muhammed Hamîdullah, (1908-2002) Resûlullah'ın aldığı her vahyi vakit kaybetmeksizin önce erkeklerden sonra da kadınlardan oluşan bir topluluğa tebliğ edip okuduğunu nakletmektedir.⁷⁵ Hz. Nebî'nin inen vahiyleri kadınlara ulaştırma hassasiyetine dair kaynaklarda başka bilgiler de aktarılmaktadır. Mesela kadınların Resûlullah'tan kendilerine özel eğitim günü tahsis etmesini talep ettikleri ve Hz. Nebî'nin bu talebi karşılıksız bırakmadığı ifade edilmektedir.⁷⁶ Yine Resûlullah'ın bayram namazlarında

⁷¹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Ali Özek vd. (Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, 1987), el-Kıyâme 75/16-17.

⁷² Âyet için bk. Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Tâhâ 20/114.

⁷³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (yy.: Matbaatü'l-İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/29; Hacı Önen, *Kırâat Tarihi ve Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 32; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 39.

⁷⁴ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-'Ammeti Li'l-Kütüb, 1974), 1/367, 369; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 40.

⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 698; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 33.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dib el-Buga (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/50 (No. 101).

erkeklere hitap ettikten sonra kendisini duyamadıklarını düşünerek kadınlar safına geçip onlara özel vaaz ettiği belirtilmektedir.⁷⁷ Aile hayatıyla ilgili hususlarda ise Hz. Aişe validemiz aracılığıyla kadınların vahyin bilgisiyle donatıldığı kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁸

Hz. Nebî, Kur'ân'ın öğrenilmesine ve öğretilmesine büyük önem vermektedir. Nâzil olan âyetleri de hemen yazdırmakta ve ezberletmektedir.⁷⁹ Hatta bu konuda Mekke'de Erkam'ın evini eğitim yuvasına çevirdiği ve orada Kur'ân eğitimini devam ettirdiği anlatılmaktadır. Birinci Akabe Biati'ndan sonra Hz. Resûl, Mus'ab b. Umeyr'i Evs ve Hazrec kabilelerine elçi olarak göndermiştir. Mus'ab b. Umeyr onlara başta Kur'ân eğitimi olmak üzere İslâm'ı öğretmek, hâkimlik ve vergi tahsildarlığı yapmak üzere görevlendirilmiştir. Mescid-i Nebî, hicretten sonra Kur'ân'ın öğretimi ve eğitimi için bir ilim merkezine dönüştürülmüştür. Hatta daha Resûlullah, hayattayken Medine'de bu minval üzere faaliyet yürütülen dokuz mescidin varlığından bahs edilmektedir.⁸⁰ Bu faaliyetler, Medineyle sınırlı kalmamakta ve çevre beldelere de taşınmaktadır. Taberî (ö. 310), Muâz b. Cebel'in Kur'ân öğretimi için Yemen'e gönderildiğini ve onun da orada köy köy gezip eğitim müesseseleri oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu çabalar, sahâbe döneminde artarak devam etmiştir. Bu faaliyetlerin yürütülmesinde Mekke'de Muâz b. Cebel ve İbn Abbâs, Kûfe'de Abdullah b. Mes'ûd, Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Şam'da Ebû'd-Derdâ'nın öne çıktığı belirtilmektedir.⁸¹

Hz. Nebî'nin Kur'ân eğitiminde arz ve sema usûlünü takip ettiği bilinmektedir. Zira o, Cebrail'den vahiyleri semâ yoluyla almakta ve arz yoluyla tekrar ona okumaktadır. Cibrîl'in her yıl o ana kadar inen Kur'ân âyetlerini Resûlullah'a okuduğu ifade edilmektedir. Hz. Elçi'nin vefat ettiği yılın Ramazan ayındaysa karşılıklı okuma ve dinleme şeklinde gerçekleşen bu faaliyetin iki defa vuku bulduğu belirtilmektedir.⁸² Kur'ân-ı öğretirken de aynı metodu izlediği ifade edilen Hz. Elçi, nâzil olan âyetleri ashâbına okuyarak semâ, onlardan dinleyerek ise arz metodunu uyguladığı bilinmektedir. Rasûlullah'ın zaman zaman ashâba Kur'ân okutarak dinlediği kaynaklarda yer almaktadır.⁸³ Karşılıklı okumaya ve dinlemeye dayalı bu eğitim metodu, İslâmî ilimlerin öğretiminde temel yapı taşı olarak varlığını hala korumaktadır.

⁷⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahihü Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, 1374), 2/603 (No. 885).

⁷⁸ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 1/60.

⁷⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1908, 1677 (No. 4704, 4316); Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/368.

⁸⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/767-772.

⁸¹ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 66.

⁸² Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1911 (No. 4712).

⁸³ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1925 (No. 4763); Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 34.

Resûlullah'ın Kur'ân-ı okumaya önem atfettiği gibi onun öğrenilmesini, öğretilmesini ve güzel okunmasını da teşvik etmiştir. Kur'ân'ı güzel okuyanları taltif edip onun eğitimi konusunda onları diğer sahâbelere önder kılmıştır. Allah'ın Elçisi bu bağlamda şöyle buyurmaktadır: “Kur'ân'ı şu dört kişiden alın: Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz ve Übey b. Ka'b.”⁸⁴ Hz. Peygamber'in bu dört ismi hususen işaret etmesi, eğitimde uzmanlaşma prensibinin ilk örneklerinden biridir. Allah Resûlu, her ne kadar tüm ashabını eğitmiş olsa da onlardan kırâat, fıkıh, tecvid gibi belirli alanlarda uzmanlaşanları diğerlerine referans gösterdiği anlaşılmaktadır. Liyakat temelli bu uygulama özellikle Müslümanlar için daima kılavuzluk niteliği taşıyan bir örnek teşkil etmektedir.

Resûlullah, inen vahiyleri hemen yazdırmakla yetinmediği ve aynı zamanda kâtiplerin yazdıklarını tashih ettiği ifade edilmektedir. Hz. Nebi, kâtiplere yazdırdıklarını okutturarak Cebrâil'in (a.s) getirdiği ile aynı olup olmadığını kontrol ettiği ve belirlediği hataları düzelttiği belirtilmektedir. Böylece Allah Resûlu'nün vahiylerin kayıt altına alınmasında meydana gelebilecek yazım hatalarının önüne geçtiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Vahiy süreci tamamlandığında Kur'ân'ın tamamının birçok kimse tarafından ezberlendiği ve yazıya geçirildiği kaydedilmektedir. Böylece Hz. Nebî, vefat ettiğinde Kur'ân-ı Kerîm'in hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde dimağlarda ve yazılı olarak eksiksiz bir şekilde muhafaza altına alındığı zikredilmektedir.⁸⁶

Resûlullah'ın ashâbı hem o hayattayken hem de vefatından sonra Kur'ân öğretimine yönelik faaliyetlerini büyük bir istek ve heyecanla sürdürmüşlerdir. Daha o, hayatta iken birçok sahâbî öğretici konumuna yükselmiştir. Çünkü özellikle Medine'de her geçen gün sayıları artan Müslümanlara sadece Resûlullah'ın Kur'ân öğretmesi imkânsız hale gelmiştir. Mus'ab b. Umeyr, Muâz b. Cebel, Amr b. Hazm ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Kur'ân muallimi olmuşlardır. Öyle ki Medine döneminde “kurrâ” ve “kari” kelimeleri ıstılah olarak kullanılmıştır.⁸⁷ Yine hicretten sonra teşekkül eden **Ashâb-ı Suffe** Kur'ân tâlimi hususunda büyük gayret göstermiştir. Onlar, her türlü

⁸⁴ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1912 (No. 4713).

⁸⁵ Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'i'l-fevâid*, thk. Hüsamettin el-Kuddusî (Kahire: Mektebetü'l-Kuddusî, 1994), 1/152 (No. 679); Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 43-44.

⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/244-248.

⁸⁷ Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 39; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 41-42.

dünyevi menfaati terk etmiş, zor koşullar altında büyük özveriyle çalışmış ve gerektiğinde bu uğurda canlarını feda etmişlerdir.⁸⁸

Kur'ân'ın gelecek nesillere aktarılmasında çok önemli bir yeri olan ezberleme faaliyetinin Resûlullah'tan sonra da aynı ciddiyetle yürütüldüğü ifade edilmektedir.⁸⁹ İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429), Allah'ın sahâbeden dilediğine hafızlık makamını verdiğini, bunların Kur'ân'ın okunması ve anlaşılması hususunda önderler olduğunu beyan etmektedir. Onların, Kur'ân'ı Resûlullah'tan öğrenirken bir hareke ve sükûn gibi hiçbir şeyi ihmal etmediklerini zikretmektedir. Yine o, ashâbın Kur'ân'a hiçbir ilâvede bulunmadıklarını ve hepsinin gücünün yettiği ölçüde Kur'ân'dan ezberlediğini belirtmektedir.⁹⁰

Ashâbın Kur'ân-ı Kerîm'e hizmetleri, bu başlık altına sığdırılmayacak kadar kıymetli ve geniştir. Kur'ân'ın cemi ve teksiri bu hizmetlerin başında gelmektedir. Kur'ân âyetlerinin başlangıçta hafızalarda ve muhtelif yazı malzemelerinde muhafaza edildiği aktarılmaktadır. Hz. Nebî, nâzil olan âyetleri yazdırıp ezberletmenin yanında hangi âyetin hangi sûreye konulacağını da belirlemektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber, hayattayken bütün âyetlerin içinde bulunduğu bir mushaf oluşturulmadığı bilinmektedir. Âyet ve hadislerde Kur'ân'ın cem edilmesinin gerekliliğine dair işaretlerden yola çıkan bazı sahâbiler, Kitabullah'ı ferdi çabalarla cem etmiş olsalar da hepsinin usûl ve düzeni farklı olmuştur.⁹¹ Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde bu ve başka sebeplerden dolayı Kur'ân'ın cem edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle Yemâme savaşında birçok hâfız sahâbenin şehit olması, Kur'ân'ın muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması konusunda tedirginliğe yol açmıştır. Bu tehlikeyi ön gören Hz. Ömer, dönemin halifesi Hz. Ebû Bekir ile konuşarak Kur'ân'ın cem edilmesi hususunda mutabakat sağlamıştır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit (ra.) başkanlığında bir komisyon oluşturarak onu, Kur'ân âyetlerini bir mushafta toplamakla görevlendirmiştir. Heyet, Kur'ân âyetlerini farklı yazı malzemelerinden toplayarak bir mushaf hâline getirmiştir. Yapılan cem faaliyeti, Resûlullah'ın huzurunda yazılmış olan âyetleri tahkik edip bulmak ve bulunan âyetleri bir mushaf haline getirmek biçiminde iki önemli işlev görmüştür. Bu mushaf Hz. Ebû Bekir'in yanında kalmış, onun

⁸⁸ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421), 1/219-220; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1981), 19.

⁸⁹ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 115-121; Önen, *Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 39.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6; Önen, *Kıraat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 40.

⁹¹ Mekî b. Ebî Tâlib, *el-İbane*, 57; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 68.

vefatından sonra Hz. Ömer'e, daha sonra da Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'ya intikal ederek muhafaza edilmiştir.⁹²

Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde cem edilmesi, herkesin mutabık kaldığı bir mushafın oluşması adına çok hayati bir hizmet olmuştur. Ancak bir süre sonra ümmetin huzur ve birliğini tehdit eden önemli bir ihtilaf meydana gelmiştir. Başlangıçta İslâm dinî Mekke, Medine ve civar beldelerde hüküm sürerken daha sonra fetihlerle birlikte geniş bir coğrafyaya yayılmışlar. Bu durum, dili ve ırkı farklı olan yeni toplulukların Müslüman olmasına sebep olmuştur. Fetihlerle beraber yeni beldelere dağılan kurrâlar, oralarda Kur'ân eğitimi vermiş ve farklı kurrâlardan Kur'ân öğrenen topluluklar, doğal olarak farklı kırâatler öğrenmişlerdir. Bu topluluklar, bir araya geldiklerinde ise Kur'ân'ın okunması noktasında ciddi ihtilaflar yaşamaya başlamışlardır. Nitekim Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerinde Irâk ve Şâm kurrâsı, Kur'ân okuyuşunda ihtilâf etmişlerdir. İhtilaflar ileri düzeye varınca Huzeyfe b. Yemân, dönemin halifesi olan Hz. Osman'a durumun vehametini ortaya koyan şöyle bir serzenişte bulunmuştur: “Bu ümmet, kitap konusunda Yahudî ve Hristiyanların düştükleri ihtilâflara düşmeden onlara yetiş!” Bu çağrıya kayıtsız kalmayan Hz. Osman, Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılıp muhtelif beldelere gönderilmesine karar vermiştir.⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılmasında Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği mushaf esas alınmıştır. Mushafın çoğaltılmasına yönelik görev de Zeyd b. Sâbit, başkanlığında oluşturulan heyete verilmiştir. Heyetin çalışmaları neticesinde oluşturulan nüshalar, çeşitli ilim merkezlerine gönderilmiştir. Çalışmanın ardından diğer nüshalar (şahsi) ve yaprak gibi araçlara yazılı âyetler, herhangi bir ihtilafa mahal vermemek adına yakılmıştır.⁹⁴ Kur'ân'ın korunmasına matuf yürütülen faaliyetlerden ilki olan cem süreci, metnin vahyî bütünlüğünü muhafaza ederek herhangi bir eksilmenin önüne geçmesi; ikinci aşama olan istinsah faaliyetiyse, Hz. Peygamber'e ait olmayan okuyuşların sahih kırâatlere karışmasına mani olması cihetiyle hayati bir katkı sağlamıştır.⁹⁵ Böylece Kur'ân, hem Cebrâil'den geldiği şekliyle korunmuş hem de Resûlullah'ın okuduğu biçimde kayıt altına alınmıştır.

Kur'ân mirasını Resûlullah'tan alan Ashâb-ı kiram, bu birikimi daha da zenginleştirerek sonraki nesil olan tabiîne bırakmıştır. Kırâatlerin tabiîne aktarılmasında

⁹² Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/249-254; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/49; Kettânî, *Mebâhis*, 126-128; M. Siraceddin Öztoprak, *Kur'ân Kırâatı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 26.

⁹³ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/49; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbane*, 62-64; Kettânî, *Mebâhis*, 129.

⁹⁴ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1908 (No. 4702); Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/257; Kettânî, *Mebâhis*, 129.

⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 75-76.

kurrâ sahâbîler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda İbn Mes'ûd, Kûfe'de, Ubeyy b. Ka'b ve Ebû Derda Şam'da Ebû Mûsâ el-Eşârî, Basra'da tabiîne kırâat öğretmişlerdir.⁹⁶ Bu süreçte tabiînden aralarında kırâat imamlarının da bulunduğu birçok kurrâ yetişmiştir. Kırâat imamlarından Abdullah b. Kesîr, Âsım b. Ebi'n-Necûd, Abdullah b. Âmir ve Ebû Ca'fer bu dönemde yetişmiştir. Tabiînden İbn Kesîr, Mekke'de sahâbeye imamlık yapmasına rağmen kırâati yadırganmamıştır. Bu durum, nesiller arasında kırâat aktarımının ne kadar sağlam bir temele dayandığının göstergesi olmaktadır.⁹⁷ Tabiîn döneminde kırâat ilminin istikrarlı biçimde gelişmesi, Hz. Osman'ın yazdırıp beldelere gönderdiği imam mushaf sayesinde olmuştur. Zira bu sayede herkesin elinde aynı mushaf bulunmuş ve herkes onu okumuştur.⁹⁸

Tabiîn ehli, ashâb-ı kiramdan aldığı ilmi kırâati kendilerinden sonraki nesile yani tebeu't-tâbiîn'e aktarmışlardır. Süreç içerisinde sadece ilmi kırâat ile işigal edip kırâatleri tespit eden ve kırâat imamı diye adlandırılan kişiler ortaya çıkmıştır. Buldukları beldelerde kırâat ilmini bu kimseler öğretmişlerdir.⁹⁹ Bu dönemde yetişen kırâat imamlarından Nâfi' Medine'de, Hamza ve Kisâi Kûfe'de, Ebû Amr da Bağdat'ta nam salmışlardır. Buldukları beldelerde kırâat ilmi bu imamlar tarafından verilmiştir.¹⁰⁰

Kırâatler hicri 60. yıla kadar şifahi olarak rivâyet edilmektedir. Hicri 60. yıldan 225 yılına kadar ise kayıt altına alınıp ilk eserler ortaya çıkmaktadır. Kırâatler, I. ve II. asırda ezber ve sözlü nakil yoluyla aktarılmaktadır.¹⁰¹ Kırâat ilminde yetkin olan âlimlerin, II. yüzyılın sonlarından itibaren bütün kırâat vecih ve rivâyetlerini toplayarak okuyucularına atfettikleri ve bazı esaslar çerçevesinde sahih ve şâz kırâatleri birbirinden ayırdıkları ifade edilmektedir. Bu ilmi faaliyetler hususunda adı en çok anılan Hârûn b. Mûsâ (ö. 170/786) olmasına karşın onun yazılı bir eseri bulunmamaktadır. Zira o dönemde ilim henüz şifahi olarak aktarılmaktadır.¹⁰² Kırâat ilmine dair ilk yazılı eserlerin hicri III. yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. İlk teliflerin Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/828), Ebû Hâtım es-Sicistânî (ö. 255/868) ve İbn Cerîr et-Taberî'ye (ö. 310/922) ait olduğu ifade edilmektedir. Ancak o dönemde kırâatler henüz

⁹⁶ Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, 30; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 48.

⁹⁷ Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 48.

⁹⁸ Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, 31.

⁹⁹ Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 48.

¹⁰⁰ Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, 33; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 48.

¹⁰¹ Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 49.

¹⁰² Demirci, *Kur'an Tarihi*, 219.

yedi veya on ile sınırlanmadığı için bu eserlerde 30'u aşkın kırâat bulunabildiği ifade edilmektedir.¹⁰³

IV. asra gelindiğinde Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/936) yedi sahih kırâati derleyerek *Kitâbu's-Seb'a* adlı eseri ortaya koymaktadır. Bu eserle birlikte Kırâat-ı seb'a olarak nitelenen yedi kırâatin sıhhati konusunda bir icmâ olduğu ifade edilmektedir. Sonra Ebû Bekir en-Neysâbûrî (ö. 381/992), Kırâat-ı seb'a'ya üç kırâat daha ilâve ederek Kırâat-i aşere diye tabir edilen on kırâati topladığı *el-Ğaye fi'l-kırâat'il-aşr* adlı eserini telif etmektedir.¹⁰⁴ Ancak kırâat ilminde otorite sayılan şahsiyetlerinden İbnü'l-Cezerî'ye kadar Neysabûrî'nin ortaya koyduğu üç kırâatin, ilmi çevrelerde kabul görmediği zikredilmektedir.¹⁰⁵ Cezerî, Kırâat-ı seb'a'ya ilâve edilen bu üç kırâatin de tevâtür derecesinde olduğunu ortaya koyarak mütevâtir kırâatleri 10 olarak tescillemektedir.¹⁰⁶

2.2.2. Kırâat-i Aşere İmamları ve Râvileri

Kırâat ilmi, Kur'ân lafızlarının eda keyfiyetlerini ve nakledenlerin ihtilaflarını konu alan, İslâmi ilimlerin en köklü disiplinlerinden biri olmuştur. Bu ilmin mimarları olan on imam, sahih senetlerle Resûlullah'a dayandırdıkları okuyuş biçimlerini kendilerinden sonraki nesillere titizlikle aktarmışlardır. On imamdan her birinin kırâati, genellikle en yetkin ve meşhur iki öğrencisi yani râvileri aracılığıyla sistemleşmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu başlık altında İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında kabul görmüş mütevâtir kırâatlerin öncüleri olan imamlar ve râvileri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kırâat imamlarının tanıtımında, temsil ettikleri coğrafi bölgeler esas alınarak üç ayrı bölge hâlinde tasnif yapılmıştır.

2.2.2.1. Hicaz Bölgesi

Hicaz bölgesi, vahyin nâzil olduğu, okunduğu, yorumlandığı ve hayata tatbik edildiği bölge olarak İslâm'ın vücut bulduğu coğrafya olmuştur. Hz. Âdemden beri kutsiyetini koruyan Kâbe'yi de içine alan bu bölge, Resûlullah'ın risâletine de ev sahipliği yapmıştır. Resûlullah'ın vefatından günümüze değerinden bir şey kaybetmeyen bu beldeler, kırâat ilminin de gelişip disiplin haline geldiği ilk ilim

¹⁰³ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 219.

¹⁰⁴ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 219-220.

¹⁰⁵ Birışık, "Kırâat", 25/427; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 51.

¹⁰⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzülü ve Kirâati*, 246-247; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 51.

merkezleri olmuştur. Bu bölgede faaliyet gösteren İmam Nâfi‘, İbn Kesîr ve Ebû Ca‘fer sırasıyla ele alınmıştır.

2.2.2.1.1. Medine Ekolü

Medine ekolü iki imamla temsil edilmektedir. Bunlardan birincisi Kırâati seb‘a’dan İmam Nâfi‘’dir. İkincisi ise Krâat-i aşereden İmam Ebû Ca‘fer’dir. Bu iki imam arasındaki ilişki sadece coğrafi bir birlikteliğe dayanmamakta, aynı zamanda İmam Nâfi‘nin kırâat ilmini Ebû Ca‘fer’den tahsil etmesiyle şekillenen köklü bir hoca-talebe silsilesini de temsil etmektedir.

2.2.2.1.1.1. Nâfi‘ (نافع)

Tam adı Ebû Abdırrahman Nâfi‘ b. Ebî Nuaym el-Leysî’dir (ö.169/785). Aslen İsfahanlı olup kırâati aralarında Ebû Ca‘fer’inde bulunduğu yetmiş civarında Medineli kurrâdan öğrenmiştir. Medine’de ikamet edip birçok kimseye kırâat dersi vermesi hasebiyle Medine imamı olarak tanınmıştır. En meşhur iki râvisi Kâlun (220/835) ve Verş (ö. 197/812), remzi ise ۱’dir.¹⁰⁷

2.2.2.1.1.2. Ebû Ca‘fer (ابوجعفر)

Adı Ebû Ca‘fer Yezîd b. el-Ka‘kâ‘ el-Mahzûmî el-Medenî (ö. 130/747-748) olan imam, Medine’nin kırâat imamları arasında yer almaktadır. Tâbiûn ehlinden olan Ebû Ca‘fer, kurrâdır. Kırâat ilmini Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre’den aldığı ifade edilmektedir. Kırâat-i aşereden Nâfi‘ ile Ebû Amr’a ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’e kırâat öğrettiği rivâyet edilmektedir. Yedi imamın kırâatinin taşıdığı şartları ihtiva ettiği tespit edilip İmam Ya‘kûb ve İmam Halef’in kırâatleriyle beraber bu kırâatlere dâhil edildiği ifade edilmektedir. Râvileri İsâ b. Verdân (ö. 160/776) ve Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786), remzi ۲ diye zikredilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî Dâni, *et-Teyisîr fi’l-kırâati’s-seb’a*, thk. Halef Hemud Salim eş-Şeğdeli (Suudi Arabistan: Daru’l-Endülüsü, 2015), 85; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, 226.

¹⁰⁸ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/463; Tayyar Altıkullaç, “Ebû Ca‘fer el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/116.

2.2.2.1.2. Mekke Ekolü

Kırâat ilminin tedrisi konusunda Mekke ekolünü temsil eden bir imam bulunmaktadır. Mekke okolü, Kırâat-i aşere imamlarından İbn Kesîr tarafından temsil edilmektedir.

2.2.2.1.2.1. İbn Kesîr (إبن كثير)

Adı Abdullah b. Kesîr el-Mekkî (ö. 120/738) olan imam, tâbiîndendir. Mekkelilerin Kırâat imamı olarak tanınmaktadır. Kırâat ilmini Abdullah b. es-Saib el-Mahzûmî'den aldığı rivâyet edilmektedir. Kaynaklarda, İmam Şâfiî'nin onu övdüğü ve kırâatini naklettiğine dair malumatlar bulunmaktadır. İmamın Remzi ۴, râvileri el-Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbül (ö. 291/903) olarak bilinmektedir.¹⁰⁹

2.2.2.2. Irak Bölgesi Kırâat Ekolleri

Irak coğrafyasında, özellikle Basra ve Kûfe ekseninde gelişen kırâat ilmi, erken dönem İslâm ilim geleneğinin en önemli alanlarından biri olmuştur. Bu iki ilim merkezi, sahabe ve tâbiîn nesillerinden itibaren Kur'ân tilâvetinin farklı vecihlerini muhafaza eden ve sistemleştiren büyük kârifler yetiştirmiştir. Bu merkezlerde oluşan kırâat ekolleri, İslâm dünyasında kabul gören yedi ve on kırâat sistemlerinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynamıştır.

2.2.2.2.1. Basra Ekolü

Kırâat ilminin sistemli bir yapıya bürünmesi bakımından önemli merkezlerden biri olan Basra ekolünü temsil eden iki imam bulunmaktadır. Bu ekol, Kırâat-i aşereden İmam Ebû Amr ve İmam Ya'kûb tarafından temsil edilmektedir.

2.2.2.2.1.1. Ebû Amr (ابو عمرو)

Ebû Amr b. el-A'lâ el-Mâzinî (ö. 154/770), Basralıların kırâat imamı olarak bilinmektedir. Ebû Amr, derin ilmî birikiminin yanı sıra zühd ve takvâ sahibi olmasıyla da tanınmaktadır. Kırâati aralarında Mücahit, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Ata b. Ebi Rabah'ın da olduğu tâbiûndan aldığı ifade edilmektedir. Râvilerinin ed-Dûrî (240/854) ve es-Sûsî (ö. 261/874), remzinin ح olduğu beyan edilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*, 314; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 62.

¹¹⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/459-460; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*, 317; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 226.

2.2.2.2.1.2. Ya'kûb (يعقوب الحضرمي)

Yakûp b. İshak (ö. 205/820) Basralı kırâat imamlarından. Kırâat ilmini Ebü'l-Münzir Sellâm b. Meymûn ve Ebü'l-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan okuduğu rivâyet edilmektedir. Râvileri Muhammed b. Mütemekkil (ö. 238/852) ve Ravh b. Abdulmü'min (ö. 234/848), remzi كع olarak bilinmektedir.¹¹¹

2.2.2.2.2. Kûfe Ekolü

Kûfe ekolünün kırâat ilmi bakımından müstesna bir yeri bulunmaktadır. Zira Kırâat-i aşerin dört imamı bu ekolü temsil etmektedir. Bunlar, İmam Âsım, İmam Hamza, İmam Kisâî ve Halefu'l-Âşır'dır.

2.2.2.2.2.1. Âsım (عاصم)

Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 128/745), tâbiûndan olup Kûfelilerin kırâat imamıdır. Tecvid ilmini çok iyi bilen imam, ehli fesâhat, sika ve mutkin kişiliğinin yanında sesinin güzel olmasıyla da bilinmektedir. Kırâati Ebû Abdirrahman es-Sülemî, Zir b. Hubeyş ve Ebû 'Amr eş-Şeybânî'den aldığı ifade edilmektedir. İmamın Remzi ن, râvileri Hafs (ö. 180/796) ve Ebû Bekr Şû'be (ö. 190/805) olarak bilinmektedir.¹¹²

2.2.2.2.2.2. Hamza (حمزة)

Tam adı, Ebû Ammâre Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773) olan imamın Âsım ve Â'mes'ten sonra Kûfe'nin kırâat imamı olduğu ifade edilmektedir. Zeytinyağı ticareti ile iştiğal ettiğinden Zeyyât diye anılmaktadır. Kırâat ilminin yanında hadis ve ferâiz ilminde de otorite olduğu zikredilen imam, aynı zamanda züht ve takva ehli olmasıyla da bilinmektedir. Yaşadığı dönem itibarıyla sahâbiye yetişmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Remzi ف, râvileri Halef (ö. 229/843) ve Hallâd (ö. 220/835) olarak zikredilmektedir.¹¹³

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 228; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 67.

¹¹² Dâni, *et-Teyşir*, 90; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/458-459; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 63.

¹¹³ Dâni, *et-Teyşir*, 91-93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kirâati*, 320; Demirci, *Kur'an Tarihi*, 227.

2.2.2.2.3. Kisâî (كسائ)

Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Hamza'dan sonra Kûfe'nin kırâat imamı olmaktadır. Kırâat konusunda İmam Hamza, Îsâ b. Ömer el-Hadramî ve İbn Ebi Leyla'dan ders aldığı, başta Ahmet b. Hanbel ve Yahyâ b. Mâin olmak üzere birçok kimseye de ders verdiği zikredilmektedir. Kırâat ilminin yanında Arap teolojisinde de şöhret olduğu belirtilmektedir. Halife Hârûn Reşîd ile yolculuk ederken Ebû Hanîfe'nin talebesi olan İmam Muhammed ile birlikte vefat ettiği nakledilmektedir. Bu duruma çok üzülen halifenin “Fıkıh ve Nahiv ilmini Rey'e defnettik” dediği ifade edilmektedir. Râvileri ed-Dûrî (ö. 246/860) ve Ebû'l-Hâris (ö. 240/854), remzi ۶ olarak bilinmektedir.¹¹⁴

2.2.2.2.4. Halef (خلف البزار)

Halef b. Hişâm (ö. 229/843), İmam Hamzâ'nın birinci râvisi olup Kûfe'nin kırâat imamlarındandır. İmamların onuncusu olması hasebiyle Halefu'l-Âşır diye de anılmaktadır. On yaşında hafız olup on üç yaşında Kur'ân dersi verdiği ifade edilmektedir. Süleym b. Îsâ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Halîfe el-A'shâ ve İshak el-Müseyyebî'den kırâat dersi aldığı zikredilmektedir. Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd, Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî, Seleme b. Âsım ve daha birçok kimseye de kırâat dersi verdiği belirtilmektedir. Râvileri İshak b. İbrâhim (ö. 286/899) ve İdris b. Abdülkerîm (ö.292/904), remzi ۷ olarak bilinmektedir.¹¹⁵

2.2.2.3. Şam Bölgesi Kırâat Ekolleri

Şam bölgesi de kırâat ilminin tedrisatında önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu ilim merkezi, Kırâat-i aşereden İmam İbn Âmir tarafından temsil edilmektedir.

2.2.2.3.1. İbn Âmir (ابن عامر)

Abdullah b. Âmir el-Yahsûbî (ö. 118/736), Şamlıların kırâat imamı olarak tanınmaktadır. İbn Âmir'in tâbiûndan olduğu ve kırâat ilmini sahâbe-i kiramdan aldığı zikredilmektedir. Bu ilmi aldığı sahâbiler arasında Muâviye, Ebû'd-Derdâ, Fudâle b.

¹¹⁴ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/462; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*, 322; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 228.

¹¹⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/464; Tayyar Altıkullaç, “Halef b. Hişâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İsparta: TDV Yayınları, 1997), 15/237; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 68.

Ubeyd ve Vâsıla b. el-Eşkâ'nın olduğu ifade edilmektedir. Râvileri Hişâm (ö. 245/859) ve İbn Zekvân (ö. 242/856), remzi ك' dir.¹¹⁶

2.2.3. Günümüzde Kırâat-i Aşere

Kırâat-i Âşere'nin ilk ortaya çıktığı dönemlerde belli mahallerde öğretildiği ve okunduğu ifade edilmektedir. Ancak zaman içerisinde bu kırâatlerin çoğunun pratikte geçerliliğini kaybettiği ve sadece ilmi çevrelerde tedrisatının yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde yaygın olarak sadece Âsım, Nâfi ve Ebû Amr'ın kırâatleri okunsa da diğer kırâatlerin de ilmî tedrisatları verilmeye ve icraları sürdürülmeye devam edilmektedir.¹¹⁷

Hâlihazırda İslâm dünyasının büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenen Âsım kırâati, oldukça geniş bir coğrafyada okunmakta olup özellikle bu kırâatin Hafs rivâyeti tercih edilmektedir. Hali hazırda okunan diğer bir kırâat de Nâfi' kırâatinin Verş rivâyeti olup Mısır hariç Kuzey Afrika'da tilâvet edilmektedir. Mısır'da ise Hafs rivâyeti okunmaktadır. Günümüzde varlığını sürdüren üçüncü kırâat ise Ebû Amr'ın kırâatidir. Bu kırâat, sadece Sudanlılar tarafından tilâvet edilmekte ve bu yönüyle hali hazırda okunanlar arasında en az müntesibi bulunan kırâat olduğu zikredilmektedir.¹¹⁸

2.2.4. Sahih Kırâatlerin Özellikleri

Hicri III. asra kadar kırâat bakımından Resûlullah'tan öğrenilen okuma biçimleri takip edilmiştir. Bu döneme kadar Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Kur'an esas alındığı için Kırâat yönünden kayda değer bir ihtilaf veya sorunla karşılaşılmamıştır. Ancak isnâd bakımından Resûlullah'a ulaşan kırâatlerle beraber, resmî mushafa uymayan ya da Arap diline aykırı düşen zayıf ve şaz kırâat vecihleri ile ashâba ait tefsir açıklamaları da yayılmış; bu tefsir açıklamaları, kırâatlerle karıştırılması bakımından önem arz etmiştir. Başlangıçta mushafların noktasız ve harekesiz olması İslâm'a yeni girenlerin yanlış okumalarına meydan verdiği gibi suiniyetli çevreler için uydurma faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Bu minvaldeki meselelerin, İslâm âlimlerini tedbir almaya sevk ettiği ve bu bağlamda kırâatlerin sahih olanı ile olmayanını biri birinden ayırt edecek esaslar belirlendiği zikredilmiştir.¹¹⁹ Buna göre bir kırâatin sahih kabul edilebilmesi için şu üç şart belirlenmiştir: Senedinin sahih olması, Hz. Osman mushafına uygun olması ve bir

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/54; Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/456-457; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*, 317.

¹¹⁷ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 234; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*, 312.

¹¹⁸ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 234; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kirâati*, 312.

¹¹⁹ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 70-77; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'an Tefsirine Etkisi*, 67-67.

vecihle dahi olsa Arap diline uymasıdır.¹²⁰ Bu şartları taşıyan bir kırâatin red ve inkârı kabul edilmediği gibi söz konusu şartlardan biri eksik olduğunda o kırâat zayıf, şaz veya batıl olarak nitelenmiştir.¹²¹

2.2.4.1. Muttasıl ve Güvenilir Bir Senetle Resûlullah'a Ulaşması

Kırâat ilmi, nakli esas aldığı için sened, bu ilmin ana unsurlarından biri olarak telakki edilmiştir. Kırâatlerin nesilden nesile sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için bu yol tercih edilmiş ve rivâyetler hocalardan talebelere senedleri ile birlikte aktarılmıştır. Bu aktarımı yapan ve alan kişilerin de adalet ve zapt ehli olmaları şartı aranmıştır. Aynı zamanda bu rivâyetin illet ve şazdan ari olarak Resûlullah'a ulaşması esas alınmıştır.¹²²

Kırâat naklinde senedin sahihliği yeterli görülmeyle birlikte bazı âlimler, rivâyetlerde mütevâtir olma şartı aramışlardır. Ancak kırâat literatüründe bahse konu olan mütevâtirlik, rivâyetlerin kırâat imamlarıyla onların râvilerine intikali cihetinden aranmıştır. Yani bir kırâatin mütevâtir sayılması için tevatüren Resûlullah'a ulaşması şart koşulmamıştır. Örneğin İmam Âsım'a nispet edilen kırâat, isnâd zinciriyle tevatüren kendisine ya da râvilerine ulaştığında mütevâtirlik şartlarını sağlamış olmaktadır.¹²³

2.2.4.2. Kırâatin İstinsah Ettirilen Nüshalardan Birinin Hattına Uygun Olması

Bir kırâatin sahih kabul edilmesinde aranan şartlardan birisi de Hz. Osman mushaflarından biriyle uygunluk arz etmesidir. Bilindiği üzere Hz. Osman Dönemi'nde kırâat farklılıklarına bağlı olarak oluşan farklı tilâvetlerin özellikle İslâm'a sonradan giren topluluklar arasında derin ayrışmalara yol açması, Kur'ân'ın istinsahını zorunlu kılmıştır.¹²⁴ İstinsah ameliyesi bir komisyon eşliğinde on iki bin dolayında seçkin sahâbe ve tabiînin onayıyla gerçekleştirilmiştir.¹²⁵ Akabinde, Resûlullah'a nispet edilen kırâatlerin kabulü için Ümmet-i Muhammed'in icmâ ettiği mushaflardan birine uygunluk şartı aranmış, bu şartı taşımayan kırâatler ise şâz kabul edilmiştir.¹²⁶

¹²⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/418; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*, 253.

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9-12; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/418.

¹²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 77-80.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 86.

¹²⁴ Konuyla ilgili malumat "Kırâat İlminin Tarihi Süreci" adlı başlık altında verildi.

¹²⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbane 'an Me'ani'l-Kırâat*, 32; İrfan Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 68.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9.

İstinsah edilen mushaflar, birbiriyle büyük ölçüde uyumlu olmakla birlikte yedi harf ruhsatı çerçevesinde bazı farklılıklar da barındırmıştır. Mesela İbn Âmir, Âl-i İmrân sûresi 184. âyette geçen *و بالزبر و بالكتاب المنير* ifadesinde iki kelimenin kırâatinde de Şam mushafına göre amel ederek ب harfi ceriyle okumuştur. Diğer mushaflarda ise her iki kelime de harfi cersiz olarak yazılmıştır. Dolayısıyla İbn Âmir'in kırâati, istinsah edilen mushaflardan biriyle uygunluğu sebebiyle sahih kabul edilmiştir.¹²⁷

2.2.4.3. Bir Vecihle Dahi Olsa Arap Diline Uygun Olması

İbnü'l-Cezerî'ye göre bir vecihle de olsa Arap diline uygun olma kaidesinden kasıt, bir kırâatin nahiv vecihlerinden birisi ile uyumlu olmasıdır. Bu uyum, fasîh ya da en fasîh, ihtilafli veya üzerinde icmâya varılmış bir dil kaidesiyle de olabilir. İlgili kırâat, şöhrete erişmiş ise ve sahih bir isnâdla rivâyet edilmişse kabul edilmektedir. Ancak kırâatte asıl olan rivâyet olduğundan sahih senedle rivâyet edilen ve şöhrete erişmiş olan bir kırâat, nahiv kaidelerinden müstağni kılınmaktadır.¹²⁸

Bir vecihle de olsa Arap diline uygun olma ilkesi, önem arz etmektedir. Zira bu durum, bir kırâatin Arap lehçelerinden herhangi biriyle örtüşmesinin yeterli kabul edileceği anlamına gelmektedir. Çok zengin bir dil olan Arapça, onlarca lehçeyi içerisinde barındırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm her ne kadar Kureyş lehçesiyle nâzil olsa da kırk civarında lehçeye yer vermektedir. Eğer fasîh, en fasîh veya fasîh olmayan şekilde bir ayrıntı aranmış olsaydı, bu durum sahih kırâatlerin birbirinden ayrıştırılmasını güçleştirecekti. Çünkü bir lehçeye göre fasîh olan bir başka lehçeye göre fasîh sayılmayabilmektedir.¹²⁹

Tarihsel süreçte, söz konusu ilkenin kırâatlerin sıhhat şartı olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu ilkeye mesafeli olanlar, gerekçe olarak sahih kırâatlerin doğrudan Resûlullah'tan rivâyet edilen vahiy olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hal böyle iken I. asrın sonlarından itibaren tespit edilmeye başlanan dil kaideleriyle vahiy menşeli olan kırâatlerin denetlenemeyeceği dile getirilmiştir. Yine bunlar, Kur'ân'ın tabi olan değil, tabi olunan olması gerektiğini savunmuşlardır. Çağdaş âlimlerden bazıları ise sahih kırâatlerin tespitinde bu kaidenin varlığına gerek olmadığını ifade etmişlerdir. Yani bir kırâatin sahih bir senetle Resûlullah'a dayanmasını ve Hz. Osman mushafına uygun olmasını yeterli görmüşlerdir. Hatta

¹²⁷ Kettânî, *Ulûm 'i'l-Kur'ân*, 177; Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*, 69.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/10.

¹²⁹ Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*, 65.

bazıları daha da ileri giderek bir kırâatin sahih olarak tespitinde sağlam bir senetle Hz. Nebî'ye ulaşmasını yeterli görmüşlerdir.¹³⁰

2.2.5. Kırâat Farklılıklarının Sebepleri

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden önce Arapların günlük hayatta farklı lehçeler kullandıkları ifade edilmektedir. Allah Teâlâ, rahmetinin bir tecellisi olarak Kur'ân'ı farklı kırâatler ile okumaya müsait olarak indirdi. Böylece farklı lehçelere mensup insanlar, Kur'ân'ı metnin tahrifine yol açmayacak şekilde, meşru dairedeki farklı kırâatlerle okuyabilmekteydi. Zira tek lehçe ile okuma hem insanlara ağır gelecek hem de bu durum onların sorumluluklarını artıracaktı.¹³¹

Vahiy sürecinin Mekke döneminde farklı bir okuyuşun tespit edilemediği, kırâat farklılıklarının ise Medine döneminde, özellikle bu dönemin son iki yılında ortaya çıktığı rivâyet edilmektedir. Bu durum, Mekke halkının Kureyş lehçesiyle konuşması ve Medine Dönemi'yle birlikte yeni lehçelerle yüzleşilmesiyle açıklanmaktadır.¹³² Buna göre kırâat farklılıklarının ortaya çıkmasında lehçe unsurunun önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Böylece kırâat farklılıkları, Allah'ın insanlara kullandıkları lehçeleri göz önünde bulundurarak sağladığı bir kolaylık olarak ifade edilebilir.

Kırâat farklılıklarının kaynağıyla ilgili olarak başka görüşler de ileri sürülmektedir. Birinci görüşe göre kırâat farklılıkları tevkifi olup Allah tarafından gönderilen vahye dayanmaktadır.¹³³ İkinci görüşe göre değişik tilâvetler çeşitli Arap lehçelerinin varlığıyla ve kurrânın içtihadıyla ilgili olmaktadır.¹³⁴ Üçüncü kanaate göre Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okunma biçimlerinin kaynağı yedi harf ruhsatına bağlı olarak yapılan okumalar olmaktadır.¹³⁵ Dördüncü yaklaşıma göre ise farklı kırâatler, nokta ve harekeden arı olan ilk dönem resmî mushafının farklı okumalara müsait olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁶

2.2.5.1. Kırâat Farklılıklarının Menşei Olarak Yedi Harf Meselesi

Yedi harf meselesi, Kur'ân'ın farklı okuma biçimlerine kaynaklık etmesi bakımından kırâat ilminde çok önemli bir yere sahiptir. Zira farklı okuma biçimlerinin

¹³⁰ Çakıcı, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*, 67.

¹³¹ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 233.

¹³² Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif* (Ankara: Fecr Yayınları, ts.), 48-51; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 35-36.

¹³³ Mefleh el-Kudât Muhammed Ahmed vd., *Mukaddimat fi 'ilmi'l-kırâat* (Umman: Daru 'Ammar, 2001), 48; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 105.

¹³⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (y.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 1/40.

¹³⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbane*, 31; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 113-122.

¹³⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/408-409; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 85-59.

yedi harf ruhsatıyla beraber ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹³⁷ İlk dönemlerden itibaren süreç içerisinde ve günümüzde konu hakkında birçok çalışma ve değerlendirme yapıldığı görülmektedir.¹³⁸ Bu başlık, çalışmamızın içeriği bağlamında, bugüne kadar yapılmış çalışmalar ışığında sunulan özet mahiyetinde bilgilerden oluşacaktır.

Yedi harf yani el-ahrufü's-seb'a kavramı, iki kelimededen müteşekkildir. Harf kelimesi, Arapça'da geniş bir anlam zenginliğine sahip olmakla birlikte hece harfleri ve edatlar anlamında da kullanılmaktadır. Baş, dağ zirvesi, hudut, çelimsiz ve iri deve anlamlarına gelmektedir. Ayrıca çevirmek, döndürmek mânâsına gelmekle birlikte konumuzla en irtibatlı olan anlam, lügat ve lehçe olmaktadır.¹³⁹ İstilahî olarak Kur'ân-ı Kerîm'in farklı vecihlerle okunan her kelimesine harf denilmektedir. Örneğin İbn Mes'ûd'un harfi (kırâat) bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁴⁰

Seb'a kelimesin anlamı hususunda iki türlü yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre seb'a kelimesi gerçek anlamında kullanılmış olup yedi sayısına karşılık gelmektedir. Diğer görüşe göre ise seb'a kelimesi, mecazi anlamda kullanılmış olup kesretten kinayedir. Ayrıca seb'a kelimesi, çokluk, kolaylık ve genişlik mânâsına da gelmektedir.¹⁴¹

Kırâat ilminde çok önemli bir yere sahip olan "yedi harf meselesi"ni ele alanlar konu hakkında varid olan hadisleri referans almışlardır. Konuyla ilgili 46 hadis bulunmakta ve bunlardan 34'ünün herhangi bir tereddüde mahal vermeyecek düzeyde sahih olduğu zikredilmiştir. Bununla birlikte "Kur'ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur. Ondan dilediğinizi okuyun." hadisi, tevâtür mertebesine ulaşmıştır.¹⁴²

Yedi harf mevzuyla ilgili bir hadiste Cebrâil'in (a.s) Resûlullah'a hitaben: "Allah, ümmetinin, Kur'ân'ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor" diye nida ettiği rivâyet edilmektedir. Resûlullah'ın bu durumun ümmetine zor geleceğini buyurması üzerine Cebrâil (a.s), yeniden gelerek iki harf ile okunabileceğini söylemiştir. Resûlullah, bunun da ümmetine güç geleceğini söylemesi üzerine Cibrîl tekrar gelerek üç harf ile okunabileceğini iletmiştir. Hz. Nebî ümmeti için bunun da zor olacağını ifade etmesi üzerine dördüncü defa gelen Cibrîl: "Allah, sana, ümmetinin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor. Hangi harfle okurlarsa, doğruyu bulmuşlardır." şeklinde

¹³⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbane*, 46-48; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur'ân Tefsirine Etkisi*, 81.

¹³⁸ Bu çalışmaların bazıları için bk. Abdurrahman Çetin, "Kur'ân'ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3 (1987), 72.

¹³⁹ İbn Manzûr, 9/41.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, 9/41.

¹⁴¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: IFAV, 2013), 107.

¹⁴² Çetin, "Kur'ân'ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf", 74.

buyurmuştur.¹⁴³ Böylece Resûlullah'ın ümmeti hakkındaki endişesi, Allah Teâlâ katında karşılık bulmuş ve yedi harf ruhsatı lütfedilmiştir.

Mevzu ile ilgili bir rivâyete göre de Hz. Ömer ile Hişam b. Hâkim arasında Furkân sûresinin okunuşu hakkında ihtilaf hasıl olmuş ve bu durumu Hz. Nebî'ye iletmişlerdir. Bunun üzerine okuyuşlarını ayrı ayrı dinleyen Resûlullah, ikisinin de tilâvetini onaylayarak şöyle buyurmuştur: “Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun.”¹⁴⁴ Bir başka rivâyete göre de Ubey b. Ka'b ile İbn Mes'ûd arasında meydana gelen ihtilaf Hz. Nebî'ye aktarılmıştır. Aynı şekilde tilâvetlerini dinleyip ikisinin de doğru okuduğunu söyledikten sonra şöyle buyurmuştur: “...O harflerden her biri şafidir, kâfidir. ...azab âyetini, rahmet yahut rahmet âyetini azab kılmadıkça bu böyledir.”¹⁴⁵

Araştırmanın kapsamı dikkate alındığında tüm hadislere burada yer verilmesi, çalışmanın hacmi açısından mümkün olmamaktadır. Yer verilen hadisler, yedi harf ruhsatıyla beraber bir kolaylık sağlandığını ve farklı okuyuşlara müsaade edildiğini ortaya koymaktadır. Ancak hadislerde yedi harf ile neyin kast edildiğine veya mahiyetinin ne olduğuna dair malumat verilmemektedir.¹⁴⁶ Bu durum, yedi harf meselesi hakkında yorumlara kapı aralamakta ve konu hakkında birçok değerlendirme yapılmasına sebebiyet vermektedir.¹⁴⁷

2.2.6. Anlama Etkisi Bakımından Kırâat Farklılıkları

Kırâat farklılıkları çeşitli açılardan sınıflandırmalara tabi tutulduğu gibi anlam üzerindeki etkisi bakımından da tahlil edilmektedir. Buna göre bazı kırâat farklılıklarının mânâ üzerinde bir etkisi görülmezken bir bölümünün ise anlam üzerinde tesirinin olduğu gözlenmektedir. Bu anlamda kırâat ihtilafları, anlam ile ilişkisi bağlamında usûl farklılıkları ve ferşî farklılıklar olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir.

¹⁴³ Müslim, *Sahihu Müslim*, 1/562 (No. 816).

¹⁴⁴ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, 4/1909 (No. 4706).

¹⁴⁵ Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 2/76 (No. 1477).

¹⁴⁶ Çetin, “Kur'ân'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf”, 78; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 109.

¹⁴⁷ Değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/20-33; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/163-176; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 141-149; Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *Kur'ân'ı Anlamanın Kaideleri*, çev. Mehmet Yolcu, Ahmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2018), 796-805.

2.2.6.1. Anlamı Etkilemeyen Kırâat Farklılıkları

Lügatte **asl** kelimesinin cem’i olan usûl terimi, temel, esas, üslûp, tarz, yöntem, metot, dayanak gibi mânâlara gelmektedir.¹⁴⁸ Tesiri mânâ üzerinde olmayıp vecihlerin edâ keyfiyetlerini (med, idğam, teshil vs.) etkilemekle sınırlı olan kırâat farklılıklarına usûl farklılıkları denilmektedir.¹⁴⁹ Med, izhâr, ihfâ, idğâm, feth, imâle, teshîl, ibdâl, tahrîk, teskin, izâfet ya’ları, ğunne, hâ-i sekte gibi kelimelerin, farklı ses özellikleriyle okunduğu farklılıklar olmaktadır. Ekseriyetle lehçeleri ilgilendiren ancak, mânâ üzerinde tesiri olmayan farklı tilâvetler, bu çerçeveye girmektedir.¹⁵⁰ Bunlar, kırâat farklılıklarının, yüzde seksenini oluşturmaktadır.¹⁵¹ Mahiyet bakımından anlamla ilgili olmayıp sadece tilâvete ses zenginliği katmaktadır.¹⁵²

Med: Med veya lin harflerinden biriyle sesin uzatılmasıdır. Asli med üzerine yapılan ilâve uzatmaya (fer-i med) denilmektedir.¹⁵³ Med türleri ile ilgili detaylı bilgiye tecvid ve kırâat eserlerinde yer verilmektedir.¹⁵⁴

İzhar: Bir kırâat ıstılahı olarak; peş peşe gelen iki harften birinciyi ikincisinden sıfatlarını da ortaya koyacak şekilde ayırmaktır. Tenvin ya da sakin nun’dan sonra boğaz harflerinden birisinin (ء , غ , ع , خ , ح , ا) gelmesiyle olur.¹⁵⁵ İzharın başka türleri de bulunmaktadır.

İdğam: Tecvid ıstılahı olarak biri birinin aynı, aynı cinsten (mütecanis) veya mahreç ve sıfat yakınlığı (mütekarip) olan iki harften birinin diğerine katılarak okunmasıdır. Sakin olan birinci harf, onu takip eden ve harekeli olan ikinci harfe katılmak suretiyle okunur. Bu durumda ‘mudğamun fih’ şeddeli okunur.¹⁵⁶

Revv: Tecvid ilminde harekeyi gizli bir ses ile okumak biçiminde ifade edilmektedir. Ravm okuyuşu, damme ve kesra harekeye mahsus olmaktadır. Fetha, yapısı itibarıyla zayıf bir hareke olduğundan ravm uygulaması için uygun olmamaktadır. Sesin üçte ikisi ölçüsünde zayıflamasından sonra kalan üçte birlik

¹⁴⁸ İbn Manzûr, 11/16.

¹⁴⁹ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 149; Yunus İşeri, “Mânâ Açısından Kırâat Farklılıklarının Mahiyeti”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2022), 265.

¹⁵⁰ Hasan Hüseyin Yavuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kırâatı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 176; İşeri, “Mânâ Açısından Kırâat Farklılıklarının Mahiyeti”, 265.

¹⁵¹ Metin Yeşildağ, *Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıklarının Türkçe Kur’ân Meâllerine Yansımaları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25.

¹⁵² Muhammed Tâhir İbn Âşûr İbn Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, 1984), 1/51.

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/333; Pakdil, *Ta’lim, Tecvid ve Kiraat*, 141.

¹⁵⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313-350; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 247-280.

¹⁵⁵ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhid*, 153-154; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 294.

¹⁵⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/323; Pakdil, *Ta’lim, Tecvid ve Kiraat*, 183.

kısmıyla ötre ya da kesra hareke okunmaktadır. Lâkin bu tam bir hareke olmayıp onun bir cüzü nispetinde olmalıdır.¹⁵⁷

Tefhîm: Tefhîm harfleri okunurken dil kökünün üst damağa doğru yükselmesinden ötürü sesin kalınlaşması ve ağzın ses ile dolmasıdır. Hurûfu mufahhame olarak nitelenen tefhîm harfleri, okunuş biçimlerine göre şöyle tasnif edilmektedir.¹⁵⁸

a- İsti'la harfleri (خ, ص, ض, ط, ظ, غ, ق) her durumda kalın okunur.¹⁵⁹

b- Kalın olarak tilâvet olunan harfin ardından gelen ِ (med harfi) harfi kalın okunur.

c- Zira ِ harfi med harfi olduğunda kendisinden önceki harfe tabidir.¹⁶⁰

d- Lam-ı mufahhame (kalın okunan lâm harfi) de tefhîm harflerindedir.

e- Lafzatullah'ın okunuşuyla ilgili bu kaide de âlimlerin ittifakı vardır. Lafzatullah kelimesinde bulunan ِ harfinden önce gelen harfin harekesi fetha veya damme olursa ِ harfi kalın okunur.¹⁶¹ Bazı durumlarda kalın okunan ِ harfi de bu kapsama girmektedir. Mesela نَارُ اللَّهِ ve رَبِّ ve نَارُ اللَّهِ kelimelerinde yer alan ِ harfleri, kalın olarak okunur.¹⁶²

Terkîk: İnce okunması gereken harflerle ilgili bir tecvid ıstılahıdır. Bu harfler, okunurken dil kökü üst damağa doğru yükseltmez, ağız içi harfin sesiyle doldurulmaz ve bu sayede harf ince olarak telaffuz edilir.¹⁶³

İhfâ: Tenvin veya sâkin nûn'dan sonra ihfâ harflerinden birinin gelmesiyle meydana gelen tecvid kaidesidir. Bu durumda tenvin veya sâkin nûn, idğam ile izhar arasında, şeddesiz olarak, ğunnenin baki kalmasıyla tilâvet olunmaktadır.¹⁶⁴

Hâ-i Sekt: Son harfin harekesini korumak amacıyla bazı kelimelerin sonuna ziyade olarak getirilen ة harfine Hâ-i Sekt denilmektedir.¹⁶⁵

İmâle: İmâle, lügatta eğmek, bükme ve meylettirmek biçiminde tanımlanırken kırâat ve tecvid ıstılahında üstün harekeyi kesraya meylettirmek şeklinde isimlendirilmektedir. İmâle ve fetha zıt iki unsur olmaktadır.¹⁶⁶

¹⁵⁷ Mahmûd bin Alî Besset el-Mısırî, *el-'Amîdû fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (İskenderiyye: Darü'l-Akide, 2004), 102.

¹⁵⁸ Safvet Mahmûd Sâlim, *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu'l-mukaddimeti'l- Cezeriyye fi ilmi't-tecvîd* (Cidde: Daru Nuri'l-Mektebat, 2003), 41; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 221.

¹⁵⁹ Sâlim, *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu'l-Mukaddimeti'l- Cezeriyye fi ilmi't-tecvîd*, 41; el-Mısırî, *el-'Amîdû fi 'ilmi't-tecvîd*, 123.

¹⁶⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 221-222; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kırâat*, 83.

¹⁶¹ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 157.

¹⁶² Güllü, *Tecvid*, 381-390; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 151.

¹⁶³ Sâlim, *Fethu Rabbi'l-beriyye şerhu'l-mukaddimeti'l- Cezeriyye fi ilmi't-tecvîd*, 42; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kiraat*, 83.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, 55; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/332.

¹⁶⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 348; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 168.

Ğunne: Ğunne sıfatı bulunan harfler okunurken genizden gelen Ğ temelli düz titreşimli ince sese denilmektedir.¹⁶⁷

2.2.6.2. Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıkları

Ferş, lügatte harfleri döşeme, yayma, serme mânâlarına gelir.¹⁶⁸ Kırâat terimi olarak ise Makdisî (ö. 665/1267), ferşî, Kur'ân-ı Kerîm'de sayı olarak az olup sûrelerde yayılmış (usûldeki gibi bir kaidenin Kur'ân'ın her yerinde aynı olmaması) olan farklılıklar olarak nitelemektedir.¹⁶⁹ İbnu'l-Kâsım el-'Uzrî'nin de (ö. 801/1399) bu minval üzere bir tanım yaptığı görülmektedir. Farklı olarak ise ferşî farklılıkların usûl farklılıklarına mukabil fûrû olarak nitelendiğinden bahs etmektedir.¹⁷⁰ Şemsuddin el-Akîle (ö. 1150/1737) ise bu tanımlardan farklı olarak kırâat farklılıklarını anlama etkileri bakımından ele alıp mânâ üzerinde tesiri olanları ekseriyetle Ferşü'l-hurûf olarak nitelendirmektedir.¹⁷¹ Ferşî kırâatlarla ilgili tanımlara bakıldığında nitelemenin temelde usûl farklılıklarıyla mukayeseye dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda usûl-i kırâatlerden farklı olarak ferşî tilâvetlerin sayıca daha az olması, belli bir kaideye bağlı olmaması ve Kur'ân'ın tamamına yayılmış olması zikredilmektedir. Son tahlilde ise ferşî farklılıkların anlama etki etmesiyle usûl farklılıklarından ayrıştırıldığı gözlenmektedir.

Harf, isim ve fiillerde meydana gelebilen ferşî farklılıklar, ekseriyetle kelimelerin, dolayısıyla da âyetlerin anlamlarının değişmesine yol açmaktadır.¹⁷² Mesela ... وَأَتَّخِذُوا مِنْ ... وَأَتَّخِذُوا... “Siz de İbrâhîmin makamından bir namazgâh edinin.”¹⁷³ âyetinde وَأَتَّخِذُوا kelimesinin tilâvetinde ihtilaf bulunmaktadır. Nâfi' ve İbn Âmir, خ harfini fetha ile وَالنَّحْدُوا biçiminde okurken diğer kırâat imamları, خ harfini kesra ile وَالنَّحْدُوا şeklinde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşere imamlarının çoğuna göre mânâ yukarıdaki gibi olmaktadır. Nâfi' ve İbn Âmir'in tilâvetine göre ise meâl, “Onlar da İbrâhim'in makamını namazgâh edindiler.” şeklinde verilmektedir.¹⁷⁴

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/34; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/314.

¹⁶⁷ Pakdil, *Ta'lim*, 178; Ömer Kara, *Kur'ân Okuma ve Kaideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020), 51.

¹⁶⁸ Cevherî, “es-Sihâhü tacü'l-lügati ve sıhâhü'l-'Arabîyyeti”, 3/1014; İbn Manzûr, 6/326.

¹⁶⁹ Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *İbrâzû'l-meanî min hezfil-emani*, thk. İbrahim İdve Ğavz (Kahire: Matbaatü'l-mustafa el-Babî'l-Halebi, 1982), 319.

¹⁷⁰ Furkan Akbulut, *Ferşü'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Mânâya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 9.

¹⁷¹ Muhammed b. Ahmet b. Said el-Mekki, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (yy.: Merkezü'l-Bahus Ve'd-Dirasatü Camiatü'l-Şarikatü'l-İmarati, 2006), 3/205; Akbulut, *Ferşü'l-Hurûf'un Mahiyeti ve Manaya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)*, 9.

¹⁷² Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat*, 161; Çetin, “Zümer Süresi'ndeki Kırâat İhtilafları”, 42.

¹⁷³ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/125.

¹⁷⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/207-208; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 116.

2.2.6.2.1. Fiille İlgili Ferşî Farklılıklar

Anlam üzerinde etkili olan fiille ilgili farklılıklar birkaç şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Buna göre fiilin merfû-mensub, merfû-meczum veya mansûb-meczum olması, fiil-fâil uyumu, fiilin tam ya da nakıs olması ve fiilin malum yahut meçhul olması durumlarına göre mânâ, farklılık arz edebilmektedir.¹⁷⁵ Dolayısıyla kırâat imamlarının bu fiillerin okunuşu ile ilgili tercihleri, ortaya farklı anlamlar çıkmasına sebep olmaktadır. Örneğin *“İncil ehli Allah’ın onda indirdiği ile hükümlerindir.”*¹⁷⁶ âyet-i kerîmesinde bulunan *وَلِيخُكُمُ* kelimesinin muzari fiilin mansûb veya meczum okunması noktasında farklı tilâvetleri bulunmaktadır. İmam Hamza, bu kelimeyi mansûb olmak üzere *وَلِيخُكُمُ* biçiminde okumaktadır.¹⁷⁷

2.2.6.2.2. İsimle İlgili Ferşî Farklılıklar

Fiillerde olduğu gibi isimlerin tilâvetinde de farklı kırâatler zuhur etmiştir. Bu durum isimlerin, merfû veya mansûb, merfû yahut mecrur, mansûb ya da mecrur, tamlamalı veya yalın, takdimli ya da tehirli olarak tilâvet edilmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Mesela *...وَأَتُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ* “...Allahdan ve akrabalık (bağlarını kırmak) dan sakının...”¹⁷⁸ âyetinde ismin nasb veya cer okunmasına ilişkin ihtilafı edilmiştir. Âyette bulunan *أَرْحَامَ* kelimesini Hamza hariç bütün kırâat imamları, nasb ile okurken Hamza, mecrur tilâvet etmiştir. Kırâat imamlarının çoğunluğuna göre anlam, yukarıda verildiği gibi olmuştur. Hamza’ya göre ise mânâ: “...Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının...” biçiminde verilmiştir.¹⁷⁹

Farklı tilâvet olunan âyetlerden biri de: *...فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ* “Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı ve bunlarla tövbe etti.”¹⁸⁰ âyetidir. Kırâat imamlarının çoğunluğu, âyeti bu şekilde okurken İbn Kesîr, mefulü fâile takdim etmek suretiyle *...فَتَلَقَىٰ آدَمَ* biçiminde tilâvet etmiştir. Bu durumda *كَلِمَاتٍ* kelimesi fâil, *آدَمَ* lafzı ise meful olmuştur. İbn Kesîr’in okuyuşuna göre mânâ “Âdem’e Rabbinden (bazı) kelimeler geldi.” şeklinde verilmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 161-164.

¹⁷⁶ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide 5/47.

¹⁷⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru’l-Ma’ârif, 1979), 244; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 162.

¹⁷⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nisâ 4/1.

¹⁷⁹ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl* (Riyad: Dâru’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1995), 1/561; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 166.

¹⁸⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/37.

¹⁸¹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 1/130; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 112.

2.2.6.2.3. Harfle İlgili Ferşî Farklılıklar

Bu tür kırâat farklılıkları, edatların kullanımı ile ilgili olmuştur. Farklı okumalar *حَتَّى*, *وَلَكِنَّ*, *أَنَّ*, *لَا* ve *عَلَى* gibi edatların amel edip etmemesi biçiminde zuhur etmiştir.¹⁸² Örneğin...*وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا...*¹⁸³ âyeti celîlesinde *لَكِنَّ* edatı, İbn Kesîr, Nâfi‘ ve Âsım tarafından şedde ile tilâvet olunmuştur. Dolayısıyla *لَكِنَّ* edatı, burada amel ederek ismini nasb, haberini ref etmiştir. İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef ise edatı *لَكِنَّ* biçiminde meczum tilâvet ettikleri için edat amel etmemiştir.¹⁸⁴

2.2.7. Tefsir İlmi Açısından Ferşî Kırâat Farklılıkları

Kur’ân-ı Kerîm’in tilâveti konusunda farklı kırâatlerin olması, tefsir ameliyesine de yansımaktadır. Yani Kur’ân’ın bazı kelimelerinin farklı okunması, ilgili kelimeler üzerinde farklı yorumlar getirilmesine sebep olmaktadır. Bu durum, ferşî kırâat farklılıklarıyla tefsir ilmi arasında doğrudan bir münasebet kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Zira yüce kelâmın kelimeleri, etimolojik, semantik, i‘râb tahlili, harf ve edatların cümle içerisindeki mânâ ve işlevi bakımından ele alındığında kırâate müracaat edilmektedir.¹⁸⁵

Kırâat farklılıkları, Kur’ân’ın okunmasına yönelik kolaylık sağlamakla birlikte mucizevi yönünün daha belirgin biçimde ortaya çıkmasına da katkı sunmuştur. Kırâat farklılıkları, Kur’ân’ın belagat ve i‘câz cihetiyle de daha temyiz edici hale gelmesini sağlamıştır. Yine kırâat farklılıkları, bazı âyetlerin farklı yorumlanmasına ve tenakuz olmayan, çeşitlilik mahiyetinde farklı mânâlar verilmesine zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Kur’ân’a anlam zenginliği kazandırmıştır.¹⁸⁶ Bu bağlamda mücmel olan bir ifade, farklı bir kırâatle mübeyyen hale gelmiştir. Âmm olan bazı telaffuzlar, farklı okuyuş vesilesiyle husûsilik kazanmış, mutlak olan bir ifade, başka bir kırâate göre takyîd kılınmış ve müşkil olan anlam, alternatif tilâvetle açıklığa kavuşturulmuştur.¹⁸⁷

Sadece ferşü’l-hurûf olarak nitelenen farklı okuyuşlar mânâyâ etki etmektedir. Örneğin *نُنشِرُهَا*¹⁸⁸ kelimesi *ج* harfiyle okunduğunda “yaratmak için birbiri üzerine koyarak birleştirmek, üst üste inşa etmek” anlamına gelmektedir. Aynı kelime, *نُنشِرُهَا*

¹⁸² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/219; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 168.

¹⁸³ *Son Çağrı Kur’ân*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), el-Bakara 2/102.

¹⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II/219; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur’ân Tefsirine Etkisi*, 140.

¹⁸⁵ Meydânî, *Kur’ân’ı Anlamanın Kaideleri*, 806-808; Yolcu - Erten, *Tefsir Tarihi*, 116.

¹⁸⁶ Çetin, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, 192; Önen, *Kırâat Farklılıklarının Kur’ân Tefsirine Etkisi*, 156.

¹⁸⁷ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 193.

¹⁸⁸ Akdemir, *Son Çağrı Kur’ân*, el-Bakara 2/259.

biçiminde ُ ile okunduğunda ise “*diriltmek, ölüye can vermek*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁹

Sonuç olarak kırâat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm’in nasıl okunacağı ile ilgilenirken tefsir ilmi ise onun ne dediği veya ne demek istediği ile alakadar olmaktadır. Ancak Kur’ân’ın tilâveti konusunda genel itibarıyla okuyuş birliği olmasına rağmen bazı kelimelerin kırâati hususunda ihtilaf (çeşitlilik) bulunmaktadır. İşte bu noktada müfessirin ikinci aşama olan anlama faaliyetine geçebilmesi için öncelikle farklı okunan kelime, harf veya hareke konusunda metin üzerinde karar kılması gerekmektedir. Bu noktada ise kırâat ilmine müracaat etmesi icap etmektedir. Mânâ üzerinde etkili olan kırâatler, (ferşü’l-huruf) konusunda önceki bölümlerde örnekler bulunmaktadır.¹⁹⁰

2.2.8. Kırâat İlminin Diğer İlimlerle Münasebeti

Kırâat farklılıklarının mevcudiyeti, Kur’ân ile irtibatlı olan diğer disiplinlerle kırâat ilmi arasında bir ilişkiyi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’in yorumlanmasıyla ilgili işlevi yürüten müfessirler, birbirinden farklı yorumlar yapmışlardır. Bazı kelimelerin kırâat imamlarınca farklı biçimlerde okunmaları, müfessirleri buna iten sebep olmuştur. Tefsir-Kırâat münasebeti, ayrıca ele alındığı için burada konuyla ilgili olarak yeniden başlık açılmamıştır.¹⁹¹ Ferşî kırâat farklılıkları, İslâm fıkhi ile kırâat ilmi arasında da kuvvetli bir münasebetin kurulmasına sebep olmuştur. Nitekim kırâat farklılıkları, fukaha arasında belirli fikhî meselelerde görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Farklı tilâvetlerden etkilenen disiplinler arasında yer alan kelâm ilminde, bu okuyuş çeşitlilikleri birçok kelâmî meselenin doğmasına zemin hazırlamıştır. Mesela Kamer sûresi 49. âyette geçen ve farklı okumalara konu olan كُ لافزı, kelami açıdan tartışma konusu olmuştur. Fikir ayrılığı, insan fiillerinin fâili noktasında ortaya çıkmış ve âlimler, görüşlerini كُ kelimesinin tilâvet vecihlerine dayanarak delillendirmeye çalışmıştır.¹⁹²

2.2.8.1. Kırâat İlminin Fıkıhla Münasebeti

Kırâat farklılıkları, ilmi disiplinler arasında en çok fikhî yorumları etkilemiştir. Kur’ân lafızları üzerindeki farklı okumaların varlığı, mezhep otoriteleri arasında görüş

¹⁸⁹ Dâni, *et-Teysir*, 298; Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, 190.

¹⁹⁰ Bk. “Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıkları (Ferşü’l-Hurûf)” başlığı.

¹⁹¹ Bk. “Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıkları (Ferşü’l-Hurûf)” başlığı.

¹⁹² Mehmet Adıgüzel, “Kırâat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 188-191.

olunan hadisi şerifleri delil göstererek ayakların yıkanması gerektiğine hükmetmişlerdir. Şî mezheplerden Zeydiyye'nin haricinde kalanlar (Câ'ferî ve İsmâîlîler) ise abdestte ayakların mesh edilmesi gerektiği şeklinde hükme varmışlardır.²⁰¹ Kırâatlerin fıkhi görüşlere etkisine dair birçok örnek olmasına karşın araştırmanın kapsamı bakımından bir örnekle yetinilmiştir.

2.2.8.2. Kırâat İlminin Kelâmıla Münasebeti

Farklı okumalara bağlı olarak kırâat ilmiyle kelâm ilmi arasında da bir münasebet ortaya çıkmıştır. Farklı tilâvet olunan bazı kelimeler, akaidle ilgili çeşitli yorumların yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, kelâmî meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve farklı yaklaşımlara kapı aralamıştır. İslâm âlimleri, bu ameliyeyi yerine getirirken kırâat farklılıklarını hususen lügat, sarf ve nahiv kuralları, Araplar nezdindeki yaygınlık ve kullanım şekillerini de dikkate alarak hareket etmişlerdir. Örneğin Allah'ın sonradan olacak şeyleri önceden takdir etmesi, kudret ve yaratma, fiil ve sıfatları ve zelle gibi meseleleri yerine göre aklî ve/veya ilmî metotlarla açıklamaya çalışmışlardır. Mübhem ifade ve gizli anlamları ise ilgili vecihlerin yardımıyla ifade etmeye gayret etmişlerdir.²⁰² Kelâm ilmi bakımından farklı yorumlara sebep olan âyetlerden birinde şöyle buyurulmaktadır: *رُؤْيَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرَهُمْ وَصَدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ...* “...Belki kâfir olanlara kendi desiseleri süslenilmiş oldu ve doğru yoldan alıkonuldular ve her kimi ki, Allah Teâlâ saptırırsa artık onun için bir rehber-i hidâyet yoktur.”²⁰³

Âyette geçen *وَصَدُّوا* kelimesini Âsım, Hamza, Kisâi, Ya'kûb ve Halefü'l-Aşır, ص harfini dammeli olarak dolayısıyla meçhul okumaktadır. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ص harfini fetha ile yani *وَصَدُّوا* biçiminde tilâvet etmektedir.²⁰⁴ Mânâ meçhul sîga ile okuyanlara göre “doğru yoldan alıkonuldular”, malum sîgaya göre ise “doğru yoldan yüz çevirdiler, saptılar” biçiminde olmaktadır.²⁰⁵ Farklı anlamların zuhur etmesine bağlı olarak âyette fâilin kim olduğu hususunda ihtilaf oluşmakta; başka bir ifadeyle mesele, insan iradesi bağlamında tartışılmakta ve insan iradesi meselesi meçhul anlam çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Zira insanlar, iradeleri dışında alıkonuldularsa fiillerinden dolayı hesaba çekilmeleri problem oluşturmaktadır.

²⁰¹ Yolcu - Erten, *Tefsir Tarihi*; Çınar, “Kırâat Farklılıkları ve Fıkhi Hükümlere Etkisi”, 651.

²⁰² Mehmet Adıgüzel, “Kırâat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 166-167.

²⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), Ra'd 13/33.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 298; Adıgüzel, “Kırâat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, 175; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 228.

²⁰⁵ Adıgüzel, “Kırâat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”, 175; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 228.

Mu'tezile'ye göre fâil, şeytan ya da inkârcıların kendileridir. Ehl-i sünnet'e göre ise burada fâil, Allah Teâlâ'dır. Allah'ın saptırması ise inkârda ısrar eden kimseyi bulunduğu hal üzere bırakmasıdır.²⁰⁶ Bu durumda insan, cüz-i iradesiyle bir şeye karar verip onu yapmaya azmettiğinde, Allah onu (fiili) yaratarak kula cevap vermektedir. Yani yaratma Allah'a, kesb insana ait olmaktadır. Kul, iradesiyle fiili istemekte, Allah da yaratmaktadır.²⁰⁷

Netice itibarıyla insan iradesi bağlamında ortaya çıkan meselede ehl-i sünnet ve Mu'tezile farklı neticeye varmış olsalar da aynı kaygıdan hareket etmiş oldukları söylenebilir. Zira ehl-i sünnet, fiilin fâili olarak Allah Teâlâ'ya işaret etmekle beraber insan iradesini devre dışı bırakmamaktadır. Diğer taraftan Mu'tezile'nin "Fiilin fâili insandır." demek suretiyle iradesi dışında işlediği bir fiilden ötürü insanı cezalandırmaktan Allah Teâlâ'yı, tenzih etme niyeti gösterdiği düşünülebilmektedir.

²⁰⁶ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi 't-tenzil ve 'uyûni 'l-ekâvîl fi vücûhi 't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1407), 2/533; Çetin, *Kirâatların Tefsire Etkisi*, 228.

²⁰⁷ Adıgüzel, "Kirâat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar", 176-177.

3. MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE MEÂLLER

Bu bölümde, Türkçe Kur'ân meâllerinin tarihsel gelişimi ile bu gelişim sürecinde şekillenen fikrî arka plan incelenmektedir. Süreç ele alınırken, özellikle “Türkçe Kur'ân ve ibadet” söylemleri ile Kur'âniyyûn yaklaşımının bu alandaki etkileri de dikkate alınmaktadır. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren yoğunlaşan Türkçeleştirme tartışmaları, dil alanındaki dönüşümün ötesinde, dinî anlayış ve uygulamaların yeniden değerlendirilmesi yönündeki talepleri de gündeme taşımıştır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın doğrudan anlaşılması gerektiği yönündeki söylemler ile ibadetin diline ilişkin tartışmaların, Türkçe meâllerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, Kur'ân'ın anlaşılmasında kadim İslâm ilim geleneğine bağlılığı esas alan yaklaşımın söz konusu süreç üzerindeki etkisi de incelenmektedir.

Çalışmada ayrıca, meşrutiyetten günümüze uzanan süreçte kaleme alınan Türkçe meâllerin serüveni, kronolojik bir perspektifle değerlendirilmektedir. Bu eserlerin telif süreçleri, literatür bakımından önemleri, müelliflerinin ilmî ve fikrî arka planları ile birlikte incelenmektedir. Ayrıca araştırmanın temel muhtevası çerçevesinde esas alınan meâl ve tefsirler ile bunların müellifleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu doğrultuda, müelliflerin hayatları ve eserlerinin ayırt edici özellikleri kısaca ortaya konulmaktadır.

3.1. Kur'âniyyun Düşüncesinin Türkçe Meâllere Etkisi

Osmanlı devletinin güç kaybetmesiyle birlikte İslâm coğrafyasında 19. asırda işgaller ve toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır. Müslümanlar, batı karşısında giderek zayıflamış, kötü gidişatı nihâyete erdirecek bir çıkış yolu da bulamamışlardır. Böyle bir ortamda ilmi çevreler, mevcut durumun sebebi ve çözümü üzerinde kafa yormuşlardır. Sonuç olarak bazıları, Müslümanların gerilemesini ve batıya karşı mağlup olmasını, İslâm dininin yanlış anlaşılmasına ve yaşanmasına bağlamışlardır. Böyle düşünenler, çareyi Kur'ân'ın günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanmasında bulmuşlardır. Bunlar, Kur'ân'ı esas alıp İslâm'ın doğuşundan itibaren kazanılmış olan ilmi tecrübe ve birikimi hatta sünneti sorgulama cihetine gitmişlerdir. Bu yaklaşım, nihâyetinde kaynak olarak Kur'ân dışındaki her şeyi reddetmeye kadar varabilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁸ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 245; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 144-145.

İslâm dininin salt Kur'ân üzerinden yorumlanması düşüncesi, o dönemlerde işgal altında bulunan Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Bu fikirleri en katı şekilde müdafaa edenler, kendilerini “Ehlü’z-Zikr ve’l-Kur’ân” adıyla niteleyen topluluğun mensupları olmuştur. Bu düşüncenin alt yapısı, Hint alt kıtasında Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) tarafından oluşturulmuştur. Ondan sonra bu faaliyetler, talebesi Abdullah Çekrâlevî’nin (ö. 1914) önderliğinde yürütülmüştür. Nihâyetinde bu düşünce, 1902 yılında onun çabaları neticesinde kurumsal bir hüviyet kazanmıştır.²⁰⁹

Hint alt kıtasındakilerle eşzamanlı olarak Mısır’da da benzer faaliyetler yürütülmüştür. Bu bağlamda “İslâm Kur’ân’dan ibarettir.” fikri, Muhammed Tefvîk Sıdkî (1881-1920) tarafından ortaya atılmış ve birkaç sene gündemi meşgul etmiştir. Diğer taraftan, Muhammed Abduh (1849–1905) ve Reşîd Rızâ (1865–1935) öncülüğünde şekillenen Menâr ekolü, “ılımlı Kur’âncılık” olarak nitelendirilebilecek görüşler ortaya koymuştur. Seyyid Kutub (1906-1966) ve Hasen el-Bennâ (1906-1949) gibi bazı şahsiyetler, bu ekolün tesirinde kalmıştır. Ekolü Pakistan’da Hindistan doğumlu olup daha sonra Lahor’a yerleşen Gulâm Ahmed Perviz (1903-1985), temsil etmiştir. Pervîz’in bu anlamda ortaya attığı fikirler, ciddi tartışmalara yol açmıştır.²¹⁰ “Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı; Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı” mısralarını kaleme alan Mehmet Âkif Ersoy’un (1873-1936) da ekolün tesirinde kaldığı ifade edilmiştir.²¹¹

Bu anlayışı benimseyenler, -ülkemizdeki temsilcileri de dâhil olmak üzere- hadis ve sünnet başta olmak üzere geleneği dışlamayı ilke edinmişlerdir. İslâm dininin doğru biçimde anlaşılması ve hayata geçirilmesi için yalnızca Kur’ân’a başvurmayı yeterli görmüşlerdir. Bu tutumlarının, onları sınırları belirlenmemiş bir yorum serbestliğine sevk ettiği ifade edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ’nın melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kıldığını bildiren âyeti bu çerçevede tevil etmişlerdir. Âyette geçen أَجْنَحَ kelimesine “kanatlar” anlamını verenleri tahkir ederek, söz konusu kelimenin “namazın rekâtları” anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü paylaşanlar, “*Andolsun ki Biz düşünülüp öğüt alınması için Kur’ân’ı kolaylaştırdık...*”²¹² anlamındaki âyetlere istinaden Kur’ân’ın rahatlıkla anlaşılabilen bir kitap olduğunu ve onun anlaşılması için başka bir kaynağa ihtiyaç duyulmayacağını savunmuştur. Bu anlamda iman, basiret ve

²⁰⁹ Ahmet Yazıcı, “Kur’âncılık Ekolünün Türkiye Tarihine Mütevâzi Bir Katkı: Kalem Dergisi Örneği”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 535-536; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 145.

²¹⁰ Abdülhamit Birişik, “Kur’âniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/428.

²¹¹ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 145.

²¹² *Son Çağrı Kur’ân*, el-Kamer 54/17.

hür düşünce, yeterli görülümüş; Kur'ân'ın anlaşılmasına dair ilmî disiplin ve usuller, göz ardı edilmiştir.²¹³

Kur'âniyyûn” ya da “Kur'ân Müslümanlığı” olarak adlandırılan düşünce akımı, Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren Kelime, Aylık, Kalem ve İktibas gibi dergiler aracılığıyla gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu çevreler, İslâm’ın anlaşılmasında Kur'ân’ın yegâne kaynak olduğunu, dinin kavranması için Kur'ân’ın okunmasının yeterli olacağını, Kur'ân’ı anlayabilmek için uzmanlık düzeyinde bir bilgiye ihtiyaç duyulmayacağını ve bunun için meâl okumanın yeterli olacağını ileri sürmüşlerdir. Söz konusu dergiler, yazarları ve benzer görüşü paylaşan diğer kişiler, sahih bir İslâm düşüncesine ulaşmak için vahiy döneminden günümüze uzanan on beş asırlık birikimin -sünnet de dâhil olmak üzere- devre dışı bırakılması gerektiğini savunmuşlardır. İslâmî geleneği, dinin doğru anlaşılmasının önünde bir mâni olarak görmüşlerdir.²¹⁴

Kur'âniyyûn hareketine Türkiye’de 1980’li yıllarda akademi dünyasından Hüseyin Atay (1930-1923), Süleyman Ateş ve Yaşar Nuri Öztürk, (1951-2016) gibi isimlerin öncülük ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, Kur'ân Müslümanlığı olarak da adlandırılan akımın ülkemizde özellikle 2000’li yıllarda daha görünür hâle geldiği ve etkisini artırdığı ifade edilmektedir. Bu süreçte hem akademik hem de sivil zeminde yoğun faaliyetler yürüten oluşumlar dikkat çekmektedir. Bu çerçevede İslâmî gelenekle irtibatı bulunan Abdülaziz Bayındır, Mustafa İslamoğlu ve Bayraktar Bayraklı gibi isimlerin öne çıktığı aktarılmaktadır. İslâmî gelenekle doğrudan bağlantılı görülmeyen isimler arasında ise Edip Yüksel, Ferec Hüdür, Muhammed Nur Doğan, Hakkı Yılmaz, İhsan Eliaçık, Caner Taslaman ve Emre Dorman gibi şahsiyetler sayılmaktadır.²¹⁵ Bununla birlikte günümüzde bu düşünceyi benimseyenleri belirli isimler ya da gruplar üzerinden tanımlayabilmek mümkün görünmemektedir. Özellikle akademik çevrelerde Kur'ân merkezli yaklaşımı benimseyenlerin sayısı giderek artmaktadır. Bu kişilerin önemli bir kısmı, İslâm’ı Kur'ân merkezli bir anlayışla kavramaya çalıştıklarını ifade etmekle birlikte, kendilerini “Kur'ân Müslümanı” olarak tanımlamamaktadır.

Yalnızca Kur'ân’ı esas alan bu akımın temsilcileri, ibadetler konusunda dikkat çekici yorumlar ileri sürmüşlerdir. Özellikle namazın mahiyeti, gayesi, vakitleri ve rükünleri hakkında geleneksel anlayıştan farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Onlara göre namaz, belirli vakitlerle sınırlandırılmış bir ibadet olarak emredilmemiştir; daha çok ilk dönem Müslümanlarını eğitmeye yönelik bir uygulama niteliği taşımıştır.

²¹³ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 175.

²¹⁴ Yazıcı, “Kur'âncılık Ekolünün Türkiye Tarihine Müttevâzi Bir Katkı”, 337.

²¹⁵ Ahmet Yazıcı, “Kur'âncılık Ekolü ve Namaz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 15/2 (Kasım 2020), 322-323.

Namazın rükû ve secde gibi belirli biçimsel hareketlerle kayıt altına alınmadığını savunmuşlardır. Ayrıca bu ibadetin günlük beş vakit değil, iki ya da üç vakit olarak farz kılındığını ileri sürmüşlerdir. Zekât ve oruç ibadetleri hakkında da farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Zekâtı toplayan bir devlet otoritesi bulunmadığı takdirde yükümlülüğün ortadan kalkacağını iddia etmişlerdir. Oruç ibadetini ise dokuz günle sınırlandırmışlar ve yılın herhangi bir döneminde yerine getirilebileceğini savunmuşlardır.²¹⁶

Diğer taraftan Seyyid Ahmed Han'ın fikirlerinden etkilenen Muhammad Ali, neşrettiği meâl-tefsir çalışmasında modernist düşünce ve yorumlara yer vermiştir. Bu yaklaşım ve değerlendirmelerin, Mehmed Akif Ersoy'un damadı Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) tarafından kaleme alınan *Tanrı Buyruğu* adlı eser vasıtasıyla Türkçe meâl/tefsir literatürüne intikal ettiği ifade edilmiştir.²¹⁷

Türkçe meâlleri etkileyen unsurlardan biri olması bakımından kısaca değinilen Kur'âniyyûn/Modernite ekolü, daha kapsamlı ve derinlikli araştırmaları gerektiren bir konudur. Nitekim bu alanda bugüne kadar çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiş olup, konunun önem ve güncelliğini koruması sebebiyle gelecekte de yeni araştırmaların yapılmaya devam edeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte, araştırmanın kapsam ve sınırları göz önünde bulundurularak burada söz konusu bilgilerle iktifa edilmiştir.

3.2. Türkçe Kur'ân ve İbadet Söylemlerinin Türkçe Meâllere Tesiri

Her alanda olduğu gibi, meâl neşriyatının ortaya çıkması, gelişmesi, yaygınlık kazanması ve yerleşik bir hâl alması da belirli bir tarihsel süreci zorunlu kılmaktadır. İlk dönemlerden itibaren Kur'ân çevirileri mevcut olmakla birlikte, bugün anlaşıldığı biçimiyle Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemlerinin fikrî ve entelektüel arka planı, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar götürülebilmektedir. Bu fermanla başlayan dönemin, yeni düşünce ve teşebbüslere zemin hazırladığı görülmektedir. Nitekim söz konusu süreçte Kur'ân'ın Türkçeye tercüme edilmesi ve ibadetin Türkçe icrası yönündeki söylemler, daha belirgin biçimde dile getirilmeye başlanmıştır.²¹⁸ Muallim Nâci (1849-1893), *İhlas* adlı eserinin girişinde, klasik tefsirlerde yer alan bilgi, görüş ve tevillerin yalnızca ilim erbabı tarafından bilindiğini ve halkın bunlardan habersiz

²¹⁶ Birişik, "Kur'âniyyûn", 26/429; Yazıcı, "Kur'âncılık Ekolü ve Namaz", 333-347; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 176.

²¹⁷ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 145.

²¹⁸ Hidâyet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 14 (2012), 60-61.

kaldığını belirtmektedir.²¹⁹ Muallim Nâci, bu düşünceyi dile getirirken, halkın Arapça bilmesini değil, eserlerin sıradan insanların anlayacağı biçimde tercüme edilmesini ifade etmektedir.

Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesine dair taleplerin her geçen gün arttığı görülmektedir. Örneğin, Ali Süâvi (1839-1878), Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesini ve Türkçe ibadet edilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Süâvi, ayrıca, laiklik ilkesinin benimsenmesi, Latin alfabesinin kabul edilmesi ve ezanın Türkçe okunması gibi radikal taleplerde bulunmaktadır. Cemâleddin Efgânî de, Hıristiyanlığın maddi ve manevi ilerlemesini Luter'in İncil'i batı dillerine çevirmesiyle ilişkilendirerek, Kur'ân'ın da aynı şekilde Türkçeye çevrilmesini istemektedir.²²⁰ Diğer taraftan, daha sonra Diyanet İşleri Reisi olacak Şerafettin Yaltkaya, ibadetlerin ana dille yapılmasını talep etmektedir.²²¹ İleriki yıllarda, Baltacıoğlu, herkesin kitabı aracısız okuyabilmesi için batıdaki tarzda bir din reformuna gereksinim bulunduğunu belirterek bu öneriyi yeniden dile getirmektedir.²²²

Dönemin önemli fikir adamlarından olan ve düşüncelerini Atatürk'ün dikkate aldığı kişiler arasında yer alan Ziya Gökalp'in de bu tartışmalara kayıtsız kalmadığı gözlenmektedir. Milliyetçi kimliğiyle bilinen Gökalp, görüşlerini, yazdığı bir şiir aracılığıyla ortaya koymaktadır.²²³ Buna benzer pek çok görüş bulunmasına rağmen, konumuzun sınırları gereği hepsine burada yer verilememektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu düşünceler, Atatürk'ün de hoşuna gitmiş olsa da o dönemde hayata geçirilmesi için uygun bir ortam bulunmamaktadır. Çünkü henüz Osmanlı yönetimi hüküm sürmektedir.²²⁴

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte siyasi otoritedeki değişim, dinin hem toplumsal yaşamda hem de devlet işleyişindeki rolünü yeniden şekillendirmiştir. 1924'te hilâfet kaldırılmış ve aynı yıl çıkarılan anayasada “devletin dini İslâm'dır” ifadesi yer almıştır; ancak dört yıl sonra bu ifade, anayasadan çıkarılarak din ile devlet işlerinin ayrılması mümkün hâle gelmiştir. Bu ayrım, dinin tamamen serbest bırakılması anlamına

²¹⁹ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 144.

²²⁰ Aydar, “Türklerde Ana dilde İbadet Meselesi”, 61-62.

²²¹ Aydar, “Türklerde Ana dilde İbadet Meselesi”, 62.

²²² Ercan Şen, “Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'ân Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 353.

²²³ Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur/ Köylü anlar mânâsını namazdaki duanın/ Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'ân okunur/ Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Hûda'nın/ Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın. Dücane Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet* (İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1999), 30.

²²⁴ Aydar, “Türklerde Ana dilde İbadet Meselesi”, 63.

gelmemiş; bilakis dinin reforme edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle bu doğrultuda bazı girişimlerde bulunulmuştur.²²⁵

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, ulus-devletin meşruiyetini pekiştirme çabaları çerçevesinde, dinî şahsiyetlerin kökenine ilişkin millî temelli bazı girişimler de gündeme gelmiştir. Örneğin, Resûlullah, İmam-ı Azam Ebû Hanife, İbn Rüşd ve pek çok İslâm âliminin Türk kökenli olduğu öne sürülmüştür. Baltacıoğlu da makalelerinde Hz. İbrâhim'in Türk olduğunu kanıtlamaya çalışarak bu tür girişimlere dâhil olmuştur.²²⁶

Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türkçe ibadet ve Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi talepleri sıkça gündeme getirilmiştir. Bu çabalar sırasında zaman zaman Batı örnek alınarak dinî reformların yönlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Örneğin İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), Batı'daki kalkınmadan İslâm dininin reforme edilmesinde de yararlanılması gerektiğini savunmuştur. Buna göre İncil'in çeşitli batı dillerine çevrildiği gibi Kur'ân'ın da acilen Türkçeye aktarılması ve "Türk-İslâm İlahiyat Fakültesi" adıyla bir okul açılması önerilmiştir. Ayrıca halkın öz kimliğine ve duygularına hitap eden, ana dilinde ibadet edilebilecek bir din reformu gerektiği ifade edilmiştir.²²⁷ Baltacıoğlu, Osman Nebîoğlu (1912-1988), Sadi Irmak ve Besim Atalay (1882- 1965) gibi bazı kişilerin, bu ideolojiyi meâllerine de yansıttıkları zikredilmiştir. Mehmet Çakır ise yazdığı meâlde, "Resûlullah Türk olsaydı Kur'ân'ı böyle ifade ederdi." biçiminde bir beyanda bulunmuştur.²²⁸

Dinde reform" başlığı altında Türkçe Kur'ân, Türkçe ibadet ve benzeri uygulamalara yönelik dile getirilen beklenti ve teklifler, belirli bir süre sonra uygulamaya geçirilmiştir. Bu kapsamda 1932'de Ramazan ayında Fatih Camii'nde Bursalı Hafız Rıfat'a ilk Türkçe ezan okutturulmuştur. Önceki yıllarda Ziya Gökalp'in "Dini Türkçülük", Baltacıoğlu'nun "İslâm'ın Türkleştirilmesi" ve Reşit Galip'in (1893-1934) "Millî Müslümanlık" tezleriyle bu fikrî zeminin oluşturulmuştur. 1926 yılı Ramazan ayında, Göztepe Camii'nde namazın Türkçe olarak kılındığı ve bu uygulamanın bir deneme niteliği taşıdığı görülmektedir. 1932 Ramazan ayında ise Türkçe namaz uygulaması resmen başlatılmıştır. Bu doğrultuda dini reform çerçevesinde ilk Türkçe Kur'ân tilâveti, Yerebatan Camii'nde gerçekleştirilmiştir. İlk Türkçe hutbe ise Süleymaniye Camii'nde okunmuştur. Aynı yıl Yerebatan Camii'nde,

²²⁵ Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*, 14-15.

²²⁶ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere", 351.

²²⁷ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere", 352.

²²⁸ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 161.

Atatürk'ün fikir fedaisi Reşit Galip ve Kılıç Ali'nin riyasetinde Hafız Yaşar Okur'a Yâsîn sûresi Türkçe olarak rast makamında okutturulmuştur. Ayrıca Cemil Sâid'in (1872- 1942) meâli, meşhur hafızlara dağıtılarak camilerinde okumaları istenmiştir. Bu faaliyetler, Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat takip edilmiş ve daha sonra peyderpey tüm Anadolu'ya yayılmıştır.²²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'i Türkçeye aktarmaya teşebbüs eden bazı kişiler, yaklaşık bin dört yüz yıllık süreçte Türkçede yerleşmiş birçok kelimenin anlamını farklılaştırarak metne yönelik yeni ve tartışmalı yorumlar geliştirmişlerdir. Bunu da Kur'ân'ı öz Türkçeye çevirme tezinden hareketle yapmışlardır. Mesela Baltacıoğlu, "kâfir" yerine "tanımaz" kelimesini, "tesbih etme"ye karşılık "ululamak" sözcüğünü kullanırken "rızklandırmak" kelimesini de "gönendirmek" biçiminde tercüme etmiştir.²³⁰ Mehmet Çakır da bu yolu takip etmiştir. Örneğin "müttaki" kelimesini "sağlamcı", "Rahmân" ismini "sevgi", "Lâtîf" ismini "saydam" ve "...hayru'l-Fâsılîn"²³¹ ifadesini ise başsavcı olarak anlamlandırmaya çalışmıştır.²³² Burada yalnızca sınırlı sayıda örneğe yer verilebilmiş olmakla birlikte, söz konusu girişimlerde Kur'ân'ın Türkçe anlamını ortaya koymaktan ziyade ideolojik saiklerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın tercümesine "Türkçe Kur'ân" denilmesi, bazı kişilerde tepki uyandırmıştır. Örneğin Yazır, yazılı basının seçilmiş camilerde Kur'ân'ın Türkçe tatbikat tilâvetlerinden söz ederken bu tabirin kullanılmasından büyük rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle tefsirinin mukaddimesinin ilk hâlinde, "Allah, Türkçe Kur'ân'dan korusun." ifadesini ekleyerek tavrını ortaya koymuştur. Ancak kendisine bu tabirin kaldırılması yönünde bir talep iletilince, ifadeyi "Türkçe Kur'ân mı var, be hey şaşkın" şeklinde revize etmiştir.²³³ Aynı şekilde Mehmet Akif Ersoy, hazırladığı meâli, Türkçe ibadetlerde kullanılmasından endişe ettiğinden ötürü teslim etmemiştir.²³⁴

Sonuç olarak, özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla gündeme gelen Türkçe ibadet, Türkçe Kur'ân ve Türkçe ezan talepleri, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte uygulama alanı bulmuştur. Adım adım hayata geçirilen bu düzenlemeler, yaklaşık on sekiz yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliğinden sonra ise bu uygulamalardan geri dönmüş ve ibadetler ile ezan, özgün biçimleriyle icra edilmeye başlamıştır.

²²⁹ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'ân ve Cumhuriyet İdeolojisi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998), 138-160.

²³⁰ Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleleri", 357.

²³¹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli* (Isparta: Hayrat Neşriyat, 2018), el-En'âm 6/57.

²³² Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 162. birincil kaynak

²³³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/94; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 139.

²³⁴ Bk. "Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâl ve Tercüme Faaliyetlerinin Tarihi Seyri/Cumhuriyet Dönemi" başlığı,

3.3. Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâl ve Tercümelerin Tarihi Seyri

Kaynaklarda aktarıldığına göre Kur'ân'ın tercüme edilmesi, Resûlullah döneminde başlamaktadır. Hz. Nebî'nin çevre ülkelere mektuplar gönderdiği ve bu mektuplarda geçen âyetlerin tercüme edildiği rivâyet edilmektedir.²³⁵ Kur'ân'ın ilk tercümelerinden birinin de Habeşistan'a hicret eden Müslümanlarla Kral Necâşî arasında geçen diyalogda meydana geldiği ifade edilmektedir. Zira bu görüşmede bazı âyetlerin anlamının Necâşî'ye kendi diliyle ifade edildiği rivâyet edilmektedir.²³⁶ Yine bu dönemlerde Selmân-ı Fârisî'nin bazı İranlılar için Fâtiha sûresinin tefsirini yaptığına dair malumatlar bulunmaktadır.²³⁷ Bu misaller, Kur'ân'ın tercümesinin/tefsirinin vahiyle eş zamanlı olarak başladığını ortaya koymaktadır.

Hz. Nebî döneminde Kur'ân'ın tamamının başka bir dile aktarıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Kur'ân'ın tümünün ilk olarak hicri 127 yılında Berbericeye aktarıldığı zikredilmektedir.²³⁸ Bu arada hicri 270 yılına ait tercümelerin varlığından da bahsedilmektedir.²³⁹ Kur'ân'ın tümünü kapsayıp günümüze erişen ilk tercümenin IV./X. yahut V./XI. çağda neşredildiği ifade edilmektedir. Kur'ân'ın Farsçaya tercüme edildiği bu faaliyetin Saman Oğulları'nın Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hüküm sürdüğü döneme denk geldiği aktarılmaktadır.²⁴⁰

Doğu Türkçesiyle yapılmış ve günümüze ulaşmış tercümeler arasında, büyük çoğunluğunun ülkemizdeki kütüphanelerde bulunduğu belirtilen sekiz nüshanın varlığından söz edilmektedir.²⁴¹ Diğer taraftan çok daha erken dönemlerde yapılmış Türkçe Kur'ân tercümelerinin olduğu savunulmaktadır. Bu anlamda hicrî 4. yüzyılda kaleme alındığı ve Muhammed b. Hacı Devletşah tarafından 734 (1333–1334) yıllarında istinsah edildiği belirtilen bir eserin varlığı ileri sürülmektedir.²⁴² Selçuklular zamanında, günlük hayatta sıkça okunan bazı sûre ve âyetlerle ilgili Türkçe tefsirler yapıldığı belirtilmektedir.²⁴³ Osmanlılar devrinde de yaklaşık on yedi Türkçe tercümenin bulunduğu nakledilmektedir.²⁴⁴ Ancak Osmanlı'nın ilk dönemlerinde

²³⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 232; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 267.

²³⁶ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, 85; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 232.

²³⁷ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 233; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

²³⁸ Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

²³⁹ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

²⁴⁰ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289; Dağ, *Tenzilden Tezyine*, 156; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

²⁴¹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 236.

²⁴² Abdülkadir Erdoğan, "Kur'ân Tercemelerinin Dil Bakımından Önemi", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 47.

²⁴³ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 238.

²⁴⁴ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 268.

Türkçe sûre tefsirleri ve çevirileri yapılmış olmakla birlikte, ilim dilinin Arapça olması nedeniyle bu alanda kayda değer bir gelişme gözlenmemektedir.²⁴⁵

Tanzimat ile birlikte yükselen Türkçecilik akımına paralel olarak, Kur'ân'ın Türkçeye tercümesi yaygınlık kazanmıştır. Türkçe Kur'ân ve Kur'ân'ın Türkçeleştirilmesi gibi fikirler, bu dönemde gündeme getirilmiştir.²⁴⁶ Tercüme faaliyetleri, ibadetlerin Türkçe icra edilmesi hedefiyle de ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle idare, Kur'ân tercümelerine yönelik bazı sınırlamalar getirmiştir.²⁴⁷

Tanzimattan Cumhuriyet dönemine kadar birçok Türkçe tercüme ve tefsir yayımlanmıştır. Tanzimat'ın ilan edilmesinden iki sene sonra Debbagzâde Ayintâbî Muhammed Efendi (ö. 1111/1699), Hıdır b. Abdirrahman el-Ezdi'nin (ö. 773/1371) tefsirini *Terceme-i Tefsîr-i Tibyân* ismiyle tercüme etmiştir.²⁴⁸ Bu dönemde halkın tercümelere ilgi duyduğu ve çok sayıda tercüme teşebbüsünün ortaya çıktığı; ancak bunların ya tamamlanamadığı ya da yayımlanmasına izin verilmediği ifade edilmektedir.²⁴⁹ *Zübedü'l-âsâr el-Mevâhib ve'l-Envâr* adlı eser de (birinci cildi) bu dönemde telif edilmiştir.²⁵⁰

Tanzimat döneminden Birinci Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte, tefsir mahiyetinde sûre, cüz ve âyet tercümelerinin yapıldığı görülmektedir. Eskişehirli Osman Necâtî'nin (ö. 1293/1876), otuzuncu cüzü, Muhammed Arif'in, Mülk sûresi, Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1838), Duhâ, Kâdir ve Asır sûrelerinin tefsiri, bu dönemde telif edilmiştir.²⁵¹ Bu dönemde Muhammed Es'ad Efendi (1847-1931) ve Necef Ali b. Hasan Ali et-Tebrizî (1294- 1878) tarafından kaleme alınan âyet tefsirleri de literatürde yerini almıştır.²⁵²

3.3.1. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Birinci Meşrutiyet süresince Tanzimat dönemiyle benzer nitelikte telifler olmuştur. Giritli Sırrı Paşa'nın (1844-1895) Yûsuf, Meryem, Furkân ve İnsân sûrelerine ait tefsir çalışmaları, bu dönemde neşredilmiştir. Bu dönemde Mehmed Fevzî Efendi

²⁴⁵ Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 156; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 132.

²⁴⁶ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 131.

²⁴⁷ Aydar, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercümesi Meselesi*, 111.

²⁴⁸ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 289; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 142.

²⁴⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 244.

²⁵⁰ Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrutîyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 279.

²⁵¹ Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrutîyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 104-127.

²⁵² Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrutîyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 172-180.

(1826–1900) Vâkıa sûresi, Ahmed Rüştü Paşa Rahmân sûresi, Mânâstırlı İsmail Hakkı (1846–1912) Yâsîn sûresi ve Muallim Naci (1849–1893) ise İhlâs sûresi tefsirini yayımlamıştır.²⁵³ Süleyman Tevfik el-Hüseyin’in (1861-1939), on senelik bir çalışma sonucunda hazırlamış olduğu *Tafsîl’ul-Beyan fî Tefsîr’il-Kur’ân* adlı tefsirinin ise neşrine müsaade edilmediği ifade edilmiştir.²⁵⁴

3.3.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesiyle birlikte sosyal hayatta özgürlükler nispeten artmış ve farklı düşünceler, daha rahat biçimde ortaya konulabilmiştir. Birçok dini, siyasi, etnik ve kültürel yapı bu dönemde teşekkül etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin etkin olduğu bu süreçte ulemâyla beraber dindar ve muhafazakâr zümreler de etkin rol almaya çalışmışlardır.²⁵⁵ Bu dönemde yayım sınırlandırmaları kaldırılmış ve bunun neticesinde neşriyat patlaması yaşanmıştır. Bir sene içerisinde gazete ve dergi sayısı 353’ü geçmiştir. Bu yayımlar arasında tabii olarak Kur’ân tercümelere ve tefsirler de yerini almıştır.²⁵⁶ Bu süreçte tercüme çalışmaları, Türkçülük ve ulusçuluk akımlarının etkisiyle farklı bir evreye girmiştir. Yüksek perdeden ifade edilmeye çalışılan dini millileştirme, İslâm’ı Türkleştirme gibi fikirler, Kur’ân-ı Kerîm tercümelerine de yansıtılmıştır. Daha önce hazırlanmış olduğu halde telifine müsaade edilmeyen *Tafsîl’ul-Beyân*’ın bir cüzü bu dönemde neşredilebilmiştir.²⁵⁷ Aynı dönemde Mûsâ Kâzım (ö. 1920) ve Bereketzâde İsmail Hakkı’nın (ö. 1918) tefsir girişimleri olmuştur.²⁵⁸ Aynı zamanda Sırât-ı Müstakîm/Sebilürreşâd gibi trajlı dergilerde âyet tercümeleri neşredilmeye başlanmıştır. Birinci Dünya Harbi’nden itibaren de müstakil tercüme teşebbüsleri ortaya çıkmıştır.²⁵⁹

Kur’ân tercümelerinin kısmî olarak yapıldığı bu dönemde Kur’ân’ın tamamının çevrilmesi için beklentiler artmıştır. Bu anlamda İbrâhim Hilmi Çığırâçan (ö. 1963), 1914’te *Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri* ismiyle beş forma (Her forma yaklaşık olarak 16 sayfaya karşılık gelmektedir.) yayımlamıştır. Bununla birlikte, Çığırâçan, söz

²⁵³ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 165; Kaya, *Tanzimât’tan II. Meşrûtiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 129-198; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 143-144.

²⁵⁴ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 171.

²⁵⁵ Seyfettin Aslan - Mehmet Alkış, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (2015), 23.

²⁵⁶ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 173.

²⁵⁷ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 246; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 147.

²⁵⁸ Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 289; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 147.

²⁵⁹ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 147.

konusu eserin Hristiyan bir Arap olan Zeki Megamiz (ö. 1932) tarafından hazırlandığını gizlemiştir.²⁶⁰ Bu neşir, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti aleyhine bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Söz konusu eser üzerinden “Türkler İslâm’dan uzaklaşıyor, Kur’ân’ı terk ediyor.” gibi söylemler üretilerek Arapların Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.²⁶¹ Bu vaka, Türkçe Meâl tartışmalarının o dönemde iç siyasetle birlikte, uluslararası siyasetinde ilgilendiği bir öge haline geldiğini ortaya koymuştur.

Bu dönemde, her ne kadar engeller kaldırılarak Kur’ân tercümelerinin önü açılmış olsa da konuya ilişkin çekincelerin dile getirilmeye devam ettiği görülmektedir. Şeyhülislâm, Mustafa Sabri Efendi (1869-1954), reformist çevrelerin Kur’ân’ı Türkçeye tercüme etme yönündeki asıl amaçlarının, namazların Türkçe tercüme ile kılınmasını sağlamak olduğunu ileri sürmüştü; bu gerekçeyle Kur’ân’ın tercüme edilmesine rıza göstermediğini ifade etmiştir.²⁶² Şeyhülislâm tarafından yapılan bu tür açıklamalar, Kur’ân’ın Türkçeye tercüme edilmesine yönelik girişimlerin ulusçuluk fikriyle ilişkilendirilmesi nedeniyle, devlet idaresinin söz konusu faaliyetlere temkinli yaklaştığını; ancak dönemin siyasi konjonktürü sebebiyle bu çalışmalara belirli ölçüde izin vermek durumunda kaldığını düşündürmektedir.

3.3.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilan edilmesi, Türklerin tarihi cihetinden çok mühim bir milat olmuştur. Yeni idare şekli, Türklerin yönetim biçimi ile beraber fikri ve toplumsal yapısını da teğayyür etmeyi amaçlamıştır. Bu meyanda başta alfabe değişimi olmak üzere birçok alanda radikal değişimlere gidilmiştir. Çağdaş medeniyetlere ulaşma uğruna batı medeniyeti esas alınarak yeni devletteki kurum ve müesseselerin işleyişi yeniden tanzim edilmiştir.²⁶³

Cumhuriyetin ilanı öncesine kadar, Afrika kıtasının önemli bir bölümü, Balkanlar’ın büyük bir kısmı, Ortadoğu’nun tamamına yakını ve Kafkasya’nın mühim bir kesimi, büyük Türk devleti Osmanlı’nın kontrolünde bulunmaktadır. Bu coğrafyalarda bugün bağımsız birer devlet statüsünde bulunan birçok bölgenin tamamı,

²⁶⁰ Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 290; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 147-148.

²⁶¹ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 177; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 147-148.

²⁶² Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 178.

²⁶³ Aslan - Alkış, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci”, 23-25.

o dönemde Osmanlı Devleti bünyesinde birer vilâyet konumunda bulunmaktadır.²⁶⁴ Türkler, İslâm dinîyle yüzleşene kadar daha ileri gayelere ulaşma adına “Kızılelma” idealiyle motive olmaktadır. Türkler İslâm’a girdikten sonra ise bu ideal, yerini Allah’ın adını yüceltmek için savaşıma anlamına gelen i’lâ-yi kelimetullah’a bırakmaktadır.²⁶⁵ Doğal olarak Müslüman Türkler, tüm fetih ve muharebelerinde dini sorumluluk bilinciyle hareket etmektedir. Devlet, ümmetçilik ilkesinden hareketle dini merkeze alan bir yapılanma ile şekillenmektedir.²⁶⁶ Hilâfetin Osmanlı Devleti’ne geçmesiyle beraber Türkler, tüm dünya Müslümanlarının önderi ve koruyucusu olma sorumluluğunu da üstlenmektedir.²⁶⁷

Osmanlı Devleti’nin yıkılıp yerini Türkiye Cumhuriyeti’nin almasıyla beraber ümmetçiliğin yerine ulusçuluk fikri benimsenmektedir. Bu anlayış, toptan bir değişimi hedeflemektedir. Laikliğin kabul edilmesiyle beraber dinin devlet işleyişi üzerindeki tesiri nihâyete erdirilmekteyken devletin dine (işleyiş ve etki alanı) müdahalesine imkân tanınmaktadır. İlim ve kültür dünyası da yeni felsefeye göre yani ulusçuluk temeli üzere şekillenmektedir.²⁶⁸ İslâmî ilimlerle irtibatlı neşirler de yeni yaklaşımdan etkilenmektedir. Bunun yansımaları -önceki bölümde ele alındığı üzere- Türkçe Kur’ân, Türkçe ibadet, dinin Türkçeleştirilmesi gibi söylem ve teşebbüslerle ortaya çıkmaktadır.

Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet Dönemi’nde ivme kazanan Türkçe Kur’ân meâli neşri, Cumhuriyet Dönemi’nde daha da artarak devam etmiştir. Bilhassa ilk yıllarda peş peşe telifler olmuştur. Bu anlamda ilk girişim, Mûsâ Cârullah’tan (1875-1949) gelmiştir. Cârullah, hazırlamış olduğu meâli Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının şerefine neşredilmek üzere arz etmiş, ancak önerisi kabul görmemiştir.²⁶⁹

Cumhuriyet döneminin ilk yayımlarından biri, beşinci veya altıncı ayında Süleyman Tevfik tarafından yapılmıştır. Eserine *Türkçe Kur’ân-ı Kerîm* ismini vermek istemiş fakat yöneltilen tepkiler üzerine *Zübedü’l-Beyan* olarak değiştirmiştir. Meâl, Kur’ân’ın ilk üç sûresinin tercümesinden oluşmuştur.²⁷⁰ Tevfik, takip eden yıllarda

²⁶⁴ Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, *Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarının Genişlemesi (1299-1699)* (Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü) (Erişim 11 Ocak 2025).

²⁶⁵ Mustafa Fayda, “Fetih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/469.

²⁶⁶ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009), I/18-19.

²⁶⁷ Kazım Uzun, *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 289-294.

²⁶⁸ Aslan - Alkış, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci”, 18-24.

²⁶⁹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 247; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 148.

²⁷⁰ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 181; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 148.

Kur'ân'ın tümünü kapsayan çeşitli telifleri yayımlamıştır.²⁷¹ Bu eserlerle ilgili malumat ikinci bölümde müellifin hayatı ve meâli ile ilgili başlıkta verilmiştir.

İlk dönemlerde neşredilen teliflerden biri de Şeyh Muhsin-i Fânî diye bilinen Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934) öncülüğünde bir ekibin hazırladığı “*Nur'ul-Beyân*” adlı meâl olmuştur. Bunu Cemil Said Dikel'e ait *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Kur'ân-ı Kerîm* adlı eser, takip etmiştir. Türkçülük ve milliyetçilik gibi fikirlerin gölgesinde ortaya çıkan bu tercüme, liyakat ehline yazılmadığı, birçok eksik barındırdığı, dolayısıyla da sayısız hata ihtiva ettikleri biçiminde ciddi eleştirilere maruz kalmışlardır. Aralarında dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi (1860-1941) ile İstişare Heyeti azası Ahmed Hamdi Akseki'nin (1887-1951) de bulunduğu ilmî çevreler, bu tenkitlerde öncü bir rol üstlenmiştir. Bu anlamda karşılıklı olarak iddia ve reddiye makaleleri yazılmıştır.²⁷² Diğer taraftan Cemil Said, aslına uygun bir meâl hazırladığını ileri sürse de, esasında bunu Albert de Biberstein Kasimirski'nin (ö. 1887) Fransızca Kur'ân tercümesinden yaptığı anlaşmıştır. Söz konusu eser, başta Reşit Rıza (1865-1935) olmak üzere geçmişten günümüze birçok makalede eleştiri konusu olmuştur.²⁷³

Dönemin Kur'ân çevirilerini eleştiren Yazır, tercüme faaliyetlerine yönelik ilgiyi Arapça bilgisinin yetersizliği ve maddi kazanç elde etme düşüncesiyle ilişkilendirmiştir. Kur'ân çevirilerinin doğrudan Arapçadan değil de başka diller üzerinden yapılmasını da eleştiren Yazır, bu tür çeviri yönelimlerinin maddi gelir elde etme motivasyonu ile yaygınlık kazandığını savunmuştur.²⁷⁴ Bazı yayıncılar da bu iddiayı desteklemişlerdir.²⁷⁵ Yazır'ın tespitleri isabetli olmakla beraber tercümeyle ilginin salt Arapça bilmemekle izah edilemeyeceği, ‘Türkçe Kur'ân’ ve ‘Türkçe ibadet’ gibi ideolojik yaklaşımların da bu konuda önemli bir etken olduğu ifade edilebilir.

Yeni meâllerin neşredilmeye devam ettiği bu dönemde Mehmed Vehbi Efendi'nin (ö. 1949) tefsiri üç yıllık (1924-1926) bir süreçte peyderpey telif edilmiştir. Aynı dönemde İzmirli İsmâil Hakkı (1869-1946), İbrâhim Hilmi Çığraçan'ın isteği üzerine

²⁷¹ Mustafa Akdağ - Hüseyin Çelikkol, “Cumhuriyet Dönemi'nde Neşredilen ‘Türkçeli/ Tercemeli Kur'ân-ı Kerîm’ İsimli Tercüme: Aidiyet ve Üslup Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları I* (İstanbul: Kitâbi, 2025), 145-146.

²⁷² Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 247-248; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 290-297.

²⁷³ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 249; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 290-297; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 149-150.

²⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/86-87.

²⁷⁵ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 248.

Zeki Megamiz'in neşrettiği tercümeyle tashih ederek yayımlamıştır. İzmirli, diğer taraftan *Meâni-i Kur'ân* adıyla kendi meâlini de 1927'de neşretmiştir.²⁷⁶

Meâl telifi hususundaki liyakat tartışmaları neticesinde, bu alanda sorumluluğun ehil kişilerce üstlenilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. Bu doğrultuda, Diyanet İşleri Reisliği'nin öncülüğünde bir meâl hazırlanmasına karar verilmiştir. Konuyla alakalı olarak 21 Şubat 1925'te TBMM'ye bir önerge verilmiştir. Meclisin kabulünün ardından meâl yazma işi, Mehmet Âkif Ersoy'a (1873-1936) tevdi edilmiştir. Ersoy, Kur'ân'ın tercüme edilemeyeceğini savunarak görevi kabul etmek istememiş ancak Yazır'ın yapılacak işin tercüme değil de bir meâl ameliyesi olacağı yönünde telkinleri üzerine ikna olmuştur.²⁷⁷ Dönemin şartlarına göre ihtiyaçlara cevap verecek bir tefsirin yazılmasına dair görevi de Yazır üstlenmiştir.²⁷⁸ Ersoy, çalışmalarını Mısır'da devam ettirmiş ve Kur'ân'ın üçte birlik bölümünün meâlini parça parça göndermiştir. Fakat bir süre sonra görevi iade etmiş ve meâl telif işini de Yazır, devralmıştır.²⁷⁹ Aslında Ersoy'un 1926-1928 yılları arasında meâli bitirdiği ancak teslim etmekten vaz geçtiği ifade edilmiştir. Buna tevessül etmesindeyse meâlinin ilk bölümlerini Yazır'ın beğenmemesi, son hâlinin kendisini tatmin etmemesi ve hazırlayacağı meâlin Türkçe ibadet söylemlerine hizmet etmesine yönelik kaygılarının belirleyici olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁰

Kur'ân tercümesi için “meâl” ifadesini ilk tercih eden ve bu kullanımın terimleşmesine zemin hazırlayan kişi Yazır'dır. Bu adım, hayati bir başlangıç olarak nitelendirilmiştir. Harf devrimi, Türkçe ezan, Türkçe hutbe ve Türkçe ibadet gibi uygulamaların hayata geçirildiği bir dönemde “meâl” kavramının tercih edilmesi, söz konusu teşebbüslere karşı eleştirel bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Yazdığı meâlde tercih ettiği dil ve üslup da, eserin Türkçe ibadet gibi faaliyetlerde kullanılmasının önüne geçmiştir.²⁸¹ Böylece, Kur'ân'ın evrenselliği ilkesine bağlı kalınması ile onun Türkçeye aktarımı bağlamında sınırların belirlenmesi açısından önemli bir ilke ortaya konulmuştur.

²⁷⁶ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 250; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 297-300; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 150.

²⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/32-34; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 313; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 140-141.

²⁷⁸ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 249; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 313; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 140-141.

²⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/39; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 313.

²⁸⁰ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 63-64; Mustafa Kayhan, *Mehmed Akif'in Eserlerinde Kur'ân ve Tefsir* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2022), 81.

²⁸¹ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 195.

Kur'ân tercümelere için “meâl” teriminin tercih edilip yerleşmesinde Çantay'ın da büyük rolü olmuştur. 1949'un başlarında ortaya atılıp müteakip seneler giderek harlanan Türkçe Kur'ân ve Türkçe namaz tartışmalarıyla birlikte “meâl” terimi de yeniden gündeme oturmuştur. Bu tartışmaların sürdüğü esnada Çantay, Türkçe Kur'ân ve Türkçe namaz söylemlerine karşın Kur'ân'ın aslını koruma adına “meâl” terimini öne çıkarmıştır. Böylece Kur'ân'ın Türkçeye aktarılması ameliyesi için Yazır'ın gayretleriyle birlikte “meâl” terimi kullanılmaya başlanmış, Çantay'ın çabalarıyla da bu isimlendirme perçinlenmiştir.²⁸²

Türkçe Meâl tarihi cihetinden harf inkılabı da (1928) mühim bir yer tutmaktadır. Anayasadan “Devlet'in dini İslâm'dır.” maddesi bu süreçte çıkarılmış, asırlardır kullanılagelen alfabe kaldırılarak yerine Latin harfleri getirilmiştir. İlahiyatçılardan bazıları, “Dini İslah Beyannamesi” adı altında ibadet dilinin Türkçe olması, ibadetlerin müzik eşliğinde yapılması, camilere sıra konulması ve ayakkabıyla girilebilmesi gibi öneriler sunmuşlardır. Bu süreçte Süleymaniye camiinde smokinli mugannilere hutbe verdirilmiş, ezanlar Türkçe okutulmuş, Fransızca meâlerden yapılan çevirilerle Türkçe namaz kılınmıştır. Dini teliflerin de yasaklandığı bu dönemde yayın hayatı mevcut durumdan olumsuz etkilenmiştir. Zira yeni alfabenin öğrenilmesi, içselleştirilmesi ve benimsenmesi belirli bir süreci zorunlu kılmıştır.²⁸³

Alfabe değişikliğinin yol açtığı duraklama, 1932 yılına kadar yeni eser neşirini sekteye uğratmıştır. Duraklama evresinin sonunda ise daha önce Arapça'dan Osmanlı Türkçesine aktarılan bazı meâllerin yeni alfabeyle uyarlanarak tekrar neşredilmesi şeklinde telifler olmuştur. Türkçe ezan ve Türkçe Kur'ân uygulamasının da hayata geçirildiği 1932'ye gelindiğinde İzmirli'nin *Meâni-i Kur'ân* adlı Osmanlıca çevirisi, *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi* adıyla Latin alfabesiyle yeniden yayımlanmıştır. Aynı yıl Süleyman Tevfik de mevcut Kur'ân tercümesini *Kur'ân-ı Kerîm* ismiyle yeni alfabeyle uyarlayarak neşretmiştir.²⁸⁴

Latin alfabesiyle yazılan ilk meâl, Ömer Rıza Doğrul'un (1893-1952) *Tanrı Buyruğu* (1934) olmuştur. Mevlâna Muhammed Ali'nin (1874-1951) *The Holy Qur'ân* adlı telifinden istifade ederek hazırladığı tercümesi, ciddi tenkitler almıştır.²⁸⁵ Bu bağlamda, yöneltile eleştirilerin, Kâdiyânîlik propagandası yapmakla itham etme

²⁸² Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 141-142.

²⁸³ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 192.

²⁸⁴ Abay, “Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 250-251; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 152.

²⁸⁵ Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 305-313; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 152.

düzeyine kadar ulaştığı ifade edilmiştir.²⁸⁶ Doğrul, bu telif üzerinde birtakım değişiklikler yaparak 1947’de ikinci, 1955’te ise üçüncü baskısını neşretmiştir. 1980’de ise özellikle Ehl-i sünnet anlayışına uyarlama adına ciddi değişiklikler yapılarak dördüncü baskısı -konu hakkında eserin tanıtıldığı bölümde bilgi verilmiştir.- telif edilmiştir.²⁸⁷

Bu arada Yazır’ın hazırladığı *Hak Dini Kur’ân Dili/Yeni Meâlli Türkçe Tefsir* adlı eser, 1935-1938 yılları arasında neşredilmiştir.²⁸⁸ Tefsirin yayımlanmasıyla birlikte Kur’ân’ın Türkçeye tercümesi anlamında “meâl” terimi kullanılır olmuş, “Türkçe Kur’ân” nitelemesi kabul görmemiştir.²⁸⁹ Cumhuriyet devri literatüründe önemli bir yer edinen bu eser hakkında ilgili bölümde ayrıntılı bilgi verilmiştir.²⁹⁰

1930’lu senelerde Kur’ân’ın kısmî tercümeleri de yapılmıştır. Bu anlamda Türkçeye aktarılmış *Amme Cüz-i Şerifi, Tercümeli Yâsîn-i Şerif ve Namaz Sûrelerinin Türkçe Tercümesi* gibi eserler neşredilmiştir. Bu tür neşriyatın ortaya çıkmasında Türkçe ibadet teşebbüslerinin de tesiri olmuştur.²⁹¹ Ancak siyasi baskılardan dolayı dini yayınlarda bir duraksamanın olduğu bu dönemde başka meâl telifi olmamıştır. Demokrat parti iktidarına kadar süreç böyle devam etmiştir.²⁹² Yirmi küsur senede yalnızca meâl telifiyle sınırlı olmayıp genel mânâda dini neşriyata karşı bir tavır olduğu gözlenmiştir. Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü’nün 1943’te yayımladığı genelge, mevcut durumu net bir şekilde resmetmiştir.²⁹³

1949’da TBMM’de meydana gelen bir olay, 1924 yılından o güne ne denli bir yapısal değişim geçirildiğini resmetmesi cihetiyle önem arz etmektedir. O gün, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesinin müzakere edildiği esnada bir milletvekili “Ne zaman Türkçe Kur’ân okuyacağız?” diye nida etmektedir. Buna karşılık müspet ve menfi cevaplar verilmesi üzerine tartışma meclis başkanının şu sözleriyle bitirilmektedir: “Dini meseleler, laik bir devletin laik bir meclisinde görüşülemez.”²⁹⁴ Bu vaka, 1924’te mecliste Kur’ân’ın liyakat ehlince Türkçeye sağlıklı bir şekilde tercüme edilmesi adına

²⁸⁶ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 7.

²⁸⁷ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 193; Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 306-308; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 152.

²⁸⁸ Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 313; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 153.

²⁸⁹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 251-252; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 153-154.

²⁹⁰ Bk. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Hak Dini Kur’ân Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir 1935-1939)” başlığı.

²⁹¹ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 154.

²⁹² Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 252.

²⁹³ “Bizler ne şekil ve ne sûrette olursa olsun memleket dâhilinde dini neşriyat yapılarak dini bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz.” Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 199.

²⁹⁴ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 198.

karar alınabilirken 1949 yılında aynı meclisin gündemine bile alınmadığını ortaya koymaktadır.

1950 yılında meydana gelen siyasi gelişmeler, yalnızca meâl telifiyle sınırlı kalmamış, genel olarak İslâmî ilimler açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği bu dönem, meâl telifi açısından belirgin bir hareketliliğe zemin hazırlamıştır. Baskıcı bir dönemin ardından başlayan bu süreç, 1980 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem, aynı zamanda mevcut meâllerin bir kısmının dil bakımından ağır, bir kısmının ise ehil olmayan kişilerce kaleme alındığının ileri sürülmesi neticesinde yeni meâllere yönelik bir beklentinin oluştuğu bir süreç olarak temayüz etmiştir. Tanzimattan itibaren ortaya çıkan Türkçülük ve ulusçuluk eksenli çeşitli tartışmalar bu dönemde de devam ettirilmiştir.²⁹⁵ Bu dönemde yeni meâl beklentilerine karşılık veren en önemli telif, Çantay'ın üç ciltten oluşan *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı açıklamalı eseri (1953) olmuştur.²⁹⁶ Büyük bir ilgi gören bu meâl, kısa sürede kabullenilmiş ve defalarca yeni neşirleri yapılmıştır.²⁹⁷

Bu dönemde yine Abdülbaki Gölpınarlı'nın (ö. 1932) *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli* ile Hacı Murat Sertoğlu'nun (1910- 1989) meâli neşredilmiştir.²⁹⁸ Gölpınarlı'nın meâli, indi yorumlara yer vermesi ve Şîlik'in etkisinde kalması cihetiyle eleştirilmiştir. Aynı tarihlerde Süleyman Fahir, *Tibyân* ve *Mevâkib* tefsirlerini sadeleştirerek yayımlamıştır.²⁹⁹ Bu sıralarda sekiz kişilik bir komisyona meâl telif etmek üzere DİB tarafından görev verilmiş ancak bu girişimden sonuç alınamamıştır.³⁰⁰ Bunları Arapçaya bile hâkim olmayan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun *Kur'ân* (1957) ve Osman Nebîoğlu'nun *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm* isimli telifleri (1957) takip etmiştir.³⁰¹ Son iki telif, Cumhuriyetin ilk senelerinde neşredilen iki meâl gibi (*Nur'ul-Beyan* ve *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm*) ciddi tartışmalara sebep olmuştur.³⁰² Türkçe Kur'ân taraftarları bu eserlerle alakalı müspet, Türkçe Kur'ân ifadesine karşı olanlar ise menfi yaklaşım sergilemişlerdir.³⁰³

²⁹⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 252-253.

²⁹⁶ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 253; Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 320; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 154.

²⁹⁷ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 200.

²⁹⁸ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 324-325; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 154-155.

²⁹⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 253.

³⁰⁰ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 202-203.

³⁰¹ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 325-327; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 154-155.

³⁰² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 254; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 155.

³⁰³ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 203-206; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 155.

Diyanet İşleri Reisliğinin bu tartışmalara gösterdiği reaksiyon, cumhuriyetin kuruluş yıllarına göre farklı olmuştur. Kuruluş yıllarında meydana gelen tartışmalarda direkt görüşünü ortaya koyup insiyatif alırken Diyanet, bu dönemde sessizliği tercih etmiş ya da ona mahkûm edilmiştir.³⁰⁴ Bu dönemde dillendirilen “Kur’ân Latin harfleriyle yazılıp okunabilir mi?” sualine Diyanet İşleri Reisi yanıt vermek suretiyle sürece dolaylı olarak dâhil olmuştur. Ancak şahsına karşı çok ağır tenkitler ve hakaretler edilmiştir. Öyle ki mesele, hükümet karşıtlığına kadar götürülmüştür.³⁰⁵

1960 darbesiyle beraber Demokrat Parti’nin iktidarı nihâyete ermiş ve yeni bir süreç başlamıştır. Kur’ân’ı lâtin alfabesiyle neşretme teşebbüsünde bulunmuş olsa da bu girişimde, başarılı olunamamıştır. Fakat Diyanet İşleri Reisliğinin girişimleriyle *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* adıyla yeni bir meâl neşredilmiştir (1961). Meâli o dönemde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde asistan olan Hüseyin Atay ile Yaşar Kutluay hazırlamıştır. Bir yıldan daha kısa bir zamanda hazırlanan bu meâl, bilhassa Çantay ve Salih Akdemir (1950-2014), tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.³⁰⁶ Bu eser, tercüme yerine anlam sözcüğünün kullanıldığı ilk meâl olmuştur.³⁰⁷

1960’lı seneler, meâl neşri konusunda hareketli geçmiştir. 1962 yılında Ömer Nasuhi Bilmen’in (1883-1971) sekiz ciltten meydana gelen meâl ve tefsirinin telifine başlanmıştır. Aynı sene Besim Atalay’ın *Kur’ân-ı Kerîm* isimli meâli literatürdeki yerini almıştır. 1967’ye geldiğindeyse Ali Fikri Yavuz’un (1924-1992) kaleme aldığı *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi* isimli meâli neşredilmiştir.³⁰⁸

Meâl neşriyatı bakımından 1970’ler de altmışlı yıllarla aynı düzlemde ilerlemiştir. Meâl telif süreci, kesintiye uğramamış olsa da belirgin bir mesafe de alınamamıştır. Bu dönemde Seyyid Kutub’un (1906-1966) tefsiri Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu çeviride yer alan meâl, muteber eserler referans alınarak hazırlandığından müstakil bir eser olarak değerlendirilebilmiştir. Fakat devrin en ilgi çekici eseri, Süleyman Ateş’in kaleme aldığı *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli* isimli eser olmuştur. 1980’e kadar başka meâl telifleri de yapılmıştır.³⁰⁹

1980’de hafızalarda 12 Eylül diye yer eden yeni bir darbe meydana gelmiştir. Fakat daha önce yaşanan darbe süreçlerinden farklı olarak bu dönemde meâl telifinde

³⁰⁴ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 206.

³⁰⁵ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 206-207.

³⁰⁶ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 254; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 154-155.

³⁰⁷ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 254.

³⁰⁸ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 255; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 155.

³⁰⁹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 256; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 155.

ciddi bir hareketlilik olmuştur. Bu durum, İran’da yaşanan devrimin yansıması ve darbe dönemi yönetiminin politikalarının tesiriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Lakin asıl tetikleyici unsurun halkın 1950’li yıllardan itibaren giderek artan bir oranda İslâm’a yönelmesi olarak gösterilmiştir.³¹⁰ Bu dönemde, bireysel çabalar ve heyet çalışmaları şeklinde çok sayıda meâl neşredilmiştir. Hasan Karakaya (1957-2015) ve heyetinin neşrettiği *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli* (1981), Hayrettin Karaman ve mesai arkadaşlarının yayımladığı *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (1982) ve Ahmet Ağırakça ile Beşir Eryarsoy’un telif ettiği *Nüzûl Sebepi Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, (1987) adlı eser, ortak çalışmalar neticesinde neşredilen telifler olarak literatürdeki yerlerini almışlardır. Bu dönemde neşredilen münferit meâllerden bazıları ise Ali Bulaç’ın *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Anlamı*, Bilmen’in *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi* (1985), Ahmed Davudoğlu’nun (1912-1983) *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli* (1988) olmuştur.³¹¹

Bundan sonra bilhassa akademisyenler tarafından neşredilen meâl sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda Talat Koçyiğit, Salih Akdemir, Yaşar Nuri Öztürk, Sadrettin Gümüş, Yakup Çiçek ve Muhsin Demirci (müşterek), Mustafa Öztürk, Bayraktar Bayraklı, Abdülkadir Şener, M. Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım (müşterek), Mehmet Çakır ile Hüseyin Peker, meâl kaleme alan akademisyenler arasında zikredilmektedir.³¹²

1980’li yıllardan sonra meâl neşriyatının hızlı bir şekilde artmasını yetmişli yılların ortalarında zuhur eden Meâlcilik/Kur’âncılık ekolüne bağlayanlar olmuştur. Yaşar Nuri Öztürk, Hüseyin Atay, Süleyman Ateş, Edip Yüksel, Muhammed Nur Doğan, Ferec Hüdür ve Bayraktar Bayraklı gibi şahısların temsil ettiği bu anlayış, Kur’ân merkezli düşünüp dini meseleleri bu bağlamda tartışmayı ilke edinmişlerdir. Söylem bakımından aralarında farklılıkları gözlenirse de İslâm dininin en tabii haliyle doğrudan birinci kaynağından anlaşılması gibi cezbedici bir söylem geliştirmişlerdir.³¹³

Meâl telifinin yaygınlık kazanmasında ticari kaygılar da önemli bir rol oynamıştır. Zira geniş kitlelerin meâl okumaya yönlendirildiği bir süreçte, buna paralel olarak bir pazarın oluşması kaçınılmaz olmuştur. Yayınevleri de bu duruma kayıtsız kalmayarak kendi meâllerini telif etme yoluna gitmişlerdir.³¹⁴

³¹⁰ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 257.

³¹¹ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 257; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 155-156.

³¹² Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 156.

³¹³ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 157.

³¹⁴ Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 158.

İlmi telifler cihetinden 1997’de meydana gelen 28 Şubat süreci de önemli bir milat olmuştur. “Postmodern darbe” şeklinde nitelenen bu dönem, İslâmî ilimler açısından genel itibarıyla baskılayıcı etkilerin hissedildiği bir süreç olarak değerlendirilmiştir. 28 Şubat süreci, İmam Hatip Liselerinin başarı ve tercih edilme adına zirvede olduğu bir dönemde yaşanmıştır. İlköğretimde uygulanan kesintisiz eğitim modeli ve üniversite sınavında hayata geçirilen katsayı formülü, Kur’ân kurslarına ve İmam Hatip Liselerine ağır bir darbe vurmuştur. Zira bu iki müessese, İlahiyat Fakültelerine nitelikli talebe göndermeleri bakımından hayati önem arz etmektedir. İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarının kısıtlanması da ilmi üretkenlik bakımından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan üniversitelerde ve genel olarak kamu kurumlarında başörtüsünün yasaklanması da ilmi faaliyetlere ağır darbe indirmiştir. Bu uygulama, başörtülü birçok öğrenci ve eğitimcinin okulunu yahut vazifesini bırakmasına sebep olmuştur.³¹⁵ Bu süreçler, tabii olarak İslâmî alanda gerçekleştirilen ilmi faaliyetleri ve telifleri olumsuz etkilemiştir.

Yaşanılan her sürecin müspet veya menfi olarak etkilediği kesim veya süreçler vardır. 28 Şubat sürecinin de bu anlamda modernist düşünceyi ve Kur’âniyyun fikrini güçlendirdiği gözlenmektedir. Zira süreçle beraber bu fikri yapıların revaç bulduğu ve manevra alanının genişlediği ifade edilmektedir. Örneğin Yaşar Nuri Öztürk’ün söz konusu dönemde altın çağını yaşadığı, daima medyada yer alarak düşüncelerini anlatma ve yayma fırsatı bulduğu dile getirilmektedir. Bu durumun aynı zamanda toplumda meâl okuma eğilimini de artırdığı aktarılmaktadır.³¹⁶

2002’de yaşanan iktidar değişimi, İslâmî ilimlerin gelişimi ve dolaylı olarak meâl faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktası olmaktadır. Bu dönemle beraber 28 Şubat sürecinin getirdiği baskının yavaş yavaş kalktığı ve insanların kendilerini rahatça ifade edebileceği bir ortamın oluştuğu söylenebilir. Özellikle İslâmî ilimler alanında sürecin getirdiği fikri serbestiyet neticesinde eser telifinin doğrudan/dolaylı olarak teşvik edildiği ifade edilebilmektedir. Diğer yandan üniversitelerin ve ilâhîyat fakültelerinin yaygınlaştırılması, tabii olarak dini ilimler alanında telif ve müellif sayısına olumlu yansımaktadır.

2002 sonrası dönemde meâl neşri konusunda bir hareketlilik gözlenmiştir. Zira bu dönemde çok sayıda meâl neşredilmiştir. Bunlardan birçoğu, tez ve makale seviyesinde

³¹⁵ Azize Yiğit vd., “28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10/6 (25 Aralık 2023), 2153; Süleyman Arslan, “28 Şubat’ın 24. Yılı Basın Açıklaması”, (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022) erişim tarihi. 25.05.2025

³¹⁶ Ahmet Yazıcı, “Kur’âncılık Ekolü ve Namaz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 15/2 (Kasım 2020), 341; Öztürk, “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”, 191.

çalışmalara konu olmuştur. Yeni yayımlanmaları sebebiyle henüz değerlendirilmeyen yahut incelenme süreci devam eden çalışmaların da olduğu tahmin edilmektedir. Aynı şekilde hazırlanma aşamasında olan ya da yayımlanmayı bekleyen meâl çalışmalarının da olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın muhtevası çerçevesinde bu dönemde yayımlanmış olan meâllerden bazılarına yer verilmektedir. Meâller, takdim edilirken önce ilâhîyat akademisyenlerinin eserleri sunulmaktadır. Sonra İslâmî ilimlerle meşgul olup resmî/özel kurum/müesseselerle iltisaklı şahısların eserleri ortaya konulmaktadır. Ardından ilâhîyat alanından farklı branşlarda faaliyet gösteren akademisyen ve farklı meslek sahibi kimselerce neşredilen eserlere değinilmektedir. Dönemin ilâhîyat akademisyenlerince neşredilen ferdi gayretlerle ortaya konulan bazı meâl ve müellifleri şöyle sıralanmaktadır.

- *İnsanlığa Son Çağrı*, Hamdi Döndüren, 2003.
- *Son Çağrı Kur'ân*, Salih Akdemir (1950-2014), 2004.
- *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Talat Koçyiğit (1927-2011) 2004-2005.
- *Kur'ân Meâli*, Yusuf Işıcık, 2008.
- *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Mustafa Öztürk, 2011.
- *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerim*, Ömer Çelik, 2013.
- *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Meâli*, Bayraktar Bayraklı, 2013.
- *Tevhit Mesajı- Özlü Kur'ân Tefsiri*, Hasan Elik, 2015.
- *Kur'ân-ı Hakîm Meâli Semantik Analizli Açıklamalı ve Yorumlu*, İsmail Yakıt, 2020.
- *Kur'ân - Meâl Tefsir*, Mehmet Okuyan, 2021.
- *Kur'ân-ı Kerim'in Envarı'ndan Tefsir Özetli Meâl*, Orhan Çeker, 2021.

Dönemin ilahiyat camiasında, heyet çalışmaları sonucunda ortaya konulan bazı meâl telifleri ise aşağıda belirtilmiştir.

- *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, (1950-2024), 2007.
- *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Hayrettin Karaman vd., 2008.
- *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meâli*, Abdülkadir Şener, Mustafa Yıldırım ve Cemal Sofuoğlu, (1941-2013), 2008.
- *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*, M. Yaşar Kandemir, Halit Zevalsiz ve Ümit Şimşek, 2010.
- *Tevhid Mesajı*, Hasan Elik ve Muhammed Coşkun, 2013.

Dönemin ilâhîyat camiasından başka müesseselerde faaliyet gösteren (Diyaret İşleri Başkanlığı yahut Millî Eğitim Bakanlığı görevlisi, cemaat veya vakıf mensubu vs.) kişilerce neşredilmiş olan bazı meâller ise şöyle sıralanmaktadır.

- *Kur'ân'ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Mahmut Toptaş, 2004.
- *Kur'ân-ı Mecid Tefsirli Meâli Alisi*, Mahmut Ustaosmanoğlu (1929-2022), 2007.
- *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Mustafa İslâmoğlu, 2008.
- *Kur'ân-ı Kerim ve Muhtasar Meâli*, (Osmanlı alfabesiyle), Hayrat neşriyat, 2010.
- *Allah'ın Kelâmı Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*, Mehmet Türk, 2017.
- *Kısa Tefsirli Kur'ân Meâli*, Mahmut Kısa, 2021.

Farklı meslek gruplarından veya çeşitli akademik çevrelerden gelen kişiler tarafından kaleme alınan bazı meâller ise şu şekildedir:

- *Kur'ân-Açıklamalı Meâl*, Orhan Kuntman, (Uzman hekim), 2006.
- *Kur'ân-ı Kerim Türkçe Meâli*, Mahmut Özdemir, (İşletme akademisyeni), 2023.

İslâm dinî'nin sadece Kur'ân'dan öğrenilemeyeceğini ifade eden ve meâl okumakla yetinmenin sakıncalarından bahseden birçok akademik telif yapılmıştır. Lakin bütün bu çabalar, meâle karşı duyulan ilgiyi azaltmamış bilakis meâllere duyulan ilgi her geçen gün artmıştır. Meâl okumanın ya da dini anlama adına meâl ile yetinmenin önüne geçilemeyeceği anlaşılınca da herkes sürece dâhil olma yolunu seçmiştir. Günümüzde neredeyse ülkemizdeki her İslâmî cemaat veya topluluk, kendisine uygun bir meâl tedarik etme veya telif etme ihtiyacı hissetmiştir.³¹⁷ Aynı şekilde neredeyse tefsir ilmi bakımından akademik olarak belli bir seviyeye erişmiş herkesin bir meâli olmuştur. Bu sebeple meâl sayısı hızlı bir şekilde artmıştır.

Sonuç olarak tercüme ve meâl faaliyetleri, bir taraftan cumhuriyet döneminde resmî ideoloji haline gelmiş olan Türkçülük ve Türkçe ibadet söylemlerinin tesirinde kalırken bir yandan da modernist düşünceden etkilenmiştir. Bir taraftan Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet söylemleri revaç bulurken diğer yandan Kur'âniyyun diye ifade edilen ve 15 asırlık ilmi birikimi sorgulayan yahut yok sayan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Resûlullah'tan günümüze silsile yoluyla aktarılan Kur'ân düşüncesine bağlı kalıp onu temel alan ve meâllerini ona göre şekillendiren bir zümre de varlığını koruyabilmiştir. Bunun ilk misali Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsir ve meâli olmuştur. Günümüzde Türkçe ibadet ve Türkçe Kur'ân söylemleri yok olmaya yüz tutmuşken Kur'âniyyun gibi tabirlerle bilinen zümreler ile kendilerini Ehl-i sünnet olarak ifade eden kesimler/fikri topluluklar, varlıklarını sürdürmekte ve bu minvalde eserler vermektedirler.

³¹⁷ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 158, 191.

3.4. Çalışmada Esas Alınan Meâl/Tefsir ve Müellifleri (1876-2021)

Bu başlıkta Meşrutiyet Dönemi'nden bugüne kadar neşredilen ve araştırma kapsamında istifade edilen Türkçe Kur'ân meâl/tefsirleri ve müellifleri hakkında genel hatlarıyla malumat verilmektedir. Böylece telifin yazıldığı dönem, eserin özellikleri ve müellifin yetiştiği ortam, aldığı eğitimler ve yaşam koşulları noktasında bir tasvir ortaya konulabilmektedir. Eserlerinden istifade edilen müelliflerin hayatlarına kısaca temas edilmekte ve sadece çalışmada yararlanılan telifleri hakkında bilgi vermekle yetinilmektedir. Eserler ve onların müellifleri hakkında malumat verilirken meşrutiyet Dönemi'nden başlamak üzere sırasıyla her devrin neşirleri kendi içerisinde ele alınmaktadır. Meşrutiyet Dönemi kendi içerisinde sınıflamaya tabi tutulduğu gibi Cumhuriyet Dönemi de bir tasnife tabi tutularak devirlere ayrılmıştır.

3.4.1. Birinci Meşrutiyet Dönemi Müellifleri

Araştırma kapsamında değerlendirilmek üzere Birinci Meşrutiyet Dönemi'ne dair iki müellifin eserlerine ulaşılmıştır. Döneme dair erişilen bu eserler, Kur'ân'ın tamamını ihtiva eden çalışmalar olmayıp sûre meâli veya sûre tefsiri şeklinde kaleme alınmıştır. Araştırmada yararlanılan bu teliflerden biri Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) kaleme aldığı *Risâle-i Ruhu's-Salat* olmuştur. Aynı döneme ait bir diğer eser olan *Sırr-ı İnsân* adlı sûre tefsiri, Giridli Sırrı Paşa (1844-1895) tarafından neşredilmiştir.

3.4.1.1. Mehmed Fevzi Efendi (Risâle-i Ruhu's-Salat 1303/1885)

Mehmed Fevzi Efendi Denizli'ye bağlı Tavas'ta 1242/1826'da doğmuştur. Hâdimli Hacı Hüseyin Kazım Efendi, Evliyâzâde Ali Rızâ Efendi ve Erzincanlı Mehmed Efendi'den ilim tahsil etmiştir. İki yıl kadar kaldığı Mekke'de tasavvufa dâhil olmuştur. Mekke'den dönünce icâzetini alan müellif, bir süre dersiamlık yaptıktan sonra Edirne müftülüğüne getirilmiştir. Bir müddet sonra bu görevden azledilen müellif, muhtelif yerlerde naiblik yapmıştır. Daha sonra Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen müellif, 1900 yılında vefat etmiştir.³¹⁸

Müellif, bu eseri, insanların namazda okudukları Kur'ân'ın mânâsını bilmelerini ve ibadetlerini daha feyizli yapmalarını temin etmek amacıyla kaleme almıştır. Eser, *Sübhanek*e duasının açıklaması, *Fâtiha sûresi*, *Nas* ile *Fil sûresi* arasındaki sûrelerin

³¹⁸ Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübüdü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 145.

tefsiri ve namazdaki dua ve tesbihatin açıklamalarından oluşmaktadır.³¹⁹ Müellif, tercüme ve özgün eser anlamında ilmi literatüre birçok eser kazandırmıştır.³²⁰ Ancak çalışmanın muhtevası kapsamında sadece Fâtiha sûresinden istifade edilebilmiştir.

3.4.1.2. Giritli Sırrı Paşa ve Sûre Tefsirleri

Asıl adı Selim Sırrı olan Giritli, 1844 yılında Girit adasının Kandiyе şehrinde doğmuştur. Sırrî-i Girîdî, Giritli Sırrı Paşa ve Selim Sırrı Paşa olarak da bilinmektedir. Ailesi, Girit'e Konya'dan göç etmiştir. Babası Helvacızâde Tosun Efendi'yi 12 yaşında iken kaybeden Giritli, ilk eğitimini dedesinden almış ve gençlik dönemini onunla geçirmiştir. 16 yaşında Kandiyе Mahkeme-i Şer'iyyesi'nde kâtip olarak göreve başlamıştır. Bu tarihten sonra Hanya, İstanbul ve Fenâr'da bu görevi yürütmüştür. Bazı vezir ve paşaların divan efendiliği ve mektup muavinliği görevlerinde bulunmuştur. Mutasarrıflık da yapan Giritli, Ayastefanos Antlaşması'nın bazı maddelerini hayata geçirmek üzere Şumnu-Varna komiseri olarak atanmıştır. Birinci rütbe Osmânî ve Mecîdî nişanları bulunan Giritli, vezir sıfatıyla da olmak üzere Trabzon, Bağdat, Diyarbakır ve daha birçok yerde valilik yapmıştır. Âlimlere karşı hürmetli olan Sırrı Paşa, ihtiyaç sahiplerini de gözetmiştir. Arapça ve Farsça bilen müellif, yazılarında tasavvufî konuları ön plana çıkarmıştır. Edebiyata da ilgisi bulunan Giritli, iyi bir şair olarak tanınmıştır. Geride İslâmî ilimlere dair (tefsir ve kelâm ağırlıklı) ve edebi birçok eser bırakarak 1895'te vefat etmiştir.³²¹ Tefsirlerinde kırâat farklılıklarına yer veren müellif, yerine göre anlam kritiği yapmıştır.³²²

3.4.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Telifleri (1908-1923)

Araştırmada istifade etme adına İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne dair üç esere erişilebilmiştir. Bunlardan ikisi Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın *Envâr-ı Kur'ân* adlı eseriyle Mûsâ Kâzım Efendi'nin *Safvetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli kısmi tefsir çalışmalarıdır. Bu teliflerden konumuzun muhtevası çerçevesinde sınırlı olarak yararlanılabilmektedir. Döneme dair istifade edilen üçüncü eser ise Süleyman Tevfik'in *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi* adıyla neşrettiği meâli olmuştur.

³¹⁹ Neriman Baybara, *Kureyşî-Zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 106; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 145.

³²⁰ Baybara, *Kureyşî-Zâde Mehmed Fevzi Efendi*, 49-158.

³²¹ Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/127-128; Ekrem Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (ts.), 162-166.

³²² Gülşen, "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı", 179-180.

3.4.2.1. Bereketzâde İsmâil Hakkı (Envâr-ı Kur'ân 1331/1912/1913)

1851 yılında ilim ve nüfuz sahibi bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Bereketzâde (1851-1918), başta hafızlık eğitimi olmak üzere çeşitli ilim dallarında eğitim almıştır. Kırâat icâzeti de alan âlim, daha öğrencilik yıllarında dergiler için yazdığı makalelerle kalemini kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda İbret gazetesi, Kelime-i Tayyibe, Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd dergilerinde yazıları yayımlanmıştır. Başta *Envâr-ı Kur'ân* adlı tefsiri olmak üzere birçok eser ortaya koyan Bereketzâde, defterdarlık ve kaymakamlık gibi kamu görevlerinde de bulunmuştur.³²³

Müellifin *Envâr-ı Kur'ân* adlı tefsiri, Kur'ân'ı Kerîm'in tamamını kapsamamaktadır. Eser, Kur'ân'ın Fâtiha sûresinin tamamıyla Bakara sûresinin 142. âyetine kadar olan kısmının tefsirinden oluşmaktadır. Müfessirin tefsirinde ele aldığı bölümleri ayrıntılı biçimde açıkladığı görülmektedir. Bereketzâde'nin bu kısmi tefsirden başka birçok âyeti de müstakil olarak tefsir ettiği görülmektedir.³²⁴ Eserin tamamlanamamış olmasından ötürü müellifin kırâatlere yaklaşımı, sınırlı sayıda okuyuş farklılığı üzerinde görülebilmektedir. Eserin kapsadığı okuyuş farklılıkları bağlamında müellifin kırâat tercihlerini ağırlıklı olarak İmam Âsım'ın Hafs rivâyetinden yana kullandığı müşahede edilmekte, bununla birlikte diğer sahih kırâatlere göre de anlam verdiği tespit edilmektedir.

3.4.2.2. Mûsâ Kâzım Efendi (Safvetü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân 1335/1916)

Mûsâ Kâzım, 1858 yılında Erzurum'un Tortum ilçesinde dünyaya gelmiştir. Osmanlının son dönemlerinde yetişmiş bir âlim olan Kâzım'ın ilim yolculuğu doğduğu yer olan Erzurum'da başlayıp Balıkesir ve İstanbul ile devam etmiştir. Klasik bir âlim olarak İslâmî ilimlerin birçok dalında eserler ortaya koymuştur. Başta müderrislik olmak üzere ilmi görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda tasavvufi bir kimliğe sahip olan Mûsâ Kâzım, Meclisi Meşâyih ve Cem'iyet-i Sûfiyye'ye başkanlık yapmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber İttihat ve Terakkiye katılan âlim, meşrutiyetin İslâmîliğini ortaya koyma adına makaleler yayımlamıştır. Bu dönemde kurulmuş birkaç hükümette Şeyhü'l-İslâmlık vazifesini yürütmüştür. Birinci Cihan Harbi'nden sonra

³²³ Mehmet Okuyan, "Bereketzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/490; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 131-132.

³²⁴ Okuyan, "Bereketzâde İsmâil Hakkı", 5/490; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 131-132.

İttihat ve Terakki cemiyeti üyeleriyle beraber yargılanan âlim, üç yıllık sürgün cezası olarak Edirne'ye gönderilmiştir. Müellif, 1920 yılında burada vefat etmiştir.³²⁵

Mûsâ Kâzım'ın, söz konusu tefsiri bizzat kendisinin kaleme almadığı ifade edilmektedir. Talebelerinden Ahmed Midhat Efendi'nin (1844-1912), Mûsâ Kâzım'dan aldığı tefsir notlarını derleyerek eseri oluşturduğu zikredilmektedir. Tefsir, Fâtiha sûresinin tamamından ve Bakara sûresinin ilk 73 âyetinden oluşmaktadır.³²⁶ Çalışmada eserden sadece Fâtiha sûresinin dördüncü âyetiyle Bakara sûresinin 10. ve 28. âyetlerinde bulunan ferşî kırâat farklılıkları bağlamında yararlanılabilmektedir. Müellifin, Fâtiha sûresinde yer alan okuyuş farklılığında Kırâat-i aşereden diğer imamların okuyuşunu, Bakara sûresinde yer alan tilâvet farklılıklarındaysa Âsım kırâatini tercih ettiği görülmektedir. Bu tespit, müellifin Kur'ân'a mânâ verirken bir kırâate bağlı kalmadığını ortaya koymaktadır.

3.4.2.3. Süleyman Tevfik (Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif)

Süleyman Tevfik, 1861'de İstanbul'da doğmuştur. Babası, Zorluzade Hacı Aziz Hüsnü, Osmanlı padişahlarından V. Murad Han'ın kâtib-i sânisî mabeyn kâtiplerindendir. İlk eğitimini kardeşiyle birlikte özel eğitim biçiminde almıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca bildiği Ermeniceye de hâkim olduğu ifade edilmiştir. 16 yaşına kadar İstanbul'da yaşayan müellif, 1878'de vuku bulan Ali Suâvi Vakası'na dahli sebebiyle on seneliğine Halep'e sürgün edilmiştir. Halep'te mektupçu kaleminde karalamacı olarak çalışan Tevfik, aynı zamanda gazeteciliğe başlamıştır. Sürgünden döndükten sonra bir süre İstanbul'da kalan müellif, ardından Selanik ve Beyrut'ta ikişer yıl memurluk yapmıştır. Tekrar İstanbul'a dönen müellif, ticarete atılmakla birlikte Abdülhamit Han'ın müsaadesiyle Sabah Gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 1897'de meydana gelen Türk-Yunan harbinde gazeteci olarak görev almıştır. Savaşın sonu Abdülhamit Han tarafından ödüllendirilmiştir.³²⁷

Bundan sonraki ömrü, gazetecilik ve kitap neşri ile geçen müellif, kendi gazetesini kurma girişiminde başarısız olmuştur. 1898'de İstanbul'da Emlâk-i Hümayun İdaresi İkinci Şube Başkâtipliği görevine atanmıştır. Aynı zamanda Tarîk gazetesinde başmuharrirlik yapmıştır. Vaktiyle karıştığı Ali Süavi Vakası sebebiyle ömrü boyunca sıkıntılar yaşamıştır. Sürekli saraya şikâyet edilen Tevfik, aklanmış olsa da bu durum,

³²⁵ Ferhat Koca, "Mûsâ Kâzım Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/221-222.

³²⁶ Koca, "Mûsâ Kâzım Efendi", 31/222.

³²⁷ Aykut Çelik, *Süleyman Tevfik (Hayatı- Sanatı- Eserleri)* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 19-26.

gazetecilik mesleğini de olumsuz etkilemiştir. Ermenice ve Fransızcadan yaptığı tercümelemler nedeniyle de sorguya çekilmiş olmasına rağmen ciddi anlamda tercüme eser yayımlamıştır. Saray için hafiyelik de yapan müellif, II. Meşrutiyet'in ilanında görüşünün alındığını, 31 Mart vakasına ise karışmadığı gibi buna karşı olduğunu da ifade etmiştir. Tevfik, bundan sonra roman-hikâye yazma ve eser çeviri işlerine ağırlık vermiştir.³²⁸ Trablusgarp savaşını bizzat kendi kurduğu gazete ile takip eden müellif, Balkan harpleri, Birinci Cihan Harbi ve Kurtuluş savaşına dair gündemi de okurlarına sürekli aktarmıştır. Cumhuriyet yıllarında da çeşitli dergi ve gazetelerde görev yapan müellif, aynı zamanda tercüme faaliyetlerini yürütmüştür. Alfabenin değiştirilmesiyle birlikte eserlerini Latin harfleriyle de neşretmiştir. Kur'ân meâlleriyle birlikte onlarca eser bırakan Süleyman Tevfik, 1939'da vefat etmiştir.³²⁹

Süleyman Tevfik'in diğer yayınlarında olduğu gibi meâl neşri serüveni de hareketli geçmiştir. Meâlini farklı isimler altında ve sürekli geliştirerek yayımladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi*' olmuştur. 1924 yılında İstanbul, Maarif Kütüphanesi'nde neşredilmiştir. İkincisi, "*Terceme-i Şerife/Türkçe Kur'ân-ı Kerîm*" adlı eser, 1926'da İstanbul, Suhulet Kütüphanesi/Yeni Şark Kütüphanesi'nde basılmıştır. Üçüncü meâl ise *Türkçe Kur'ân-ı Kerîm* ismiyle yine 1926'da İstanbul, Maarif Kütüphanesi'nde yayımlanmıştır. Dördüncü eser, Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif başlığıyla 1927 yılında İstanbul'da, Suhulet Kütüphanesi'nde telif edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkçeli/Tercemeli Kur'ân-ı Kerîm adlı bir başka meâlin de mevcut olduğu; ancak söz konusu eserin Tevfik tarafından mı yoksa Osman Râşid Efendi başkanlığındaki bir heyet tarafından mı hazırlandığı hususunun literatürde tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır.³³⁰ Müellifin bu eserlerden başka meâl ameliyesiyle ilişkili olarak *Namaz Hocası, İlaveli ve Tercümelî Amme, İlaveli Yasin-i Şerif* gibi yayımları da olmuştur.³³¹

Bu çalışmada müellif tarafından 1927'de neşredilen *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif* adlı eserin 1928 basımından istifade edilmektedir. Eserin başında Tevfik'e ait bir mukaddime, sonunda ise Cevdet Paşa'nın hazırladığı bir Kur'ân lügati yer almaktadır. Tevfik'in, bu telifini önceki neşirlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, meâlle birlikte Kur'ân'ın arapça metnine yer vermesidir.³³²

³²⁸ Çelik, *Süleyman Tevfik (Hayatı- Sanatı- Eserleri)*, 29-42.

³²⁹ Çelik, *Süleyman Tevfik (Hayatı- Sanatı- Eserleri)*, 44-51.

³³⁰ Akdağ - Çelikkol, "Türkçeli/ Tercemeli Kur'ân-ı Kerîm", 145-146.

³³¹ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 197.

³³² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 250.

Müellifin, bu baskıyı harf devriminin ardından Latin alfabesiyle *Kur'ân-ı Kerîm* adıyla yeniden neşrettiği görülmektedir.³³³

Müellif, *Tibyan* ve *Mevakîf* gibi tefsirlerin eski olmasından ötürü dil bakımından anlaşılamadığını ve bu eserlerin içerik bakımından yeterli olmadığını dile getirmektedir. Müellif, tefsir ilmine vukufiyeti bulunan ve âyetlerin nüzûl sebeplerine vakıf bir kimse tarafından, hurafe ve gereksiz ayrıntılardan arındırılmış bir tefsir kaleme alınmasına ihtiyaç duyulduğunu belirterek, bu eseri yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Müellif, ayrıca saltanat döneminde halkın Kur'ân'ı anladığı takdirde mevcut yönetimin bundan zarar göreceği endişesiyle Kur'ân'ın tercüme edilmesine izin verilmediğini zikretmektedir. Cumhuriyet dönemindeyse Kur'ân'ın her yönüyle anlaşılması için tercüme faaliyetinin teşvik edildiğini söylemektedir.³³⁴ Oysa Osmanlı dönemine ait birçok tercümenin neşredildiği görülmektedir.³³⁵

Tevfik, Cumhuriyet'in ilanını müteakip Osmanlı döneminde neşredemediği tefsirini yayımlamayı tasarlamış; ancak bu girişim gerçekleştirilememiştir. Müellif, ardından tefsirin özü sayılabilecek bir meâl telif etmeye karar vermiştir. Nitekim bu doğrultuda yukarıda bahsi geçen neşirleri gerçekleştirmiştir. Bu baskının (*Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi/Türkçe Mushaf-ı Şerif*) öncekilerde görülen eksik ve hatalardan arındırılması noktasında daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Ancak hemen her müellif gibi Tevfik de hazırladığı Kur'ân meâlinin hatadan ari olamayacağını beyan etmiştir. Eser, cumhuriyet döneminde yayımlanmış olsa da Meşrutiyet Dönemi'nde hazırlanmış bir tefsirden derlendiği için çalışmada o dönemin telifleri arasında değerlendirilmiştir.³³⁶

Bu araştırmada kırâat farklılıklarının mânâ üzerindeki tesirini ele aldığımız âyetler incelendiğinde Tevfik'in kırâat farklılıklarını titizle dikkate aldığı görülmektedir. Türkçe meâllerde genellikle Âsım kırâatinin tercih edildiği gözlenirken onun, ele aldığımız âyetlerin neredeyse yarısında diğer imamların okuyuşuna göre mânâ verdiği görülmektedir. Müellifin bazı kırâat farklılıklarındaysa iki veche göre mânâ verdiği gözlenmektedir. Bununla birlikte yer yer her iki kırâate de uymayan ifadelerinin olduğu tespit edilmektedir. Buna rağmen yaşadığı dönem itibarıyla kırâatlere yaklaşımı önem arz etmekte ve yaşadığı dönem itibarıyla fark oluşturmaktadır.

³³³ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 251; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 152.

³³⁴ *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, çev. Süleymân Tevfik (İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1928), Mukaddime; Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 171, 191.

³³⁵ Bk. Tezimizin birinci bölümünde yer alan "Meşrutiyetten Günümüze Türkçe Meâl ve Tercüme Faaliyetlerinin Tarihi Seyri" başlığı.

³³⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, Mukaddime.

3.4.3. Cumhuriyet Dönemi Müellifleri ve Eserleri

Cumhuriyet dönemi, meâl telifleri bakımından dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Dönemin başlangıcından günümüze yüzlerce meâl yazılmasına rağmen hala yenilerinin ortaya konulduğu görülmektedir. Zira her müellif, mevcut meâllerin eksik bıraktığı bir noktayı dikkate alarak o noksanlığı giderme adına yola koyulmaktadır. Hal böyle olunca meâl telif süreci, aktif olarak devam etmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet devri, evrelere ayrılarak çalışmada her dönemden birkaç meâle yer verilmektedir.

3.4.3.1. Cumhuriyetin Kuruluşundan Demokrasiye Geçiş (1923-1950)

Cumhuriyet döneminin bu ilk safhası, harf inkılabı esas alınarak dönemlendirilmekte ve söz konusu süreç iki ayrı evreye ayrılmaktadır. Böylece telifler ve müellifleri, harf devriminden önce ve sonra olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bu tasnife, Türkçe meâl faaliyetleri bakımından harf devriminin meydana getirdiği köklü değişim sebebiyle ihtiyaç duyulmaktadır. Zira harf devriminden önce Osmanlı alfabesiyle telif edilen bazı eserlerin, devrim sonrasında Latin alfabesiyle yeniden neşredildiği veya yeniden kaleme alındığı görülmektedir. Bu durum, eserlerin hem muhteva aktarımı hem de okuyucu kitlesine ulaşma imkânları açısından önemli bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

3.4.3.1.1. Harf İnkılabından Önce Yapılan Telifler

Cumhuriyetin ilanından harf inkılabının gerçekleştiği yıla kadar neşredilen meâller, Osmanlı alfabesiyle yazılmıştır. Bu anlamda çalışmada istifade edilen müelliflerden Hüseyin Kazım Kadri, Süleyman Tevfik ve Mehmet Vehbi Efendi, eserlerini Osmanlı alfabesiyle yayımlamışlardır. Çalışmasını bu dönemde yapan Ersoy'un da hazırladığı meâlini doğal olarak Osmanlıca kaleme aldığı kabul edilmiştir. Ancak şu anda tedavülde olan ve Ersoy'a ait olduğu iddia edilen meâl, Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

3.4.3.1.1.1. Hüseyin Kazım Kadri, (Nûrü'l-Beyân, Kur'ân'ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercümesi 1924)

Son dönem Osmanlı müelliflerinden olan Hüseyin Kazım Kadri, (1870-1934) İstanbul Beylerbeyi'nde dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına Beylerbeyi Sıbyan Mektebi'yle başlayan müellif, çok yönlü bir eğitim almıştır. Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi, Mülkiye Mektebi'nin idâdî bölümü (yarım kalmıştır) ve İngiliz Ticaret

Mektebi'ni bitirmiştir. Fen bilimleri üzerine yoğunlaşan müellif, Arapça, Farsça, Yunanca ve Latince öğrenmiştir. Ziraat işlerinde yetkinlik kazanmak üzere Almanya'ya gitmiştir.³³⁷ Bir dönem Dârüşşafaka'da astronomi dersleri vermiştir. Kadri, Siroz mutasarrıflığı, Halep ve Selanik valiliği, İstanbul Şehreminliği ve vali vekilliği gibi birçok kamu görevinde bulunmuştur. Manisa ve Aydın'dan mEbûs seçilen, bazı bakan yardımcılıkları ve bakanlık görevlerinde bulunan Kadri, 1934 yılında vefat etmiştir.³³⁸

Nürü'l-Beyân adlı eser, Şeyh Muhsîni Fânî mahlasını kullanan Hüseyin Kâzım Kadri'nin öncülüğünde bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Eserin teşekkülünde İslâmî ilimlere vukufiyeti ile bilinen ve aynı zamanda dönemin Demir Yolları ve Limanlar Müdürü olan Antepli Mustafa Efendi'nin de büyük rolü olmuştur.³³⁹ Telif, bir Kur'ân tercümesi olarak gösterilmeye çalışılsa da Kadri, onun bir tefsir olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple eser hakkında ancak "*Kur'ân-ı Kerîm Tefsîrinin Tercemesi*" ifadesinin kullanılabilceğini ifade etmiştir.³⁴⁰ Tefsirin yazılmasına, Türklerin çoğunun Kur'ân'ın anlamını bilmemesi ve bunun bir mahrumiyet olarak görülmesi nedeniyle ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca hacimli eserlerin halk tarafından okunmaması ve dini ilimlere ilginin giderek azalmasını gerekçe göstererek özlü bir çalışma yapmaya karar verdikleri belirtilmiştir. Eser, Taberî, Râzi, Beyzâvî, Nahcivânî, Celâleyn ve Ebû's-Suûd'un tefsirlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.³⁴¹ İki ciltten meydana gelen neşirde âyetlerin Arapça metninin ardından kısa mânâları verilmiştir. Eserde âyetler hakkında yer yer izah başlığıyla açıklamalar yapılmıştır. Bazı kelime ve terimlerin açıklamaları, dipnot yoluyla yapılmıştır. Eserin, aceleyle hazırlanıp neşredildiği gerekçesiyle ciddi hatalar içerdiği belirtilmiş; bu durum, Diyanet İşleri Reisliği ile Sebülürreşad mecmuası tarafından eleştirilmiştir.³⁴²

Müellif, Ferşü'l-hurûf olarak nitelen kırâat farklılıklarında ağırlıklı olarak Âsım kırâatini esas alarak mânâ vermiştir. Ancak kırâat farklılıkları bağlamında incelenen 85 kelimenin 26'sında diğer imamların kırâatine göre de meâl vermiştir. Bazı kırâat farklılıklarındaysa iki okuyuş vechini dikkate alarak mânâ verdiği görülmüştür. Eserin yazıldığı dönem dikkate alındığında müellifin kırâatleri dikkate alması ve bir imamın

³³⁷ Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/554; Osman Kara, "Bakara/184. Âyetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014), 90.

³³⁸ Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", 18/554; Kara, "Bakara/184. Âyetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri'nin Nûru'l-Beyân'ına Bir Bakış", 90-91.

³³⁹ *Nürü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercemesi*, çev. Hüseyin Kazım Kadri (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2019), XXXVI-XXXVII.

³⁴⁰ Kadri, *Nürü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercemesi*, 2019, X-XI.

³⁴¹ Kadri, *Nürü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercemesi*, 2019, XXXVII-XXXVIII.

³⁴² Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", 18/555.

okuyuşuna bağlı kalmaması önemli bulunmuştur. Bu tespit, eserin yazıldığı dönemde kırâat farklılıklarının mânâya yansıtılması noktasında bir hassasiyetin mevcudiyetine de işaret etmektedir.

3.4.3.1.1.2. Mehmet Vehbi Efendi (Hülasâtü'l-Beyan 1924-1926)

Mehmet Vehbi, 1861'de Konya iline bağlı Hadim kazasının Kongul köyünde doğmuştur. Babası dönemin ulemâsından Çelik Hüseyin Efendi'dir. İlim tahsiline köyünün mektebinde başlayan müellif, burada Kur'ân-ı Kerîm, kırâat, tecvid, emsile ve bina dersleri almıştır. 1877'de Hadim Medresesine başlayarak sarf, nahiv gibi ilimleri tahsil etmiştir. 1880'de girdiği Konya Şirvaniye Medresesinde mollacami, fıkıh ve usûl derslerini tahsil ederek icâzetini almıştır.³⁴³

1888'den itibaren Konya medreselerinde ders ve icâzet vermeye başlayan müellif, -iki yılı Hukuk Mahkemesi üyeliği olmak üzere- II. Meşrutiyet'e kadar bu görevi yürütmüştür. 1908'de Konya bağımsız mebusu olan müellif, 1911'de meclisin kapanması sebebiyle Konya'ya dönmüştür. Dönemin koşulları gereği mecburi olarak siyasetin içinde kalan Mehmed Vehbi, vali vekilliği, ikinci defa milletvekilliği, meclis başkan vekilliği ve Şeriyeye ve Evkaf vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Ancak hiçbir zaman herhangi bir partinin müntesibi olmayan Mehmed Vehbi, seksen sekiz yaşında iken 1949'da vefat etmiştir.³⁴⁴

Vehbi Efendi, on beş ciltten oluşan tefsirini dört yıllık bir çalışma neticesinde 1915 yılında tamamlamış ancak maddi imkânları el vermediği için o dönemde bastırılmamıştır. Eser, orijinal haliyle (Osmanlı alfabesi) 15 cilt olarak 1928'de basılmıştır. Aynı formatla başka baskıları da bulunan eser, Latin alfabesiyle 1966-1969 yılları arasında basılmıştır. Dördüncü baskı olan bu yayım, fihrist eklenmek suretiyle on altı cilt olarak neşredilmiştir.³⁴⁵ Eser, ilmi çevreler tarafından dil ve tercüme tekniği cihetiyle yetersiz bulunurken halk nazarında kabul görmüştür.³⁴⁶

Tefsir, dirâyet yöntemiyle yazılmış ve âyetler, ekseriyetle birer birer ele alınmıştır. Müellif, açıklayacağı âyetin önce metnini, ardından meâlini vermiş; daha sonra ise tefsirini yapmıştır. Âyetlerin meâllerini verirken birebir çeviri metoduyla değil de âyetin

³⁴³ Remzi Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/540; Ali Akpınar, "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862 1-1949) ve Tefsiri", *Şehir ve Âlimleri Sempozyumu Kitabı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2017), 371.

³⁴⁴ Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi", 28/540; Akpınar, "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862 1-1949) ve Tefsiri", 372-374.

³⁴⁵ Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi", 28/540; Akpınar, "Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862 1-1949) ve Tefsiri", 382.

³⁴⁶ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 7; Ateşyürek, "Mehmed Vehbi Efendi", 28/540.

mefhumunu esas almıştır. Eserini oluştururken klasik tefsirlerden yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Yöntem olarak Kur’ân’ı Kur’ân’la sünnetle, sahâbe ve tabiîn sözleriyle tefsir etme yolunu benimsemiştir. Yer verdiği hadisleri, genellikle tahricini yapmadan ve atıfta bulunmadan meâlen almıştır. Lügat ve nahve çok yer vermezken yer yer belağat izahatlarına girmiştir. Tefsirinde bazı kelâmî ve fikhi tafsilatta bulunan müellif, Ehl-i sünnetin reylerini müdafa edip diğer görüşleri tenkid etmiştir. Tefsirinde kırâat farklılıklarına da değinen Vehbi Efendi, farklı okuyuşların anlam üzerindeki etkisinin üzerinde durmuştur.³⁴⁷ Kırâat farklılıklarının bulunduğu âyetlerde ekseriyetle İmam Âsım’ın Hafs rivayetini esas almakla birlikte alternatif okuyuşlara göre de meâl vermiştir. Müellif, farklı tilâvetleri olan bazı kelimelere mânâ vermede ise iki kırâat vechini esas almıştır.

3.4.3.1.1.3. İsmail Hakkı İzmirli (Meânî-i Kur’ân; Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Tercümesi 1927)

İsmail Hakkı İzmirli, Girit kökenli bir ailenin ferdi olarak 1868’de İzmir’de doğmuştur. Babası Osmanlı ordusunda yedek yüzbaşı olarak görev yapmıştır. İlmî hayatına anne ve babasıyla başlayan İzmirli, dört yaşında mektebe gitmiştir. Aynı zamanda Kur’ân ve Tecvid dersleri alıp küçük yaşta hafız olmuştur. İbtidayı bitirdikten sonra rüştiye mektebinde İslâmî ilimleri okumuştur. Yükseköğrenimine devam ederken aynı zamanda hadis, Farsça, astronomi gibi dersler almıştır. Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve Latince dillerini öğrenmiştir. Tasavvuf alanında da icâzet sahibi olan müellif, daha birçok ilim dalında ihtisas sahibi olmuş ve sayısız talebeye dokunmuştur.³⁴⁸

İzmirli, birçok ilmi ve idari görev yürütse de asıl mesleği öğretmenlik olmuştur. Bu bağlamda Mülkiye mektebinde, Darüşşafaka’da, Darülfünun’un bazı şubelerinde, birçok medresede ve İstanbul Üniversitesi’nde dersler vermiştir. Arapça, ilm-i hilaf, İslâm tarihi, fıkıh, fıkıh tarihi, fıkıh usûlü, tefsir tarihi, hadis tarihi, hadis, siyer, hikmet-i teşri, İslâm edebiyatı, İslâm felsefesi, felsefe, kelâm ve dinler tarihi derslerini okutmuştur. Diğer taraftan okul ve medrese müdürlükleri, günümüzdeki bazı dekanlıkların görevlerine benzer vazifeler yürütmüştür. Aynı zamanda Maarif Nezaretinde encümen üyeliği, Fransızca ve Arapça eserleri inceleme, Şer’iyye Vekâleti Tetkikat ve Telifat-ı İslâmiyye Heyeti azalığı ve daha birçok benzer komisyonda görev

³⁴⁷ Akpınar, “Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862 1-1949) ve Tefsiri”, 383-385.

³⁴⁸ Ali Birinci, “İzmirli İsmail Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 530-531; Yahya Macit, “Son Dönem İslam Hukukçularından İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 234-235.

almıştır. Kadim Osmanlı okullarının yanında yeni eğitim müesseselerinde aldığı eğitimlerle özgün bir İslâm âlimi olan İzmirli, 31 Ocak 1946'da vefat etmiştir.³⁴⁹

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye aktarımı konusunda uzun süre kafa yordüğünü ve bu konuda müzakerelerde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda o günlerde adı Kur'ân meâllerinin/terceme basımıyla özdeşleşen İbrâhim Hilmi, kendisinden Zeki Megamiz tarafından yayımlanan bir tercümeyi tashih etmesini istemiştir. İzmirli, bir taraftan bu tercümeyi tashih ederken diğer yandan kendi meâlini hazırlamıştır. *Ma'âni-i Kur'ân* adını verdiği eserini birçok rivâyet ve dirâyet tefsiri, sebebi nüzûl ve nâsih-mensûh kitaplarından istifade ederek kaleme aldığını ifade etmiştir.³⁵⁰

İki ciltten müteşekkil olan eserin birinci cildinde mukaddime, ikinci ciltte ise meâle ilâveten Kur'ân tarihine dair malumat ve fihrist yer almaktadır.³⁵¹ Eser, ilk olarak harf inkılabından önce 1927 yılında Arap alfabesiyle Osmanlıca neşredilmiştir.³⁵² Meâl, Harf devriminden sonra 1932'de Latin alfabesiyle yeniden yayımlanmıştır.³⁵³ Müellif, anlamı açık bir şekilde ortaya koyma adına yerine göre nüzûl sebeplerine yer vermiştir. Nâsih-mensûh hususunu da dikkate alan müellif, mânâ verirken asla bağlı kaldığını ve onu aynen yansıttığını ifade etmiştir.³⁵⁴

İzmirli, Kur'ân'ın meâlini yazmakla, halkın onun ne demek istediğini anlayıp telkinleri sebebiyle istikamet çizebilmesini ve imanın hazzını duyabilmesini hedeflediğini ifade etmektedir. Kur'ân'ın anlamının hiçbir suretle kâmilan aktarılamayacağını da belirten müellife göre asıl olan ona yanlış anlam yüklememektir. Bu sebeple tercüme tabirini kullanmaktan kaçındığını dile getirmektedir.³⁵⁵ Bu yönüyle eksik anlam mânâsında meâl tabirini kullanan Yazar'ı takip ettiği ifade edilebilir.

İzmirli, kırâat farklılıklarını mânâyâ yansıtma noktasında hassasiyet göstermiştir. Mânâyâ etki eden farklılıkların çoğunda Âsım kırâatine göre mânâ vermiş ancak bunların bazılarında diğer kırâat vechine göre de anlama dipnotta değinmiştir. Yine mânâyâ tesir eden farklılıkların neredeyse yarısında diğer imamların okuyuşunu benimsemiş olmakla birlikte bunların bazılarında İmam Âsım'ın okuyuşuna göre

³⁴⁹ Birinci, "İzmirli İsmail Hakkı", 231; Macit, "Son Dönem İslâm Hukukçularından İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)", 236.

³⁵⁰ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Eren Yayınları, 1977), IV; Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 188-189.

³⁵¹ Mustafa Çetin, "İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Meâni-i Kur'ân' Adlı Eseri", *İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 36.

³⁵² Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 187.

³⁵³ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 250-251.

³⁵⁴ Çetin, "İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Meâni-i Kur'ân' Adlı Eseri", 38.

³⁵⁵ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, V.

anlama dipnotta işaret etmiştir. Müellif, bazı farklı okumalarda ise her iki kırâat vechine göre mânâ vermiştir. Müellif, sahih kırâat vecihlerine uymayan serbest mânâ olarak ifade edilebilecek türden anlam vermekten kaçındığı gibi şaz kırâatlere de yer vermemiştir.

3.4.3.1.1.4. Mehmet Âkif Ersoy (Kur'ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi 2016)

Ersoy, Arnavut kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1873'te İstanbul'da doğmuştur. Mahalle mektebinde iki sene tahsil gördükten sonra ibtidai mektebine başlayan Ersoy, aynı zamanda Fatih medresesi müderrisi olan babasından Arapça okumuştur. Rüşdiyeden sonra mülkiyeye başlayan müellif, babasının vefatı sebebiyle bu okulu bırakmıştır. Daha erken iş sahibi olacağı düşüncesiyle baytarlık okuluna girmiş ve mezun olunca müfettiş olarak göreve başlamıştır. Çocukken yarım bırakmak zorunda kaldığı hafızlığı, iş hayatı döneminde tamamlamıştır. Çeşitli okullarda dersler veren müellif, öğrencilik yıllarından itibaren şiire ilgi duymuş ve bu alakayı milli şair mertebesine erişmekle taçlandırmıştır. Çok renkli ve yönlü bir hayat yaşayan Ersoy, yayım hayatında da aktif bir rol almıştır. Millî mücadele yıllarında halkı direniş için organize eden oluşumlar içerisinde bulunarak vaazlar vermiştir. Birinci mecliste Burdur milletvekili olurken Millî mücadelenin başarıyla neticelenmesinden sonra yapılan seçimlerde aday gösterilmemiştir. Böylece muhalif durumuna düşen Ersoy, emekli maaşının da verilmemesi sebebiyle sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Kalan ömrünü ekseriyetle Mısır'da geçiren müellif, 1936'da İstanbul'da vefat etmiştir.³⁵⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında duyulan lüzum üzerine meâl ve tefsir yazmak üzere TBMM'den Diyanet İşleri Reisliği'ne yetki verilmesinden ve nihâyetinde meâl neşretme görevinin Ersoy'a tevdi edilmesinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu bağlamda Ersoy'un meâl yazmayı kabul etmesi, ilk on cüzü yazıp Yazır'a göndermesi, daha sonra çalışmayı bırakmaya karar vermesi ve yazdığı meâlin yakılmasına dair vasiyette bulunması gibi hususlara ilgili bölümde değinilmiştir.³⁵⁷ Bugün elimizde Ersoy'a ait olduğu iddia edilen ve yaklaşık olarak Kur'ân'ın üçte birine denk gelen bir meâl neşredilmiştir. Meâli literatüre kazandıranlar, Ersoy'un Türkçe ibadet gibi amaçlarla

³⁵⁶ M. Orhan Okay - M. Ertuğrul Düздаğ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 432-434.

³⁵⁷ Bk. "Cumhuriyet Dönemi" başlığı.

kullanılacağına dair endişelerinin ortadan kalktığını belirterek eseri yayımlamaya karar verdiklerini ifade etmişlerdir.³⁵⁸

Ersoy'un hazırladığı Meâli yayımlamaktan vazgeçmesine gerekçe olarak o yıllarda revaçta olan Türkçe Kur'ân ve Türkçe ibadet gibi söylem ve faaliyetler gösterilmiştir. Buna göre son derece sade bir dil ve anlaşılır bir üslupla hazırladığı meâlin bu faaliyetlere alet edilmesinden endişe duymuştur. Çalışmasını yürüttüğü Mısır'dan ayrılıp Türkiye'ye gelirken meâli Yozgatlı İhsan Efendi'ye (1902-1961) emanet etmiştir. Ersoy, Mısır'a dönmesi durumunda eseri yeniden gözden geçirip neşreceklerini, vefat edip dönememesi halindeyse meâlin yakılmasını vasiyet etmiştir. Nitekim Ersoy, o yıl vefat etmiş ve dolayısıyla Mısır'a dönememiştir. Bu vasiyete rağmen eser, İhsan Efendi tarafından yakılmamıştır. Meâl, 1961'de İhsan Efendi'nin de vefatı üzerine Sabri Bey'in öncülüğünde bir heyet tarafından yakılmıştır.³⁵⁹ Ersoy'un vasiyetinin "İster başkasına ver ister yak!" biçiminde olduğunu ve meâlin akıbetinin bilinmediğini aktaran bir kayıt da bulunmaktadır.³⁶⁰

Eserin yakıldığı ifade edilmekle birlikte üçte birlik bir bölümünün daha önce daktiloyla kayıt altına alındığı ve bu nüshanın uzun yıllar sonra neşredildiği bildirilmektedir. Bu işi kimin yaptığı kesin olarak bilinmemekle beraber İhsan Efendi'nin talebelerinden Mustafa Runyun (1917-1988) tarafından muhafaza edildiğine dair malumat bulunmaktadır. Bugün elimizde bulunan ve Runyun kanalından geldiği iddia edilen eserin Ersoy'a ait olduğuna dair deliller ileri sürülmektedir. Eserin yayımına ilim ehli tarafından titizlikle yürütülen istişareler neticesinde karar verildiği ifade edilmektedir. Ersoy'un henüz meâl çalışmasına başlamadan önce çeşitli vesilelerle yaptığı tercümelemler -Cündioğlu tarafından derlenmiştir.- ilgili yerlerde dipnotta verilmektedir.³⁶¹

Meâl hakkında genellikle müspet tenkit yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda sade bir dil ve üslupla yazılmasının yanında edebi sanat içeren ifadeleri, Türkçe dil yapısına uygun olarak oluşturulması da müspet bulunmaktadır.³⁶² Meâlin yayım aşamasında danışma heyetinde bulunan Hayrettin Karaman, eserin Ersoy'a ait olduğuna dair kuvvetli deliller bulunduğunu, ilk bakışta meâlin diğerlerinden farklı olduğunun hissedildiğini ve müellifinin Türkçeye, Arapçaya ve Kur'ân diline hâkim olduğunun

³⁵⁸ Recep Şentürk, "Giriş", *Kur'ân Meâli Fatıha Suresi - Berâe Süresi* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013), XI.

³⁵⁹ Recep Şentürk, "Akif'in Kur'ân Meâli'nin Tarihi ve Tahlili", *Direnen Meâl: Akif Meâli, Uluslararası Sempozyum* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2016), 13-16.

³⁶⁰ İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 173-174.

³⁶¹ Ersoy, Şentürk, "Giriş", XV.

³⁶² Şentürk, "Akif'in Kur'ân Meâli'nin Tarihi ve Tahlili", 19.

anlaşıldığını ifade etmektedir.³⁶³ Düzdağ da üstün dil özelliklerine değindikten sonra eserin Ersoy'a ait olduğunda şüphe olmadığını söylemektedir.³⁶⁴

Kur'an'ın yaklaşık üçte birlik bölümünün meâlinden oluşan eserde kırâat farklılıklarının manen tesiri görülebilmektedir. Meâlde ağırlıklı olarak Âsım kırâatine göre mânâ verildiği gözlenmektedir. Bazı farklı okumalarda ise müellifin diğer imamların okuyuşuna göre meâl verdiği görülmektedir. Bazı farklı tilâvetlerin mânâyâ yansıtılmasındaysa her iki kırâat vechini esas alarak mânâ verdiği müşahede edilmektedir. Buna göre kırâatların mânâyâ aktarımında meâllerde karşılaşılan üç yaklaşımın da müellif tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.4.3.1.2. Harf İnkılabından Sonra Yapılan Telifler (1928)

Daha önce Osmanlı alfabesiyle arz edilen bazı meâller, alfabe değişiminden sonra Latin harfleriyle yeniden yayımlanmıştır.³⁶⁵ Bu anlamda yeni alfabeye neşredilen ilk Kur'an-ı Kerîm Meâli, Doğrul'un kaleme aldığı *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* adlı eser olmuştur.³⁶⁶ Yazır'ın Osmanlı alfabesiyle yayıma hazırladığı *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsir ve meâl de yeni alfabeye uyarlanarak neşredilmiştir.³⁶⁷

3.4.3.1.2.1. Ömer Rıza Doğrul (Kur'an-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi; Tanrı Buyruğu 1934)

Doğrul, Burdurlu bir ailenin ferdi olarak Kahire'de dünyaya gelmiştir. Mısırdaki büyüyen Doğrul, eğitim hayatını da burada tamamlamıştır. Erken yaşta yazı yazmaya başlayan müellif, bu suretle ömür boyu devam edecek bir serüvene adım atmıştır. Bu bağlamda birçok dergi için yazı yazan Doğrul, aynı zamanda dinî ve fikrî içerikli yayım yapan Selâmet dergisini çıkarmıştır. Kahire'de yayımlanan *es-Siyâse ve eş-Şa'b* ile İstanbul'da yayımlanan *Tasvîr-i Efkâr*, *Tevhid-i Efkâr*, *Sebîlü'r-Reşâd* ve *Vakit* gazetelerine yazılar yazmıştır. 1915'te İstanbul'a geçen müellif, Türkiye-Mısır münasebetlerine dair yazılarından ötürü tutuklanmış olsa da bir süre sonra salıverilmiştir. Doğrul, çıkarılmasında pay sahibi olduğu *İslâm Türk Ansiklopedisi ve*

³⁶³ Hayrettin Karaman, "Bir Güzelin Takdimi", *Kur'an Meâli Fatiha Suresi - Berâe Sûresi* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013), XII-XIII.

³⁶⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, "Bulunan Meâl", *Kur'an Meâli Fatiha Suresi - Berâe Sûresi* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013), IX.

³⁶⁵ Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 250-251.

³⁶⁶ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 305-313; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 152.

³⁶⁷ Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 251.

Mecmuasında birçok madde ve makale kaleme almıştır. 1940'lı yıllarda Cumhuriyet gazetesinde günlük siyasî yazılar yazmıştır. Radyo yayımları için İslâm âlemi hakkında siyasî icmâller hazırlamıştır. 1950'de Demokrat Parti'den Konya mebusu seçilen müellif, Büyük Millet Meclisi Dış İşleri Encümeni'nde vazife alarak İslâm devletleriyle kurulan münasebetlere öncülük etmiştir. Burada ifade edilenlerden başka daha birçok görevde bulunan Doğrul, 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁶⁸

Doğrul, toplumun köklü bir dönüşüm geçirdiği ve gelenek ile değişim yanlıları arasındaki çatışmanın yaşandığı bir dönemde yaşamıştır. Meâlîni de böyle bir ortamda hazırlayan Doğrul'un eseri, yeni alfabeyle hazırlanıp yayımlanan ilk telif olmuştur.³⁶⁹ Doğrul, o ana kadar yazılmış olan meâllerden bazısının ilmi ve edebi bakımdan yetersiz olduğunu, bazılarının da ilmi cihetle doyurucu olmakla birlikte dil ve üslup bakımından zayıf olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰ Böylece kaleme alacağı meâlîni gerekçesini ortaya koymuştur.

İlk baskısı 1934'te tek cilt olarak neşredilmiş olan meâlde önsözyle birlikte 60 sayfadan oluşan mukaddime yer almıştır. Müellif, 1947'de üzerinde bazı değişiklikler yaparak eserin ikinci basımını yapmıştır. 1955'te ise Naime Halit Yaşaroğlu tarafından bazı düzeltmeler yapılarak üçüncü baskısı iki cilt biçiminde neşredilmiştir. Eser, sonraki yıllarda farklı yayınevlerince Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerine uygun hale getirilmeye çalışılmış ve bilhassa açıklama notlarındaki geleneksel sünî inanişaya aykırı bulunan izah ve yorumlar, ayıklandıktan sonra tekrar basılmıştır. Eserin 1980 yılında A. Muhtar Büyükcınar (1920-2013) ve Mustafa Uzun tarafından hazırlanan dördüncü ve son baskısında ise müellifin bazı âyetler; mesela Hz. İsa'nın ölülere diriltmesi, beşikte iken konuşması ve çamurdan yapılmış kuşa üfleyip canlı bir kuşa çevirmesi gibi mucizelerle ilgili yorumları ya tebdil edilmiş ya da meâlden çıkarılmıştır.³⁷¹ Metne müdahale niteliğindeki bu değişiklikler, doğal olarak meâlîni farklı bir eser hüviyetine bürünmesine sebep olmuştur.

Müellif, dili güzel kullanması, âyetlere bütüncül yaklaşması, gerektiğinde tarih ve kavram malumatı vermesi itibarıyla takdir edilmiştir. Aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bazı ayrıntıları Kur'ânî bilgilerle mukayese etmesi, müsteşriklerin

³⁶⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 489; Ali Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve Tefsîre Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 17.

³⁶⁹ Ali Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları I* (Ankara: Kitâbî, 2007), 457-458.

³⁷⁰ Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", 458-459.

³⁷¹ Gümüş, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları", 306-308; Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", 459-460; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 152-153.

iddialarına karşılık vermesi ve ihtilafli hususlara yönelik açıklamalarda bulunması olumlu karşılanmıştır.³⁷² Ancak eser, Masonluk'un ve Kadıyanîlik'in etkisinde kaldığı, geleneksel söyleme aykırı bazı akli tutumlar içerisinde olduğu itibarıyla da ciddi eleştiri almıştır.³⁷³ Ayrıca eser, hatalı tercüme barındırma noktasında tenkit edilmiştir.³⁷⁴

Kur'ân'a mânâ verirken kırâat farklılıklarını dikkate alan müellif, farklı okumalara konu olan lafızlara meâl verirken ağırlıklı olarak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetini esas almıştır. Bununla birlikte araştırmada incelenen kırâat farklılıklarının yaklaşık üçte birine meâl vermede Kırâat-i aşereden olan diğer imamların okuyuşlarını tercih etmiştir. Meâline anlam zenginliği kazandıran bu yaklaşımının yanı sıra, farklı okumalara konu olan bazı lafızların anlam bakımından meâlde herhangi bir karşılığının bulunmadığı da görülmektedir. Bazı âyetlerde yer alan kırâat farklılıklarının mânâyâ yansıtılmasındaysa her iki okuyuş vechine de uymayan bir karşılık verildiği görülmüştür.

3.4.3.1.2.2. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir 1935-1939)

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ilmiye sınıfına mensup bir ailenin ferdi olarak Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta eğitiminin yanı sıra hafızlığını da Elmalı'da tamamlamıştır. Ardından İstanbul'a giden Elmalılı, Beyazıt Camii'nde devam ettiği derslerin nihâyetinde icâzetini almıştır. Girdiği ruûs sınavında başarılı olan Elmalılı, Mekteb-i Nüvvâb'ı da birincilikle tamamlamıştır. Müellif, aynı zamanda özel gayretiyle edebiyat, felsefe ve mûsiki öğrenmiştir. Ülkesini çağdaş ilmi ve medeniyet seviyesine eriştirmeye sebep olabileceği beklentisiyle meşrutiyet idaresini hararetle savunmuştur. Bu bağlamda İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ilmiye şubesine katılmıştır. Bununla birlikte onun ideali, Avrupaî tarzda bir modelden ziyade, İslâmî esaslara dayanan bir meşrutiyet anlayışı olmuştur.³⁷⁵

³⁷² Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 251; Akpınar, "Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve 'Tanrı Buyruğu' Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı", 472.

³⁷³ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 251; *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/7; Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", 490.

³⁷⁴ Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", 29.

³⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/57; Menderes Gürkan, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 214-216.

Çeşitli medreselerde fıkıh, usûl-i fıkıh, mantık ve vakıf hukuku dersleri okutmuştur. Bir dönem, huzur derslerine muhatap³⁷⁶ olarak katılmıştır. Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye âzâlığına girmiş ve bir süre sonra buranın reisi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde Antalya mebusu olmuştur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine razı olmayan fetva emini Nûri Efendi'yi ikna ederek süreçte etkin rol almıştır. Damad Ferid Paşa'nın birinci ve ikinci hükümetlerinde Evkaf nâzırlığı yapmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte mevcut müesseselerin kapatılmasından ötürü boşa kalan Yazır, Kurtuluş savaşı döneminde Osmanlı Hükümeti'nde görev aldığı için İstiklal mahkemelerinde idamla yargılanmıştır. Yargılaması beratla neticelenen Elmalılı, sonraki süreçte mevcut tefsir ve meâlini kaleme almıştır. Çeşitli oluşumlar içinde bulunmuş olsa da her konuda İslâm'ı referans alan Yazır, 1942'de vefat etmiştir.³⁷⁷

Tefsirin telif sürecine ilişkin açıklamalar ilgili bölümde ele alındığından, bu kısımda eserin özellikleri, literatürdeki önemi ve eser hakkında yapılan değerlendirmeler incelenecektir. Tefsirin birinci cildi 1935'te, ikinci ve üçüncü ciltleri 1936'da, diğer altı cilt ise 1938'de yayımlanmıştır. Dokuzuncu cilt fihristten meydana gelmiştir. Yazımına harf devriminden önce başlanan eser, Osmanlıca telif edilmesine karşın dizgi esnasında Latin harflerine uyarlanmıştır.³⁷⁸ 1942'de Yazır'ın kardeşi, yazma nüshanın tebyizini (Düzenleme, düzeltme vs. işlemleri ifade etmek için kullanılmaktadır.) tamamlayarak iki ayrı tıpkı neşrini ortaya koymuştur. Bu yazma baskıda yer alıp da 1935 yayımında olmayan, 1935 baskısında olup yazma baskıda yer almayan ekleme ya da çıkarmalar olmuştur.³⁷⁹

1960-1962'lerde Nebîoğlu yayıncılık tefsirin ikinci baskısını yayımlamıştır. Daha sonra Eser Neşriyat, birinci baskıdaki basım hatalarını düzelterek, âyetleri numaralandırarak eseri, yeniden neşretmiştir.³⁸⁰ Aynı yayıncı, 1982'de tefsirin meâl kısmını sadeleştirerek *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli* ismiyle telif etmiştir. 1992 yılında yayın yasağının bitmesiyle birlikte yayınevleri yoğun bir biçimde Elmalı'nın meâlini neşretmişlerdir. Bu neşirler, genellikle sadeleştirme biçiminde olurken Cündioğlu,

³⁷⁶ Osmanlı döneminde yapılan ve bazılarında bizzat padişahında katıldığı ilmi toplantılara müzakereci olarak iştirak eden alime muhatap denilmektedir. Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/441.

³⁷⁷ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", 11/57-58; Gürkan, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", 215-216.

³⁷⁸ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 251-252; Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 153.

³⁷⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 252.

³⁸⁰ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 194.

sadeleştirme yapmadan bazı notlar ilâve ederek yayımlamıştır.³⁸¹ 2006 yılında ise Ertuğrul Özalp, Osmanlıca yazmasıyla matbu nüshayı mukayese ederek tespit ettiği eksikleri tefsirden yola çıkarak tamamlamak suretiyle özgün bir eser ortaya koymuştur. Hasan Alioğlu da özgün bir çalışma yapmıştır. Lâkin diğer çalışmalarda sadeleştirme yapıldığı için içerisinde ticari amaç güdenlerin de olduğu söz konusu neşirlerin müstakil bir meâl hüviyeti kazandığı ve Elmalılı meâli olma özelliğini kaybettiği belirtilmiştir. 1921’de ise *Hak Dini Kur’ân Dili* tefsirinin Osmanlı alfabesiyle yazılan nüshası, Asım Cüneyd Köksal ile Murat Kaya tarafından sadeleştirilerek Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığınca neşredilmiştir.³⁸²

Yazır’ın meâl anlayışı, Kur’ân’ın herhangi bir dile eksiksiz biçimde aktarılamayacağı ve meâller için Türkçe Kur’ân ifadesinin kullanılmasının uygun olmadığı ilkesi üzerine temellendirilmiştir.³⁸³ Meâlini yazarken ifadelerini Türkçe’nin dil ve üslup niteliklerine göre değil, Arap dil kaideleri ve Kur’ân’ın üslup özelliklerine göre belirlemiştir. Kur’ân’ın kelime sırasına riâyet ettiği gibi lafız ile mânâ arasındaki münasebeti de muhafaza etmiştir. Aslında kullandığı bu metod, mânânın Türkçe bakımından anlaşılmasını zorlaştırmıştır.³⁸⁴ Bu tutumun gerekçesi olarak, tefsir ve meâl çalışmalarını eş zamanlı olarak yürütmede karşılaşılan güçlükler ile hazırlanan meâlin Türkçe ibadet teşebbüslerinde kullanılmasının önüne geçme amacı gösterilmiştir.³⁸⁵ Ancak ikinci durum daha isabetli bulunmuştur. Yazır’ın tefsiri açık bir şekilde yazıp meâlde ağır bir dil kullanmasının bir strateji olabileceği ifade edilmiştir. Nitekim o dönemde herkesin anlayabileceği nitelikte bir meâl kaleme almış olması hâlinde, üzerinde ittifak edilmiş liyakat sahibi birisi olarak eserinin Türkçe ibadet uygulamalarında kullanılabilmesi ifade edilmiştir.³⁸⁶

Başlangıçta Yazır ve Ersoy’un, Kur’ân’ın tercümesinin mümkün olmadığı görüşüyle meâl çalışmasına dâhil olmak istememelerinin, kaleme alacakları meâlin Türkçe ibadetlerde kullanılabilmesi yönündeki endişeden kaynaklandığı söylenebilir. Daha sonraki süreçte Yazır’ın görüşünü değiştirmesi ve Ersoy’u ikna etmesi, akabinde ise Ersoy’un meâl çalışmasını yarım bırakması, onun bu görevi içsel olarak kabullenemediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu aşamada Yazır’ın meâl

³⁸¹ Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 194; Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 259.

³⁸² Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 259; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/73. Birincil kaynak

³⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/85-98.

³⁸⁴ Gümüş, “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”, 317; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I/67.

³⁸⁵ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 252.

³⁸⁶ Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’ân Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/163.

yazımını da üstlenmesi, bir dönüm noktası sayılabilir. Zira bu görevi üstlenmemesi hâlinde söz konusu vazifenin başka bir kişiye tevdi edileceği ve bu durumda Kur'ân çevirilerinin farklı bir istikamete evrilebileceği düşünülmektedir. Buna karşılık, onun söz konusu vazifeyi üstlenerek yalnızca ilim ehlinin kavrayabileceği bir dil ve üslup benimsemesinin, bu ihtimalin önüne geçtiği ifade edilebilir. Böylelikle Türkiye'de Kur'ân meâllerinin ideolojik bir çıkmaza girmesinin önüne geçtiği gibi Kur'ânî bir çizgide kalmasını da sağladığı zikredilebilir.

Tefsir ve meâlin yazımı esnasında Ahmet Hamdi Akseki tarafından Yazır'a yönelik bazı telkinler olmuştur. Bu telkinler, Abduh'un görüşlerini kabul etmesi, Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine de yer vermesi, hatta modern İslâm yorumlarını da dikkate alması biçiminde olmuştur. Ancak Yazır, bu telkinleri dikkate almayarak başlangıçta Diyanet İşleri Reisliği ile yaptığı anlaşma ve prensipler doğrultusunda hareket etmiştir. Hatta yer yer Abduh'u şiddetli bir biçimde eleştirmiştir.³⁸⁷

Eseri değerlendirenler, onun ilmi bakımdan yeterli olduğu, hatta aradan bunca zaman geçmesine rağmen hâlâ meâllere kaynaklık ettiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak eseri değerlendirenlerin bazıları, Kur'ân'ın aslına bağlı kalma hassasiyeti sebebiyle meâlin üslubunun ağır olduğunu ve avam tarafından anlaşılamadığını ifade etmişlerdir.³⁸⁸

Müellif, tefsirinde kırâat farklılıklarına özellikle değinmiştir. Zaman zaman şaz kırâatlerden de yararlanmışır.³⁸⁹ Tercih ettiği kırâatin yanında diğer veche göre de mânâyı tefsirinde açıklamıştır. Farklı okumalara konu olan lafızlara mânâ vermede tercihini genel olarak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinden yana kullanmıştır. Ancak yer yer diğer imamların kırâatlerini benimsediği ve onların tercihleri doğrultusunda mânâ verdiği de olmuştur. Müellif, birçok yerde âyetlerin sadece meâlini verip tefsirini yapmadığı gibi kırâatlere de yer vermemiştir.

3.4.3.2. Demokrasiye Geçişten 1980 Askerî Darbesine Kadar Yapılan Telifler

Araştırmada, ilgili dönemi temsil eden üç meâl çalışmasından yararlanılmaktadır. Bunlardan ilki, 1950'li yıllara damgasını vuran ve günümüzde kaleme alınan birçok meâl kaynaklık eden *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*'dir. İkincisi, 1960'lı yılların

³⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/53-58.

³⁸⁸ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 7; Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", 26-27; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 252.

³⁸⁹ Ali Öge, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsirinde Kırâatlerin Kullanımı" 34 (2012), 69.

ürünü olan *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Âlisi* adlı çalışmadır. Üçüncü eser ise 1975 yılında Süleyman Ateş tarafından kaleme alınan ve literatürde önemli bir yeri bulunan *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli* adlı eserdir.

3.4.3.2.1. Hasan Basri Çantay (Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm 1953)

Çantay, 1887 yılında ilim ve ticaret erbabı bir ailenin mensubu olarak Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. İlmî hayatına İbtidâ-i Kebîr Mektebi'yle başlayan Çantay, daha sonra Balıkesir İdâdîsi'ne başlamıştır. Ancak babasının vefatı sebebiyle ailesine katkı sağlama adına bu okulu bırakmıştır. Müellif, Nâfia Dairesi'nde memur olarak göreve başlamış, bununla birlikte Farsça ve Arapça öğrenim görmüştür. Ayrıca edebiyat, hukuk, felsefe ve iktisat alanlarıyla da ilgilenmiştir.³⁹⁰

Dönemin birçok müellifinin yaptığı gibi Çantay da çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmış ve kendi gazetesini kurmuştur. Bu bağlamda yazdığı yazılarla, Nâsihat, Balıkesir ve Zafer-i Millî Gazeteleri'ne katkı sağlamıştır. Yıldırım, Karesi ve Ses Gazetelerini ise bizzat kendisi çıkarmıştır. Yine dönemin birçok âlimi gibi oda Birinci Büyük Millet Meclisi'nde mebus olmuştur. Bazı eğitim müesseselerinde öğretmenlik ve idarecilik de yapan müellif, hastalığı sebebiyle emekli olmuştur. Bir süre ticari ve zirai faaliyetlerde bulunan müellif, tekrar ilmi ve kültürel faaliyetlere yönelmiştir. Aynı zamanda iyi bir şair olan müellif, meâlinin yanında yayımlanan ve yayımlanmayan birçok eser bırakarak 1964 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³⁹¹

Çantay, Kur'ân Meâli neşretmeye eski ve yeni eserlerin ihtiyaçları karşılayamaması sebebiyle tevessül ettiğini ifade etmektedir. Mevcut meâllerden bazılarının lisan ve çeviri tekniği açısından yeterli olmadığını, bir kısmının ise İslâm'a zarar vermeyi hedefleyen oryantalistlerce neşredildiğini dile getirmektedir. Bazı meâllerin ise bir takım fırka ve hareketlerin batıl ve menfi fikirlerini telkin eden şahıslarca neşredildiğini belirtmektedir. Bazılarının, dil ve şive bakımından sorunlu, yaklaşımlarının ise riyakârca olduğunu zikretmektedir. Bazı meâllerin dil bakımından yeterli olmakla birlikte fikrî açıdan sakıncalı görüldüğünü; bir kısmının ise ilmî yeterliliğe sahip olmasına rağmen dil ve üslup yönünden eksiklik taşıdığını dile getirmektedir. Diğer taraftan en ücre köylere kadar Türkçe İncil dağıtılmasına da dikkat

³⁹⁰ Emin Işık, "Çantay, Hasan Basri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/218; Mustafa Cora, "Hasan Basri Çantay ve Meâli Hakkında Bir İnceleme ve Değerlendirme", *Kur'ân Meâlleri Sorunlar, Çözüm Önerileri*, ed. Murat Serdar vd. (Muş: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 3/260.

³⁹¹ Işık, "Çantay, Hasan Basri", 8/218; Cora, "Hasan Basri Çantay ve Meâli Hakkında Bir İnceleme ve Değerlendirme", 3/261-262.

çeken müellif, halkın zevkle müstefid olarak okuyabileceği açıklamalı bir meâl hazırlamaya karar verdiğini beyan etmektedir.³⁹²

Eser, 1952-53 yıllarında üç cilt olarak İstanbul’da neşredilmiştir. Döneminin en mühim ve özgün meâli olarak değerlendirilmiştir. Eserde âyetlerin meâliyle birlikte Arapça metnine de yer verilmiştir. Görmüş olduğu yoğun ilgi sebebiyle takip eden yıllarda meâl’in birçok basımı yapılmıştır.³⁹³ En son 2005 yılında M. Ali Yekta Saraç, sadeleştirme ve bazı düzenlemeler yaparak meâli üç cilt halinde yayımlamıştır.³⁹⁴

Çantay, Yazır’dan sonra Kur’ân’ın Türkçeye aktarılmasını meâl olarak isimlendiren ikinci müellif olmuştur. Eserin ön sözünde meâl ile tercümenin farkına hususi olarak değinmiştir. Eserde lafzı ön planda tutarak gerekli yerlerde anlamın tamamlanması için parantez içi açıklamalar kullanılmıştır. Bazen de meâlde dipnot yoluyla izahat yaptığı için tefsir sayılabileceği bile dile getirilmiştir.³⁹⁵ Eserin hazırlanmasında bazı tefsirler ve Arapça lügatlardan yararlanılmıştır. Elmalılı’nın meâli gibi kendisinden sonra kaleme alınan teliflere referans olmuştur.³⁹⁶ Kur’ân’ın mânâsı aktarılırken âyetlerde geçen bir kelimenin muhtelif anlamlarından biri alınmış, diğer anlamlar, dipnot ile verilerek kaynakları belirtilmiştir.³⁹⁷

Eser, dil ve üslup bakımından genellikle başarılı bulunmuştur. Ancak meâllerin kısa olmasından ötürü dipnot olmayan yerlerde ifadelerin kapalı kaldığı, dipnotların çok kullanılmasının ise okuyucuyu yordduğu ifade edilmiştir.³⁹⁸ Akdemir ise genel intibanın aksine eseri dil bakımından eleştirmiş. Ayrıca bazı tefsirlerin etkisinde kalarak yanlış mânâ verdiğini de ifade etmiştir.³⁹⁹ Mücteba Uğur (1936-2005) ise bazı yabancı kelimelere yer vermesinin dışında müellifin Türkçe’yi çok iyi kullandığını ve Kur’ân’ın bir harfini bile mânâ açısından karşılıksız bırakmamaya dikkat ettiğini, hatta rahmet âyetleri ile azap âyetlerinin üslubunu bile ayırdığını söylemiştir.⁴⁰⁰ Abdurrahman Altuntaş da telifin dil bakımından çok başarılı olduğunu ve anlamın çok sarih verildiği için okuyucunun bir lügat ya da izaha ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.⁴⁰¹ Nevzat Aşık

³⁹² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 6-8.

³⁹³ Işık, “Çantay, Hasan Basri”, 8/219; Abdurrahman Altuntaş, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 19.

³⁹⁴ Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/28 (2012), 55.

³⁹⁵ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 253.

³⁹⁶ Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 253.

³⁹⁷ Altuntaş, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi”, 19.

³⁹⁸ Özkan, “Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri”, 59.

³⁹⁹ Özkan, “Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri”, 59.

⁴⁰⁰ Özkan, “Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri”, 59-61.

⁴⁰¹ Altuntaş, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi”, 19.

ise Çantay'ın hadisleri kullanma konusundaki titizliği üzerinde durmuştur. Yunus Vehbi de Yazır'ın meâliyle birlikte eserin genel kabul gördüğü ve hala aşılamadığına dikkat çekmiştir.⁴⁰² Nihâyet Baltacıoğlu da bir eleştiri getirmiş ancak meseleye ulusçuluk tartışmaları zaviyesinden yaklaştığı için tenkidinin ilmi olmadığı ifade edilmiştir.⁴⁰³

Çantay, Kur'ân'a mânâ verirken kırâatleri de dikkate almıştır. Farklı okunan kelimelere mânâ verirken ekseriyetle Âsım kırâatinin Hafs rivâyetini tercih etmiştir. Bazı kırâat farklılıklarında ise Kırâat-i aşereden diğer imamların okuyuşlarını benimseyerek mânâ vermiştir. Farklı tilâvet olunan bazı kelimelere mânâ verirken de kırâat alimleri tarafından ortaya konulan iki kırâati esas alarak mânâ verdiği görülmüştür. Bu durumda mânâyı bir kırâate göre vermiş, diğer okuyuşa göre ise anlamı parantez içinde zikretmiştir.

3.4.3.2.2. Ali Fikri Yavuz (Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Alisi 1967)

Ali Fikri Yavuz (1924-1992), 1924 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğretimini Trabzon ve Bayburt'ta tamamlayan Yavuz, bir süre ticaretle işğal ettikten sonra askerlik vazifesini ifa etmiştir. Çaykara belediyesinde kâtiplik yaparken Hasan Râmi Yavuz'un (1909-1982) ders halkasına katılmış ve beş yıllık eğitimin ardından icâzetini almıştır. Vaizlik, müftü yardımcılığı, ilçe müftülüğü ve İstanbul il müftülüğü görevlerini ifa etmiştir. Kadıköy ilçe müftüsü iken 1976 yılında emekli olan müellif, 1992'de vefat etmiştir.⁴⁰⁴

Müellif, uzun bir aradan sonra yeşertilmeye çalışılan İslâmi ilimlere katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İmam-Hatip Okulu ve Yüksek İslâm Enstitüsü talebelerine maddî ve mânevî katkı sağlamış ve birçoğuna ders vermiştir. İlmi ve kültürel faaliyetlerin yanında birçok vakfın kuruluş ve idaresinde aktif rol almıştır. Emeklilik döneminde bizzat evinde, Erenköy ve Fâtih camilerinde başta derinlik sahibi olduğu ferâiz ilmi olmak üzere İslâmi ilimlere dair dersler vermiştir. Sade ve mütevazı bir hayat sürdüren müellif, babasının aleyhine şahitlik yapabilecek kadar da hakkaniyet sahibi olmuştur. Müellif, Kur'ân meâli ile birlikte birçok eser ortaya koymuştur. Eserleri, daha çok uzmanlık alanı olan fıkıh ilmiyle ilgili olurken hadis ilmine dair ise çevirileri öne çıkmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Özkan, "Çantay'ın 'Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm' Adlı Eseri", 61.

⁴⁰³ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 154. Birincil kaynak

⁴⁰⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Ali Fikri Yavuz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/350.

⁴⁰⁵ Yavuz, "Ali Fikri Yavuz", 43/350-351.

Yavuz, meâlinde Türkçe anlamı Arapça metnin etrafında veren ilk müellif olmuştur. Bu uygulama, halk tarafından da kabul görmüştür. Dönemin koşullarına göre kullanışlı ve kaliteli bir baskıyla sunulduğundan yeni basımları neşredilmiştir.⁴⁰⁶ Çantay'ın ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tercümelerinde tespit ettiği noksanlıklar sebebiyle meâlini yazma gereği duymuştur. Eser, Diyanet İşleri Reisliğinin 1961 yılında yayımladığı meâle göre daha başarılı kabul edilmekle birlikte, tercümenin yapılma gerekçeleri ve çeşitli açılardan hatalı bulunduğu hususlar nedeniyle tenkit edilmiştir.⁴⁰⁷

Müellif, farklı tilâvet olunan kelimelere mânâ vermede çoğunlukla Âsım kırâatini esas almıştır. Bazı kırâat farklılıklarındaysa Kırât-i âşerenin diğer imamlarının okuyuşunu tercih etmiştir. Az da olsa farklı okunan kelimelere mânâ verirken kırâat alimlerinin tercih ettiği iki okuyuşu esas almıştır.

3.4.3.2.3. Süleyman Ateş (Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli 1975)

Süleyman Ateş, 1933'te Elazığ'a bağlı Tadım Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İlim tahsiline köy imamından başlamıştır. 10 yaşında hafız olan Ateş, ardından çevresinde bulunan hocalardan İslâmî ilimleri ve Arapçayı öğrenmiştir. 1960'ta imam hatip okulunu ve liseyi bitiren müellif, 1964'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni birincilikle tamamlamıştır. Bir sene öğretmenlik yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlayan müellif, 1968 yılında tefsîr alanında doktor unvanını almıştır. Aynı zamanda Devlet Lisan Okulu İngilizce bölümünden mezun olmuştur. 1973'te Irak ve Mısır'da mesleki incelemeler yapan Ateş, aynı sene doçentlik unvanını almıştır. 1976'da atandığı Diyanet İşleri Başkanlığını iki sene yürütmüştür. Başkanlıktan sonra fakülteadaki vazifesine dönen Ateş, 1979'da profesör olmuştur. Suudi Arabistan'daki İmam Muhammed Üniversitesi'nde yedi yıl, Cezayir'deki Emir Abdulkadir İslâm İlimleri Üniversitesi'nde ise bir yıl görev yapmıştır. Yurda döndükten sonra 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanı olmuştur. 1995'te İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğine atanan Ateş, 1999 yılında emekli olmuştur. Müellif, ortaya koyduğu 100'den fazla eserle İslâmî literatüre büyük bir katkı sağlamıştır.⁴⁰⁸

Ateş, meâlinde dilde meydana gelen değişim sebebiyle önceden yazılmış olan meâllerin yeni nesil tarafından anlaşılmadığını, bazı müelliflerin ise Kur'ân'a mânâ

⁴⁰⁶ Yavuz, "Ali Fikri Yavuz", 43/350; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 256.

⁴⁰⁷ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 256.

⁴⁰⁸ Süleyman Ateş, "Başkanlarımız", *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı* (2013).

vermede aşırı tasarruflarda bulunduğunu ifade etmektedir. Mevcut teliflerin zayıf haberleri eleştirmeden kullandıklarını ve okuyucularını bezdirecek derecede uzun olduklarını belirtmektedir. Bu sebeplerden ötürü Kur'ân'ın lafzını daha iyi ortaya koymak ve parantez içi açıklamalarla anlamı tamamlamak suretiyle bir meâl hazırladığını dile getirmektedir.⁴⁰⁹

Müellif, meâlin giriş bölümünde Kur'ân ilimlerine dair malumat vermektedir. Kur'ân'ın tercümesi ve ondan kaynaklı sorunları da ele almaktadır. Meâlin sonunda sûre ve konu fihristi bulunmaktadır. Meâlin ilk neşirlerinde Arapça metne yer verilmezken daha sonra yapılan baskılarda bunun eklendiği görülmektedir. Eserin 1975 yılında yayımlanan ilk basımında yer alan çeviri ve tertip hatalarının 1977'de neşredilen yeni eserde düzeltildiği ifade edilmektedir.⁴¹⁰

Eserde her sûrenin başında künyesiyle ilgili bilgi verilmektedir. Meâlinde dipnot kullanan müellif, buralarda âyetlerle ilgili nüzûl sebeplerini de açıklamaktadır. Açıklama ihtiyacı hissettiği âyetlerle ilgili izahatı parantez içi ifadelerle dile getirmektedir. Kur'ân'ın bilimsel verilerle örtüşüğünü savunarak bazı âyetlerin açıklanmasında bilimsel verilere başvurmaktadır.⁴¹¹

Yazdığı meâlle son yıllara damgasını vuran eserlerden birisine imza atan müellif, bazı kimseler tarafından meâlcî ve Kur'âncî olmakla yani dini meâl ve Kur'ân üzerinden yorumlamakla itham edilmektedir.⁴¹² Güncel konulara getirdiği çözümler sebebiyle de tefsirinden övgüyle bahsedilmektedir.⁴¹³ Ancak kullandığı dil bakımından tenkit edilmektedir.⁴¹⁴

Ateş Kur'ân'a mânâ verirken kırâat farklılıklarını göz önünde bulundurmaktadır. Kırâat farklılıklarında genel olarak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetini tercih ettiği görülmektedir. Ancak farklı okumalara konu olan lafızların yaklaşık dörtte birinde mânâyı Kırâat-i aşerenin diğer imamlarının okuyuşlarına göre verdiği müşahede edilmektedir. Bazı kırâat farklılıklarındaysa kırâat imamlarınca benimsenen iki veche göre meâl verdiği gözlenmektedir. Zaman zaman tercih ettiği kırâatin yanında diğer

⁴⁰⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Giriş; Ayşe Tokay - Ayşenur Bıçak, "Süleyman Ateş ve Abdullah Parlıyan'ın Meâllerinin Karşılaştırılması", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/4 (Aralık 2018), 1333; Süheyla Akatay, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş'in Tefsirinin Kur'ân İlimleri Açısından Karşılaştırılması* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 23.

⁴¹⁰ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1977), Giriş; Tokay - Bıçak, "Süleyman Ateş ve Abdullah Parlıyan'ın Meâllerinin Karşılaştırılması", 1333.

⁴¹¹ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Giriş; Tokay - Bıçak, "Süleyman Ateş ve Abdullah Parlıyan'ın Meâllerinin Karşılaştırılması", 1333.

⁴¹² Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 157.

⁴¹³ Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", 27-28.

⁴¹⁴ Öztürk, "Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi", 162.

veche göre de mânâya dipnotta işaret etmektedir. Müellifin Kur'ân'ı tefsir ederken şaz kırâatlerden de yararlandığı tespit edilmektedir. Müellif, tefsirinde her sûrenin tefsirini yaptıktan sonra o sûrede bulunan kırâat farklılıklarını ortaya koyması cihetiyle eserine farklı bir zenginlik kazandırmaktadır.

3.4.3.3. 1980 Darbe Döneminden 2002 Seçimlerine Kadar

Bu araştırmada ilgili döneme dair iki eserden, yararlanılmaktadır. Birincisi, Suud Krallığı'nın teşvikleriyle bir heyet tarafından hazırlanan ve *Diyanet Vakfı Meâli* olarak da bilinen *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* adlı eserdir. İkincisi ise Bekir Sadak'ın kaleme aldığı *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı* adlı meâldir.

3.4.3.3.1. Ali Özek ve Heyeti (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli 1987)

Bir heyet tarafından kaleme alınan bu meâl, dönemin Suudi Arabistan lideri, Kral Fahd'ın, Kur'ân'ın diğer dillere tercüme edilerek ülkelere dağıtılmasını talep etmesi üzerine neşredilmiştir. Bu bağlamda merkezi Mekke-i Mükerrreme'de bulunan "Dünya İslâm Birliği"nin öncülüğünde bir çalışma başlatılmıştır. Türkçe meâl hazırlama görevi Ali Özek'e teklif edilmiş; bunun üzerine Özek tarafından Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıcı, İbrâhim Kâfi Dönmez ve Sadreddin Gümüş'ten oluşan bir heyet teşkil edilmiştir. Meâl, Dünya İslâm Birliği adına dağıtılmak üzere 1982'de bastırılmıştır.⁴¹⁵ Eserin ilk basımı, Yüksek İslâm Enstitüsü Vakfı tarafından yapılmıştır. 1987'de Suud Krallığı tarafından Medine-i Münevvere'de bir baskısı daha gerçekleştirilmiştir. Sonraki basımları ise Diyanet Vakfı tarafından yapıldığından meâl, bu adla anılır olmuştur.⁴¹⁶

Meâlin başlangıcında Ali Özek'e ait bir takdim yazısına ve Kur'ân hakkında bilgi içeren iki ayrı metne yer verilmiştir. Özek, görevi devraldıklarında mevcut meâllerden birini esas almak ya da kendi tercümelerini oluşturmak arasında bir tercih yapmak durumunda kaldıklarını ifade etmektedir. Ancak mevcut eserlerden bazılarını kısa ve yalın, bazılarını da tefsir gibi uzun bulmalarından mütevellid yeni bir meâl yazmaya karar verdiklerini ifade etmektedir. Heyet, Kur'ân-ı Kerîm'i kendi aralarında taksim ederek meâl çalışmalarını bireysel olarak yürütmüştür. Daha sonra toplu bir değerlendirme süreci gerçekleştirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Gerekli görülen yerlerde yapılan izahlar italik olarak, açıklamalar ise parantez içinde

⁴¹⁵ Ali Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 5-6.

⁴¹⁶ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 257.

verilmiştir.⁴¹⁷ Meâlin dil bakımından iyi olduğu ve akademik çevrelerden ilgi gördüğü ifade edilmektedir.⁴¹⁸

Meâlde Kur'ân'a mânâ verilirken kırâat farklılıklarının göz önünde bulundurulduğu tespit edilmektedir. Meâlde ekseriyetle Âsım kırâatinin tercih edildiği görülürken yer yer diğer kırâatlere de yer verildiği müşahede edilmektedir. Eserde kırâat farklılıklarından kaynaklanan ikinci anlam, dipnotlarla veya parantez içi ifadelerle ortaya konulmaktadır.

3.4.3.3.2. Bekir Sadak (Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı 1989)

Asıl adı Bekir Mahmud Baki olan Sadak, 1920'de Üsküp'te dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Türkçe ve Sırpça alan müellif, medrese eğitimini de burada almıştır. Yedi ay gibi kısa bir sürede hıfzını tamamlamıştır. Osmanlı idaresinin sona ermesinin ardından istikrarsızlığa sürüklenen bölgede müellif, öğrenme ve öğretme adına çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Komünist rejimin baskıları neticesinde Zagreb'e giden Sadak, burada hukuk fakültesi okuyup felsefe dersleri almıştır. Balkanlarda kaldığı sürece Osmanlı mirasını yaşatmaya çalışan müellif, 1957'de İstanbul'da bulunan ailesinin yanına gelmiştir.⁴¹⁹

İstanbul'a geldikten sonra da ilmi faaliyetlerine devam eden müellif, Beyazıt ve Süleymaniye kütüphaneleri tasnif komisyonunda görev almıştır. Önce İmam Hatip okulunda sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde dersler vermiştir. Ali Özek ile beraber İslâmî ilimlere dair birikimin derlenmesine dair büyük katkılar sağlayan İSAV vakfını kurmuş ve bu müessesede aktif çalışmalar yapmıştır. Emeklilik yıllarında İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nde Balkanlar'da Türk-İslâm İzleri isimli proje üzerinde çalışan Sadak, 1993'te vefat etmiştir. Türkçe, Arapça, Arnavutça, Boşnakça, Makedonca ve Fransızca bilen müellif, literatüre genellikle Arapça'dan çeviri olan birçok eser kazandırmıştır.⁴²⁰

Sadak, Türkçe meâlleri; diğer meâllerden alınarak bir nevi tekrar niteliği taşıyanlar ile müelliflerinin kendi gayret ve birikimleriyle ortaya koydukları özgün meâller olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır. Ona göre Kur'ân tercümesi yapacak olan

⁴¹⁷ Ali Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 5-6.

⁴¹⁸ Öztürk, Mustafa, "II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kur'ân Meâlleri", 178.

⁴¹⁹ Muhammed Aruçi, "Bekir Sadak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/382-383; Mustafa Şentürk, "Bekir Sadak'ın Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlatımı Adlı Meâli ve Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", *Üsküp'te Meddah Medresesi*, ed. Sevba Abdula, Abdullah Taha İmamoğlu (Üsküp: IDEFE-Fettah Efendi Eğitim ve Düşünce Derneği, 2024), 544-545.

⁴²⁰ Aruçi, "Bekir Sadak", 35/382-383; Şentürk, "Bekir Sadak'ın Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlatımı Adlı Meâli ve Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", 544-545.

kimse, öncelikle dile hâkim olup rivâyet ve dirâyet tefsirinde otorite olan âlimlerin yorumlarına bakmalıdır. Bundan sonra da Kur'ân metni üzerinde yoğun bir gayret sarf etmelidir. Sadak, dilden dile aktarım sürecinde, tercüme edilecek metnin içeriğine tam anlamıyla hâkim olunmasının ve bu muhtevanın hedef dilin özellikleri dikkate alınarak ifade edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kendisinin diğer dillere yapılmış tercümeleri de incelediğini ifade etmektedir.⁴²¹ Sadak, Meâlinde ve genel olarak dilden dile yaptığı aktarımlarda tefsiri tercümeyle benimsemektedir.⁴²²

Müellif, meâlini ortaya koyarken dil bakımından Zemahşerî'yi, âyetlerin beyanı cihetiyle de Elmalılı ile Ebü's-Suûd'u referans almıştır. Yer yer daha serbest mânâ verme adına eserine *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı* adını vermiştir. Noktalama işaretlerini anlamı dikkate alarak kullanmıştır. Bu nedenle, âyetlerin açıklamalarında her cümleye büyük harfle başlamamış; noktalama konusunda ise secâvendleri esas almıştır. Parantez kullanmadan özellikle sakınmıştır. Arapçada, dile getirilmeden anlaşılan ve Kur'ân'ın metninde bulunmayan ifadeler parantez kullanmadan yer vermiştir. Yine mânâyı daha isabetli serdetme adına devrik cümleler kullanmıştır.⁴²³ Meâl, Halit Zavalı tarafından tashih edilmek suretiyle 2009 yılında tekrar basılmıştır. Zavalı, bu baskıda ilk yayımda eksik kalan tercüme ve tamamlamıştır. Yine bu baskıda Cihat Baltacı tarafından metin üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır.⁴²⁴

Müellif, Farklı okuyuşları olan kelimelere mânâ verirken genel olarak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetini tercih etmiştir. Bununla birlikte araştırma kapsamında incelediğimiz kırâat farklılıklarının önemli bir bölümünde Kırâat-i aşereden diğer imamların tilâvetine göre mânâ verdiği gözlenmiştir. Müellifin yetiştiği ortam, farklı disiplinlere hâkimiyeti ve özgün tercüme yaklaşımı sebebiyle çalışmayı zenginleştireceği ümit edilmiştir.

3.4.3.4. 2002'den 2026 Yılına Kadar

2000'li yıllar, meâl neşriyatının yoğun olarak yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu sebeple meâller arasında seçim yapmada zorlanılmıştır. Çalışmada olabildiğince fazla meâl yer verilerek dönemin müelliflerinin kırâat yaklaşımlarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Döneme dair istifade edilen meâller, genellikle ilâhiyat akademisyenleri

⁴²¹ Sadak., *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1989), Önsöz.

⁴²² Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Önsöz; Şentürk, "Bekir Sadak'ın Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlatımı Adlı Meâli ve Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", 548.

⁴²³ Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Önsöz; Şentürk, "Bekir Sadak'ın Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlatımı Adlı Meâli ve Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı", 548-549.

⁴²⁴ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 276.

tarafından kaleme alınan eserler olmuştur. Bununla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarının ve ilmi faaliyetlerini resmî kurumlardan bağımsız olarak yürüten bazı müelliflerin eserlerine de yer verilmiştir.

3.4.3.4.1. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2007)

Bu meâl, müellifleri tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı adına hazırlanıp neşredilmiştir. Başkanlık, meâl telif sürecine 1930'lu yıllarda Yazır'ın eserini neşretmekle dâhil olmuştur. 1961'de ise Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi'nden iki araştırma görevlisine hazırlattırılan Kur'ân meâli, başkanlık tarafından yayımlanmıştır. Bu telif, 1990'lı yıllara kadar başkanlığın meâli olarak yayımlanmıştır. Bu neşrin artık ihtiyaçlara cevap veremeyeceği kanaati oluşunca Din İşleri Yüksek Kurulu, başkanlık adına yeni bir meâl hazırlatmıştır.⁴²⁵ Bu malumatlar, ilgili meâlin başkanlığın bizzat kendi bünyesinde hizmet eden kişilere hazırlattığı ilk eser olmuştur. Bu durumda başkanlığın ilk meâl çalışmasını cumhuriyetin kurulmasından neredeyse bir asır sonra yaptığı anlaşılmıştır. Süreç içerisinde yüzlerce meâlin telif edilmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu girişimin oldukça geç kalınmış bir teşebbüs olduğu değerlendirilmiştir.

Meâl hazırlanırken olabildiğince sade bir dil kullanıldığı ve icap ettiğinde dipnotlar yardımıyla başka âyetlere de atıf yapıldığı görülmüştür. Mecbur kalınmadıkça belli fiil, edat ve adlara her yerde aynı mânâ verilmiştir. Kur'ân'ın özel üslubu, Arap olmayanlar için bazı özel açıklamaları gerekli kılmıştır. Zira Araplar, bazı ifadelerin verilmesinden yola çıkarak verilmeyenleri de anlayabilmişlerdir. Meâlde Arap olmayanların bu mânâlardan mahrum kalmaması adına parantez içi ifadelerle açıklama yapılmıştır.⁴²⁶

Meâlde farklı tilâvet olunan kelimelere mânâ verilirken genel itibarıyla Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinin tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı kırâat farklılıklarında Kırâat-i aşerenin diğer imamlarının okuyuşlarına göre mânâ verildiği gözlenmektedir. Bazı kırâat farklılıklarının anlam üzerindeki yansımaları bağlamında ise müelliflerin, her iki okuyuş vechine göre anlamlandırma yoluna gittikleri müşahede edilmektedir. Böylece kırâatlerin meâllere yansıtılması hususunda gözlenen üç yaklaşımında meâlde ortaya konulduğu tespit edilmektedir.

⁴²⁵ Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, XVI-XVII.

⁴²⁶ Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, XVII.

3.4.3.4.2. İslâmoğlu (Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir 2008)

İslâmoğlu, 1960'da Kayseri'nin Develi ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsünde başladığı yükseköğrenimine ilâhîyat fakültesinde, daha sonrada Kahire el-Ezher Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi'nde devam etmiştir. Kahire'de bulunduğu dönemde İslâmî araştırmalara da yoğunlaşmıştır. Yazı hayatına edebiyat alanında başlayan müellif, ilk yazılarını Millî Gazete ve Yeni Devir gazetelerinde yayımlamıştır. Daha sonra birçok dergi ve gazetede makaleleri yayımlanmıştır. Başta Kadının Özgürlüğü (Safnaz Kazım'dan) ve İslâm Tefsir Ekolleri (Ignaz Goldziher'den) olmak üzere çeşitli eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Müellifin altmışa yakın eserinin bulunduğu ve bu eserlerin pek çoğunun farklı dillere çevrildiği ifade edilmiştir.⁴²⁷

İslâmoğlu, özellikle bir meâl telif etme düşüncesiyle yola çıkmamıştır. Meâl, müellifin 1998'de başlayıp on bir yılda tamamladığı tefsir sunumlarının derlenmesi neticesinde meydana gelmiştir. Müellif, meâlî tamamen sorumluluk hissiyle kaleme aldığını ifade etmiştir. Müellif eserini hazırlarken kadim ve modern anlama yöntemleri ile beraber, klasik tefsir geleneğinin birikiminden de yararlandığını ifade etmiştir. İslâmoğlu, meâlinde yoğun olarak kullanmış olduğu (altı bin civarında) dipnotla mânâ kaybını minimize etmeyi amaçlamıştır.⁴²⁸ Eserde âyetlerin Arapça metnine yer verilmeyip sadece meâllerinin ortaya konulmasıyla yetinilmiştir.

Nüzûl sırasına göre tertip edilen eserde, her bir sûre hakkında genel hatlarıyla bilgi sunulmuştur.⁴²⁹ Müellif; melek, cin, şeytan, Hz. İsa'nın (a.s.) beşikte konuşması, cehennemın ebediyeti, Yahudilerin maymuna dönüştürülmesi, Hz. Meryem'in rızıklandırılması, nebîlerin mucizeleri, bazı kevnî meseleler ve İsrâ ve Mi'râc hadisesi gibi konulara aklî/rasyonel bir perspektiften yaklaşması sebebiyle eleştirilmiştir. Hatta tefsir ve meâl faaliyetinde, Asr-ı Saâdet'ten itibaren takip edilen sahih nakle ve makbul içtihadı dayalı tefsir metodunu izlemek yerine, bireysel bakış açısını esas alan bir yöntemi benimsemesi bakımından da tenkit edilmiştir.⁴³⁰ Ayrıca, atıfta bulunduğu bazı kaynakları hatalı yorumlaması ve bu yanlış yorumlar üzerine problemleri tercüme inşâ etmesi; "Allah'ın gündemi", "gündeme taşımak", "özge söyleşi" ve "kalıcı güzelliğin üretildiği merkezler" gibi kulağa hoş gelen ifadeler kullanması; izahat notlarında

⁴²⁷ İsa Koyuncu, "Mustafa İslâmoğlu", *Türk Edebiyatı İsimler* (2019).

⁴²⁸ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, çev. Mustafa İslâmoğlu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, ts.), XVII-XXII; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 263-264.

⁴²⁹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, XXIX-XXX.

⁴³⁰ Erdoğan Baş, "Mustafa İslâmoğlu'nun Hayat Kitabı Kur'ân Adlı Eserinde Rasyonel Yorum", *Usul İslâm Araştırmaları* 10/10 (2008), 78-104; Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 264.

İsrâiliyat türü rivayetleri âyetlerin tefsiri mahiyetinde değerlendirmesi; dipnotlarda ise bilimsel tefsir anlayışını yansıtan açıklamalara yer vermesi gibi hususlar bakımından yerilmiştir. Ancak meâl, ciddi bir çabanın semeresi olması ve kullandığı dil ve üslup bakımından ufuk açıcı bulunmuştur.⁴³¹

Müellif, âyette farklı anlamlar verilebilecek durumlarda her iki mânâya da metinde yer verebilme adına “Gerekçeli meâl” tabirini kullandığını ifade etmektedir. Lâkin alternatif anlam denilince sadece kırâat farklılıkları kast edilmemektedir. Bu anlamda kırâat farklılıklarının yanı sıra iştikak, lafız, ibare, mânâ, maksat, sarf, nahiv, belagat ve zamirlerin konumu gibi birçok etken dile getirilmektedir. Bu bağlamda ilgili ibareyi tercih ettiği mânâ ile ortaya koyarken alternatif anlama da dipnotta gerekçesiyle birlikte yer vermektedir.⁴³²

Bu çalışmada incelenen farklı kırâatlerle okunan kelimeler bağlamında, müellifin genel olarak İmam Âsım’ın kırâatini esas alarak mânâ verdiği görülmektedir. Bununla birlikte, farklı okunuşları olan bazı kelimelere mânâ vermede Kırâat-i aşereden diğer imamların tilâvetlerini tercih ettiği müşahede edilmektedir. Bazı kırâat farklılıklarında ise her iki vechi dikkate alarak mânâ verdiği tespit edilmektedir. Müellifin farklı okumaları olan bazı kelimelere mânâ vermede ise kırâat imamlarının ortaya koyduğu iki okuyuş vechine de tam olarak uygun düşmeyen yorumlara yer verdiği gözlenmektedir. Yine bazı kırâat farklılıklarının mânâyâ yansıtılmasında rasyonalist bir yaklaşımın izleri hissedilmektedir.

3.4.3.4.3. Abdülkadir Şener ve Heyeti (Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli 2010)

Bu meâl, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu ve Prof. Dr. Mustafa Yıldırım’dan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Müellifler, daha önce yazılmış olan meâllerin Kur’ân’ın anlamını ortaya koyma noktasında ihtiyaca cevap vermediği düşüncesinden hareketle yola çıktıklarını ifade etmişlerdir. Mevcut neşirlerin birçoğunun diğer meâllerden derleme olduğunu ve cümleleri değiştirmek suretiyle yayımlandığını zikretmişlerdir. Mevcut meâllerde kırâat farklılıklarının yansıtılmadığı ve zamirlerin rolünün anlamda ortaya konulmadığını belirtmişlerdir. Dile getirilen bu eksiklikleri ortadan kaldıracakları iddiasıyla ihtiyaçları karşılayacak olan yeni bir meâl çalışmasına

⁴³¹ Öztürk, Mustafa, “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’ân Meâlleri”, 168; Abay, “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”, 264.

⁴³² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, XIX.

başlamışlardır.⁴³³ Ancak mevcut meâllerde kırâat farklılıklarının yansıtılmadığı biçimindeki iddianın revize edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Zira araştırmada incelenen eserler bağlamında meşrutiyetten (Daha geriye de götürülebilir.) itibaren kırâatlerin dikkate alındığı görülmektedir. Bu sebeple kırâatlerin yansıtılmadığı ifadesi yerine meselenin tercih edilen okuyuşun gerekçelerinin sunulmadığı, birçok meâlde alternatif okuyuşun mânâya yansıtılmadığı gibi ifadelerle ortaya konulmasının daha isabetli olacağı değerlendirilmektedir.

Müellifler, meâli her bir âyeti heyet halinde müştereken değerlendirerek, sekiz yıllık bir çalışma neticesinde tamamlamışlardır. Yayınlanmasını müteakip, düzeltilmesi, geliştirilmesi veya eklenmesi gereken hususları sonraki baskılarda dikkate almışlardır. Eserde anlaşılır bir dil tercih edilmekle birlikte, hidâyet, dalâlet, azap, fâsık gibi kavramları çoğunlukla asıyla muhafaza etmişlerdir. Âyetlere mânâ verirken batı dillerinden kelime kullanmamaya özen göstermişlerdir. Kur'ân'daki kavramlara mânâ verirken bağlamı esas aldıklarından, yer yer farklı anlam tercihlerinde bulunmuşlardır. Meâlin hazırlanmasında tefsirler ölçü alınmakla birlikte dipnot göstermeksizin hadis külliyatından da yararlanmışlardır. Ancak meâlde âyetlere mânâ verme hususunda İmam Mâtürîdî'nin yorumunun esas alındığını ifade etmişlerdir. Eski Arap tarihi ve kültürü, Yahudi kültürü, Sümerlere varıncaya kadar diğer kültürler hatta Hint kültürünü irdelemişlerdir. Tefsiri tercüme yöntemini tercih etmiş, mânâ verirken edatların doğru kullanılmasına özen göstermişlerdir.⁴³⁴

Eser, Kur'ân'ın Türkçeye aktarımında dilin kullanımındaki ustalık ve siyak-sibak bütünlüğünü gözeten anlamlandırma tercihleri bakımından son derece başarılı bulunmuştur. Bununla birlikte bazı eleştirmenler, tefsir alanında yeterli birikime sahip olmayan kimi müelliflerin kendi uzmanlık alanlarına ait ıstılahları meâle yansıtılmalarının, tercüme ve tefsire ilişkin temel ilke ve esaslar açısından sorun teşkil ettiğini ifade etmişlerdir.⁴³⁵

Müellifler, meâlde kırâat farklılıklarının yansıtılması noktasında özel bir çaba göstermişlerdir. Âyetlere mânâ verilirken genel mânâda Kırâat-i aşereden olan imamların okuyuşlarını esas almışlardır. Kırâat-i aşereden olmayan bazı âlimlerden gelen ve mânâ itibarıyla önem arz eden farklı tilâvetleri de dipnotta göstermişlerdir.

⁴³³ Ahmet Aras, "Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'ın Hazırladıkları Yeni Bir Meâl Üzerine Mülakat" (Türk-İslâm Medeniyeti Akademik araştırmalar Dergisi, 2010), 225.

⁴³⁴ *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, çev. Abdülkadir Şener vd. (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 8-9; Aras, "Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'ın Hazırladıkları Yeni Bir Meâl Üzerine Mülakat", 226-229.

⁴³⁵ Öztürk, Mustafa, "II. Meşrutiyet'ten Günümüze Kur'ân Meâlleri", 159.

Yani şaz kırâatlerden de yararlanmışlardır.⁴³⁶ Hatta meâlde 14 kırâat içerisinde yer almayan ve sübut bulmayan kırâat biçiminde tabir edilen okuyuşlara bile yer verildiği ifade edilmiştir.⁴³⁷

Araştırmada incelenen kırâat farklılıkları bağlamında düşünüldüğünde müelliflerin kırâatleri mânâya yansıtma hususunda zengin bir tablo ortaya koydukları görülmüştür. Müelliflerin farklı okumaları ortaya koyma noktasında bir kırâate bağlı kalmadıkları bariz bir şekilde görülmüştür. Bu anlamda çalışma bağlamında incelenen kırâat farklılıklarının çoğunda âsım kıâatine göre mânâ verilmeyen tek eser olduğu tespit edilmiştir. Meâlde bazı kırâatlerin mânâya yansıtılmasında Âsım kırâati tercih edilmiştir. Bazı farklı okumalarda ise Kırâat-i aşereden olan diğer imamların tilâvetleri benimsenmek suretiyle mânâ verilmiştir. Müellifler, kimi kırâat farklılıklarındaysa kırâat imamlarının tercih ettiği iki vechi dikkate alarak mânâ vermişlerdir. Bu durumda, iki farklı anlamın kimi zaman ayrılar aracılığıyla birbirinden ayrıldığı, kimi zaman ise her iki kırâat vechini yansıtacak şekilde tek bir cümle içerisinde ifade edildiği tespit edilmiştir. Meâlde dipnot yardımıyla yer yer kırâat tercihinin dair açıklamalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte meâlde az da olsa anlam itibarıyla her iki okuyuşa da uymayan mânâlar verildiği gözlenmiştir.

3.4.3.4.4. Mustafa Öztürk (Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri 2015)

Öztürk, 1965 yılında Giresun ilinin Keşap ilçesine bağlı Kaşaltı köyünde doğmuştur. 1983 yılında Giresun İmam-Hatip-Lisesi’ni, 1987 yılında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirmiştir. Mersin ve Giresun’da 12 sene öğretmenlik yapmıştır. 1998’de On dokuz Mayıs Üniversitesi’nde yüksek lisansını tamamlayan müellif, 1999’da aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2002 yılında doktorasını tamamlayan Öztürk, bir sene sonra Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne yardımcı doçent olarak atanmıştır. 2005 yılında doçent, 2011’de ise profesör unvanını almıştır.⁴³⁸ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi iken katılmış olduğu bir programda vahyin mahiyeti konusunda zikrettiği sözler tartışmaya sebep olmuştur. Öztürk, söz konusu tartışma sürecinin ardından istifa ederek

⁴³⁶ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, 9; Aras, “Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. Mustafa Yıldırım’ın Hazırladıkları Yeni Bir Meâl Üzerine Mülakat”, 228; Sağlam, “Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli’nde Kırâatlerin Ele Alınışı ve Kırâatlerden Yararlanma Biçimi”, 2/457-461.

⁴³⁷ Sağlam, “Yüce Kur’ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli’nde Kırâatlerin Ele Alınışı ve Kırâatlerden Yararlanma Biçimi”, 2/461-462.

⁴³⁸ Mustafa Öztürk, “Mustafa Öztürk - Marmara Üniversitesi” (Erişim 12 Ekim 2025).

akademi dünyasından ayrılmıştır. Bununla birlikte, ortaya koyduğu çalışmalar neticesinde ilim dünyasına kazandırdığı eserler, literatürdeki yerini muhafaza etmektedir.⁴³⁹

Müellif, meâlini hazırlarken hemen herkes tarafından kolayca okunup anlaşılabilir bir lisan ve üslup kullandığını dile getirmektedir. Kapalı ifade bırakmama düşüncesiyle tefsiri tercüme tekniğini tercih ettiğini ve böylelikle ifadelerini, sıkıcı ve anlaşılmaz olmaktan koruduğunu dile getirmektedir. Cümleler arasındaki anlam ilişkisi kurma, bazı deyim ve kelimelerin Türkçe karşılıklarını verme ve zarflara lafzın akışına göre mânâ verme hususlarında da hassas davrandığını belirtmektedir. Anlamı doğru ve açık biçimde ortaya koyabilmek amacıyla noktalama işaretlerini isabetli bir şekilde kullanmaya özen gösterdiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁰

Müellif, klasik tefsir geleneğinin göz ardı edilerek meâl kaleme alınamayacağı ve hiçbir açıklama içermeyen bir Kur’ân meâlinin de mümkün olamayacağı kanaatini taşımaktadır. Öztürk, birçok âyetin aktarımında kimi zaman nüzûl sebeplerine, kimi zaman ise anlamın açıklanmasına yönelik kayıtlara yer vermektedir. Köşeli ayraçlar içerisinde sunduğu bu izahatları, yer yer “yani” ifadesiyle başlatmaktadır.⁴⁴¹

Kur’ân’da olumsuz fiillerin zikredildiği bağlamlarda, meselenin çoğunlukla şahsileştirilmediği ve nadiren isimlendirmeye gidildiği görülmektedir. Bu durum, Kur’ân’ın kişileri değil kötülüğü hedef almasıyla irtibatlandırılmaktadır. Böylece mânâ evrensel bir boyut kazanmaktadır. Müellifin, genel hitapları belirli bir zümreyle sınırlandırması ve metinde isim zikredilmemiş olmasına rağmen şahıs tayininde bulunması, anlamı daraltması bakımından eleştirilmektedir. Yine kavram kargaşası oluşturulması, özensiz alıntılara yer verilmesi, yorum sırasında metne aşırı müdahale edilmesi, bazı kısımların meâlinin atlanması, tercih gerektiren durumlarda seçim yapılmaksızın her iki anlamın da birlikte verilmesi ve yer yer Kur’ân bütünlüğünün göz ardı edilmesi gibi hususlar bakımından da tenkit edilmektedir.⁴⁴²

Müellif, siyak-sibaka uygunluk ve anlamı daha iyi ortaya koyabilmek açısından bazı kelimelere mevcut mushaf metninde bulunandan ayrı bir kırâate göre mânâ vermiştir. Verdiği dipnotlar aracılığıyla kırâat tercihlerine dair izahatlar yapmıştır. Diğer

⁴³⁹ Emrah Çelik, “Mustafa Öztürk’ü istifaya götüren Kur’ân yorumu ve sekülerleşme”, *Euronews* (Erişim 12 Ekim 2025).

⁴⁴⁰ *Kur’ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), Sunuş bölümü; Zülfikar Durmuş, “Mustafa Öztürk’ün ‘Kur’ân-ı Kerim Meâli’ İsimli Eserinin Analizi,” *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 80-81.

⁴⁴¹ Öztürk, *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Sunuş Bölümü; Durmuş, “Mustafa Öztürk’ün ‘Kur’ân-ı Kerim Meâli’ İsimli Eserinin Analizi,” 81.

⁴⁴² Durmuş, “Mustafa Öztürk’ün ‘Kur’ân-ı Kerim Meâli’ İsimli Eserinin Analizi,” 93-99.

tarafından birçok âyetin meâlinde ekseriyetin görüşünden farklı mânâ vermiştir.⁴⁴³ Sahih kırâat mevzusuna yaklaşımı farklı olduğundan bir kırâate bağlı kalmadan mânânın uygunluğuna göre tercihte bulunmuştur.⁴⁴⁴ Anlamın daha açık ve sağlıklı bir biçimde ortaya konulması amacıyla bazı yerlerde iki kırâati birlikte yansıttığı da görülmüştür.⁴⁴⁵ Müellif, bazen şaz kırâati tercih ederek mânâ vermiş, bazen de sahih kırâate göre mânâ vermekle birlikte şaz kırâate dipnotta işaret etmiştir.⁴⁴⁶ Bu araştırmada ele alınan kırâat farklılıklarına dair tercihlerine bakıldığında bunların çoğunda Âsım kırâatini tercih ettiği, ancak farklı okumaların neredeyse yarısında diğer imamların tilâvetlerini benimsediği görülmüştür. Âsım kırâatini tercih ettiği bazı durumlarda, diğer kırâate de dipnotlarda atıf yaptığı gözlemlenmiştir. Müellifin bazen de iki kırâat vechine göre mânâ verdiği tespit edilmiştir.

3.4.3.4.5. Kandemir ve Heyeti (Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2017)

Bu meâl, Marmara Üniversitesi ilâhîyat Fakültesi Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir ve Doç. Dr. Halit Zevalsiz ile Araştırmacı Yazar Ümit Şimşek'ten oluşan bir heyet tarafından kaleme alınmıştır. Eser, iki cilt halinde yayımlanmıştır. Mevcut meâllerde Kur'ân'ın Kur'ân ile açıklanması ve Kur'ân'ın sünnet ile tefsir edilmesi noktasında gördükleri eksiklikler sebebiyle meâl yazma gereği hissettiklerini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁷

Meâli verilen âyetle ilgili olarak, anlam ilişkisi olan diğer âyetlere dipnotlarda yer verilerek anlamın daha geniş bir çerçevede açıklanmasına çalışılmıştır. Aynı şekilde Resûlullah'ın Kur'ân'ın tefsirine dair açıklamalarına ilgili âyetin dipnotunda kaynağı ile birlikte yer verilmiştir. Böylelikle Kur'ân'ın açıklanmasında birinci derecede yetki sahibi olan Hz. Nebi ve onun sünnetinden azami derecede faydalanmışlardır. Yine ilgili âyetlerin açıklamasında bilimsel verilerden istifade etmişlerdir. Ancak bu yapılırken Kur'ân'ın bir bilim kitabı olmadığı gerçeği göz önünde bulundurularak ölçüye ehemmiyet göstermişlerdir.⁴⁴⁸ Meâl, bu üç özelliği sebebiyle müspet bulunmakla

⁴⁴³ Öztürk, *Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Sunuş bölümü; Durmuş, "Mustafa Öztürk'ün 'Kur'ân-ı Kerîm Meâli' İsimli Eserinin Analizi," 83-85.

⁴⁴⁴ Ali Temel, "Kırâat Farklılıklarının Meâle Yansıtılması - Mustafa Öztürk ve Kur'ân-ı Kerîm Meâli Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 22/2 (Aralık 2022), 348-350.

⁴⁴⁵ Temel, "Kırâat Farklılıklarının Meâle Yansıtılması - Mustafa Öztürk ve Kur'ân-ı Kerîm Meâli Örneği", 356-357.

⁴⁴⁶ Temel, "Kırâat Farklılıklarının Meâle Yansıtılması - Mustafa Öztürk ve Kur'ân-ı Kerîm Meâli Örneği", 358-361.

⁴⁴⁷ *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. M. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), X.

⁴⁴⁸ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, XI.

birlikte bu açıklamalardan ötürü eserin hacminin arttığı ve yoğun bir biçimde tekrara düşüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁴⁹

Bu araştırmada ele alınan kırâatler bağlamında bakıldığında meâlde kırâate konu olan lafzlara İmam Âsım'ın Hafs rivayeti esas alınarak mânâ verildiği görülmüştür. Bununla birlikte farklı okumalara konu olan kelimelerin yaklaşık dörtte birinde diğer sahih kırâatlerden birinin tercih edildiği gözlenmiştir. Eserde yer yer iki kırâat vechine göre mânâ verildiği bazen de verilen anlamın Kırâat-i aşereye uygun düşmediği tespit edilmiştir.

3.4.3.4.6. Mahmut Kısa (Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli 2017)

Müellif, eserini hazırlarken klasik tefsir ve hadis literatüründen istifade ettiğini ve aynı biçimde güncel teliflerden de yararlandığını ifade etmektedir. Bu mânâda kırktan fazla meâli inceleyip her âyette mukayeseli tahkik yaptığını ve yerine göre bu meâllerden faydalandığını belirtmektedir.⁴⁵⁰ Müellifin kullandığı dil ve üslup itibarıyla meâllerde genellikle eleştiri konusu olan bu hususları iyi analiz ettiği söylenebilir. Diğer taraftan tefsir mahiyetinde açıklamalar yapılarak sadece meâlde ifade edilmesi zor olan mânâyı ortaya koymayı amaçlaması da meâli farklı kılmaktadır. Eser, esasen yalnızca bir meâl niteliği taşımamakta; aynı zamanda tefsirî bir karakter arz etmektedir. Zira âyetlerin anlamlarının yanı sıra, açıklama ve yorumlara da yer verilmektedir.

Müellif, sade ve kolayca anlaşılabilir bir dil kullanmıştır. Mânânın net bir şekilde ortaya konulması adına nüzûl sebeplerine, âyet ve sûreler arası münasebetlere değinmiştir. Âyetlerde bulunan mecaz anlamları ve deyimleri olduğu şekliyle çevirmeyip Türkçe karşılıklarını da vermiştir. Muhafaza edilmesi gerekenleri ise aynen verip mânâlarına dair açıklama eklemiştir. Açıklama amacıyla sayfaların altında dipnotlara (okuyucuyu sıkmamak için) ve görüntü estetiği bakımından metin içi parantezlere yer vermemiştir. Bunun yerine gerekli açıklamaları meâlin devamında yapmıştır. Meâl ile açıklamaların karışmaması için âyetin Türkçe karşılığı kalın, açıklama ve yorum bölümü ise ince yazılmıştır.⁴⁵¹

Müellifin bu çalışmada incelenen kırâat farklılıkları noktasında yaklaşımına bakıldığında genel olarak İmam Âsım'ın okuyuşunu benimseyerek mânâ verdiği

⁴⁴⁹ Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", 265-266.

⁴⁵⁰ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitap Yayınları, 2007), 12; İzzet Marangozoğlu, "Mahmut Kısa'nın Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli' İsimli Eserinin Analizi", *Mariye Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 428.

⁴⁵¹ Kısa, *Kısa Açıklamalı Meâl*, 12; Marangozoğlu, "Mahmut Kısa'nın Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli' İsimli Eserinin Analizi", 428.

görülmüştür. Ancak Kırâat-i aşerenin diğer imamlarının okuyuşlarına da azımsanamayacak düzeyde yer vermiştir. Araştırmada incelenen kırâat farklılıklarının yaklaşık üçte birinde bu doğrultuda mânâ verildiği tespit edilmiştir. Bazen de tercih ettiği kırâate göre mânâyı verdikten sonra alternatif okuyuşa da açıklama kısmında değinmiştir.

3.4.3.4.7. Mehmet Okuyan (Kur'ân Meâl-Tefsir 2021)

Okuyan, 1963 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesinin bir mahallesi olan Yukarı Kumlu'ya bağlı Sultan Murat Yaylası'nda doğmuştur. Çocukluk döneminin önemli bir kısmını babasının mesleği (imam) gereği Bayburt'ta ve Rize'de geçiren Okuyan, erken yaşta hafız olmuştur. Ortaokul ve lise yıllarında babasından medrese usûlü Arapça okumuştur. 1987'de On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl araştırma görevlisi olarak başladığı fakültede 2002'de Doçent, 2008'de ise Profesör olmuştur. Hâli hazırda akademik çalışmalarına aynı üniversitede devam etmektedir.⁴⁵²

Üniversite yıllarından itibaren kürsüyü kullanmaya başlayan Okuyan, bu mânâda birçok camide vaazlar vermiş, yurt içinde ve yurt dışında sayısız konferans yapmış, radyo ve televizyon programlarına katılmıştır. Diğer taraftan birçok bildiri, makale, kitap bölümü, ansiklopedi maddesi ve kitap telif etmiştir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken eserleri, Kur'ân'ı Kerim meâli ve otuz ciltten oluşan tefsiri olmuştur.⁴⁵³

Müellif, 2021 yılında ilk olarak *Kur'ân Meâl-Tefsir* adıyla bastırıldığı meâli bir yıl sonra *Geniş Açıklamalı Kur'ân Meâl-Tefsir* ismiyle tekrar yayımlamıştır. Eser, bundan bir yıl sonra da *Cep Boy Kur'ân Meâli* ismiyle telif edilmiştir.⁴⁵⁴ Bu çalışmada, söz konusu eserler arasında en kapsamlı olan ve tefsirî tercüme niteliği taşıyan ikinci baskı esas alındığından, değerlendirmeler bu baskı üzerinden yapılmıştır.

Müellif, önsözde Kur'ân'ın anlamına yoğunlaşmanın önemini vurguladıktan sonra, hemen her meâl müellifinin dile getirdiği üzere, hiçbir meâlin ilâhî kelâmın anlamını tam mânâsıyla yansıtamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Kur'ân'ın anlaşılması için tefsir okumanın kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Müellif, meâlini Kur'ân'ın parçacı bir yaklaşımdan ziyade bütüncül bir anlayışla okunmasını temin

⁴⁵² Merve İpçi, *Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Mehmet Okuyan'ın Meâl-Tefsiri* (Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 34; Mustafa Kara, "Prof. Dr. Mehmet Okuyan ve 'Geniş Açıklamalı Kur'ân Meâl-Tefsir' Adlı Eseri", *Kur'ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 1/174-176.

⁴⁵³ Kara, "Okuyan ve 'Geniş Açıklamalı Kur'ân Meâl-Tefsiri'", 1/180-186.

⁴⁵⁴ Kara, "Okuyan ve 'Geniş Açıklamalı Kur'ân Meâl-Tefsiri'", 1/189.

edecek bir formatta hazırladığını belirtmektedir. Eserde anlam ilişkisi bulunan âyetler, okuyucunun bunları birlikte değerlendirmesini sağlamak amacıyla dipnotlar aracılığıyla vurgulanmaktadır.⁴⁵⁵ Farklı biçimde mânâ vermenin mümkün olduğu âyetlerde meâlde dipnota başvurulduğu zikredilmektedir. Bir kelime veya cümle birbirine eşit sayılabilecek derecede yakın anlamlı ise ayraç yardımıyla ayırılmaktadır.⁴⁵⁶

Okuyan'ın, farklı tilâvetleri bulunan kelimelere anlam verme hususunda belirli bir kırâati esas almadığı; bunun yerine Kur'ân'ın genel çerçevesine en uygun anlamı sunan kırâati tercih ettiği ifade edilmektedir.⁴⁵⁷ Araştırmada incelenen kırâat farklılıkları bağlamında bakıldığında müellifin genel olarak İmam Âsım'ın okuyuşunu tercih ettiği görülmektedir. Yine çalışmada değerlendirilen ferşî kırâat farklılıklarının yaklaşık olarak dörtte birinde Okuyan'ın Kırâat-i aşerenin diğer imamlarının okuyuşlarını esas alarak mânâ verdiği gözlenmektedir. Bazı kırâat farklılıklarındaysa müellifin iki okuyuşu da dikkate alarak mânâ verdiği müşahede edilmektedir.

⁴⁵⁵ *Kur'ân Meâl-Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), V; İpçi, *Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Mehmet Okuyan'ın Meâl-Tefsiri*, 38-40.

⁴⁵⁶ Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, XII-XXIII; İpçi, *Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Mehmet Okuyan'ın Meâl-Tefsiri*, 42-48; Kara, "Okuyan ve 'Geniş Açıklamalı Kur'ân Meâl-Tefsiri'", 1/193-196.

⁴⁵⁷ İpçi, *Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Mehmet Okuyan'ın Meâl-Tefsiri*, 85.

4. KİRÂAT FARKLILIKLARININ MEŞRUTİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE MEÂLLERE ETKİSİ

Bu bölümde, Meşrutiyetin ilanından günümüze kadar kaleme alınmış olan Türkçe meâllerden çalışmada yer verilen eserler çerçevesinde kırâat farklılıklarının yansımaları ele alınmaktadır. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi'nde telif edilen ve bu çalışmada değerlendirilen kısmi tefsirlerden istifade edilmek suretiyle sınırlı düzeyde de olsa dönemin müelliflerinin kırâat tercihleri yansıtılmaya çalışılmaktadır. Ancak aynı dönemden Süleyman Tevfik'in meâli, Kur'ân'ın tamamını yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet dönemi'nden ise hayli zengin olan bir literatürden seçilen eserler, çalışmada tetkik edilmektedir. Araştırmada yer verilen eser ve onların müellifleri hakkında ikinci bölümde malumat verilmektedir. Meâllerde kırâatlerin izleri aranırken süreç, başlangıçtan günümüze dönemler halinde ele alınarak değerlendirilmektedir.

4.1. Ferşî Kırâat Farklılıklarının Kelime Yapısına Göre İncelenmesi

Kırâat farklılıklarına konu olan Kur'ân lafızları, yapısı itibarıyla kelime gruplarından birisine dâhil olmaktadır. Bu çalışmada ferşî kırâat farklılıklarının tahlili yapılırken kırâat imamı tarafından farklı vecihlerle okunan kelimeler, bu bağlamda sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Buna göre araştırma kapsamında incelenen ferşî farklılıklar, kelime türü olarak şahıs, eşya, bitki gibi şeylere ad olarak gelen sözcükler, isim başlığı adı altında ele alınmaktadır. Kırâat farklılığına konu olan lafzın eylem bildiren bir yapı arz ettiği durumdaysa fiil başlığı altında incelenmektedir. Nihâyet farklı okumalar bağlamında tetkik edilen kelimelerin isim ya da fiil cinsinden bir yapıya ait olmadığı durumlarda ise harf başlığı altında değerlendirilmektedir.

Kırâat farklılıkları ele alınırken Kur'ân tertibine göre yol alınmaktadır. Buna göre isimlerden başlanmak suretiyle Kur'ân'ın başından sonuna kadar farklı okumalara tabi olan isimler, sırasıyla tetkik edilmektedir. Ardından aynı yöntemle fiil olan ferşî farklılıkların tahlili yapılmaktadır. Son olarak harf kategorisine giren kelimeler, aynı metotla kırâat farklılığı bağlamında ele alınmaktadır. Ferşî kırâat farklılıklarının tetkiki yapılırken öncelikle farklı okumaya konu olan kelimeyle ilgili okuyuş vecihleri ve bunların nakledildiği kaynaklar ortaya konulmaktadır. Ardından farklı okumaya bağlı olarak ortaya çıkan mânâlar, klasik ve güncel tefsirler aracılığıyla tespit edilmektedir.

Son olarak ferşî farklılıkların farklı vecihlerle okunmaları neticesinde ortaya çıkan mânâların çalışmada esas alınan meâllerde tezahürü ortaya konulmaktadır.

4.1.1. İsmın Okunmasına Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Kırâat Farklılıkları

Bu başlık altında, kelime yapısı itibarıyla isim olan lafızların okunmasına bağlı olarak meydana gelen kırâat farklılıklarının detaylı incelemesi yapılmaktadır. İsimler, genel anlamda ilmî literatürde merkezi bir konuma sahip olduğu gibi, Kur'ân vahyinde de önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira Kur'ân'da olayın faili (özne) veya mefulü (nesne) olmak üzere birçok şahıs ismi yer almaktadır. Ayrıca ibadet mekânı olmaları, tarihî olaylarla ilişkilendirilmeleri veya farklı özellikler taşımaları sebebiyle Kur'ân'da birçok mekân adına yer verilmektedir. Aynı şekilde, önemlerine binaen Kur'ân'da birçok hayvan ve eşya isminin de geçtiği görülmektedir. Yine bağlamına göre günlerin, ayların, yılların, sayıların, yer ve gök cisimlerinin, görülen ve görülmeyen varlıkların, nebatatın ve daha birçok şeyin isimlerinin Kur'ân'da yer aldığı anlaşılmaktadır. Doğal olarak, Kur'ân'da bu denli geniş bir kullanım alanına sahip olan isimlerin telaffuzuna bağlı olarak ferşî kırâat farklılıkları da ortaya çıkmaktadır.

İsimlerle ilgili ferşî kırâat farklılıklarının genel olarak hareke değişimine bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte harf değişiminden kaynaklanan farklı okumaların da bulunduğu tespit edilmektedir. Diğer taraftan ismin müfred ya da cemi olarak okunmasıyla ilgili olarak farklı okumalar yapılabilmektedir. Kelimenin isim veya mastar olarak tilâvet edilmesi de isimlerle ilgili kırâat farklılıklarının sebepleri arasında yerini almaktadır. Buna göre kırâat imamı tarafından farklı vecihlerle okunan isimler, araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerin müelliflerinin tercihleri doğrultusunda tahlil edilmektedir. İncelemesi yapılan ismin öncelikle iki farklı kırâate göre anlamı tespit edilmekte ve ardından ortaya çıkan farklı manaların meâller üzerindeki tezahürü ortaya konulmaktadır. Bu anlamda yapılan tetkikler neticesinde 28 âyette toplam 32 isim tespit edilmekte ve ferşî kırâat farklılığı bağlamında ele alınmaktadır. Farklı kırâatlere konu olan kelimelerin ayrıntılı incelemesine geçmeden önce, söz konusu kelimelerin tamamını toplu biçimde gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen isimler

S. No	Sûre Adı	Sûre ve Âyet No	Ferşî Farklılığa Konu Olan Kelime	Alternatif Okuyuş Vechi
1	Fatiha Sûresi	1/4	مَالِك	مَلِك
2	Bakara Sûresi	2/208	السَّلَام	السَّلَام
3	Al-i İmrân Sûresi	3/140	فَرْخ	فُرُخ
4	Nisâ Sûresi	4/1	وَالْأَرْحَامَ	وَالْأَرْحَامَ
5	Mâide Sûresi	5/6	وَأَرْجُلِكُمْ	وَأَرْجُلِكُمْ
6	En'âm Sûresi	6/23	رَبَّنَا	رَبَّنَا
7	A'raf Sûresi	7/57	الرِّيَّاحِ	الرِّيَّاحِ
8	A'raf Sûresi	7/57	بُسْرًا	نُسْرًا, نُسْرًا
9	Enfâl Sûresi	8/72	الْوَلَايَةِ	الْوَلَايَةِ
10	Tevbe Sûresi	9/12	لَا أَيْمَانَ	لَا أَيْمَانَ
11	Hûd Sûresi	11/46	عَمَلٌ غَيْرٌ	عَمَلٌ غَيْرٌ
12	Nahl Sûresi	16/12	فِي ضَبَقٍ	فِي ضَبَقٍ
13	Kehf Sûresi	18/44	الْوَلَايَةِ	الْوَلَايَةِ
14	Meryem Sûresi	19/51	مُخْلِصًا	مُخْلِصًا
15	Hac Sûresi	22/34	مَنْسَكًا	مَنْسَكًا
16	Mü'minûn Sûresi	23/29	مَنْزِلًا	مَنْزِلًا
17	Furkân Sûresi	25/61	سِرَاجًا	سُرْجًا
18	Şuara Sûresi	26/13	خُلُقٍ	خُلُقٍ
19	Şuara Sûresi	26/14	فَارِهِينَ	فَرِهِينَ
20	Kasas Sûresi	28/48	سِحْرَانِ	سَاجِرَانِ
21	Ahzâb Sûresi	33/40	وَحَاتِمَ	وَحَاتِمَ
22	Fâtır Sûresi	35/33	وَلَوْلُوا	وَلَوْلُوا
23	Zâriyât Sûresi	51/46	وَقَوْمَ	وَقَوْمَ
24	Hadîd Sûresi	57/18	الْمُصَدِّقِينَ	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ
25	Hadîd Sûresi	57/18	وَالْمُصَدِّقَاتِ	وَالْمُصَدِّقَاتِ
26	Me'âric Sûresi	70/43	نُصَبِ	نُصَبِ
27	İnsân Sûresi	76/21	عَالِيَهُمْ	عَالِيَهُمْ
28	İnsân Sûresi	76/21	خُصِرٌ	خُصِرٌ
29	İnsân Sûresi	76/21	إِسْتَبْرَقٌ	إِسْتَبْرَقٌ
30	Mürselât Sûresi	77/33	جَمَالَتْ	جُمَالَتْ, جَمَالَاتْ
31	Tekvîr Sûresi	81/24	بِضْنِينَ	بِطْنِينَ
32	Müdaffifîn Sûresi	82/26	حَتَامَةٌ	خَاتَمَةٌ

4.1.1.1. مَالِك İsminin Kırâati

Farklı tilâvetleri bulunan مَالِك kelimesi âyette şöyle geçmektedir: “O, din günününün (hesap) mâlikidir.”⁴⁵⁸ Âyet-i kerîme, her şeyin hesabının görüleceği kıyamet gününde mutlak hâkimiyetin Allah Teâlâ'ya ait olacağına işaret etmektedir. O gün, herkesin dünya hayatında yaptığı iyilik veya kötülüklerin karşılığını bulacağı ve

⁴⁵⁸ Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, el-Fâtiha 1/4.

Allah'ın hükmüne boyun eğeceği vurgulanmaktadır.⁴⁵⁹ مَالِك kelimesi, âyette ismi fâil mertebesinde. جُمَالَات, جُمَالَات

Âyette geçen مَالِك kelimesi, kırâat imamlarınca farklı vecihlerle okunmaktadır. İmamlardan Bazıları م harfini med ile okurken bazıları da medsiz olarak tilâvet etmektedirler. Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir kelimeyi مَالِك biçiminde med ile tilâvet etmektedirler. İmamların çoğunluğu ise مَلِك şeklinde medsiz olarak okumaktadırlar.⁴⁶⁰

Mâlik ifadesi, “milk” mastarından türemiş ismi fâildir. Malın mülkiyetini elinde tutup onda istediği gibi tasarruf yetkisine sahip olmayı ifade eder. Melik ifadesi ise “mülk” mastarından türemiş olan sıfatı müşebbehedir. Melik, insanlar üzerinde her cihetten yetkili olma, yönetici, güç ve otorite sahibi olma anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın bütün varlık ve insanlar üzerinde mutlak hâkimiyet ve tasarruf sahibi olması bakımından iki kelime kuvvetçe müsavi bulunmaktadır.⁴⁶¹

Kur'an-ı Kerîm'de melik ifadesinin mâlik kelimesinden daha fazla geçtiği görülmektedir. Mâlik kelimesi, Fâtiha sûresinden başka sadece bir yerde bulunmaktadır.⁴⁶² Melik ifadesinin ise altı sûrede toplam on yerde geçtiği görülmektedir.⁴⁶³ Bu kelimelerin okunuşlarında ise ihtilaf bulunmamaktadır.

Okuyuş farklılıkları neticesinde مَالِك tilâvetine göre anlam; “Din günününün (âhiret) sahibidir.”⁴⁶⁴ şeklinde olmaktadır. مَلِك okuyuşuna göre ise âyete; “Din günününün (âhiret) hükümdarıdır.” biçiminde mânâ verilmektedir.⁴⁶⁵ İki farklı kırâatin olması, âlimler arasında anlam bakımından مَالِك ifadesinin mi yoksa مَلِك ifadesinin mi daha şümillü olduğu konusunda ihtilafa neden olmuştur. Her görüş sahibi, delillerini ortaya koymuşlardır. Bir kanaate göre “Melik” ifadesi, daha kapsayıcı anlam ifade etmektedir.⁴⁶⁶ Diğer görüşte olanlara göre ise مَالِك ifadesi, daha şümillüdür.⁴⁶⁷

⁴⁵⁹ Nasuriddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi Beyzâvi, *Envârü't-tenzil ve esrarü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli (Beyrût: Darü İhyai't-Türas, 1997), 1/28; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/69.

⁴⁶⁰ Dâni, *et-Teysîr*, 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/48; Ebû Ali Hasen b. Ali b. İbrâhîm b. Yezdâd Ahvâzî, *el-Vecîz fi şerhi kirâ'âti'l-kirââti's-semâniyye eimmete'l-emsâri'l-hamsete*, thk. Derid Hasan Ahmed (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmi, 2002), 124; Mûsâ Kâzım, *Safvetü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1916), 7; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/210; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 105.

⁴⁶¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: Daru Hecr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi' ve'l-İ'lân, 1422), 1/150; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/210-212.

⁴⁶² Âl-i İmrân 3/26.

⁴⁶³ Yûsuf 12/43, 50, 54, 72, 76; Kehf 18/79; Tâhâ 20/114; Mü'minûn 23/116; Haşr 59/23; Nas 114/2.

⁴⁶⁴ *İnsanlığa Son Çağrı*, çev. Hamdi Döndüren (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003), el-Fâtiha 1/4.

⁴⁶⁵ *Kur'an Mesajı: Medâl-Tefsir*, çev. Muhammed Esed vd. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), el-Fâtiha 1/4.

⁴⁶⁶ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Maher Edîb Habbûş (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/117-118; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/56; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 69-70.

Kırâat farklılığının mânâya tesiri, Birinci Meşrutiyet'ten itibaren eserlerde görülmektedir. Tilâvet farklılığı, meâllerde kırâat vecihlerinden herhangi birinin tercih edildiği durumda mânâ itibarıyla “*sahibi, maliki*”, “*hâkimi ya da meliki*” biçiminde yansımaktadır. Mânâ yukarıda geçen iki kırâat vechi esas alınarak verildiğindeyse meâllere “maliki ve hâkimi”, “maliki veya mutlak hâkimi” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.

Birinci Meşrutiyet Dönemi'nden Fâtiha sûresinin tefsiri/meâli anlamında ulaşabildiğimiz tek neşir, Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) *Risâle-i Rûhu's-Salât* adlı eseri olmuştur. Müellif, kırâat farklılığına konu olan مَالِك ifadesine her iki kırâat vechini dikkate alarak “...*Mâliki ve mutlak hâkimi*” biçiminde mânâ vermiştir.⁴⁶⁸

İkinci Meşrutiyet'e gelindiğinde eserlerin sûre tefsiri biçiminde ve genellikle geniş hacimli olduğu görülmektedir. Bu anlamda Mehmed Esad Erbilî'nin (1847-1931) çalışması, diğerlerine kıyasla çok daha kısa olmakla birlikte eserinde kırâat tercihi dair bir emare tespit edilememektedir.⁴⁶⁹ Mânâstırlı Davud Paşa ise iki kırâat vechini esas alarak tefsiri tercüme mahiyetinde izahat getirmiştir.⁴⁷⁰ Dönemin müelliflerinden Bereketzâde İsmâil Hakkı, Mûsâ Kâzım ve Süleyman Tevfik ise مَالِك kırâatini esas alarak mânâ vermişlerdir.⁴⁷¹

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye kadar neşredilen meâllerin tamamında farklı vecihlerle okunan kelimeye مَالِك kırâati esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Bu meâllerde mânâ: “...*din gününün maliki/sahibi...*” biçiminde ortaya konulduğu görülmektedir.⁴⁷²

1950 ile 1980 yılları arasında neşredilip bu çalışmada istifade edilen üç eserden birinde iki kırâat vechi dikkate alınmak suretiyle “...*sahibi ve mutasarrıfi...*” şeklinde mânâ verilmektedir.⁴⁷³ Aynı döneme ait iki meâlde ise مَالِك biçimindeki okuyuş tercih edilerek mânâ: “*Din gününün sahibidir.*” biçiminde ifade edilmiştir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁷ Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 1/116-118; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/56; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 1/204-205; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 69-70.

⁴⁶⁸ Mehmed Fevzi Efendi, *Risâle-i rûhu's-salât* (y.y: Muharrem Efendi Matbaası, 1893), 8.

⁴⁶⁹ Erbilî Mehmed Esad Efendi, *Fâtiha-i Şerif Tercümesi* (y.y: Mahmud Bey Matbaası, 1910), 6.

⁴⁷⁰ Mânâstırlı Davud Paşa, *Dîn-i İslâm Hediyesi* (İzmir: Köylü Matbaası, 1911), 9-10.

⁴⁷¹ İsmâil Hakkı Bereketzâde, *Tefsîr-i Şerif Envâr-ı Kur'ân* (İstanbul: Selanik Matbaası, 1918), 50; Kâzım, *Safvetü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8-9; Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷² *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, çev. Hüseyin Kazım Kadri (İstanbul: Matbaai 'Âmire, ts.) (Erişim 01 Ocak 2026), el-Fâtiha 1/4; Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 1/21; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, el-Fâtiha 1/4; *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.), el-Fâtiha 1/4; *Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerifi Tanrı Buyruğu*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Ahmet Halil Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş., 1955), el-Fâtiha 1/4; *Kur'ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi*, çev. Mehmet Akif Ersoy (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2016), el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷³ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, çev. Ali F. Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967), el-Fâtiha 1/4; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Fâtiha 1/4.

1980’li yıllarda neşredilip araştırmada yararlanılan eserlerden birinde مَالِكِ tilâveti tercih edilerek “*Ceza günününün mâlikidir.*” biçiminde mânâ verilmiştir.⁴⁷⁵ Döneme ait bir diğer meâlde ise مَالِكِ kırâati esas alınarak mânâ: “...*tek hükümdarı...*” şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁷⁶

2000’li yıllarda yayımlanmış olan meâllerden bazılarında مَالِكِ kırâati esas alınarak mânâ, “...*Din günününün Mâlikidir.*” yahut “*Hesap günününün sahibi.*” biçiminde ifade edilmiştir.⁴⁷⁷ Araştırmada döneme dair istifade edilen diğer eserlerde ise مَالِكِ kırâati tercih edilerek mânâ: “...*Hesap Günü’nün hâkimidir.*”, “...*yegâne hâkimidir.*” ya da “...*tek hahimidir.*” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.⁴⁷⁸

Netice itibarıyla مَالِكِ ifadesinin farklı tilâvetlerle okunması, anlam zenginliğine sebep olmaktadır. Her iki anlam birlikte düşünüldüğünde hesap günününün yegâne sahibinin ve tek hüküm vericisinin Allah olduğu mânâsı ortaya çıkmaktadır. O gün her şeyin Allah’ın gücü ve iradesi doğrultusunda meydana geleceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla hangi kırâat vechiyle okunursa okunsun Allah’ın kudretine işaret etmesi bakımından her iki tilâvet müsavi olmaktadır.

4.1.1.2. السَّلْمُ Kelimesinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında incelenen bir diğer lafız ise السَّلْمُ kelimesidir. Farklı vecihlerle okunan ifade, Bakara sûresinde şöyle geçmektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً... “*Ey iman edenler! Hep birden sulha (barışa) girin...*”⁴⁷⁹ Âyet-i celilede iman edenler, şeytanın tuzaklarına karşı uyarılarak istikamet üzere olmaya davet edilmektedir. Allah’a tam bir teslimiyetle kulluk edilmesi ve böylece selâmette olunması öğütlenmektedir.⁴⁸⁰

Kırâat farklılığı السَّلْمُ kelimesinin tilâveti hususunda meydana gelmektedir. Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Ca‘fer, bu kelimeyi س harfini fetha üzere okumak suretiyle السَّلْمُ biçiminde kırâat etmektedirler. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde verildiği üzere س harfini kesra ile okumak suretiyle

⁴⁷⁵ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷⁶ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷⁷ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Fâtiha 1/4; Altuntaş- Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Fâtiha 1/4; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷⁸ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Fâtiha 1/4; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Fâtiha 1/4; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Fâtiha 1/4; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Fâtiha 1/4.

⁴⁷⁹ *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1981), el-Bakara 2/208.

⁴⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/252-253; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/807-808.

السِّلْمِ biçiminde tilâvet etmektedirler. İmam Âsım, bu kelimeyi Kur'ân'ın tamamında السِّلْمِ şeklinde okumaktadır.⁴⁸¹

Anlam itibarıyla fiilin kesralı vechine 'السِّلْمِ' tam bir teslimiyet, İslâm dinî üzere devamlılık gösterme ve İslâm'ı tamamen benimseme mânâları verilmektedir. İbarenin السِّلْمِ biçimindeki fethalı okunması durumundaysa mânâ, barışı temin etme ve harbi terk etme şeklinde verilmektedir. Bu durumda السِّلْمِ kırâatine göre mânâ: "...Hep birlikte barışa girin, sulh içinde yaşayın." şeklinde olmaktadır. السِّلْمِ okuyuşuna göre de anlam: "...Hep birlikte İslâm'a girin, Allah'a teslimiyet gösterin" biçiminde anlaşılmaktadır.⁴⁸²

Kelime, kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından tercih edilen السِّلْمِ şeklindeki okuyuşa göre anlamlandırıldığında, hitabın muhatabının kim olduğu hususunda ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Âlimlerden bazılarına göre muhatap, mü'minler olmaktadır. Bazı âlimlere göre münafıklara, bazılarına göre de Ehl-i kitab hitap edilmektedir. Hitabın Ehl-i kitab için olduğu kabul edildiğinde ise onlardan hangi zümreye yapıldığına dair iki görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre âyette Resûlullah'a iman edip bazı konularda eski dinleri üzere hareket edenler uyarılmaktadır. Diğer kanaate göre de hitap, Ehl-i kitaptan olup iman etmeyen kimseleri kapsamaktadır.⁴⁸³

السِّلْمِ kelimesinin kırâati konusunda imamların farklı vecihleri tercih etmesi, anlam zenginliğine vesile olmaktadır. Böylece inananlara, İslâm'ı bütün olarak benimseyip onda sebat göstermeleri ve harbi terk ederek barış ve esenlik içinde yaşamaları telkin edilmektedir.⁴⁸⁴ Zira İslâm dinî, insanların dünya ve âhiret mutluluklarını, huzur ve barış içerisinde yaşamalarını telkin ve temin etmeyi amaçlamaktadır. Kur'ân'ın genel fikriyatı da bu yöndedir.

Âyette geçen ferşî farklılığın farklı vecihlerle okunmasının neticesinde "İslâm'a girin" ya da "Barışa girin" biçiminde iki ayrı anlam elde edilmektedir. Araştırmada incelenen meâllerde de ilk dönemlerden itibaren farklı kırâat vecihlerinden kaynaklanan iki anlamın mânâyâ yansıtıldığı görülmektedir. Bu anlamda söz konusu ferşî kırâat konusunda Meşrutiyet Dönemi'yle ilgili istifade edilen tek eser, Süleyman Tefvik'in meâli olmuştur. Müellif, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti olan السِّلْمِ okuyuşunu esas alarak mânâyı: "...Cümleliz silm'e giriniz..." biçiminde ifade etmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Dâni, *et-Tefsîr*, 293; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 138; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/808.

⁴⁸² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 3/595-597; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/252-253; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azim*, 1/565-566; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/292; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 121.

⁴⁸³ İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/282-283; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 5/352.

⁴⁸⁴ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 121.

⁴⁸⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/208.

Farklı okumalara konu olan *السَّلْم* lafzına cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilip araştırmada değerlendirilen eserlerde ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâ verildiği görülmektedir. Bu meâllerin ekseriyetinde Allah'a itaat ve O'na tam teslimiyet vurgulanmaktadır. Hüseyin Kâzım Kadri ise "...*dini İslâm'a giriniz...*" şeklinde mânâ vererek direkt Müslüman olmayı öne çıkarmaktadır.⁴⁸⁶ Dönemin müelliflerinden İzmirli ise *السَّلْم* kırâatini benimseyerek "...*müsalemete girin...*" şeklinde bir mânâ vermektedir. Ancak diğer kırâat vechine göre de mânâyâ dipnotta yer vermektedir.⁴⁸⁷

1950'li yıllara gelindiğinde dönemin müelliflerinden Çantay'ın, Nâfi', İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Ca'fer'in kırâatini esas alarak "...*sulh-u selâma girin...*" biçiminde mânâ verdiği görülmektedir. Yavuz, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâyı "...*sebat üzere İslâm'a girin...*" biçiminde ifade etmektedir. 1970'li yılların müelliflerinden Ateş ise iki kırâat vechine göre anlamı "...*İslâm'a (veya barışa) girin...*" biçiminde ortaya koymaktadır.⁴⁸⁸

1980'li yıllarda neşredilen ve bu çalışmada tetkik edilen iki meâlde de Nâfi', İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Ca'fer'in kırâati olan *السَّلْم* okuyuşuna göre mânâ verildiği görülmektedir. Bu meâllerde müelliflerin barış ve selâmeti vurguladıkları tespit edilmektedir.⁴⁸⁹

Toplam yedi meâlin incelemeye alındığı 2000'li yılların müelliflerinden beşi, bu ferşî farklılığı anlamlandırmada kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini tercih etmiştir. Bunlardan ikisinde İslâm'a girme ön plana çıkarılırken özellikle Abdülkadir Şener ve heyetinin meâlinde "*Ey (Mûsâ'ya ve 'İsâ'ya) inananlar! Gelin hepiniz toptan İslâm'a girin...*" biçiminde mânâ verilerek hitap direkt Ehl-i kitaba yöneltilmiştir.⁴⁹⁰ İki meâlde ise İslâm'ın tam olarak benimsenmesi vurgulanmıştır.⁴⁹¹ Bir meâlde de İslâm'ın barış ve huzur kaynağı olmasına atıf yapılmıştır.⁴⁹² Dönemin teliflerinden birinde net bir ifade olmamakla birlikte verilen mânâdan her iki kırâat vechinin esas alındığı fikri oluşmuştur. Zira bu meâlde "...*barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin...*" şeklinde bir mânâ

⁴⁸⁶ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/208; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 1/356; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/208; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Bakara 2/208; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-Bakara 2/208.

⁴⁸⁷ İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Bakara 2/208.

⁴⁸⁸ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-Bakara 2/208; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/208; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/208.

⁴⁸⁹ Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/208; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/208.

⁴⁹⁰ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/208; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/208.

⁴⁹¹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/208; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/208.

⁴⁹² Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/208.

verilmiştir.⁴⁹³ Aynı döneme ait bir başka meâlde ise Nâfi‘, İbn Kesîr, Kisâi ve Ebû Ca‘fer’in kırâati esas alınarak mânâ verilmiştir.⁴⁹⁴

Bu kırâat farklılığının ilk dönemlerden itibaren Türkçe meâllerde karşılık bulduğu görülmüştür. Hatta bu ferşî farklılık, âyete mânâ verilmesi hususunda bir anlam zenginliği bile katmıştır. Zira kırâat imamlarının çoğunluğunun benimsediği kırâate göre mânâ verenler arasında bile nüanslar olmuştur. Kimisi hitabın Müslümanlara olduğunu düşünerek onların İslâm’a daha sıkı ve içten bağlanmaları gerektiği sonucuna varırken bazı müellifler de Müslüman olmayanların İslâm’a davet edilmesi biçiminde anlamışlardır. Aslında her iki kırâat vechine göre de bir anlam zenginliği oluşmuştur. Zira “barışa girin” sözü insanlar arasında savaşı ve geçimsizliği terk anlamında alınırken aynı zamanda İslâm’a girme mânâsında da anlaşılmıştır.

4.1.1.3. فَرَحُ Kelimesinin Kırâati

Ferşî farklılıklardan olan bir başka isim olan فَرَحُ ifadesi, âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir: إِنَّ يَمَسُّنَكُم فَرَحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ فَرَحٌ مِّثْلُهُ...“ Eğer siz (Uhut’ta) bir yara almışsanız aynı yarayı düşmanlarınız olan o topluluk da (Bedir’de) almıştır...”⁴⁹⁵ Allah Teâlâ, âyet-i kerîmede Bedir savaşını kazanmalarının ardından Uhud savaşını kaybeden Müslümanlara hem teselli hem de öğüt vermektedir. Âyet, Müslümanların Uhud’da kaybettikleri gibi müşriklerin de Bedir’de kaybettiklerini hatırlatmaktadır. Yine bu âyet, müşriklerin Bedir yenilgisinden ders çıkarıp Uhud’da kazandıkları gibi mü’minlerin de gelecek adına Uhud yenilgisinden ders çıkarabileceklerine işaret etmektedir. Nihâyet âyette müşriklere karşı Allah’ın yardımını ümit etmek gibi bir üstünlüklerinden bahsedilerek inananlar, motive edilmektedir.⁴⁹⁶

Âyet-i celîlede bulunan فَرَحُ kelimesi, kırâat imamları arasında iki farklı vechle tilâvet olunmuştur. Kırâat-i aşereden Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Aşir, ق harfine damme hareke vermek suretiyle kelimeyi, فَرَحُ biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi فَرَحُ biçiminde kırâat etmişlerdir.⁴⁹⁷

⁴⁹³ Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Bakara 2/208.

⁴⁹⁴ Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsîr*, Bakara 2/208.

⁴⁹⁵ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, Âl-i İmrân 3/140.

⁴⁹⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Tefsîrû’l-Matürîdî te’vilâtü’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 2/491-495; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsîri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/423.

⁴⁹⁷ Ahmet b. el-Hüseyin b. Mihran en-Nisâbü’rî İbni Mihran, *el-Mebsut fi’l-kirâati’l-aşer*, thk. Sebi’Hamza Hakimi (Şam: Mecma‘u’l-Lugati’l-Arabiyye, 1981), 169; Dâni, *et-Teysîr*, 316; Ebû Zür’a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele İbn Zencele, *Hüccetü’l-kirâat*, thk. Said el-Efğânî (yy.: Darü’r-Risale, ts.), 174; Râzî, *Tefsîrû’l-kebîr*, 9/371; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/242.

Farklı okumalara konu olan bu kelime, fethayla فَرْح biçiminde okunduğunda isim, فَرْح şeklinde dammeyle tilâvet olunduğunda ise mastar olmaktadır.⁴⁹⁸ Her iki tilâvetin aynı anlama geldiği ifade edilmektedir. Ancak فَرْح biçimindeki kırâatin yara, فَرْح şeklindeki okuyuşun ise yara ile iltisaklı elem mânâsına geldiği de ifade edilmektedir.⁴⁹⁹ Bu durumda فَرْح biçimindeki kırâate göre mânâ, yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi olmaktadır. فَرْح şeklindeki tilâvete göre ise “Eğer size bir acı, sızı dokunduysa (*Bedir’de* de) o kavme benzer bir acı dokunmuştur...” biçiminde verilmektedir.⁵⁰⁰

Âyette bulunan ferşî farklılığın kırâat imamları tarafından ayrı vecihlerle okunmalarına bağlı olarak iki anlam ortaya çıkmaktadır. Bu kırâat farklılığında فَرْح kelimesi, bir kırâat vechine göre “yara”, diğer okuyuş vechine göre ise “acı ve elem” anlamında telaffuz edilmektedir. Söz konusu iki anlamın mânâ itibarıyla Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren Türkçe meâllere yansıtıldığı görülmektedir. Dönemin müelliflerinden Süleyman Tevfik, bu ferşî farklılığın manaya dökülmesinde her iki kırâat vechini esas alarak meâli: “...cerh ve elem...” biçiminde ortaya koymaktadır.⁵⁰¹

Araştırmada tetkik edilen ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilmiş olan bazı eserlerde her iki kırâat vechinin esas alınarak mânâ verildiği gözlenmiştir. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu meâllerde mânâ: “Bugün size bir yara ve acı dokunduysa... Onlara da dokunmuştu.” biçiminde verilmiştir.⁵⁰² İlk dönemlere ait iki meâlde ise kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine göre mânâ: “Bugün size bir yara isabet ettiyse... onlara da bir yara...” şeklinde zikredilmiştir.⁵⁰³ Döneme ait bir diğer meâldeyse فَرْح okuyuşu esas alınarak “...canınız yandıysa müşrik cemaatinde *Bedir’de* canları yandı...” şeklinde mânâ verilmiştir.⁵⁰⁴ Böylelikle cumhuriyetin ilanından 1950’ye kadar yayımlanan meâllerde genel olarak ferşî farklılıklara karşı ortaya konulan üç yaklaşımda ortaya konulduğu gözlenmiştir.

1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar neşredilen ve bu çalışmada istifade edilen teliflerden üçünde de kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati tercih edilerek mânâ verilmiştir. İfadelerde bazı farklılıklar olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “Eğer size bir

⁴⁹⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-kebir*, 9/372.

⁴⁹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yusuf Necati vd. (Mısır: Darü'l-Misriyye, ts.), 1/234; Begavî, *Me’âlimü't-tenzil*, 1/149; Muhammed Alî Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 1997), 1/210.

⁵⁰⁰ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 6/79-80; Râzî, *Tefsîrû'l-kebir*, 9/372; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/318-319; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 142-143.

⁵⁰¹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰² Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Âl-i İmrân 3/140; Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 2/730; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Âl-i İmrân 3/140; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰⁴ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, Âl-i İmrân 3/140.

yara dokunduysa, o topluluğa (müşrikler) da benzeri bir yara dokunmuştu...” biçiminde ifade edilmiştir.⁵⁰⁵

1980’li yıllara ait olup çalışmada yararlanılan iki meâlde farklı iki veche göre mânâ verildiği görülmüştür. Bu meâllerden birinde Ebû Bekir Şu’be, Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Aşir’in okuyuşu esas alınmak suretiyle mânâ verilmiştir.⁵⁰⁶ Aynı döneme ait bir diğer eserdeyse ferşî farklılığa mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti tercih edilmiştir.⁵⁰⁷

2000’li yıllara gelindiğinde döneme dair araştırma kapsamında incelenen meâllerden üçünde farklı okumaya konu olan فَرَح kelimesine kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti tercih edilmek suretiyle “yara” mânâsı verildiği görülmüştür.⁵⁰⁸ Dönemin iki müellifi, alternatif kırâat vechini esas alarak farklı okunan kelimeye “acı” biçiminde mânâ vermiştir.⁵⁰⁹ Yine aynı döneme ait iki meâlde, ferşî farklılıktan kaynaklanan mânânın kırâat tercihinin yansıtacak şekilde aktarılmadığı görülmüştür. Farklı okunan فَرَح kelimesine diğer meâllerde “yara” veya “acı” mânâsı verilirken bu eserlerin birinde “zarar”⁵¹⁰, diğerinde “felaket ve hezimet” anlamı verilmiştir.⁵¹¹

Meşrutiyetten günümüze neşirlere bakıldığında âyette geçen ferşî kelimeye mânâ verme hususunda meâllerde üç farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Meâllerden bazıları, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine, bazılarının alternatif okuyuşa, kimilerinin ise her iki okuyuş vechine göre mânâ verdikleri anlaşılmaktadır. Süreç içerisinde farklı okuyuş biçimleri olan فَرَح ifadesine mânâ verme hususunda dilde meydana gelen değişim de dikkat çekmektedir. İlk dönemlerde فَرَح ifadesine karşılık olarak cerh ve elem ifadeleri kullanılırken günümüzde yara, elem veya acı kelimeleri tercih edilmektedir. Kırâat farklılığı neticesinde kelimeye yara ya da elem mânâsının verilmesi, âyetin Müslümanlar’a vermeyi hedeflediği mesaj bakımından müsavi olmaktadır. Zira Allah Teâlâ, bu âyetle Müslümanlar’ın içinde buldukları ızdıraplı durumdan ders çıkarmalarını ve geleceğe umutla bakmalarını arzu etmektedir. Bu durumda söz konusu kırâat farklılığının anlama genişlik ve zenginlik kazandırdığı ifade edilebilmektedir.

⁵⁰⁵ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Âl-i İmrân 3/140; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Âl-i İmrân 3/140; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰⁶ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰⁷ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰⁸ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/140; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/140; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵⁰⁹ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Âl-i İmrân 3/140; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵¹⁰ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Âl-i İmrân 3/140.

⁵¹¹ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Âl-i İmrân 3/140.

4.1.1.4. الْأَرْحَامُ Kelimesinin Kırâati

Ferşî farklılık bağlamında tetkik edilen bir başka isim olan الْأَرْحَامُ ifadesi, âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir: ...وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ... “...Adını vererek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...”⁵¹² Âyette insanoğlunun tek nefisten (Hz. Âdem) yaratıldığı, ondan da eşinin (Hz. Havvâ) var edildiği ifade buyurulmaktadır. Böylece bütün insanların aynı özden aynı soydan geldiğine işaret edilerek birlik olmak ve insani değerleri öne çıkarmak için bağlayıcı bir gerekçe sunulmaktadır. Bunun ardından Allah Teâlâ, insana kendisine karşı kulluk sorumluluğunu hatırlatmakta ve onu en fazla ünsiyet kurduğu akrabalarının haklarını gözetmesi hususunda uyarılmaktadır.⁵¹³

Âyet-i celîlede kırâat farklılığı, وَالْأَرْحَامُ kelimesinin tilâveti üzerinde gerçekleşmektedir. Kırâat-i aşereden İmam Hamza, kelimeyi م harfine kesra hareke vermek suretiyle وَالْأَرْحَامُ biçiminde tilâvet etmektedir. Diğer kırâat imamlarının tamamı ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yazıldığı gibi وَالْأَرْحَامُ biçiminde okumaktadırlar.⁵¹⁴

Kırâat imamlarından çoğunluğun kırâati olan وَالْأَرْحَامُ okuyuşuna göre mânâ: “Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının.” biçiminde verilmektedir.⁵¹⁵ İmam Hamza’nın tilâvetine ‘وَالْأَرْحَامُ’ göre ise anlam: “...Allah’tan korkun ki siz O’na ve rahimlere and vererek yekdiğerinizden dilekleşirsiniz...” şeklinde anlaşılmaktadır.⁵¹⁶ Arapların adet gereği birbirlerinden istekte bulunacakları zaman taleplerini akrabalık hukukunu vesile kılarak dile getirdiği ifade edilmektedir. Söz konusu taleplerini “Allah ve rahim hakkı için istirham ederim” mânâsında بِاللَّهِ وَالرَّحِمِ biçiminde ifade ettikleri zikredilmektedir.⁵¹⁷

Âyette geçen وَالْأَرْحَامُ ifadesi, tetkik edildiğinde bu kırâatin manaya dökülmesinde akrabalık bağıyla iltisaklı olarak iki farklı anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen وَالْأَرْحَامُ kelimesi, mânâ itibarıyla “*akrabalık bağlarını kesmekten sakının*” ve “*rahimlere and vererek*” biçiminde iki farklı mânâ ile ifade edilmektedir. Meâllerde de tercih edilen okuyuş vechine bağlı olarak bu iki

⁵¹² Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, en-Nisâ 4/1.

⁵¹³ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/447; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 2/206; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 2/550-552.

⁵¹⁴ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *İ’râbü'l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 2000), 197; Dâni, *et-Teysîr*, 323; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 157; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 247; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/261; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 150.

⁵¹⁵ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-me’âni fî tefsiri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1994), 2/394; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzîl*, 2/58; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/447; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/236.

⁵¹⁶ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/447; Âlûsî, *Rûhu’l-me’âni*, 2/394; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 4/218.

⁵¹⁷ Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 9/475; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/262.

anlamdan birine yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi'nden çalışmada istifade edilen tek neşirin sahibi olan Süleyman Tevfik, âyette geçen ferşî farklılığı anlamlandırmada iki kırâat vechini esas almaktadır. Müellif, bu durumu mânâyâ "...birbirinizden bir şey istedikde onun ismiyle (Allâh için diyerek) isteyiniz. Ve erhâmı (akrabâlığı) da o talebde vesîle kılınız. Yâhud erhâmı da ittikâ idiniz..."⁵¹⁸ biçiminde ifadeye dökmektedir.

Cumhuriyetin ilk devirlerine bakıldığında bu araştırmada tetkik edilen meâller bağlamında bazı müelliflerin bu ferşî farklılığa mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun benimsediği kırâati 'وَالْأَرْحَامُ' tercih ettikleri görülmektedir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu teliflerde meâl şöyle verilmektedir: "... Allah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..." İzmirli, mânâyı aynı kırâat vechine göre ortaya koyduktan sonra diğer kırâate göre de dipnotta vermektedir.⁵¹⁹ Bir müellif ise Hamza'nın tilâvetini esas alarak mânâyı "...siz onun ve o rahimlerin hurmetine birbirinizden dilek dilersiniz..." biçiminde ifade etmektedir.⁵²⁰ Dönemin müelliflerinden Ersoy da iki kırâat vechini tercih ederek "...Allah'a karşı gelmekten sakının ki onunla and veriyorsunuz. Karabet rabitalarını kesmekten de korkun ki onunla da and veriyorsunuz..." şeklinde zikretmektedir.⁵²¹

Demokrasiye geçiş dönemi olan 1950'den 1980'li yıllara kadar telif edilen ve çalışmada değerlendirilen üç meâlde de kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu 'وَالْأَرْحَامُ' tercih edilmiştir. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde mânâ "...Adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..." biçiminde verilmiştir.⁵²²

1980'li yılların neşirlerinden çalışmada incelenen iki meâl de ferşî farklılığı 'وَالْأَرْحَامُ' okuyuşunu esas alarak mânâ vermektedirler. Bu eserlerin müellifleri, mânâyı ortaya koyarken Allah'tan sakınmayı ve akrabalık bağlarını muhafaza etmeyi vurgulamaktadırlar.⁵²³

2000'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede kaleme alınan ve çalışmada incelenen bütün meâllerde kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine göre 'وَالْأَرْحَامُ' mânâ verildiği görülmektedir. Ferşî farklılığın anlamlandırılmasında bu meâller de

⁵¹⁸ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm.*, en-Nisâ 4/1.

⁵¹⁹ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, en-Nisâ 4/1; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 2/826; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, en-Nisâ 4/1; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Nisâ 4/1.

⁵²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, en-Nisâ 4/1.

⁵²¹ Ersoy, *Kur'ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*, en-Nisâ 4/1.

⁵²² Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nisâ 4/1; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nisâ 4/1; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nisâ 4/1.

⁵²³ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, en-Nisâ 4/1; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nisâ 4/1.

Allah'a karşı gelmekten sakınılmasının ve akraba ile bağların koparılmasının üzerinde durulmaktadır.⁵²⁴ Ancak İslamoğlu, aynı kırâat vechini benimsemekle birlikte erhâm kavramını akraba ile sınırlı tutmayıp tüm insanlığa karşı sorumluluk bağlamında değerlendirmektedir.⁵²⁵

Âyet-i kerîmede geçen kırâat farklılığı, istifade edilen eserler bağlamında değerlendirildiğinde anlam itibarıyla meâllere yansıtıldığı görülmektedir. Ancak genel olarak müelliflerin Kırâat-i aşerenin çoğunluğunun okuyuşunu tercih ettiği tespit edilmektedir. Buna göre meâllerin çoğunda 'Allah'a itaat ve akrabalık ilişkilerini gözetme' ortak vurgu olarak dikkat çekmektedir. Alternatif okuyuşu esas alan bazı meâllerde ise insanların birbirlerinden bir şey talep ettiklerinde, 'akrabalık bağı hürmetine istedikleri' anlamına işaret edilmektedir. Okuyuş vecihleriyle ortaya çıkan iki anlam da kan bağına işaret etmiş olsa da akraba ilişkilerinin sıhhatine vurgu yapması bakımından وَالْأَرْحَامِ kırâatinin ortaya koyduğu mânânın daha belirgin olduğu söylenebilir.

4.1.1.5. وَأَرْجُلُكُمْ Kelimesinin Tilâveti

Tilâvetinde farklılık isimlerden biri olan وَأَرْجُلُكُمْ ifadesi, Mâide sûresinde şöyle geçmektedir: ...فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ... “...yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başınıza mesh edin, ayaklarınızı da topuklarınıza kadar yıkayın...”⁵²⁶ Âyette namaz kılabilmek için gerekli şartlardan birisi olan hadesten taharete işaret edilmektedir. Buna göre namaz kılabilmek için abdest alınması, icap ettiğinde ise gusül abdesti alınması gerektiği ifade edilmektedir. Âyet, abdest ve gusül için su bulunamadığında teyemmüm kolaylığı sağladığı için teyemmüm âyeti olarak da bilinmektedir.⁵²⁷

Bu âyetteki kırâat farklılığı, وَأَرْجُلُكُمْ kelimesinin tilâveti ile ilgili olarak vuku bulmaktadır. Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Âmir, Hafs, Kisâi ve Ya‘kûb, ُ harfine fetha hareke vererek kelimeyi وَأَرْجُلُكُمْ biçiminde okumaktadırlar. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise ُ harfine kesra hareke vererek kelimeyi, وَأَرْجُلُكُمْ biçiminde

⁵²⁴ Altuntaş – Şahin, Kur’ân-ı Kerîm Meâli, en-Nisâ 4/1; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nisâ 4/1; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nisâ 4/1; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/1; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/1; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Nisâ 4/1.

⁵²⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, en-Nisâ 4/1.

⁵²⁶ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Mâide 5/6.

⁵²⁷ Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzil*, 3/11; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/20.

okumaktadırlar.⁵²⁸ Kelimeyi fethayla tilâvet edenler, onu *وَجُوهَكُمْ* lafzına, kesrayla okuyanlarsa *رُؤْسِكُمْ* kelimesine atfetmektedirler.⁵²⁹

Kelime, *وَأَرْجُلِكُمْ* şeklindeki kırâate göre tilâvet olunduğunda mânâ: “...ayaklarınızı da topuklarınıza kadar yıkayın...” biçiminde olmaktadır. İkinci okuyuş vechine göre ‘*وَأَرْجُلِكُمْ*’ ise âyetin mânâsı “...ayaklarınızı da topuklarınıza kadar meshedin...”⁵³⁰ biçiminde anlaşılmaktadır.

Bu âyetteki kırâat farklılığı, doğal olarak fihhi ayrışmaya sebep olmaktadır. Kelime, *وَأَرْجُلِكُمْ* biçiminde okunduğunda *وَأَمْسَحُوا* fiiline atfedilmiş olmaktadır. Dolayısıyla abdest alınırken ayakların mesh edilmesi hükmüne varılmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuduğu şekilde ise *وَأَرْجُلِكُمْ* kelimesi, *فَاغْسِلُوا* fiiline atfedildiği için ayakların yıkanması biçiminde hüküm verilmektedir.⁵³¹ Mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine birinci bölümde yer verildiği için burada tekrar değinilmeyecektir.⁵³²

Âyette geçen ferşî kırâatin ‘*وَأَرْجُلِكُمْ*’ farklı vecihlerle okunması, yukarıda da geçtiği üzere fihhi hükümleri de etkileyecek derecede mânâyâ tesir ettiği görülmektedir. Buna göre kelimenin farklı kırâat vecihleriyle tilâvet edilmesinin neticesinde “ayakların yıkanması” ya da “mesh edilmesi” biçiminde iki ayrı mânâ ortaya çıkmaktadır. Araştırmanın kapsamı çerçevesinde tetkik edilen meâllerde de bu iki anlam doğrultusunda mânâ verildiği müşahede edilmektedir. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tefvik, kelimeye mânâ vermede *وَأَرْجُلِكُمْ* kırâatini tercih ederek mânâyı: “...ayaklarınızı topuklara kadar (topuklar dâhildir) yuyunuz...” biçiminde vermektedir.⁵³³

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’li yıllara kadar neşredilmiş olan teliflerden tamamı, kelimeye *وَأَرْجُلِكُمْ* kırâatini esas alarak meâl vermektedirler. Aralarında farklı ifadeler bulunmakla beraber bu meâllerde mânâ şöyle olmaktadır: “...her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın...” Dönemin müelliflerinden İzmirli, diğer kırâate göre de mânâyı dipnotta: “...Yahut sığayın veya hafifçe yıkayın...” şeklinde ifade etmektedir.⁵³⁴

⁵²⁸ Dâni, *et-Teysîr*, 333; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 165; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/254; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/547; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 163.

⁵²⁹ İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 221-223; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/547.

⁵³⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/189-195; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 6/130.

⁵³¹ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâs, 2002), 1/455; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/610-611; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/547.

⁵³² Bk. “Kırâat İlmî İle Fıkıh İminin Münasebeti” başlığı.

⁵³³ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁴ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Mâide 5/6; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 3/1156; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Mâide 5/6; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*,

1950’li yıllardan 1980’lere kadar geçen süreçte neşredilen istifade edilen meâllerden ikisinde وَأَرْجُلُكُمْ vechine göre mânâ: “...yıkayınız...” biçiminde verilmektedir.⁵³⁵ Dönemin bir başka müellifi olan Ateş, ise وَأَرْجُلُكُمْ kırâatini esas alarak mânâyı: “...meshedin: başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı...” şeklinde vermektedir.⁵³⁶

Bu çalışmada 1980’li yıllara dair yer alan iki meâlde de kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği وَأَرْجُلُكُمْ kırâatini esas alarak mânâ verilmiştir. Dolayısıyla bu eserlerde mânâ, ayakların yıkanması şeklinde anlaşılmıştır.⁵³⁷

2000’li yılların neşirlerinden bazılarında وَأَرْجُلُكُمْ kırâati esas alınarak mânânın “...ayaklarınızı yıkayın...” biçiminde verildiği görülmektedir.⁵³⁸ Dönemin teliflerinden birindeyse وَأَرْجُلُكُمْ kırâati benimsenerek mânâ: “...ayaklarınızı [mesh] edin!...” şeklinde zikredilmektedir.⁵³⁹ Son dönem meâllerinden bazılarında ise iki kırâat vechi esas alınarak mânâ: “...yıkayın veya meshedin...” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁵⁴⁰

Kırâat farklılığının dönemlere göre yansımaları dikkate alındığında farklı okuyuşların benimsenmesi bakımından son dönemlerde daha renkli bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir. Zira bu dönemde neşredilen eserlerde âyette geçen ferşî farklılığa mânâ verilmesi hususunda üç farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu iki durumla açıklanabilir. Birincisi, Anadolu’da Âsım kırâatinin hâkim olması sebebiyle önceki dönemlerde tercihin o yönde kullanılması; ikincisi ise son dönemlerde kırâatlerin mânâyı yansıtılması noktasında özel bir hassasiyetin oluşmasıdır.

4.1.1.6. رَبَّنَا Kelimesinin Okunuşu

Ferşî farklılıklar bağlamında ele alınan isimlerden birisi de رَبَّنَا kelimesi olmaktadır. Farklı kırâatlere konu olan kelime, âyette şöyle geçmektedir: ... وَاللّٰهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ “...Rabbimiz olan Allah’a yemin olsun ki biz ortak koşanlar değildik.’ demekten başka bir şey olmadı.”⁵⁴¹ Siyak sibak bağlamında düşünüldüğünde bu âyette mahşer gününde müşriklerin içinde bulunacakları çıkmazın tasvir edildiği anlaşılmaktadır. O

el-Mâide 5/6; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Mâide 5/6; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁵ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Mâide 5/6; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁷ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Mâide 5/6; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁸ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/6; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/6; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/6.

⁵³⁹ Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Mâide 5/6.

⁵⁴⁰ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Mâide 5/6; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mâide 5/6; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mâide 5/6.

⁵⁴¹ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-En’âm 6/23.

gün müşriklere, Allah'a ortak koştuklarının nerede olduğu sorulunca çaresiz bir şekilde dünya hayatında iken şirk koşanlardan olmadıklarını söylemeye başlayacakları ifade edilmektedir.⁵⁴²

Kırâat âlimlerinden Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir, ﺏ harfine fetha hareke vererek kelimeyi, رَبَّنَا biçiminde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşerenin çoğunluğu ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere ﺏ harfine kesra hareke vererek رَبَّنَا biçiminde okumaktadırlar.⁵⁴³

Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'in tilâvetine göre mânâ: "...*Ey Rabbimiz, vallahi biz ortak koşanlardan olmadık!*" biçiminde anlaşılmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine göre ise anlam, yukarıda âyet meâlinde verildiği gibi (*Rabbimiz olan Allah'a yemin olsun...*) olmaktadır.⁵⁴⁴ Bu durumda birbirine çok yakın iki mânâ ortaya çıkmaktadır. Ancak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre 'رَبَّنَا' mânâ verildiğinde Allah'ın huzurunda olmayan birisinin –gıyabında yemin edermiş-nidasıymış gibi bir mânâ ortaya çıkmaktadır. Alternatif kırâate göre 'رَبَّنَا' okunduğunda ise mânâ, yemin eden ve yaptığı çirkinliği yalanla örtmeye çalışan kimsenin direkt Allah'ın huzurunda bulunduğu izlenimini vermektedir.

رَبَّنَا kelimesinin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde birbirine yakın iki mânâ elde edilmektedir. Bu durumun mânâyâ tezahürü ise "...*Vallahi ya rabbi!..*" veya "...*Rabbimiz olan Allah'a yemin olsun ki...*" biçiminde olmaktadır. Araştırmada tetkik edilen meâllere de anlam itibarıyla bu yönde yansımaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında ele alınan telifler incelendiğinde bazılarının Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'in tilâvetine 'رَبَّنَا' göre mânâ verdikleri görülmektedir. Bunlar, Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, cumhuriyetin kuruluş yıllarından Hüseyin Kâzım Kadri ile son yılların müelliflerinden Abdülkadir Şener ve heyetinin hazırladığı eserler olmaktadır. Bu teliflerde anlam, "...*Vallâhi Yâ Rabbî!...*" biçiminde ortaya konulmaktadır.⁵⁴⁵ Araştırmada incelenen diğer bütün meâllerde kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu olan رَبَّنَا kırâati esas alınarak mânâ verildiği tespit edilmektedir. Söz konusu eserlerde "...*Rabbimiz olan Allah'a yemin olsun...*" şeklinde bir mânâ

⁵⁴² Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî el-Hanefî Ebû's-Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 3/120; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 2/388.

⁵⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/192; Dâni, *et-Teytir*, 339; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 170; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/257; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 173.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/192; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 244; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 12/502.

⁵⁴⁵ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm.*, el-En'âm 6/23; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-En'âm 6/23; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En'âm 6/23.

verildiği gözlenmektedir. İzmirli, bu müelliflerden farklı olarak alternatif okuyuşa göre de mânâyı dipnotta ifade etmektedir.⁵⁴⁶

Ele alınan bu kırâat farklılığının mânâ üzerinde çok ciddi bir değişime yol açmadığı görülmektedir. Bununla birlikte incelenen meâllerde mânâ itibarıyla yansıtıldığı gözlenmektedir. Bir kıyaslama yapılacak olursa bu farklılığın mânâyı yansıtılması noktasında ilk dönem meâllerinin öne çıktığı müşahede edilmektedir. Bu durum, kırâat farklılıklarının mânâyı yansıtılması noktasındaki önceliklerin dönemden döneme farklılık arz edebileceğine işaret etmektedir. Bu anlamda son dönem müelliflerinin mânâ üzerinde ciddi bir değişime sebep olmayan bu farklılığı meâllerinde çok yansıtmadıkları görülmektedir.

4.1.1.7. الرِّيحَ بُشْرًا Kelimelerinin Tilâveti

İsimlerin tilâvetiyle ilgili bir başka ferî farklılık ise الرِّيحَ ile بُشْرًا lafızlarından oluşan ibare olmaktadır. Farklı okumalara konu olan kelimeler, âyet-i kerîmede şöyle yer almaktadır: ... وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ... ”*Rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen O'dur...*”⁵⁴⁷ Allah Teâlâ, âyet-i celîlede sonsuz kudretiyle icra ettiği bir takım tabiat kurallarına atıf buyurmaktadır. Yağmurun yağmasında rüzgârların rolüne dikkat çekmektedir. Böylece insanoğlu için hayati bir öneme sahip olan yağmurun öncesinde esen rüzgâr, onu haber veren bir müjdeci olarak tabir edilmektedir.⁵⁴⁸

Âyette geçen الرِّيحَ بُشْرًا ifadesindeki iki kelime de ayrı ayrı kırâat ihtilafına sebep olmuştur. الرِّيحَ kelimesi iki, بُشْرًا kelimesi ise üç ayrı vecihle okunmuştur. Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşîr, الرِّيحَ kelimesini müfred sîgasıyla الرِّيحَ biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin çoğunluğu ise kelimeyi çoğul kalıbıyla الرِّيحَ الرِّيحَ şeklinde kırâat etmişlerdir.⁵⁴⁹

Bu âyette farklı vecihlerle okunan diğer kelimeyse بُشْرًا ifadesi olmaktadır. Kelime, kırâat imamları tarafından dört farklı biçimde okunmaktadır. İmam Âsım,

⁵⁴⁶ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 4/1392; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En'âm 6/23; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-En'âm 6/23; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-En'âm 6/23; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-En'âm 6/23; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-En'âm 6/23; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En'âm 6/23; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-En'âm 6/23; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-En'âm 6/23; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-En'âm 6/23; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'âm 6/23; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meâl Tefsiri*, el-En'âm 6/23; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'âm 6/23; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En'âm 6/23; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'âm 6/23; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsiri*, el-En'âm 6/23.

⁵⁴⁷ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-A'râf 7/57.

⁵⁴⁸ Sâbüni, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/418; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/285.

⁵⁴⁹ Dâni, *et-Tefsîr*, 357; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 184; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/269; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 191.

kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere بُشْرًا şeklinde kırâat etmektedir. Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşir ب harfini fethalı bir ن harfiyle tebdil etmek suretiyle نَشْرًا biçiminde tilâvet etmektedirler. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise ن ve ش harflerini damme üzere okumak suretiyle ibareyi, نُشْرًا şeklinde kırâat etmektedirler. İbn Âmir ise ن harfini damme; ش harfini de cezm ile okumak suretiyle نُشْرًا biçiminde tilâvet etmektedir.⁵⁵⁰

بُشْرًا kelimesi, müjde anlamına gelmektedir. Müjdeleyici mânâsına gelen بُشِير kelimesinin çoğulu da olabilmektedir. نَشْرًا kelimesi hal mevkiinde mastardır. نَاشِرَةٌ ifadesi, yayan dağıtan yahut مَنشُورَةٌ yayılmış mânâsına gelmektedir. نُشْرٌ kelimesi ise نُشُورٌ sözcüğünün çoğulu olarak yayılmış, saçılmış mânâsına gelmektedir ki bu kelimeye hoş koku anlamı da verilmektedir. نُشْرٌ kelimesi de aynı anlama gelmektedir.⁵⁵¹

Bu bilgiler ışığında âyetin anlamı, Türkçe meâllerde الرِّيح kelimesinin بُشْرًا ya da نَشْرًا kelimelerinden biriyle kullanılmasına ve müfred yahut cemi' olarak gelmesine göre şekillenmektedir. Bu anlamda Türkçe meâllerde ağırlıklı olarak الرِّيح kelimesinin بُشْرًا (müjde) sözcüğü ile beraber kullanıldığı cümleler kurulduğu müşahede edilmektedir. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tefvik, Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine göre الرِّيح kelimesini بُشْرًا sözcüğü ile birlikte alarak mânâyı "...müjdecî olarak rüzgârları gönderen odur..." biçiminde vermektedir.⁵⁵²

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden çalışmada yer verilen bütün meâllerde الرِّيح kelimesi, بُشْرًا sözcüğü ile birlikte kullanılarak mânâ verilmektedir. Bu eserlerde mânâ: "...müjdecî olarak rüzgârları gönderen odur..." biçiminde teşekkül etmektedir.⁵⁵³

Bu ferî farklılığın anlamlandırılmasında 1950'den 1980'li yıllara kadar neşredilmiş olan meâllerde iki kırâat vechi de mânâyı yansıtılmaktadır. Dönemin müelliflerinden Çantay, rüzgâr kelimesinin müfred sîgasıyla 'الرِّيح' birlikte بُشْرًا sözcüğünü alarak "...rüzgârı müjdecî..." biçiminde mânâ vermektedir. Aynı döneme ait iki meâldeyse mânâ, rüzgâr kelimesinin cemi sîgasıyla 'الرِّيح' "...müjdecî olarak rüzgârları..." biçiminde verilmektedir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülğaffâr Fârisî, *el-Hucce li'l-kırâati's-seb'a*, thk. Bedrettin Kahveci, Beşir Cuvicati (Beyrut: Dârü'l-Me'mun Li't-Türas, 1993), 184; Dâni, *et-Teyisîr*, 357; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/269; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/79.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/252; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrüt: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/378; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 14/287.

⁵⁵² Tefvik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerîm*, el-A'râf 7/57.

⁵⁵³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-A'râf 7/57; Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 4/1651; İzmirli, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, el-A'râf 7/57; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-A'râf 7/57; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-A'râf 7/57; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-A'râf 7/57.

⁵⁵⁴ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-A'râf 7/57; Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-A'râf 7/57; Ateş, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-A'râf 7/57.

1980’li yıllardan çalışmada istifade edilen meâllerin ikisinde de rüzgâr kelimesinin cemi kalıbı olan الرِّيح vechi esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Aralarında ifade farklılıkları bulunmakla birlikte bu meâllerde mânâ: “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen...*” biçiminde ifade edilmektedir.⁵⁵⁵

2000’li yılların çalışmada değerlendirilen meâllerinden beşi, rüzgâr kelimesinin الرِّيح yani çoğul vechini esas alarak “...*rüzgârları müjdecisi...*” şeklinde mânâ vermektedirler.⁵⁵⁶ Aynı dönemde kaleme alınan iki meâldeyse rüzgâr sözcüğünün tekil sîgası ‘الرِّيح’ tercih edilerek meâl: “...*rüzgârı müjdecisi...*” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁵⁵⁷

Netice itibarıyla âyette yer alan tilâvet farklılıklarının meâllerde mânâyâ çok fazla yansıtılmadığı görülmektedir. Mânâyâ yansıtıldığı durumlarda da anlam cihetiyle önemli bir farklılık ortaya çıkmamaktadır. Zira her türlü okuyuşta muhteva olarak Allah’ın rahmetinin bir tecellisi olarak rüzgârı/rüzgârları yağmurdan önce müjdecisi olarak gönderdiği vurgulanmaktadır. Yani mânâ itibarıyla değişim, rüzgârın tekil ya da çoğul olarak ifade edilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.

4.1.1.8. وَلَايْتِهِمْ Lafzının Tilâveti

Ferşî kırâat bağlamında incelenen bir başka kelime ise وَلَايْتِهِمْ fiilidir. İbare, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: ... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايْتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجَرُوا... “...*Fakat inanmış oldukları halde [sizin beldenize] göç etmemiş olan kimselere gelince; onların korunup gözetilmesinden hiçbir bakımdan siz sorumlu değilsiniz, taki [sizin yanınıza] göç edecekleri vakte kadar...*”⁵⁵⁸ Âyet-i Kerîme’de Mekke’den Medine’ye hicret eden muhacirlerle onlarla tarihin en büyük dayanışmasını gösteren ensar arasındaki hukuktan bahs edilmektedir. Zira Allah Resûlü, her muhaciri bir ensarla kardeş ilan etmiş; kardeş kılınan bu sahâbîler, her şeylerini paylaşmış, hatta birbirlerine mirasçı dahi kılınmışlardır. Âyet, ensar ile muhacirler arasındaki bu hukukun, küfür diyarlarında yaşamaya devam eden ve hicret etmeyen müminler bakımından geçerli olup olmadığını ve onları hangi ölçüde kapsadığını açıklığa kavuşturmaktadır. Aynı

⁵⁵⁵ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-A’râf 7/57; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-A’râf 7/57.

⁵⁵⁶ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-A’râf 7/57; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meâl Tefsir*, el-A’râf 7/57; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-A’râf 7/57; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-A’râf 7/57; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-A’râf 7/57.

⁵⁵⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-A’râf 7/57; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-A’râf 7/57.

⁵⁵⁸ Esed, *Kur’ân Mesajı*, el-Enfâl 8/72.

sûrenin 75. âyetiyle ensar ve muhacirin birbirine mirasçı olduğu bu uygulama nesh edilerek miras ilişkileri kan bağıyla ilişkilendirilmektedir.⁵⁵⁹

Ferşî kırâat bağlamında incelenen وَلَايْتَهُمْ kelimesi, kırâat imamları tarafından farklı iki vecihle okunmuştur. İmam Hamza, و harfine kesra hareke vermek suretiyle ibareyi, وَلَايْتَهُمْ biçiminde kırâat etmiştir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere وَلَايْتَهُمْ şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁵⁶⁰

Farklı okumalara konu olan وَلَايْتَهُمْ ibaresi, okuyuş biçimine göre iki farklı anlam kazanmaktadır. İbare, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘وَلَايْتَهُمْ’ göre dostluk, yardımlaşma, koruyup gözetme gibi anlamlara gelmektedir. Bu durumda meâl: “...göç edinceye kadar korunup gözetilmeleri konusunda size hiçbir sorumluluk düşmez...” biçiminde olmaktadır. İmam Hamza’nın okuyuşuna ‘وَلَايْتَهُمْ’ göreyse ibare, birbirine mirasçı olma anlamına gelmektedir. Buna göre meâl: “...onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur...” şeklinde anlaşılmaktadır.⁵⁶¹

Kırâat farklılığı bağlamında ele alınan وَلَايْتَهُمْ kelimesinin farklı vecihlerle okunması neticesinde yardımlaşma ve mirasçı olma biçiminde ortaya çıkan iki anlam, meâllere yansıtılmıştır. Araştırma kapsamında istifade edilen meâllerde ibareye mânâ vermede ağırlıklı olarak bir kırâat vechi benimsenmiştir. Bu sebeple kırâat farklılığının meâllere yansımalarının incelenmesinde dönemsel ayırım yapılmaksızın değerlendirme genel olarak yapılmaktadır. Bu anlamda وَلَايْتَهُمْ kelimesine mânâ vermede çalışmada istifade edilen eserlerin çoğu, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu ‘وَلَايْتَهُمْ’ esas almıştır. Aralarında lafzi farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur (onları korumakla yükümlü değilsiniz)...” biçiminde verilmektedir.⁵⁶² Bazı meâllerdeyse farklı okumalara konu olan وَلَايْتَهُمْ kelimesine mânâ vermede İmam Hamza’nın kırâati ‘وَلَايْتَهُمْ’ tercih edilmiştir. Aralarında ifade farklılıkları bulunmakla beraber bu eserlerde meâl: “...İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret

⁵⁵⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/130; Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 11/293-294; Beyzâvi, *Envârü t-tenzil*, 3/68.

⁵⁶⁰ İbnî Mihran, *el-Mesut*, 224; Dâni, *et-Teytir*, 369; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/277; İbn Zencele, *Hüccetü l-kırâat*, 314.

⁵⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/239; Beyzâvi, *Envârü t-tenzil*, 3/68; Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîrü l-basîf* (Riyâd: Câmi’atü l-İmâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 2009), 10/264-265.

⁵⁶² Tefvîk, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Enfâl 8/72; Kadri, *Nurü l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Enfâl 8/72; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Enfâl 8/72; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Enfâl 8/72; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Enfâl 8/72; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Enfâl 8/72; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Enfâl 8/72; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Enfâl 8/72; Altuntaş -Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Enfâl 8/72; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Enfâl 8/72; Şener, *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Enfâl 8/72; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Enfâl 8/72; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Enfâl 8/72; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Enfâl 8/72.

edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur...” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁵⁶³ Bir müellif ise ibareyi anlamlandırmada iki kırâat vechini esas almıştır. Müellif, meâli: “...onlar hicret edinmeye kadar velâyet sorumluluğunuz ve buna bağlı olarak miras hakkınız yoktur...” şeklinde zikretmiştir.⁵⁶⁴

Ferşî kırâat bağlamında incelenen وَلَا يَتَّبِعُهُمْ kelimesinin farklı vecihlerle okunması neticesinde mânâ itibarıyla önemli bir değişiklik ortaya çıkmış ve durum, meâllere yansıtılmıştır. Bu anlamda meâllerde kırâat farklılıklarının aktarılmasında yaygın olarak karşılaşılan üç durum, (birinci okuyuşa, alternatif okuyuşa veya iki okuyuşa göre mânâ verme) bu kelimeye meâl vermede de gözlenmiştir. Hemen her dönemden alternatif okuyuşa göre meâl veren müellif olmasına karşın 2000’li yıllardan sadece iki okuyuşu esas alan bir eserin olduğu tespit edilmiştir. İncelenen bu kırâat farklılığıyla Resûlullah döneminde fiili olarak uygulanan iki durumun (yardımlaşma ve mirasçı olma) meâllere taşındığı müşahede edilmiştir. Kırâat farklılığı bağlamında ortaya çıkan anlamlardan birine göre, günümüzde küfür beldelerinde yaşayan veya işgal altında bulunup yardıma muhtaç olan müminlerle dayanışma içerisinde olmak, diğer Müslümanlar için bir yükümlülük teşkil etmektedir.

4.1.1.9. اِيْمَانٌ Kelimesinin Kırâati

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen isimlerden biri de لَا اِيْمَانَ kelimesi olmaktadır. Bu isim, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: ...فَقَاتِلُوا اَيْمَةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَا اِيْمَانَ لَهُمْ... “...O küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların andları yoktur...”⁵⁶⁵ Siyak sibak bağlamında düşünüldüğünde bu âyette müşriklerin Müslümanlara verdikleri sözde durmadıkları gibi İslâm’a ve Müslümanlara kin güttükleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden onlara güven duyulamayacağı, antlaşmalarının veya yeminlerinin bir ehemmiyetinin olmayacağı ifade buyurulmaktadır. Müşriklerin bu durum üzere devam edip İslâm’a saldırmaya devam ettikleri ve inkârdan vazgeçip Müslüman olmadıkları sürece kendileriyle savaşılması emredilmektedir.⁵⁶⁶

Âyette kırâat farklılığı, لَا اِيْمَانَ ifadesinin telaffuzu üzerinde vuku bulmuştur. Kırâat-i aşereden İbn Âmir, diğer imamlardan farklı olarak kelimeyi ا harfinin

⁵⁶³ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Enfâl 8/72; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Enfâl 8/72; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Enfâl 8/72; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Enfâl 8/72.

⁵⁶⁴ Yüce *Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Enfâl 8/72.

⁵⁶⁵ *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (Ankara: Akçağ Yayınları, 1994), et-Tevbe 9/12.

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/362-363; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/308-309; Abdulhekîm Ağırbaş, “Tevbe Süresi 12. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılığının Tefsire ve Fihî İstinbatlara Etkisi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (30 Ekim 2024), 667-668.

harekesini kesraya dönüştürüp devamındaki ي harfi ile uzatmak suretiyle لَا اِيْمَانَ biçiminde kırâat etmiştir. Kırâat imamlarından dokuzu ise bu ibareyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere لَا اِيْمَانَ şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁵⁶⁷

İbn Âmir'in tilâvetine göre لَا اِيْمَانَ şeklinde okunduğunda âyet-i kerîmenin meâli şu ifadelerle zikredilmektedir: “...Onların imanları yoktur...”, “...Onlara eman yoktur...” yahut “...Onlar Müslüman değildir...” Kırâat-i aşereden çoğunluğun okuyuşuna göre لَا اِيْمَانَ biçiminde tilâvet edildiğindeyse anlam, “...yeminleri yoktur...” biçiminde olmaktadır.⁵⁶⁸

لَا اِيْمَانَ İfadesi, fıkıh otoriteleri arasında da ihtilafa sebep olmuştur. Fikir ayrılığı inkârcının yeminine itibar edilip edilemeyeceği yani geçerliliğinin olup olmayacağı hususunda ortaya çıkmaktadır. İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, لَا اِيْمَانَ ifadesinden yola çıkarak âyette inanmayan kimsenin yemininin geçersiz olduğuna hükmetmektedir. İmam Şâfiî ise âyetin başında yer alan وَإِنْ كَثُرُوا اِيْمَانَهُمْ ifadesinden yola çıkarak yeminlerini bozmalarından bahsedildiğine göre andlarının geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁹

Bu ferşî kırâat farklılığının mânâ bakımından meâllerde ciddi bir karşılığının olmadığı görülmektedir. Bu sebeple farklılığın meâller üzerinden değerlendirilmesi, dönemlere ayırmadan genel olarak yapılmaktadır. Bu anlamda çalışmada istifade edilen eserlerden ikisi hariç tamamında kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti olan لَا اِيْمَانَ okuyuşunun benimsendiği tespit edilmektedir. لَا اِيْمَانَ vechinin esas alındığı bu meâllerde telaffuz farklılıkları olmakla birlikte mânâ, “...onların yeminleri yoktur...”, “...andları olmayan...” ya da “...yeminlerine sadâkâtleri olmayan...” biçiminde mânâlar verildiği görülmektedir.⁵⁷⁰ İki meâlde ise her iki kırâat vechi dikkate alınarak meâl verildiği müşahede edilmektedir. Bu meâl sahiplerinden Mustafa Öztürk, mânâyı, “...antları ve sizden aldıkları emanları yok hükmündedir...” şeklinde vermektedir.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Dâni, *et-Tefsîr*, 370; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 195; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/278; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 201.

⁵⁶⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/425; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/309; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/251; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/12.

⁵⁶⁹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 15/535; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 203-204; Ağırbaş, “Tevbe Süresi 12. Âyeti Bağlamında Kırâat Farklılığının Tefsire ve Fikihî İstinbatlara Etkisi”, 673.

⁵⁷⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm.*, et-Tevbe 9/12; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., et-Tevbe 9/12; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 7/1967; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, et-Tevbe 9/12; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, et-Tevbe 9/12; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, et-Tevbe 9/12; Ersoy, *Kur'ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, et-Tevbe 9/12; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, et-Tevbe 9/12; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, et-Tevbe 9/12; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, et-Tevbe 9/12; Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, et-Tevbe 9/12; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, et-Tevbe 9/12; Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/12; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekeçli Meâl Tefsir*, et-Tevbe 9/12; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/12; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/12; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, et-Tevbe 9/12.

⁵⁷¹ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, et-Tevbe 9/12.

Abdülkadir Şener ve heyetinin hazırladığı meâldeyse mânâ, “*antlaşmaları/imanları yoktur...*” biçiminde zikredilmektedir.⁵⁷²

Araştırmada tetkik edilen eserler bağlamında bu ferşî farklılığın meâllere çok yansımadağı gözlenmektedir. Diğer taraftan iki kırâat vechinden hangisi esas alınırsa alınsın iman edenler bakımından aynı sonuç çıkmaktadır. Çünkü iki kırâat vechine göre de İslâm’ı ve Müslümanları cephe alan zümrelere güvenilemeyeceği ve onlarla mesafeli olunması gerektiği mânâsı çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ferşî farklılığın fikhi ihtilafa yol açtığı tespit edilmektedir.

4.1.1.10. **عَمَلٌ غَيْرٌ** İfadesinin Okunuşu

Kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet olunan ibarelerden biri olan **عَمَلٌ** ifadesi, âyet-i celîlede şöyle geçmektedir: ...إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ... “...o(nun yaptığı) salih olmayan bir iştir (o kâfirdir)...”⁵⁷³ Bu âyette Nûh’un (a.s) kendisine tabi olanlarla birlikte tufandan kurtulmasına rağmen gemiye binmeyip helak olan oğlu konu edilmektedir. Nûh (a.s), tufanda bütün ailesinin kurtulacağını zannettiği için oğlunun neden kurtarılmadığını sual edince (hikmetini anlama adına) Allah (c.c), “...o, senin oğlun değil...” diye cevap vermektedir. Böylece inanca bağlı aidiyetin kan bağıyla olan aidiyetten önce geldiği âyette yer alan bu ifadeyle ortaya konulmaktadır. Çünkü Nûh’un tufanda helak olan oğlu, kendisine iman etmemektedir.⁵⁷⁴

Âyet-i kerîmede kırâat imamları tarafından farklı okuyuşlara konu edilen ibare, **عَمَلٌ غَيْرٌ** ifadesidir. İbare, kırâat imamları tarafından iki ayrı vecihle okunmaktadır. Kırâat-i aşereden Kisâî ve Ya’kûb م harfine kesra ل ve ر harflerine ise fetha hareke vermek suretiyle kelimeyi **عَمَلٌ غَيْرٌ** biçiminde tilâvet etmektedirler. Diğer sekiz imam ise farklı okunan ifadeyi, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere **عَمَلٌ غَيْرٌ** şeklinde kırâat etmektedirler.⁵⁷⁵

Bu durumda kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine ‘**عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ**’ göre Hz. Nûh’un oğlunun iman etmemesinin veya küfür ehli olmasının fenalığına işaret etmek üzere mânâ şöyle olmaktadır: “...o salih olmayan bir iştir...” Kisâî ve Ya’kûb’un kırâatine göre de Hz. Nûh’un oğlunun fiilinin kötülüğünü ortaya koymak üzere anlam şöyle ifade edilmektedir: “...onun yaptığı kötü bir iştir...”⁵⁷⁶

⁵⁷² Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, et-Tevbe 9/12.

⁵⁷³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Hûd 11/46.

⁵⁷⁴ Vâhidî, *el-Vasîf*, 2/575-576; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/400; İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 3/176-178.

⁵⁷⁵ Fârisî, *el-Hucce*, 4/341; Dâni, *et-Teyisîr*, 384; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/289.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/137; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 18/357-358.

Her iki okuyuşta da Hz. Nüh'un oğlunun küfürde ısrar etmesinin ve iman etmemesinin kötü bir fiil olduğu farklı bir ifade biçimiyle ortaya konulduğu görülmektedir. Ferşî farklılığın meşrutiyetten günümüze mânâ bakımından meâllere yansımaları da bu doğrultuda olmaktadır. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tevfik, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu 'عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ' esas alarak "...onun 'ameli sâlih değildi..." biçiminde mânâ vermektedir.⁵⁷⁷

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ortaya konulan teliflerde ağırlıklı olarak Kisâi ve Ya'kûb'un kırâatine yani عَمَلٌ غَيْرٌ vechine göre okunup mânâ verildiği gözlenmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerin müellifleri, mânâyı: "...kötü amel sahibidir..." biçiminde verdikleri görülmektedir.⁵⁷⁸ Dönemin müelliflerinden Yazır ise kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini 'عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ' esas alarak mânâyı: "...o gayr-i sâlih bir amel..." biçiminde ortaya koymaktadır.⁵⁷⁹

1950 ile 1980'li yıllar arası dönemin müelliflerinden Çantay, ibareyi, kırâat imamlarından çoğunluğunun kırâatini esas alarak okumakta ve "...salih olmayan (kötü) bir işdir..." şeklinde mânâ vermektedir. Aynı dönemin müelliflerinden ikisiyse diğer kırâati 'عَمَلٌ غَيْرٌ' tercih ederek mânâyı "...O, yaramaz iş yaptı..." biçiminde ifade etmektedirler.⁵⁸⁰

1980'li yılların eserlerinden birinde İmam Kisâi ve Ya'kûb'un kırâati benimsenerek "...yaptığı kötü bir iştir..." şeklinde mânâ verilmektedir.⁵⁸¹ Dönemin müelliflerinden Sadak ise çoğunluğun okuyuşuna göre mânâyı: "...o kötü bir amelin ta kendisidir..." şeklinde zikretmektedir.⁵⁸²

Ele alınan ferşî farklılığa mânâ vermede son dönem meâllerinin bir bölümü, Kisâi ve Ya'kûb'un kırâatini 'عَمَلٌ غَيْرٌ' esas alarak okumaktadır. Bu meâllerde kullanılan ifadelerde değişkenlik görülmekle beraber mânâ: "...yaptığı çok kötü bir iştir..." biçiminde verilmektedir. Bir müellif de bu kırâati benimsemekle birlikte mânâyı tefsiri tercüme mahiyetinde "...çünkü o, kâfir ve isyankâr biriydi..." biçiminde zikretmektedir.⁵⁸³ Bir diğer müellif ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu

⁵⁷⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, Hûd 11/46.

⁵⁷⁸ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Hûd 11/46; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 6/2351; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, Hûd 11/46; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Hûd 11/46.

⁵⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, Hûd 11/46.

⁵⁸⁰ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Hûd 11/46; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Hûd 11/46; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Hûd 11/46.

⁵⁸¹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Hûd 11/46.

⁵⁸² Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Hûd 11/46.

⁵⁸³ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Hûd 11/46; Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Hûd 11/46; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Hûd 11/46; Kandemir vd., *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Hûd 11/46; Okuyan., *Kur'ân Meâl-Tefsir*, Hûd 11/46.

esas olarak “...dolayısıyla bu/o salih olmayan bir ameldir...” biçiminde mânâ vermektedir.⁵⁸⁴

Öztürk ise هُوَ zamirinin Nûh’a (a.s) rücu ettiğini ve اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ ifadesiyle davranışı yanlış bulunan kişinin, oğlu için Allah Teâlâ’dan yardım dileyen Hz. Nûh olduğunu belirtmektedir. İslâmoğlu ve Okuyan da görüşlerini bu doğrultuda ortaya koymaktadırlar.⁵⁸⁵ Öztürk, iki kırâate de uymayacak biçimde şöyle mânâ vermektedir. “...onun hakkında böyle bir istekte bulunman yersizdir...”⁵⁸⁶

İncelenen ferşî farklılığın meâllerdeki karşılığı incelendiğinde genel olarak iki vecih arasında tercih yapıldığı görülmektedir. Meâllerde âyette yaptığı fiilin yanlış olduğu ifade edilen kişinin Hz. Nûh’un oğlu olduğu kanaati hâkimdir. Ancak son dönem müelliflerinden bazıları, farklı bir yorum getirerek fiili yanlış bulunan kişinin Nûh (a.s) olduğunu ifade etmektedirler. Lâkin Zemahşerî, اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ ifadesinin kullanılmış olmasının Allah’ın helak olmaktan kurtardığı kişilerin salihler olduğu anlamına geldiğini, dolayısıyla Nûh’un oğlunun salihlerden olmadığını ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁷ Buna göre kötü fiilin sahibi Nûh’un (a.s) oğlu olmaktadır.

4.1.1.11. فِى ضَيْقٍ İfadesinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen bir başka isim de فِى ضَيْقٍ ifadesi olmaktadır. Söz konusu ibare, âyette şöyle geçmektedir: ... وَلَا تَلِكْ فِى ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ “...yaptıkları hileden telaşa da düşme!”⁵⁸⁸ Âyet-i kerîmede Resûlullah’ın İslâm dinini tebliğ noktasında karşılaştığı zorluklara ve olumsuzluklara karşı sabırlı olması öğütlenmiştir. Zira Hz. Nebi ve ona tabi olanlar, bu yolda büyük zorluk ve meşakkat çekmişlerdir. Özellikle Mekke döneminde Müslümanlar, fiili ve sözlü, mala ve cana zarar vermeye yönelik birçok saldırıya maruz kalmışlardır. Ancak Resûlullah, yapılan bütün kötülöklere rağmen sabırla, güler yüzle ve kararlılıkla vazifesini sürdürmüştür. Ayrıca Allah (c.c), müşriklerin yaptığı kötülöklere ve kurdukları tuzaklardan ötürü de Hz. Elçi’nin telaşa kapılmaması noktasında telkinde bulunmuştur.⁵⁸⁹

Âyette kırâat farklılığı, فِى ضَيْقٍ ifadesinin tilâveti hakkında meydana gelmektedir. Kırâat imamlarından İbn Kesîr, فِى ضَيْقٍ ifadesini ض harfini kesra ile harekeleyip med ile

⁵⁸⁴ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Hüd, 11/46.

⁵⁸⁵ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Hüd 11/46; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Hüd 11/46; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Hüd 11/46.

⁵⁸⁶ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Hüd, 11/46.

⁵⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/399.

⁵⁸⁸ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, en-Nahl 16/127.

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 14/407; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3/455.

okumak suretiyle *فِي ضَيْقٍ* biçiminde kırâat etmektedir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi âyet metninde yazılı olduğu üzere *فِي ضَيْقٍ* şeklinde kırâat etmektedirler.⁵⁹⁰

Tetkik edilen bu kelimenin farklı vecihlerle okunmasının mânâ bakımından farklılığa sebep olup olmadığı ihtilaf konusu olmuştur. Bazıları, iki kırâat arasında mânâ cihetiyle fark bulunmadığını savunmuşlardır. Bazı âlimlerde *فِي ضَيْقٍ* ifadesinin gam, keder ve üzüntü; *فِي ضَيْقٍ* kelimesinin de şiddet ve sıkıntı mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Yine bazıları, *فِي ضَيْقٍ* ifadesinin kalp daralmasına; *فِي ضَيْقٍ* kelimesinin ise geçim darlığına karşılık geldiğini ifade etmişlerdir.⁵⁹¹ Bu ifadelerden sonra *فِي ضَيْقٍ* ifadesinin biraz daha hafif üzüntü, endişe telaş vs. duygulara; *فِي ضَيْقٍ* ifadesinin ise insanı bunaltan derin kaygı ve iç daralmasına karşılık geldiği söylenebilir.

Tilâvet farklılığına konu olan *فِي ضَيْقٍ* kelimesinin farklı vecihlerle okunması, mânâ itibarıyla üzüntü, endişe/kalbin daralması, sıkılma biçiminde karşılık bulmaktadır. Araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde de kelimenin bu doğrultuda anlaşıldığı müşahede edilmektedir. Bununla birlikte ifadelerin birbirine çok yakın olmasından ötürü müelliflerin hangi vechi benimsediğinin tespit edilmesinde zorlanılmaktadır. Diğer taraftan bu kırâat farklılığının meâllere yansması sınırlı düzeyde olduğundan değerlendirme, dönemlere ayırmadan genel olarak yapılmaktadır. Bu mânâda araştırmada istifade edilen meâllerin çoğunda, İbn Kesîr'in tilâveti olan *فِي ضَيْقٍ* okuyuşu esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları gözlenmekle birlikte bu meâllerde mânâ, "...kalbin sıkılmasın...", "...kalbin daralması..." veya "...sıkıntıya düşme..." gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁵⁹² Bazı müellifler ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu 'فِي ضَيْقٍ' esas alarak meâl vermektedirler. Bu eserlerde anlam: "...mahzun olma...", "...üzülme..." yahut "...dert etme..." gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁵⁹³

Fiilin kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunmasının neticesinde birbirine yakın iki anlam ortaya çıkmaktadır. Meâllerde ağırlıklı olarak bir kırâat vechi

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 14/407-408; Dâni, *et-Teysîr*, 408; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 228; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/305; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 242.

⁵⁹¹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 20/289-290; Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/92-93; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/115.

⁵⁹² Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm.*, en-Nahl 16/127; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Nahl 16/127; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 7/2924; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, en-Nahl 16/127; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Nahl 16/127; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nahl 16/127; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nahl 16/127; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nahl 16/127; Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Nahl 16/127; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nahl 16/127; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/127; Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/127; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekeçeli Meâl Tefsir*, en-Nahl 16/127; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/127; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, en-Nahl 16/127.

⁵⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, en-Nahl 16/127; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nahl 16/127; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nahl 16/127.

tercih edilmiş olsa da iki oyuşun da mânâyâ yansıtıldığı gözlenmektedir. Böylece daha geniş ve derin bir mânâyâ ulaşılabilir. Buna göre her türlü üzüntü, kaygı, endişe, bunalım, iç daralması gibi hisleri içine alan geniş bir anlam yelpazesi oluşmaktadır. Nihai olarak Allah Teâlâ'nın Resûlullah nezdinde mü'minlere bir güvence verdiği ve endişe etmelerine mahal olmadığını telkin etmektedir.

4.1.1.12. الْوَلَايَةُ Kelimesinin Kırâati

Ferşî farklılık bağlamında tetkik edilen başka bir kelime de الْوَلَايَةُ ifadesi olmaktadır. İbare Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle yer almaktadır: هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ... “Böyle bir vaziyette velâyet, ancak hak olan Allah'a mahsustur ...”⁵⁹⁴ Sûrede 32. âyetten itibaren biri zengin diğeri fakir olan iki arkadaşın tasviri yapılmaktadır. Bunlardan zengin olan kimse, sahip olduğu bahçeler sebebiyle böbürlenerek kulluk vazifesini ihmal etmekten öte kıyamete de inanmamaktadır. Kıyamet olsa da durumun kendisi açısından farklı olmayacağını düşünmektedir. Fakir olan arkadaşı ise şükür halinde olmakla birlikte arkadaşını da Allah'a itaat noktasında uyarmaktadır. Derken üst üste gelen felaketlerle her şeyini kaybeden zengin adam, en yakınları da dâhil olmak üzere kimseden yardım alamamaktadır. Nihâyet gerçek mülk sahibinin, dostun, yardımcının...mutlak kudret sahibi olan Allah olduğunu idrak etmektedir.⁵⁹⁵

Âyet-i kerîmede farklı kırâat vecihleri, الْوَلَايَةُ kelimesinin tilâveti üzerinde icra edilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğu, ibareyi yukarıda âyet metninde geçtiği üzere الْوَلَايَةُ şeklinde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir ise و harfine kesra hareke vermek suretiyle kelimeyi الْوَلَايَةُ şeklinde kırâat etmektedirler.⁵⁹⁶

Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre 'الْوَلَايَةُ' mânâ yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi olmaktadır. Yine bu kırâate göre “velâyet Allah'a mahsustur, O velâyetle müşriklere karşı inanan dostlarına yardım eder.” biçiminde de mânâ verilmektedir.⁵⁹⁷ Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in kırâatine göre 'الْوَلَايَةُ' şeklinde okunduğunda ise anlam: “İşte burada hükümlerlik, hak olan Allah'a mahsustur...” biçiminde olmaktadır.⁵⁹⁸

Kelimenin kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunmasının neticesinde “velâyet/dostluk/yardım” veya “egemenlik/hâkimiyet” mânâları elde edilmektedir.

⁵⁹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi*, el-Kehf 18/44.

⁵⁹⁵ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/1581-1582; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 3/554-555.

⁵⁹⁶ Dâni, *et-Tefsîr*, 417; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 236; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/277; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/329.

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/270; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/282; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/160.

⁵⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/724; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/160; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5/224.

Meâllerde de mânânın bu iki anlam üzerinden şekillendiği görülmektedir. Ancak bu kırâat farklılığının çalışmada esas alınan meâllere yansımalarının sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sebeple mânânın meâller üzerindeki değerlendirilmesi, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda meâllerde ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Bu meâllerde ifade farklılıkları gözlense de anlam, “...velâyet ve nusret...”, “...velâyet ve yardım...”, “...dostluk...”, “...dostluk ve yardım...” veya “...velilik (koruyuculuk)” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁵⁹⁹ Ancak son yıllarda ortaya konulan bazı eserlerde bu kırâate göre meâl verilmiş olsa da kullanılan ifade, ilk dönemlere göre farklılık arz etmektedir. Bu eserlerde “...koruyup kollamak...” biçiminde mânâ verildiği gözlenmektedir.⁶⁰⁰ Çalışmada esas alınan bazı eserlerde ise iki kırâat vechi esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Bu eserlerde mânâ, “...nusret ve hâkimiyet...” yahut “...yardım ve hâkimiyet...” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁶⁰¹ Bir müellif ise alternatif okuyuşu ‘الْوَلَايَةُ’ esas alarak kelimeye “...egemenlik” mânâsı vermektedir.⁶⁰²

Sonuç olarak bu kırâat farklılığının mânâyâ yansıtılmasında meşrutiyetten günümüze meâllerde ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâ verildiği görülmektedir. Diğer taraftan müelliflerin, aynı kırâat vechini tercih ettiklerinde de farklı ifadeleri kullanabildikleri gözlenmektedir. İki vecheye göre verilen mânâlar dikkate alındığında bu farklılığın meâllere çok katmanlı ve zengin bir anlam örgüsü kazandırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Allah’ın velâyetinin koruyucu ve gözetici mahiyetini, O’nun üstünde herhangi bir dostluk ve yardımın söz konusu olamayacağını ve nihâyetinde mutlak kudret sahibi oluşunu birlikte yansıtan bir anlam genişliği ortaya çıkmaktadır. Bu kırâat farklılığında aynı zamanda meşrutiyetten günümüze gelindiğinde dildeki değişim de dikkat çekmektedir. Örneğin önceki dönemlerde “velâyet ve nusret” kelimeleri kullanılırken daha sonraki dönemlerde “dostluk ve yardım” yahut “koruyup kollama” ifadeleri kullanılmaktadır.

⁵⁹⁹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, el-Kehf 18/44; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Kehf 18/44; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 8/3128; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Kehf 18/44; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Kehf 18/44; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Kehf 18/44; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Kehf 18/44; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Kehf 18/44; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kehf 18/44; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Kehf 18/44; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kehf 18/44.

⁶⁰⁰ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Kehf 18/44; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Kehf 18/44.

⁶⁰¹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Kehf 18/44; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Kehf 18/44; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Kehf 18/44.

⁶⁰² Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Kehf 18/44.

4.1.1.13. مُخْلِصًا Kelimesinin Okunuşu

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen bir diğer kelime de مُخْلِصًا ifadesi olmaktadır. İlgili ibare âyette şöyle geçmektedir: إِنَّهُ كَانَ مُخْلِصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا... “... Şüphesiz o, ihlaslı bir kuldu. Bir elçi ve bir peygamberdi.”⁶⁰³ Âyette “ülü’l-azm” peygamberlerden olan Hz. Mûsâ’dan bahsedilmektedir. Onun samimi ve ihlaslı kullardan olduğu, resûl ve aynı zamanda nebi olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Hz. Mûsâ’nın sonraki nesiller arasında anılması ve örnek şahsiyet olarak hatırlanması sağlanmaktadır.⁶⁰⁴

Âyet-i kerîmede bulunan مُخْلِصًا kelimesi, farklı okumalara konu olmaktadır. Kelime, İmam Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Aşir tarafından yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere مُخْلِصًا biçiminde kırâat edilmektedir. Kırâat-i aşereden diğer altı imam ise ل harfine kesra hareke vererek kelimeyi مُخْلِصًا biçiminde okumaktadırlar.⁶⁰⁵

Bu durumda birinci veche göre مُخْلِصًا şeklinde okunduğunda mânâ: “...Allah’ın seçtiği ve ihlaslı kıldığı kimse...” biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarından çoğunluğunun tercih ettiği diğer kırâat vechine göre مُخْلِصًا biçiminde okunduğunda ise anlam: “...ibadeti yalnız Allah’a has kılıp onun rızası için yapan ve kendisini O’na adayan kimse...” olarak ifade edilmektedir.⁶⁰⁶

مُخْلِصًا kelimesinin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde Hz. Mûsâ’nın “ihlaslı” veya “seçilmiş” kullardan biri olduğu mânâsı öne çıkmaktadır. Ferşî farklılığın anlam itibarıyla araştırma kapsamında incelenen meâllere yansımaları da bu doğrultuda olmaktadır. Bu kırâat farklılığında farklı okuyuşların mânâ cihetiyle meâllere yansımaları, sınırlı düzeyde olduğundan değerlendirme dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Bu mânâda araştırmada istifade edilen eserlerin ekseriyetinde kırâat imamlarının çoğunluğunun oyuşu olan مُخْلِصًا kırâatine göre meâl verdiği tespit edilmektedir. Bu eserlerde mânâ: “...bize muhlis...”, “...çünkü o bir muhlis idi...”, “...ihlâsa erdirilmiş...” veya “...ihlâsa mazhar olmuş...” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁶⁰⁷

⁶⁰³ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, Meryem 19/51.

⁶⁰⁴ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/186; İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/20.

⁶⁰⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 427; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 244; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/295; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 265.

⁶⁰⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 15/558; Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/186; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 21/548; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/242.

⁶⁰⁷ Tefîk, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, Meryem 19/51; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Meryem 19/51; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 8/3229; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, Meryem 19/51; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Meryem 19/51; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Meryem 19/51; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Meryem 19/51; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Meryem 19/51; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Meryem 19/51; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Meryem 19/51; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Meryem 19/51; Okuyam, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Meryem 19/51.

2000’li yıllardan günümüze kaleme alınan eserlerde önceki dönemlerden farklı biçimde ağırlıklı olarak alternatif okuyuşa göre meâl verildiği müşahede edilmektedir. Hz. Mûsâ’nın seçkin bir kul olduğunun vurgulandığı bu eserlerde mânâ: “...seçkin bir kul...” yahut “...müstesna ve seçkin...” gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁶⁰⁸ Son dönem müelliflerinden ikisiye her iki kırâat vechini de gözeterek mânâ vermektedirler. Bu eserlerde meâl: “...seçkin ve samimi...” yahut “...ihlaslı ve seçkin...” biçiminde ortaya koymaktadırlar.⁶⁰⁹

Bu tilâvet farklılığında başlangıçtan son döneme kadar meâl müelliflerinin ekseriyetinin kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği okuyuşa göre mânâ verdiği görülmektedir. Ancak son dönem meâllerinde anlam verme biçimi, kırâat farklılıklarının yansıtılması bakımından çeşitlenmektedir. Meâllerin tamamında verilmiş olan mânâlar dikkate alındığında Hz. Mûsâ’nın ihlaslı, samimi, Allah tarafından seçilmiş mümtaz bir şahsiyet olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır.

4.1.1.14. مَنْسَكًا Kelimesinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında ele alınan isimlerden biri de مَنْسَكًا ifadesi olmaktadır. Farklı tilâvetleri bulunan kelime, âyette şöyle geçmektedir: وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا... “Her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk ki rızık olarak onlara verdiği hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar...”⁶¹⁰ Âyet-i kerîmede Allah’ın insanlara lütuflarından biri olan kurbanlıkların boğazlanmalarının meşruiyetine ve usûlüne değinilmektedir. Buna göre bir şükür ifadesi olarak Allah’ın adının anılması koşuluyla her ümmete kurbanın meşru kılındığı/kurban kesme yeri verildiği ifade buyrulmaktadır. Ayrıca tevhide atıfta bulunularak bir olan Allah’a teslim olanların O’nun rızasına erecekleri müjdelanmaktadır.⁶¹¹

Âyette geçen مَنْسَكًا kelimesi, kırâat imamları tarafından farklı iki vecihle okunmaktadır. Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Aşîr, س harfine kesra hareke vermek suretiyle kelimeyi مَنْسَكًا biçiminde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi yukarıda yazılı olduğu üzere مَنْسَكًا şeklinde okumaktadır.⁶¹² Kelime, fetha ile tilâvet olduğunda mastar, kesra ile kırâat edildiğinde ise ismi mekân sîgasıyla

⁶⁰⁸ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Meryem 19/51; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Meryem 19/51; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Meryem 19/51.

⁶⁰⁹ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Meryem 19/51; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Meryem 19/51.

⁶¹⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 3/415.

⁶¹¹ İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/121; Beyzâvi, *Envârü’l-tenzîl*, 4/71; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/156-157.

⁶¹² Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/230; İbni Mihran, *el-Mesut*, 307; Dâni, *et-Teyisîr*, 440; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/326.

okunmaktadır. Fethalı tilâvetin kıyası, kesralının ise semai mastar olduğu da ifade edilmektedir. Kesralı tilâveti hem ismi zaman hem ismi mekân olarak kabul edenler de bulunmaktadır.⁶¹³

Buna göre âyetin mânâsı, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine göre مَنَسِكًا şeklinde okunduğunda yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi (*Her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk...*) olmaktadır. Farklı okunan kelimedeki bulunan س harfinin kesra ile tilâvet edildiği kırâate göre ‘مَنَسِكًا’ ise mânâ: “*Her ümmet için bir ibadet ve kurban yeri...*” veya “*...kurban kesme zamanı yaptık...*”⁶¹⁴ şeklinde anlaşılmaktadır.

Kurban ibadetinin etrafında şekillenen kırâatte kelimenin farklı vecihlerle okunması neticesinde mânâ bakımından ya ibadetin kendisi ya da yapılacağı mekân veya zaman ifade edilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen eserlerde de bu durum gözlenmektedir. Buna göre Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşir'in tilâvetini esas alarak mânâyı: “*...bir mekân kıldık...*” şeklinde ifade etmektedir.⁶¹⁵

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1950'li yıllara kadar neşredilen ve çalışmada yararlanılan bütün meâllerde Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşir'in okuduğu vecih ‘مَنَسِكًا’ esas alınarak mânâ verilmiştir. Aralarında telaffuz bakımından farklılık gözlense de bu eserlerde meâl, “*...kurban mahalli...*”, “*...mabed...*” yahut “*...kurban kesecek yer...*” gibi ifadelerle zikredilmiştir.⁶¹⁶

1950'li yıllardan 1980'lere kadar neşredilen ve çalışmada yararlanılan eserlerden biri, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini ‘مَنَسِكًا’ esas alarak “*...kurban kesmeyi meşru kıldık...*” biçiminde mânâ vermiştir.⁶¹⁷ Aynı döneme ait iki meâldeyse Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşir'in tilâveti olan مَنَسِكًا okuyuşu benimsenerek mânâ “*...kurban yeri...*” ve “*...kurban mekânı...*” biçiminde ifade edilmiştir.⁶¹⁸

1980'li yıllardan çalışmada istifade edilen eserlerden ikisinde de kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu ‘مَنَسِكًا’ tercih edilerek mânâ: “*...kurban kesmeyi gerekli/meşru kıldık...*” biçiminde ifade edilmiştir.⁶¹⁹

⁶¹³ Fârisî, *el-Hucce*, 5/278; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 477; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 279.

⁶¹⁴ Râzî, *Teşîrü'l-kebîr*, 23/225; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 5/630.

⁶¹⁵ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, el-Hac 22/34.

⁶¹⁶ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Hac 22/34; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 9/3538; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, el-Hac 22/34; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, el-Hac 22/34; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Hac 22/34.

⁶¹⁷ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Hac 22/34.

⁶¹⁸ Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Hac 22/34; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Hac 22/34.

⁶¹⁹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Hac 22/34; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Hac 22/34.

2000’li yıllardan günümüze neşredilen ve bu araştırmada değerlendirilen eserlerin tamamında kırâat-i aşerenin çoğunluğunu teşkil eden imamların tilâveti esas alınarak mânâ verilmiştir. Bu durum, eserlerde mânâyâ “...*kurban kesmeyi meşru kıldık...*” yahut “...*kurban kesmeyi bir ibadet kıldık...*” gibi ifadelerle yansıtılmıştır.⁶²⁰

Bu kırâat farklılığında mânâ verme cihetiyle ilk dönemler ile son dönemler arasında bariz bir farklılık bulunmaktadır. Bu anlamda 1980’li yıllara gelinceye kadar Çantay’ın meâli hariç diğer bütün eserlerde Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Aşir’in okuyuşuna ‘مَنْسِيًا’ göre mânâ verildiği görülmektedir. 1980’i yıllardan itibaren ise meâllerin tamamında kırâat-i aşerenin çoğunluğunun tilâvetinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Yani 1980’e kadar ‘kurban kesme yeri’, 1980’den itibaren ise ‘kurban ibadeti’ öne çıkarılmaktadır. Ancak nihâyetinde hangi kırâat esas alınırsa alınsın merkezde kurban ibadeti olmaktadır. Çünkü kelimeye ‘kurban yeri’ biçiminde mânâ verilse de sonuçta orada kurban kesme işleminin yapılacağı anlaşılmaktadır.

4.1.1.15. مَنْزِلًا Kelimesinin Kırâati

Kırâate konu olan مَنْزِلًا ifadesi, âyette şöyle geçmektedir: وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا... ”Bir de de ki: “Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere indir...”⁶²¹ Hz. Nûh’un ve ümmetinin tufandan korunmak üzere gemiye bindikleri esnada kendisine bu duayı yapması vahiy olunmuştur. O da seferin selâmeti ve sonunda iyi hayırlı bir mekâna inme niyazını dile getirmiştir.⁶²²

Kırâat imamları, âyette geçen مَنْزِلًا kelimesini farklı vecihlerle okumuşlardır. Ebû Bekir Şu’be م harfine fetha, ن harfine ise kesra hareke vererek kelimeyi مَنْزِلًا biçiminde tilâvet etmiştir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde yer aldığı gibi مَنْزِلًا biçiminde kırâat etmişlerdir.⁶²³

Bu durumda kırâat imamlarından çoğunluğunun okuduğu veche ‘مَنْزِلًا’ göre mânâ: “Deki: Beni mübarek bir inişle indir...” şeklinde olmaktadır. İmam Şu’be’nin tilâveti olan مَنْزِلًا biçimindeki okuyuşa göre ise meâl: “Deki: Beni mübarek bereketli bir yere indir...” biçiminde ifade edilmektedir.⁶²⁴ Bu durumda kırâat imamlarının çoğunluğunun

⁶²⁰ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/34; *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/34; *Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meâl Tefsir*, el-Hac 22/34; *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Hac 22/34; *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Hac 22/34; *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/34; *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Hac 22/34.

⁶²¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Mü’minün 23/29.

⁶²² Râzî, *Tefsîrû’l-kebir*, 23/274; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 18/47.

⁶²³ Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh İbn Haleveyh, *İ’rabu kırâati’-seba’ ve ileliha*, thk. Abdurrahman Asimin (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1992), 2/89; Dâni, *et-Teysir*, 444; Ahvâzî, *el-Veciz*, 262; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/328.

⁶²⁴ Ebüssüüd, *İrşâdü’l-’akli’s-selîm*, 6/132; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 4/86; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 486.

okuyuşuna göre kelimenin mânâsı “iniş”, Şu’be’nin tilâvetine göre ise “yer, mekân” anlamında anlaşılmıştır.

Hız. Nûh ile ümmetinin tufandan korunmak için çıktıkları yolculukla ilgili bu kırâat vechinde çalışmada esas alınan meâllerden biri hariç tamamında Ebû Bekir Şu’be’nin kırâati ölçü alınmaktadır. Bu sebeple bu ferşî kırâatin değerlendirilmesinde dönem bazında ayrıma gidilmeden meâller, topluca incelenmektedir. Meşrutiyetten günümüze meâllere bakıldığında Ateş’in eseri hariç bütün meâllerde مَنْزِلًا okuyuşuna göre mânâ verildiği görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “...hayrı çok olan bir yere...”, “...konağa indir...” veya “...bereketli bir yere...” gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁶²⁵ Ateş ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuduğu tilâveti ölçü alarak mânâyı “...mübarek bir inişle indir...” biçiminde ifade etmektedir.⁶²⁶

4.1.1.16. سِرَاجًا Kelimesinin Tilâveti

Çalışmada tetkik edilen bir başka ferşî farklılık olan سِرَاجًا ifadesi, âyette şöyle zikredilmektedir: وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا... “... ve orada bir kandil ve aydınlatıcı bir ay var eden (Allah’ın şanı) ne yücedir.”⁶²⁷ Allah Teâlâ, bu ve bundan sonraki âyette evrendeki işleyişe dair birtakım malumatlar vermektedir. Böylece yıldızların, güneşin ve ayın varlığına dikkat çekerek bunlar üzerinde tefekkürü ve kudretinin idrak edilmesini hedeflemektedir.⁶²⁸

Âyette geçen سِرَاجًا kelimesi, kırâat imamları tarafından farklı iki vecih ile tilâvet olunmuştur. Hamza, Kisâî ve Halefü’l-Aşir س ve ر harflerine damme hareke vererek kelimeyi, سُرُجًا biçiminde kırâat etmişlerdir. Kırâat-i aşereden diğer imamlar ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere سِرَاجًا biçiminde okumuşlardır.⁶²⁹

Kırâat imamlarından ekseriyetin okuyuşuna yani tekil vechine göre سِرَاجًا kelimesi, güneş anlamına gelmektedir. Kelimenin çoğul okunduğu kırâat vechine göre ise سُرُجًا kelimesi ile güneşin yanında büyük yıldızlar da ifade edilmiş olmaktadır. سِرَاجًا

⁶²⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Mü’minûn 23/29; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Mü’minûn 23/29; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 9/3620; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Mü’minûn 23/29; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Mü’minûn 23/29; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Mü’minûn 23/29; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mü’minûn 23/29; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Mü’minûn 23/29; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Mü’minûn 23/29; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mü’minûn 23/29; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; Kandemir vd., *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mü’minûn 23/29; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Mü’minûn 23/29.

⁶²⁶ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Mü’minûn 23/29.

⁶²⁷ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-Furkân 25/61.

⁶²⁸ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 4/1860; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 4/134.

⁶²⁹ Dâni, *et-Teysîr*, 452; Ahvâzi, *el-Vecîz*, 270; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/334; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/323.

biçimindeki kırâate göre anlam: “...bir kandil (güneş)...” biçiminde olmaktadır. Çoğul olarak okunan kırâate ‘سُرْجًا’ göre ise mânâ: “...nice güneşler ve ışık...” şeklinde olmaktadır.⁶³⁰

Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren eserlere bakıldığında bu kırâat farklılığında mânâ itibarıyla meâllerde çok karşılık bulmadığı görülmüştür. Çalışmada eserlerinden istifade edilen müelliflerden biri hariç tamamı, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini ‘سِرَاجًا’ esas almışlardır. Aralarında ifade farklılıkları gözlenmekle birlikte müelliflerin tamamı, farklı okunan kelimeyle güneşi kast etmişlerdir. Bu durum, anlam itibarıyla meâllere: “...sirac...”, “...kandil...”, “...çırağ/çerağ...”, “...ışık kaynağı...” veya “...güneş...” gibi ifadelerle yansıtılmıştır.⁶³¹ Bir meâlde ise her iki kırâat vechine göre mânâ: “...bir güneş/güneşler ve ışık saçan bir ay...” biçiminde ortaya konulmuştur.⁶³²

Bu kırâat farklılığı, mânâ bakımından meâllere pek yansımaya da süreç içerisinde dildeki değişimi ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyetin ilk zamanlarında güneş için “sirac, kandil, çerağ ve çırağ” gibi ifadeler kullanılmaktadır. 1980’li yıllara kadar “çerağ ve çırağ” kelimelerinin meâllerde kullanıldığı görülmektedir. Ancak günümüzde kaleme alınan meâllerde bu kelimelerden sadece “kandil” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

4.1.1.17. خُلُقُ İfadesinin Kırâati

Kırâat farklılıkları bağlamında tetkik edilen lafızlardan bir diğeri de خُلُقُ ifadesi olmaktadır. Farklı okumalara konu olan bu ibare, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir: “Bu, evvelkilerin adetinden başka bir şey değildir.”⁶³³ Âyette Hûd (a.s) ile Ad kavmi arasında geçen bir diyaloga yer verilmektedir. Hz. Hûd, vazifesi gereği kavmini kötülüklerden vaz geçmeye, Allah’a iman etmeye ve O’na itaat etmeye davet etmektedir. Kavmi ise atalarının yollarını takip ettiklerini (yaptıklarının yeni bir şey olmadığını), yapmakta oldukları fiillerden ötürü kendilerine bir şey olmayacağını,

⁶³⁰ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 513; İbn Atiye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 4/217; Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 4/129.

⁶³¹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Furkân 25/61; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Furkân 25/61; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 9/3857; Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân), el-Furkân 25/61; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Furkân 25/61; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Furkân 25/61; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Furkân 25/61; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Furkân 25/61; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Furkân 25/61; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Furkân 25/61; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Furkân 25/61; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/61; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekeçeli Meâl Tefsir*, el-Furkân 25/61; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/61; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Furkân 25/61; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/61; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Furkân 25/61.

⁶³² Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Furkân 25/61.

⁶³³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alisi*, eş-Şuarâ 26/137.

âhiret hayatının yaşanmayacağını, Hûd'un söylediklerinin eskilerin masalları olduğunu söyleyerek onu reddetmektedirler.⁶³⁴

Âyette kırâat farklılığına yol açan kelime, خُلُقُ ifadesidir. Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kelimeyi, خ harfine fetha hareke verip ل harfini de sakin kılmak suretiyle خُلُقُ şeklinde kırâat etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamlarıysa kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere خُلُقُ biçiminde tilâvet etmektedirler.⁶³⁵

خُلُقُ biçiminde okunan tilâvete göre kelime adet, gelenek mânâsına gelmektedir. Bu durumda âyetin meâli: "...evvelkilerin âdetinden başka bir şey değildir..." biçiminde olmaktadır. Bu okuyuşa göre "İçinde bulunduğumuz şu din, öncekilerin ahlâk ve âdetlerinden ibarettir." biçiminde de mânâ verilmektedir." خُلُقُ şeklindeki okuyuşa göre ise kelime "uydurma" anlamına gelmektedir. Buna göre âyetin meâli: "Bu söylediklerin öncekilerin uydurmasından başka bir şey değildir." biçiminde ifade edilmektedir. Âyete, "Biz de bizden evvelkiler gibi halk edildik; bizim yaratılışımız bizden evvelkilerin yaratılışı gibidir, onlar gibi yaşarız; onlar gibi ölürüz ve tekrar diriltilmeyiz" şeklinde de meâl verilmektedir.⁶³⁶

Kırâat farklılığına sebep olan kelimenin farklı vecihlerle okunması neticesinde "adet/gelenek" veya "uydurma/masal" anlamları elde edilmektedir. Ferşî farklılığın meşrutiyetten günümüze Türkçe meâllere mânâ açısından bu iki okuyuş vechiyle ortaya çıkan anlamlar düzleminde yansıtıldığı görülmektedir. Bu anlamda meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, خُلُقُ okuyuşunu esas alarak kelimeye: "...âdetleridir." biçiminde mânâ vermektedir.⁶³⁷

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından çalışmada yer verilen meâllerden bazılarında خُلُقُ okuyuşu ölçü alınarak "...evvelkilerin uydurmaları..." biçiminde mânâ verilmiştir.⁶³⁸ Bazı müellifler ise خُلُقُ vechini esas alarak kelimeyi "...adet..." biçiminde ifade etmişlerdir.⁶³⁹ Dönemin müelliflerinden İzmirli ise diğer müelliflerden farklı olarak iki kırâat vechini esas alarak mânâyı: "...âdetlerinden/uydurmalarından..." biçiminde ortaya koymuştur.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/614; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/75-76.

⁶³⁵ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 2/281; Dâni, *et-Teyisr*, 455; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 274; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/335.

⁶³⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 2/281; Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/359; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/327; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berduni, İbrahim Edfiyeş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 13/125-126.

⁶³⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Şu'arâ 26/137.

⁶³⁸ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., eş-Şuarâ 26/137; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶³⁹ Vehbî, *Hulâsatü'l-beyân*, 9/3932; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶⁴⁰ İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, eş-Şuarâ 26/137.

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen ve çalışmada incelenen meâllerden üçü de bu ferşî kırâati birbirinden farklı yaklaşımlarla anlamlandırmaktadırlar. Dönemin müelliflerinden Çantay, خُلُقُ kırâatine göre “...evvelkilerin adetinden başka...”, biçiminde mânâ verirken, Yavuz, خُلُقُ tilâvetini esas alarak “...evvelkilerin yalanından başkası değildir.” Biçiminde meâl vermektedir. Dönemin bir diğer müellifi olan Ateş de iki kırâat vechine göre mânâyı: “...ahlakı (ve geleneği)dir/evvelkilerin uydurmasıdır...” biçiminde ortaya koymaktadır.⁶⁴¹

1980’li yıllara gelindiğindeyse çalışmada eserlerinden istifade edilen iki müellifin de farklı okunan kelimeye mânâ vermede خُلُقُ kırâatini esas aldığı görülmektedir. Müelliflerin “...öncekilerin geleneği/inançları...” biçiminde meâl verdikleri görülmektedir.⁶⁴²

2000’li yılların başından günümüze çalışmada incelenen meâllerde bu kırâat farklılığını anlamlandırma konusunda farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Dönemin bazı meâllerinde خُلُقُ kırâati esas alınarak mânâ: “...öncekilerin gelenekleri...” veya “Bizim bu yaptıklarımız, bizden öncekilerin yaptıklarıyla aynıdır.” gibi ifadelerle verilmektedir.⁶⁴³ Bazılarında ise خُلُقُ kırâati tercih edilerek anlam: “...öncekilerin uydurdıkları...” biçiminde ifade edilmektedir.⁶⁴⁴ Eserlerden birinde ise meâl, iki kırâat vechine göre “...ahlâk sisteminden/uydurmalarından...” biçiminde ifade edilmektedir.⁶⁴⁵

Netice itibarıyla farklı okunan kelimenin meâllerde bir anlam zenginliğine sebep olduğu görülmektedir. Bu ferşî farklılık, mânâ itibarıyla meâllere yansıtılması bakımından dikkat çekmektedir. Zira meşrutiyetten günümüze her dönemde farklı kırâat vecihlerine göre mânâlar verildiği görülmektedir. Kırâat farklılığı, bu anlamda eskilerin âdeti, eskilerin ahlak anlayışı, evvelkilerin din anlayışı, evvelkilerin uydurmaları gibi anlamlara kapı aralamaktadır. Zira Hûd’un (a.s) kavmi, onun söylediklerini reddetmek için onlar eskilerin masalları, eskilerin âdetleri gibi ifadelerle karşı gelmekte idiler. Bu mânâlar dikkate alındığında “...bu eskilerin adetlerinden (yapa geldikleri)/uydurmalarından başka bir şey değildir.” biçiminde bir meâl de verilebilmektedir.

⁶⁴¹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, eş-Şuarâ 26/137; *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, eş-Şuarâ 26/137; *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶⁴² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, eş-Şuarâ 26/137; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶⁴³ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/137; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, eş-Şuarâ 26/137; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶⁴⁴ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/137; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, eş-Şuarâ 26/137; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, eş-Şuarâ 26/137.

⁶⁴⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, eş-Şuarâ 26/137.

4.1.1.18. فَارِهَيْنَ Kelimesinin Kırâati

Kırâat farklılığına sebep olan فَارِهَيْنَ ifadesinin geçtiği âyet, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle yer almaktadır: *وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهَيْنَ* "...Dağlardan özenle evler yontuyorsunuz..."⁶⁴⁶ Sâlih (a.s) resûl olarak Semûd kavmine gönderilmiştir. Semûd kavmi, o günün şartlarında ziraatte ve mimaride yaptıklarıyla öne çıkmışlardır. Özellikle taşları oymak suretiyle yaptıkları evler, Kur'ân'da konu edilmiştir. Lâkin Hz. Sâlih, Allah'a itaat noktasında zaafları olan bu kavmi uyarılmış, sahip oldukları nimetlerin kıymetini bilmeleri noktasında serzenişte bulunmuştur. Âyet-i kerîmede özellikle evlere dikkat çekilmiştir.⁶⁴⁷

Âyet-i kerîmede geçen فَارِهَيْنَ kelimesi, kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmektedir. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kelimeyi ف harfinden meddi kaldırmak suretiyle فَرِهَيْنَ biçiminde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi âyet metninde yazılı olduğu üzere فَارِهَيْنَ şeklinde okumaktadırlar.⁶⁴⁸

فَرِهَيْنَ biçimindeki okuyuşa göre kelime, "maharet" anlamına gelmektedir. Bu durumda âyete "...ustalıkla evler yontuyorsunuz." biçiminde meâl verilmektedir. Alternatif okuyuşa 'فَرِهَيْنَ' göre ise kelimeye "neşe, gurur, şımarıklık" gibi anlamlar verilmektedir. Buna göre âyetin mânâsı: "Dağlardan neşeyle gururlanarak evler yapıyorsunuz." şeklinde olmaktadır.⁶⁴⁹ Diğer taraftan iki kırâat vechine göre de kelimenin aynı anlamı ifade ettiği dile getirilmektedir.⁶⁵⁰

Tetkik edilen bu ferşî farklılığın kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunması, "ustalık" ya da "neşe, şımarıklık, gurur" gibi iki ayrı anlamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Meşrutiyetten günümüze kadar neşredilen ve bu araştırmada incelenen eserlerde de ortaya çıkan bu mânâlar doğrultusunda meâl verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, فَارِهَيْنَ kırâatini esas alarak "Dağlardan oyduğunuz hânelerinizde müsterih olarak terk olunur mısınız?" biçiminde mânâ vermektedir.⁶⁵¹

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen meâllerde kelimeye meâl vermede ağırlıklı olarak فَارِهَيْنَ kırâatının esas alındığı görülmektedir. Bu eserlerde mânâ, "...neşet ve maharetle...", "...kemali hazakatla..." ya da "...yonttuğunuz kâşaneler..."

⁶⁴⁶ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁴⁷ Özek vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 4/165; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, 3/561.

⁶⁴⁸ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 3/128; Dâni, *et-Tefsîr*, 455; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 274; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/336.

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/624; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/240; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 5/685; Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1993), 4/130.

⁶⁵⁰ Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 5/685.

⁶⁵¹ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, eş-Şuarâ 26/149.

gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁶⁵² Dönemin müelliflerinden ikisi, فَرِهَيْنْ kırâatini benimseyerek “...keyifli keyifli evler yontuyorsunuz.” veya “...şımarıklık ile evler...” biçiminde mânâ vermektedirler. Ancak İzmirli, diğer müelliflerden farklı olarak فَرِهَيْنْ okuyuşuna göre de mânâyı dipnotta vermektedir.⁶⁵³

1950’den 1980’lere kadar neşredilen eserlerden ikisinde فَرِهَيْنْ kırâati esas alınarak “...şımarık şımarık, neşe ve zevkle...” biçiminde mânâ verilmektedir.⁶⁵⁴ Dönemin müelliflerinden Ateş ise alternatif kırâate göre mânâyı: “...ustalıkla evler yontuyorsunuz.” biçiminde ifade etmektedir.⁶⁵⁵

1980’li yılların meâllerinden ikisinde de kelime, فَرِهَيْنْ kırâatine göre anlamlandırmakta ve “...ustaca evler...” biçiminde meâl verilmektedir. Ancak Diyanet vakfı meâlinin dipnotunda mânâ, فَرِهَيْنْ kırâatine de işaret edilmektedir.⁶⁵⁶

2000’li yılların müellifleri de kelimeyi, ağırlıklı olarak فَرِهَيْنْ kırâatine göre okumakta ve bu eserlerde mânâ itibarıyla “ustalıkla ev yapmaları” vurgulanmaktadır.⁶⁵⁷ İki müellif ise فَرِهَيْنْ kırâatini esas alarak mânâ cihetiyle kavmin “şımarıklıklarını” öne çıkarmaktadır. Ancak İslâmoğlu, diğer müelliflerden farklı olarak alternatif kırâate dipnotta değinmektedir.⁶⁵⁸

Ad kavminin evlerini konu alan bu ferşî farklılığın ilk dönemlerden itibaren meâllerde karşılık bulunduğu görülmektedir. Kimi meâller, onların ustalıklarını, kimileri de şımarıklıklarını öne çıkarmaktadır. Ancak hep birlikte düşünüldüğünde Ad kavminin kayaları oyarak evler yapma hususunda mahir oldukları, bu durumun onları şımarttığı ve yaratıcıya karşı itaatten uzaklaştırdığı anlaşılmıştır. Buradan refah seviyesi yükselen insanın rehavete kapılıp kulluk bilincinden uzaklaşma tehlikesiyle yüzleşeceği sonucu da çıkarılabilmektedir. Günümüzde de insanların genel olarak hayat konforunu yükseltme gayretinde olduğu görülmektedir. Toplumda lüks konutlarda oturmak ve lüks araçlara sahip olmak gibi hedeflere yönelim olduğu dikkat çekmektedir. Buna paralel olarak insanların dini hassasiyetlerinin zayıfladığı da fark edilmektedir. Dolayısıyla Ad

⁶⁵² Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., eş-Şuarâ 26/149; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 10/3935; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵³ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, eş-Şuarâ 26/149; Hak Dini Kur'ân Dili Meâli, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵⁴ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, eş-Şuarâ 26/149; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵⁵ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵⁶ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, eş-Şuarâ 26/149; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵⁷ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/149; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/149; Kandemir, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, eş-Şuarâ 26/149; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, eş-Şuarâ 26/149; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, eş-Şuarâ 26/149.

⁶⁵⁸ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, eş-Şuarâ 26/149; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, eş-Şuarâ 26/149.

kavminin durumunu anlatan bu âyetin günümüz insanı için de bir ibret vesikası olduğu ifade edilebilmektedir.

4.1.1.19. سِحْرَانِ Kelimesinin Okunuşu

Ferşî kırâat bağlamında farklı okumaları bulunan سِحْرَانِ ibaresi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ...قَالُوا سِحْرَانِ تَطَاهَرًا... “...“Birbirini destekleyen iki büyü dediler...”⁶⁵⁹ Resûlullah, görevi gereği İslâm dinini tebliğe başlayınca müşrikler, “Gerçekten elçi olsaydı Mûsâ’ya verilenlerin kendisine de verilmesi gerekirdi.” demişlerdi. Allah Teâlâ ise Tevrat ve Kur’ân-ı Kerîm için “iki büyücü” ifadesini kullandıklarından ötürü müşriklerin söylemlerinde samimi olmadıklarını ifade buyurmaktadır. Yani mucizeler gösterilse de Mekke müşriklerinin inanmayacakları âyette vurgulanmaktadır.⁶⁶⁰

Âyet-i celîlede geçen سِحْرَانِ ibaresi, kırâat âlimleri tarafından farklı vecihlerle tilâvet olunmaktadır. Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb س harfini fetha hareke yönünde uzatıp, ح harfine ise kesra hareke vererek kelimeyi سَاحِرَانِ şeklinde kırâat etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu şekliyle سِحْرَانِ biçiminde okumaktadırlar.⁶⁶¹

Bu durumda farklı okumalara konu olan kelime, سَاحِرَانِ biçiminde kırâat edildiğinde, “iki sihirbaz” anlamına gelmektedir. Âyetin meâli ise: “...İki sihirbaz birbirine destek oldu...” biçiminde olmaktadır. Farklı okunan kelime سِحْرَانِ biçiminde tilâvet edildiğindeyse “iki sihir” anlamına gelmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati esas alındığında “iki sihirbaz” ifadesiyle Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn ya da Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed’in kast edildiği ifade edilmektedir. Alternatif okuyuşa göre mânâ verildiğindeyse “iki sihir” sözüyle Tevrat ve Kur’ân’ın kast edildiği belirtilmektedir.⁶⁶²

İncelemesi yapılan bu ferşî kırâatin farklı vecihlerle okunması neticesinde her ikisinin de temelinde sihirbazlık anlamı bulunan iki ayrı mânâ ortaya çıkmaktadır. Ortaya konulan farklı mânâların (iki büyü ve iki sihirbaz) سِحْرَانِ kelimesinin anlamlandırılmasında, ilk dönemlerden itibaren meâllere yansıtıldığı müşahede edilmektedir. Bu durum, meâllerde “iki büyü/iki sihir” veya “iki büyücü/iki sihirbaz”

⁶⁵⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 4/63.

⁶⁶⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 24/605-606; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/430-431; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 4/65.

⁶⁶¹ Taberî, *Câmi ‘u'l-beyân*, 18/265-266; Dâni, *et-Teysîr*, 465; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 284; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/341; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 303.

⁶⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur’ân*, 8/175-176; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 547; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/420; Kurtubî, *el-Câmi*, 13/294; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azim*, 6/242.

şeklinde ifadeye dökülmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, سَاجِرَان biçimindeki okuyuşu esas almak suretiyle “...iki sihirbaz...” biçiminde mânâ vermektedir.⁶⁶³

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kaleme alınan eserlerin çoğunda سَاجِرَان kırâati, esas alınarak “...iki sihirbaz...” yahut “...iki büyücü...” biçiminde mânâ verilmektedir. Ancak İzmirli'nin eserinde dipnotta diğer okuyuş vechine göre de mânâ, ifade edilmektedir.⁶⁶⁴ Dönemin diğer müellifleriyse سَحْرَان kırâatini tercih ederek mânâyı: “...iki sihir...” veya “...iki büyü...” biçiminde zikretmektedirler.⁶⁶⁵

1950 ile 1980 yılları arasında neşredilen ve çalışmada değerlendirilen eserlerin üçünde de سَحْرَان biçimindeki kırâatle amel edilmiştir. Bu eserlerde meâl, “...iki sihir...” ya da “...iki büyü...” biçiminde ortaya konulmuştur.⁶⁶⁶

1980'li yıllardan eserlerinden yararlanan iki müellif de kelimeye mânâ vermede سَحْرَان kırâatini esas almaktadır. Bu eserlerde meâl: “...iki sihir” veya “iki büyü...” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁶⁶⁷

Son dönem müellifleri, farklı okumaları olan سَحْرَان kelimesine mânâ vermede ekseriyetle سَاجِرَان tilâvetini esas almaktadırlar. Bu tercihlerini ise meâllerine “...iki sihirbaz” ya da “...iki büyücü...” biçiminde yansıtmaktadırlar. Dönemin müelliflerinden Öztürk ve Şener, diğer kırâate göre de mânâyı vermektedir.⁶⁶⁸ Aynı döneme ait diğer eserlerdeyse سَحْرَان kırâati esas alınarak meâl: “...iki sihir...” veya “...iki büyü...” biçiminde ifade edilmektedir. Ancak İslamoğlu, meâlinde diğer kırâate göre de mânâyı değinmiştir.⁶⁶⁹

Müşriklerin ikiyüzlülüğünün ortaya konulduğu bu âyette yer alan ferşî farklılık, mânâ itibarıyla ilk dönemlerden itibaren meâllerde yer almaktadır. Vecihlerden birine göre iki peygamber, diğerine göre peygamberlere gönderilen iki kitap kast edilmiş olsa da her iki durumda da müşrikler Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olmaktadır. Sonuç olarak bu kırâat farklılığı, Resûlullah'ın üzerinde mucize görmek isteyen müşriklerin

⁶⁶³ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁴ Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 10/4112; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, el-Kasas 28/48; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁵ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Kasas 28/48; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁶ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Kasas 28/48; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Kasas 28/48; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁷ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Kasas 28/48; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁸ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kasas 28/48; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Kasas 28/48; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Kasas 28/48; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, el-Kasas 28/48.

⁶⁶⁹ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kasas 28/48; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Kasas 28/48; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kasas 28/48.

kendilerine mucize gösterilse de inanmayacaklarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

4.1.1.20. **وَخَاتَمَ** Kelimesinin Tilâveti

Kırâat farklılığına konu olan **وَخَاتَمَ** ifadesi, âyette şöyle geçmektedir: ... وَلَكِنْ رَسُولٌ وَاللَّهُ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ... “... *Lakin o, Allah’ın bir rasulü ve peygamberlerin sonuncusudur...*”⁶⁷⁰ Resûlullah’ın bütün erkek çocukları, bulûğa erişmeden vefat ettiği için âyette onun hiçbir erkeğin babası olmadığı vurgulanmaktadır. Çünkü. Hz. Zeyd, hanımı Hz. Zeynep’ten boşanınca onunla Hz. Nebi, evlendi. Bu evlilik, Zeyd b. Harise’nin Resûlullah’ın evlatlığı olması sebebiyle dedikodulara sebep oldu. Âyet-i kerîme, Resûlullah’ın oğlu olmadığını buyurarak onun Hz. Zeynep ile evlenmesinde bir mâni bulunmadığını zikretmektedir. Böylece hukuki bir mesele de âyetle birlikte açıklığa kavuşturulmaktadır. Peygamberlerin sonuncusu olduğu hatırlatılmak suretiyle de dini yaşantıyı ortaya koyma ve toplumsal düzeni tamamlama adına Hz. Nebi’nin rehberliğine atıf yapılmaktadır.⁶⁷¹

Bu âyette kırâat farklılığı, **وَخَاتَمَ** ibaresinin tilâvetiyle ilgili olmaktadır. İmam Âsım, ifadeyi, **وَخَاتَمَ** biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşereden dokuz imam ise ت harfine kesra hareke vermek suretiyle kelimeyi **وَخَاتِمَ** biçiminde kırâat etmektedirler.⁶⁷²

Ferşî kırâat, **وَخَاتَمَ** şeklinde okunduğunda mânâ “mühür, tasdik” anlamına gelmektedir. Bu durumda **وَخَاتَمَ** okuyuşuna göre mânâ: “...*peygamberlerin mührü doğrulayıcısı...*” biçiminde anlaşılmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine **وَخَاتِمَ** göre ise ibarenin anlamı: “...*peygamberlerin sonuncusu...*” şeklinde olmaktadır.⁶⁷³

Ferşî kırâatin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde elde edilen iki mânâ, meâllere Hz. Nebi’nin peygamberlerin sonuncusu olduğu ya da onların vahiy adına haber verdiklerini tasdik eden Resûl olduğu biçiminde yansımaktadır. Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tevfik, bu kırâat farklılığında **وَخَاتِمَ** biçimindeki kırâati esas almaktadır. Müellif, meâli “...*enbiyanın sonuncusudur...*” şeklinde vermektedir.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁷¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/121-122; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/568-570; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 4/2070-2071.

⁶⁷² Dâni, *et-Teysîr*, 478; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 297; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/348; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/569-570.

⁶⁷³ Mâverdî, *en-Nüket*, 4/408-409; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kirâat*, 578; Kurtubî, *el-Câmi’*, 14/196-197; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 6/428-429.

⁶⁷⁴ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Ahzâb 33/40.

Araştırmada cumhuriyetin ilk dönemlerine dair değerlendirilen meâllerin bazılarında وَخَاتَمٌ okuyuşu benimsenerek “...peygamberlerin hâtemi'dir...” biçiminde mânâ verilmektedir.⁶⁷⁵ Aynı dönemin iki müellifiyse وَخَاتَمٌ kırâatini esas alarak mânâyı “...peygamberlerin de sonudur/sonuncusudur...” şeklinde dile getirmektedirler.⁶⁷⁶

1950'den 1980'li yıllara kadar neşredilen ve çalışmada istifade edilen iki meâlde وَخَاتَمٌ kırâati esas alınarak “...peygamberlerin sonuncusudur...” şeklinde mânâ verilmektedir.⁶⁷⁷ Dönemin bir diğer müellifi olan Ateş ise وَخَاتَمٌ kırâatine göre mânâyı “...peygamberlerin hatemidir...” şeklinde zikretmektedir.⁶⁷⁸

Araştırmada 1980'li yıllara dair yararlanılan iki meâlde de وَخَاتَمٌ kırâati esas alınarak mânâ verilmektedir. Bu eserlerde meâl: “...sonuncusudur...” biçiminde ifade edilmiştir.⁶⁷⁹

2000'li yılların başlarından günümüze kadar neşredilen meâllerin ekseriyeti, وَخَاتَمٌ kırâatini esas alarak “...peygamberlerin sonuncusudur...” biçiminde mânâ vermektedirler. Lâkin İslamoğlu, diğer müelliflerden farklı olarak alternatif kırâate de dipnotta değinmektedir.⁶⁸⁰ Aynı dönemin meâllerinden birindeyse mânâ iki kırâat vechine göre “...peygamberlerin sonuncusudur/peygamberliğe mührü vurandır...” biçiminde zikredilmektedir.⁶⁸¹

Meâllerde verilen mânâlar düşünüldüğünde kırâat farklılığının anlama genişlik kattığı tespit edilmektedir. Zira hangi anlam kabul edilirse edilsin netice itibarıyla Resûlullah, nebilerin sonuncusu olmasının yanında önceki peygamberleri de tasdik edici olmaktadır. Zira Hz. Nebî'nin son peygamber olması, peygamberlik kapısının mühürlenmesi anlamına da gelebilmektedir. Bu bilgiler ışığında “...peygamberlerin sonuncusu ve onları tasdik edicidir...” biçiminde bir meâl de verilebilmektedir.

⁶⁷⁵ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Ahzâb 33/40; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, Ahzâb 33/40; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁶ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, el-Ahzâb 33/40; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁷ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Ahzâb 33/40; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁹ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Ahzâb 33/40; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁸⁰ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/40; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Ahzâb 33/40; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/40; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Ahzâb 33/40; Kandemir vd., , *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/40; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, el-Ahzâb 33/40.

⁶⁸¹ Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Ahzâb 33/40.

4.1.1.21. **وَلَوْلُوا Kelimesinin Okunuşu**

Farklı vecihlerle okunan **وَلَوْلُوا** kelimesi, âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir: **جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْلُواً** “Onların mükafatları,içine girecekleri Adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenecekler ...”⁶⁸² Önceki âyetle birlikte ele alındığında dünya hayatında Allah’a itaat edip hayırda öncülük edenlerin âhirette ödüllendirileceği anlaşılmaktadır. Âyette bu kimselere verilecek olan nimetlerin bazılarında bahsedilmektedir.⁶⁸³

Âyette geçen **وَلَوْلُوا** kelimesi, farklı vecihlerle tilâvet edilmektedir. Kırâat imamlarından Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer, kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu haliyle **وَلَوْلُوا** biçiminde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşereden diğer yedi imam ise kelimenin sonuna kesralı tenvin getirmek suretiyle **وَلَوْلُوا** biçiminde okumaktadırlar.⁶⁸⁴

Bu durumda birinci kırâat vechine **وَلَوْلُوا** göre mânâ yukarıda âyet meâlinde verildiği gibi (...Orada altın bilezikler ve incilerle süslenecekler ...) olmakta ve bahsi geçen cennet ehlinin altın bilezik ve incilerle bezenmesi anlamına gelmektedir. İkinci okuyuşa **وَلَوْلُوا** göreyse mânâ: “...Orada altın ve inci bilezikler ile süslenirler...” biçiminde verilmektedir.⁶⁸⁵

Âyet-i kerîmede mânâ itibarıyla kırâat vecihleriyle ortaya çıkan durum, cennet nimetlerinin niteliği bağlamında olmaktadır. Bu anlamda ayrışılan nokta incilerin bilezik mi yoksa başka bir zînet eşyası mı olacağı noktasında meydana gelmektedir. Kırâat farklılığının etkisi, araştırma kapsamında istifade edilen meâller üzerinde de bu düzlemde gözlenmektedir. Araştırmada Meşrutiyet Dönemi’ne dair bu ferşî farklılık anlamında istifade edilen tek müellif olan Süleyman Tevfik, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini tercih ederek “...altın ve inci bileziklerle...” biçiminde mânâ vermektedir.⁶⁸⁶

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden çalışmada değerlendirilen meâllerin ekseriyeti, **وَلَوْلُوا** kırâatini esas alarak “...altın bilezikler ve incilerle...” biçiminde mânâ vermektedirler.⁶⁸⁷ Dönemin müelliflerinden Kadri ise alternatif kırâat vechini **وَلَوْلُوا** benimseyerek mânâyı: “...altın ve incilerle murassa...” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁸² Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, Fâtır 35/33.

⁶⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/487-489.

⁶⁸⁴ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 474; Dâni, *et-Teyşir*, 484; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 303; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/352; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 327.

⁶⁸⁵ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 593; Beyzâvi, *Envârü't-tenzil*, 4/259.

⁶⁸⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, Fâtır 35/33.

⁶⁸⁷ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 11/4585; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, Fâtır 35/33; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, Fâtır 35/33; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Fâtır 35/33.

⁶⁸⁸ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Fâtır 35/33.

1950’li yıllardan çalışmada istifade edilen bütün meâllerde Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in kırâati ‘وَلَوْلُوا’ esas alınmaktadır. Aralarında ifade farklılıkları olabilmekle beraber bu meâllerde mânâ: “...altın bilezikler ve inci(ler) takımlar...” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁸⁹

1980’li yıllardan araştırmada yararlanılan iki meâlde de Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in kırâati ‘وَلَوْلُوا’ tercih edilerek mânâ: “...altın bilezikler ve incilerle...” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁹⁰

Araştırmada 2000’li yıllardan günümüze istifade edilen meâllerin ekseriyeti, farklı vecihlerle okunan kelimeye mânâ vermede Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in kırâatini ‘وَلَوْلُوا’ esas almaktadır. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla beraber bu eserlerde mânâ: “...altın bilezikler ve incilerle bezenip...” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁶⁹¹ Bir müellif ise diğer kırâat vechini benimseyerek “...altın ve inci bilezikler...” biçiminde mânâ vermektedir.⁶⁹²

Bu kırâat farklılığı, ortaya koyduğu sonuç itibarıyla mânâ bakımından mühim bir farklılık oluşturmamaktadır. Zira her iki veche göre de cennet ehlinin altın ve incilerle süslenmesi söz konusu olmaktadır. Farklılık ise incilerin bilezik mi yoksa başka zînet eşyası mı olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ferşî farklılığın meâllerde karşılık bulunduğu görülmektedir.

4.1.1.22. قَوْمَ Kelimesinin Tilâveti

Bir başka ferşî farklılık olan قَوْمَ kelimesi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: وَقَوْمٌ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ... “Daha önce Nûh kavmini de evvelce (helâk ettik)...”⁶⁹³ Sûrede Allah’a isyanları sebebiyle helak edilen toplumlara atıfta bulunmaktadır. Allah Teâlâ, bu mânâda İbrâhim (a.s) ile Mûsâ’nın (a.s) kavmini de Ad ve Semûd kavmini de helak ettiğini ifade buyurmaktadır. Ardından bunlardan önce de Nûh’un (a.s) kavminin helak edildiğine işaret etmektedir.⁶⁹⁴ Böylece Allah, kendisine karşı isyan edilmesinin gazabını celp ettiğine dikkat çekmektedir.

⁶⁸⁹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Fâtır 35/33; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Fâtır 35/33; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Fâtır 35/33.

⁶⁹⁰ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, Fâtır 35/33; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Fâtır 35/33.

⁶⁹¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Fâtır 35/33; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Fâtır 35/33; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meâl Tefsir*; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Fâtır 35/33; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Fâtır 35/33; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Fâtır 35/33.

⁶⁹² Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Fâtır 35/33.

⁶⁹³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alisi*, ez-Zâriyat 51/46.

⁶⁹⁴ İbn Atiye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz*, 5/178-181; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/207-211.

Âyetteki farklı okuyuşlar وَقَوْمٌ kelimesinin tilâveti hususunda ortaya çıkmakta olup bu kelimenin tilâvetine dair iki vecih nakledilmektedir. Kırâat imamlarından Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir, م harfine kesra hareke vererek وَقَوْمٌ biçiminde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi âyet metninde geçtiği üzere وَقَوْمٌ biçiminde okumaktadırlar.⁶⁹⁵

Kırâat imamlarından Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir'in kıraatine وَقَوْمٌ göre mânâ: “*Daha önce de Nûh kavminde ibret alınacak şeyler vardır...*” biçiminde olmaktadır. Bu mânâ verilirken وَقَوْمٌ kelimesinin hangi âyete atfedileceği konusunda ihtilaf edilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuduğu veche وَقَوْمٌ göre ise mânâ yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi (*Daha önce Nûh kavmini de evvelce (helâk ettik)...*) olmaktadır.⁶⁹⁶

Bu kırâat farklılığını yalnızca son dönem müelliflerinden bazılarının وَقَوْمٌ kırâatine göre anlamlandırması nedeniyle, farklı okumaların meâller üzerinde etkisi, dönemlere ayırmadan toplu olarak değerlendirilmektedir. İlk dönemden itibaren meâllerde kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati وَقَوْمٌ benimsenerek mânâ verildiği görülmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları gözlenmekle birlikte bu eserlerde meâl: “...*Nûh kavmini de helâk itdik...*” yahut “*Daha önce de Nûh kavmi (helâk olmuştu)...*” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁶⁹⁷ Son dönem müelliflerinden Öztürk ve Şener ise وَقَوْمٌ kırâatini esas alarak mânâyı: “*Nûh kavminden de alınacak dersler var...*” şeklinde zikretmektedirler.⁶⁹⁸

وَقَوْمٌ kelimesine mânâ verme noktasında verilen meâller incelendiğinde aslında bu kırâat farklılığında her iki okuyuş vechiyle verilen mesajın ortak, kullanılan ifadelerin farklı olduğu söylenebilir. Zira nihai olarak Nûh kavminin de helak edilen topluluklardan olduğu vurgulanarak sonraki toplumların bunlardan ders çıkarması hedeflenmektedir. Kırâat farklılığının etkisinin, araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde de bu minval üzere olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁹⁵ Fârisî, *el-Hucce*, 6/223; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 680; Dâni, *et-Teyşir*, 519; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/377.

⁶⁹⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/88-89; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/544-545; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 28/186; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvir*, 27/14-15.

⁶⁹⁷ Tefvik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, ez-Zâriyat 51/46; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., ez-Zâriyat 51/46; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 14/5586; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, ez-Zâriyat 51/46; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, ez-Zâriyat 51/46; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, ez-Zâriyat 51/46; Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, ez-Zâriyat 51/46; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, ez-Zâriyat 51/46; Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekeçeli Meâl Tefsir*, ez-Zâriyat 51/46; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, ez-Zâriyat 51/46.

⁶⁹⁸ Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, ez-Zâriyat 51/46; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, ez-Zâriyat 51/46.

4.1.1.23. إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ İfadesinin Tilâveti

Kırâate konu olan إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ ifadesi, Hadîd sûresinde şöyle geçmektedir: ... الْمُصَدِّقَاتِ وَالْمُصَدِّقِينَ إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ...⁶⁹⁹ Âyette mü'minlerin kazandıklarından infak etmelerinin Allah nezdindeki faziletine işaret buyrulmaktadır. Konunun önemine binaen sadaka veren erkekler ve kadınlar ayrı ayrı zikredilip yapılan infaklar, Allah'a verilmiş olan bir borç olarak addedilmektedir. Ayrıca infak edilen değer kat kat fazlası ve sonsuz nimet olan cennet, mü'min ve mü'minlere vaat edilmektedir.⁷⁰⁰

Ferşî kırâat bağlamında farklı tilâvetlerle okunan kelimeler, إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ ibaresi olmaktadır. Kırâat imamlarının ekseriyeti, kelimeleri, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere ص harflerini müşedded olarak telaffuz etmektedirler. Kırâat-i aşereden İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu'be ise kelimelerde bulunan ص harflerini muhaffef kılmak suretiyle ibareyi, إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ biçiminde okumaktadırlar.⁷⁰¹

Bu âyette kırâat farklılığının mânâya sirâyeti, net bir şekilde gözlenmektedir. İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu'be'nin okuyuşuna 'إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ' göre mânâ: "Muhakkak Allah'ı ve O'nun Resûlü'nü tasdik eden erkekler ve kadınlar..." biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının ekseriyetinin tilâvetine 'إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ' göre ise anlam: "Muhakkak sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar..." biçiminde ifade edilmektedir.⁷⁰²

Bu kırâat farklılığında 2000'li yıllara kadar biri hariç bütün eserlerde aynı kırâatin esas alındığı görülmektedir. Bu anlamda meşrutiyetten günümüze meâllere bakıldığında büyük bir bölümünün kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna 'إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ' göre mânâ verdikleri görülmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "sadaka veren erkekler ve dişiler..." ya da "Sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar..." gibi ifadelerle zikredilmektedir. Öztürk, diğer müelliflerden farklı olarak alternatif okuyuşa göre de mânâya dipnotta değinmektedir.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi*, el-Hadîd 57/18.

⁷⁰⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, 5/207; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 8/3632.

⁷⁰¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/135; Dâni, *et-Teysîr*, 528; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 349; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/384.

⁷⁰² Fârisî, *el-Hucce*, 6/274-275; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 29/421-422; Kurtubî, *el-Câmi'*, 17/252-253; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'aqli's-selîm*, 8/209-211.

⁷⁰³ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, el-Hadîd 57/18; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Hadîd 57/18; Vehbi, *Hulâsatu'l-beyân*, 14/5779; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'ân)*, el-Hadîd 57/18; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, el-Hadîd 57/18; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Hadîd 57/18; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Hadîd 57/18; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Hadîd 57/18; Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Hadîd 57/18; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Hadîd 57/18; Altuntaş - Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/18; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/18; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum*

İslâmoğlu'nun, ilk bakışta kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini benimsediği düşünülse de verdiği anlam, diğer meâllere kıyasla farklı durmaktadır. Diğer meâllerin hepsinde sadaka ile kast edilen somut değerlerden infak etmek biçiminde anlaşılırken İslâmoğlu'nun verdiği mânâ, (*Sadâkatın bedelini ödeyen erkekler ve kadınlar...*) daha soyut bedelleri çağrıştırmaktadır. Müellif, diğer veche göre de mânâyı dipnotta “*Tasdik eden erkekler ve kadınlar...*” biçiminde ortaya koymaktadır.⁷⁰⁴

Altmışlı ve 2000'li yıllardan birer müellif, İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu'be'nin kırâatine ‘إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ’ göre mânâyı şöyle vermektedirler. “*Allah'ı ve peygamberi tasdik eden... erkekler ve kadınlar...*”⁷⁰⁵ Okuyan ise ‘إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ’ okuyuşuna göre meâli: “*(Gerçeği) doğrulayan erkeklere ve kadınlara...*” biçiminde verdikten sonra alternatif kırâate de dipnotta değinmektedir.⁷⁰⁶

İki kırâat neticesinde “İman edip Allah'ı ve O'nun Nebîsi'ni doğrulayan ve infakta bulunan erkekler ve kadınlar” biçiminde daha derin ve kapsamlı mânâ verilmesi de mümkündür.⁷⁰⁷ Meâllerde verilen mânâların da bu düşünceyi desteklediği görülmektedir. Son dönem müelliflerinin kırâat farklılıklarını mânâyı yansıtmada noktasında daha hassas oldukları bu kırâat farklılığında da görülmektedir.

4.1.1.24. İfadesinin Kırâati

Farklı tilâvet olunan kelimelerden biri olan *إلى نُصِبِ* ifadesi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: *يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُوفِضُونَ* “*O gün kabirlerden sür'atle çıkarlar; sanki onlar, dikili taşlara (putlara) akın ediyorlardır.*”⁷⁰⁸ Âyette müşriklerin kıyamet gününde haşr edildiğinde mahşer meydanına koşuşmaları tasvir edilmektedir. Onların bu halleri, dünya hayatında putlara tapmak için koşturmalarına benzetilmektedir. Ancak dünya hayatındaki koşturmalarından farklı olarak âhiretteki koşturmaları, korku, endişe, çaresizlik ve pişmanlık sebebiyle olmaktadır.⁷⁰⁹

Âyet-i celîlede kırâat farklılığı, *نُصِبِ* kelimesinin okunuşuyla ilgili olmaktadır. Kırâat imamları, kelimeyi iki vecih üzere kırâat etmektedirler. İbn Âmir ve Hafs, kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere *نُصِبِ* şeklinde okumaktadırlar.

Merkezli Çeviri, el-Hadîd 57/18; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/18.

⁷⁰⁴ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Hadîd 57/18.

⁷⁰⁵ Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Hadîd 57/18; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Hadîd 57/18.

⁷⁰⁶ Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, el-Hadîd 57/18.

⁷⁰⁷ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 392.

⁷⁰⁸ *Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, el-Meâric 70/43.

⁷⁰⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 6/2811.

Kırâat-i aşere imamlarının çoğunluğu ise ن harfine fetha hareke verip ص harfini de sakın kılmak suretiyle kelimeyi نَصْبِ şeklinde tilâvet etmektedirler.⁷¹⁰

İbn Âmir ile Hafs'ın tilâvetine 'نَصْبِ' göre okunduğunda kelime, put mânâsına gelmektedir. Bu tilâvete göre âyetin mânâsı, yukarıda âyet meâlinde verildiği gibi olmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati olan نَصْبِ okuyuşu ise "dikili şey" mânâsına gelmektedir. Bu bir put olabileceği gibi herhangi bir şey de olabilir. Buna göre meâl: "...sanki dikili bir şey'e koşuyorlar ..." şeklinde olmaktadır. Her iki kelimenin aynı mânâyâ geldiği söylene de نَصْبِ kelimesinin öncelikle putları çağrıştırdığı beyan edilmektedir.⁷¹¹

Kelimenin farklı okuyuşlarla ortaya konulmasının neticesinde mânâ itibarıyla birbirine yakın iki anlam (put ve dikili şey) ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte meâllerde hangi kırâatin esas alındığı tespit edilebilmektedir. Bu anlamda farklı okunan kelimeye meal vermede ilk dönemden günümüze kadar yazılan eserlerde her iki kırâat vechininde tercih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tevfik, نَصْبِ kırâatini tercih ederek "...dünyâda putlarına koştukları gibi sür'atle mahşere giderler." biçiminde mânâ vermektedir.⁷¹²

Cumhuriyet döneminin ilk neşirlerinde müelliflerin ekseriyetinin farklı okunan kelimeyi anlamlandırmada نَصْبِ okuyuşunu benimsediği görülmektedir. Kullanılan ifadeler, farklılık arz etmekle beraber bu eserlerde meâl: "...putlarına nasıl koşar giderlerse..." veya "...dikilmiş putlara..." gibi ifadelerle zikredilmektedir. Dönemin müelliflerinden İzmirli, alternatif kırâate de dipnotta değinmektedir.⁷¹³ Doğrul ise نَصْبِ okuyuşuna göre mânâyı "...bir hedefe koşup..." şeklinde vermektedir.⁷¹⁴

1950'li yıllardan 1980'lere kadar neşredilen ve bu çalışmada eseri değerlendirilen müelliflerden Çantay, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu نَصْبِ tercih ederek mânâyı "...dikili bir şey'e..."; Yavuz, alternatif kırâati نَصْبِ esas alarak meâli "...dikili putlara..."; Ateş de alternatif okuyuşa göre meâli "...dikilen (putlara yahut hedeflere)..." şeklinde ifade etmektedir.⁷¹⁵

1980'li yılların müelliflerinden biri kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre نَصْبِ "..." biçiminde mânâ vermektedir. Dönemin bir diğer

⁷¹⁰ Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 5/25; Dâni, *et-Teyâsîr*, 539; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 363; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/391.

⁷¹¹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 30/648; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/215-216; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/97.

⁷¹² Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerîm*, el-Meâric 70/43.

⁷¹³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Meâric 70/43; Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 15/6151; İzmirli, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Meâric 70/43; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Meâric 70/43.

⁷¹⁴ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Meâric 70/43.

⁷¹⁵ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Meâric 70/43; Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Meâric 70/43; Ateş, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Meâric 70/43.

müellifi ise İbn Âmir ile Hafs'ın kırâatini ölçü alarak mânâyı "...dikili putlara..." şeklinde ifade etmektedir.⁷¹⁶

2000'li yıllara gelindiğinde çalışmada istifade edilen meâllerin ekseriyetinde İbn Âmir ile Hafs'ın tilâvetine göre 'تُصْبِ' mânâ verildiği görülmektedir. Bu meâllerde anlam: "...putlarına koşup gittikleri gibi..." yahut "...putlara doğru koşarcasına..." gibi ifadelerle verilmektedir.⁷¹⁷ İki meâlde ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu esas alınarak meâl: "...dikili bir şeye..." veya "...dikili hedeflere..." biçiminde ortaya konulmaktadır.⁷¹⁸

Meâllerde farklı tilâvetlere göre mânâ verilmiş olsa da anlam itibarıyla varılan sonuç aynı olduğu görülmektedir. Âyette insanlığın haşr edildiği gün, müşriklerin çaresiz bir şekilde koşuşmaları tasvir edilmektedir. Bu tasvir yapılırken meâllerde her iki vechinde yer bulduğu görülmektedir.

4.1.1.25. خُضْرُ وَإِسْتَبْرَقُ، عَالِيَهُمْ Kelimelerinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen kelimeler, âyette şöyle geçmektedir: عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقُ... "Üstlerinde ince ve kalın ipekden yeşil elbiseler vardır..."⁷¹⁹ Âyette mü'minlerin cennette erişeceği bazı nimetler zikredilmektedir. Buna göre cennet ehline ince ve kalın ipekten yeşil kıyafetler giydirileceği, gümüş takılarla donatılacakları ve kendilerine tertemiz içeceklerden tattırılacağı ifade buyrulmaktadır.⁷²⁰

Kırâat âlimleri, âyette bulunan üç kelimeyi farklı vecihlerle kırâat etmektedirler. Bunlar, âyetin başında bulunan عَالِيَهُمْ kelimesi ile peş peşe gelen خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقُ kelimeleridir. Nâfi', Hamza ve Ebû Ca'fer, عَالِيَهُمْ kelimesini ي harfini med harfi olarak okuyup devamındaki ه harfine ise kesra hareke vermek suretiyle kelimeyi عَالِيَهُمْ biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer yedi imamı ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere عَالِيَهُمْ biçiminde okumuşlardır.⁷²¹

Nâfi', Hamza ve Ebû Ca'fer'in okuyuşuna göre عَالِيَهُمْ kelimesinin mânâsı, "Onların üst elbiseleri..." veya "elbiseleri üzerlerindedir..." biçiminde olmaktadır.

⁷¹⁶ Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Meâric 70/43; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-Meâric 70/43.

⁷¹⁷ Altuntaş – Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Meâric 70/43; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Meâric 70/43; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Meâric 70/43; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Meâric 70/43; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Meâric 70/43.

⁷¹⁸ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Meâric 70/43; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Meâric 70/43.

⁷¹⁹ Davudoğlu, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-İnsân 79/21.

⁷²⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 19/145-146; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, 8/3922.

⁷²¹ Dâni, *et-Tefsir*, 545; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/396; Ahvâzî, *el-Veciz*, 369; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'an*, 5/67.

Kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine ‘عَالِيَهُمْ’ göre de mânâ yukarıda âyet meâlinde verildiği gibi (*Üstlerinde ince ve kalın...*) ifade edilmektedir.⁷²²

Kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Bekr Şu’be, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşîr خُضْرُ kelimesini ر harfine kesralı tenvin vermek suretiyle خُضْرٍ şeklinde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşereden diğer imamlar ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yer aldığı üzere خُضْرٌ biçiminde okumuşlardır.⁷²³

Farklı tilâvetler neticesinde خُضْرٍ okuyuşuna göre mânâ “yeşil ipek” biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine ‘خُضْرٌ’ göreyse kelimeye “yeşil elbise” anlamı verilmektedir.⁷²⁴ Görüleceği üzere kelimenin farklı tilâvetlerle okunmasının anlam üzerinde belirgin bir tesiri olmamaktadır.

Nâfi‘, İbn Kesîr ve Âsım اسْتَبْرَقُ kelimesini bu haliyle kırâat etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise ق harfini kesralı tenvin ile okumak suretiyle kelimeyi اسْتَبْرَقٍ şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁷²⁵

Sonuç olarak اسْتَبْرَقُ kırâatine göre mânâ, “kalın ipek elbiseler” şeklinde olurken; اسْتَبْرَقِي vechine göre ise mânâ “kalın ipekten elbiseler” biçiminde ifade edilmektedir.⁷²⁶ Son kelimeye verilen mânâlara da bakıldığında âyetteki farklı okumaların mânâ üzerinde ciddi bir değişime yol açmadığı görülmektedir.

Ele aldığımız bu ifadeler bağlamında kırâat farklılıklarının mânâ itibarıyla meâllere yansması noktasında neredeyse ortak bir anlam oluştuğu görülmektedir. Bu sebeple, âyetteki kırâat farklılıklarının meâller üzerindeki anlam bakımından etkisi incelenirken, dönemsel bir ayrıma gidilmeksizin değerlendirmeler toplu olarak ele alınmaktadır. Bu mânâda Birinci Meşrutiyet’ten günümüze kadar meâller, farklı iki yaklaşım bağlamında değerlendirilecektir. Bu yaklaşımlardan birincisine göre, farklı okunan kelimeler, عَالِيَهُمْ, خُضْرٌ ve اسْتَبْرَقُ şeklinde tilâvet edildiğinde mânâ: “*Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır...*” biçiminde olmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen meâllere bakıldığında İkinci Meşrutiyet’ten günümüze ekseriyetin bu şekilde meâl verdikleri görülmektedir. Ancak Yazır ve İslâmoğlu, diğer müelliflerden farklı olarak خُضْرٌ ifadesinin mecazen capcanlı mânâsında canlılık anlamına geldiğini belirtmektedirler.⁷²⁷ İkinci yaklaşıma göre de kelimeler, خُضْرٍ, عَالِيَهُمْ,

⁷²² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23/567-568; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 10/368; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 739-740; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5/424.

⁷²³ Nehhâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 5/67; Dâni, *et-Teyssîr*, 545; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 369; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/396.

⁷²⁴ Nehhâs, *Îrâbü’l-Kur’ân*, 5/67-68; İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/414; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 30/754.

⁷²⁵ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/219; Dâni, *et-Teyssîr*, 545; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 369; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/396.

⁷²⁶ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/219; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzîl*, 5/272; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 429.

⁷²⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-İnsân 79/21; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 15/6282; İzmîrli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, el-İnsân 79/21; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-İnsân 79/21; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-İnsân 79/21; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-İnsân 79/21; Yavuz, *Kur’ân-ı*

ve اسْتَبْرَقِ biçiminde tilâvet edildiğinde meâl: “*Kalın ipekten olan yeşil elbiseler, üzerlerindedir...*” şeklinde anlaşılmaktadır. Çalışmada istifade edilen bazı eserlerde bu doğrultuda meâl verildiği görülmektedir.⁷²⁸

Âyette yer alan kırâat farklılıklarının mânâ üzerindeki tesiri incelendiğinde kelimelerin farklı vecihlerle okunmasının anlam itibarıyla ciddi bir değişikliğe sebep olmadığı görülmektedir. Her iki kırâat vechine göre de cennet ehlinin özel kıyafetler giyeceği anlaşılmaktadır. اسْتَبْرَقُ ve خُضْرُ, عَالِيَهُمْ kelimelerine verilen anlamlar neticesinde mânâ bakımından kıyafetlerin niteliklerine dair ince farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Lâkin bu farklılıkların, anlamı zenginleştirme veya mânâyı farklı bir ifadeyle ortaya koyma mesabesinde olduğu tespit edilmektedir.

4.1.1.26. جَمَالَتْ Kelimesinin Okunuşu

Ferşî farklılıklar bağlamında incelenen kelimelerden biri de جَمَالَتْ ifadesi olmaktadır. Kelime, ilgili âyette şöyle geçmektedir: كَأَنَّهُ جَمَالَتْ صُفْرٌ “*Her kıvılcım sanki sarı develer gibidir.*”⁷²⁹ Sûrede 29. âyetten başlayarak 39. âyete kadar cehennem azabının sebebi ve dehşetinden bahsedilmektedir. O gün inkârcıların yalanlayıp durduğu azapla yüzleşecekleri, hiçbir söz haklarının olmayacağı, sığınacakları hiçbir gölgeliğin ve kurtarıcının bulunmayacağı buyrulmaktadır. Yine o gün, cehennemın kocaman sarı develer gibi/sarı halatlar gibi kıvılcımlar püskürteceği vurgulanmaktadır.⁷³⁰

Bu âyette kırâat farklılığı, جَمَالَتْ kelimesinin okunuşu ile ilgili olmaktadır. Kelime, kırâat âlimlerince üç ayrı vecihle okunmaktadır. Hafs, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir, kelimeyi yukarıda âyet metninde geçtiği üzere جَمَالَتْ biçiminde kırâat etmektedirler. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ravh ise ج harfini uzatarak kelimeyi جَمَالَاتْ şeklinde tilâvet etmektedirler. Ruveys de ج harfini uzatmakla beraber ج harfine de damme hareke vererek kelimeyi جَمَالَاتْ biçiminde okumaktadır.⁷³¹

Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi, el-İnsân 79/21; Ateş, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-İnsân 79/21; Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-İnsân 79/21; Sadak, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-İnsân 79/21; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-İnsân 79/21; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meâl Tefsir*, el-İnsân 79/21; Şener vd., *Kur'an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-İnsân 79/21; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-İnsân 79/21; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-İnsân 79/21.

⁷²⁸ Selim Sırrı b. Tosun el-Giridî Sırrı Paşa, *Sırr-ı İnsân* (İstanbul: Dersaadet, 1894), 167; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-İnsân 79/21; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-İnsân 79/21.

⁷²⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/369.

⁷³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 5/530; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/370.

⁷³¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 3/335; Dâni, *et-Tefsir*, 546; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 371; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/397.

جَمَالَتْ ve جَمَالَاتْ kelimeleri, erkek develer anlamında müradiftirler. جَمَالَتْ kelimesi ise halat mânâsına gelmektedir. Cehennem tasvirinin yapıldığı bu âyette oradan deve sürüleri misali iri, kuvvetli ve sarı sarı kıvılcımlar fişkiracağı ya da gemi halatına benzer uzun ve kırmızı kıvılcımlar püskürteceği mânâsı verilmektedir.⁷³²

Kırâat farklılığına sebep olan kelime, üç vecihle okunmuş olmasına karşın جَمَالَتْ ve جَمَالَاتْ kelimelerinin müradif anlamlı olmalarından ötürü anlam itibarıyla meâllere iki vecih olarak yansımaktadır. Okuyuş türüne göre cehennem ateşinin kıvılcımları, “sarı develer” veya “halat” olmak üzere iki farklı mânâ elde edilmektedir. Çalışmada esas alınan meâllerde de kelimeye mânâ vermede bu iki anlamdan birinin esas alındığı gözlenmektedir. Ancak çalışmada istifade edilen meâllerin çoğunda bir tilâvete göre meâl verildiğinden bu ferşî kırâat farklılığının meâller üzerindeki anlam yansımaları incelenirken değerlendirme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Bu anlamda meâllerde ağırlıklı olarak جَمَالَتْ veya جَمَالَاتْ (müradif kelimeler) kırâatlerinden birinin esas alınarak mânâ verildiği müşahede edilmektedir. Öztürk diğer müelliflerden farklı olarak alternatif okuyuşa göre de mânâyı vermektedir.⁷³³ Bazı eserlerdeyse جَمَالَاتْ tilâveti esas alınarak meâl: “O (kıvılcımlar) sanki sarı (kızgın) halatlar gibidir.” yahut “Sanki akkordan halatlar gibi.” biçiminde ifadelerle ortaya konulmaktadır. Bu doğrultuda mânâ veren müelliflerden İslamoğlu, meâlinde diğerlerinden farklı olarak alternatif kırâate göre de meâli dipnotta vermektedir.⁷³⁴

Sonuç olarak ferşî kırâat bağlamında incelenen جَمَالَتْ kelimesinin farklı vecihlerle okunması neticesinde ortaya çıkan iki ayrı mânânın cehennem azabının dehşetini farklı ifadelerle ortaya koyma derecesinde olduğu anlaşılmaktadır. Arap toplumunda devenin çok önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Kırâat vecihlerinin birine göre alevlerin deveye benzetilmesi, hem insanların dikkatini çekmesi hem de alevlerin boyutunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Alternatif kırâate göre ise alevler, sarı halatlara benzetilmektedir. Bu halatlar, gemilerin kıyıya bağlanmasında da kullanılmaktadır. Bu anlamda alevlerin halatlara benzetilmesi, yine alevlerin gücüne ve

⁷³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/385; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/780-781; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/164-165.

⁷³³ Tefvik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, el-Mürselât 77/33; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Mürselât 77/33; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 15/6301; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Mürselât 77/33; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Mürselât 77/33; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Mürselât 77/33; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-Mürselât 77/33; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mürselât 77/33; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Mürselât 77/33; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-Mürselât 77/33; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mürselât 77/33; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mürselât 77/33; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mürselât 77/33.

⁷³⁴ Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-Mürselât 77/33; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Mürselât 77/33; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mürselât 77/33; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Mürselât 77/33; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mürselât 77/33.

onlara dūçar olanların, içinde bulunacađı çaresizliđe iřaret etmektedir. Bu kırâat farklılıđı ile ilgili olarak dikkat çeken bir bařka husus da deveyi ifade etmede kullanılan kelimelerde sūre içerisinde gerçekleřen dilsel deđiřim olmaktadır. İlk dōnem eserlerinde deveyi ifade etmede “hopa” ifadesi kullanırken gūnūmūz neřirlerinde artık bu ibare yer almamaktadır.

4.1.1.27. بَضْنِيْنِ Kelimesinin Tilâveti

Ferřî kırâat farklılıđı bađlamında ele alınan بَضْنِيْنِ ifadesi, âyet-i kerîmede řoyle geçmektedir: وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضْنِيْنِ. “Ve o, *gayb hakkında cimri deđildir (vahyi aynen tebliđ eder).*”⁷³⁵ Âyet-i celîle, Allah Rasūlü’nūn aldıđı vahyi muhataplarına aktarma ve onların bilmediđi bazı gaybî haberleri bildirmede bir zaafiyet gōstermediđini haber vermektedir. Âyette Hz. Peygamber’in aldıđı vahyi veya gaybî haberleri, dūnyevi menfaat sađlama gibi sebeplerle insanlardan kiskanmayacađı ve bu tūr ithamlardan mūnezzeħ olduđu vurgulanmaktadır. Hz. Nebi’nin, verdiđi gaybî bilgiler, hafızası ve iradesi noktasında zandan mūnezzeħ olduđu ve bu mânâda bir zaafiyetinin bulunmadıđı ortaya konulmaktadır.⁷³⁶

Âyeti celîlede farklı kırâat, بَضْنِيْنِ kelimesinin tilâveti üzerinde olmuştur. Kırâat-i aşereden İbn Kesîr, Ebū Amr, Kisâi ve Ruveys, ض harfini ظ harfiyle tebdil ederek kelimeyi, بَطْنِيْنِ şeklinde tilâvet etmişlerdir. Kırâat imamları ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere بَضْنِيْنِ biçiminde kırâat etmişlerdir.⁷³⁷

Bu okuyuřlar neticesinde İbn Kesîr, Ebū Amr, Kisâi ve Ruveys’in tercih ettiđi kırâate ‘بَطْنِيْنِ’ gōre mânâ: “O, (Allah Resūlü) *gayb hakkında itham edilemez, gayb ile ilgili verdiđi malumattan ötūrü suçlanamaz*” řeklinde olmaktadır. Kırâat imamlarının çođunluđunun okuduđu tilâvete ‘بَضْنِيْنِ’ gōre ise mânâ: “Ve o, *gayb hakkında cimri deđildir...*” biçiminde anlařılmaktadır.⁷³⁸

Ferşî kırâat kapsamında tetkik edilen بَضْنِيْنِ kelimesinin farklı vecihlerle okunması, nihâyetinde “cimrilik” ve “zanla itham etme” biçiminde iki ayrı mânânın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan iki mânânın farklı okunan kelimenin anlamlandırılmasında ilk dōnemlerden itibaren karşılık bulduğu gōzlenmektedir. Bu

⁷³⁵ Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, et-Tekvîr 81/24.

⁷³⁶ Fârisî, *el-Hucce*, 6/380-381; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/249-250.

⁷³⁷ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/242; Dâni, *et-Teysîr*, 548; Ahvâzi, *el-Vecîz*, 375; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/398-399.

⁷³⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4/713; İbn Atiye, *el-Muħarrerü’l-vecîz*, 5/444; İbn Kesîr, *Teşsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 8/339; şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5/474.

mânâda Meşrutiyet Dönemi müellifi, Süleyman Tevfik, بَصْنِينِ kırâatini tercih ederek “*Vahiy olunan şeylere bahil olmadı.*” şeklinde mânâ vermektedir.⁷³⁹

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen eserlerde kelimeye mana vermede ağırlıklı olarak بَصْنِينِ kırâati esas alınmaktadır. Bu eserlerde meâl: “...bahil değildir.”, “...gizlemez.” veya “kıskanılır değil.” gibi ifadelerle verilmektedir.⁷⁴⁰ Ancak Yazır’ın verdiği mânâ, diğer müelliflere göre biraz farklılık arz etmektedir. O, Resûlullah’ın vahiy almasının ve gaybî bilgi vermesinin normal olduğu dolayısıyla onun kıskanılmasına mahal olmadığı biçiminde bir değerlendirme yapmaktadır.⁷⁴¹ Dönemin müelliflerinden İzmirli ise بَصْنِينِ kırâatini tercih ederek mânâyı “*O, gayb işinde töhmet altında değildir.*” biçiminde vermektedir. Müellif, alternatif okuyuşa göre de meâli dipnotta zikretmektedir.⁷⁴²

1950’den 1980’li yıllara kadar neşredilen ve araştırmada istifade edilen meâllerin üçünde de بَصْنِينِ kırâati esas alınarak mânâ: “...suçlu da değildir.” yahut “...itham edilir de değil.” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁷⁴³

Bu araştırmada 1980’li yıllara dair eserlerinden yararlanan iki müellif de farklı ifadeler kullanmış olmakla birlikte بَصْنِينِ kırâatini benimsedikleri görülmektedir. Müellifler, meâli: “...esirgemez.” veya “cimri değildir.” biçiminde zikretmektedir.⁷⁴⁴

2000’li yılların başından günümüze kadar neşredilen ve çalışmada değerlendirilen meâllerin ekseriyeti, kelimeyi anlamlandırma baskını kırâatini esas almaktadırlar. Bu eserlerde meâl, “...cimrilik etmez.” ya da “... (onu saklayan) biri de değildir.” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁷⁴⁵ Aynı dönemde neşredilen iki eserdeyse بَصْنِينِ kırâati benimsenerek “...töhmet altında tutulmaz/suçlanamaz” şeklinde mânâ verilmektedir.⁷⁴⁶ Şener ise iki kırâat vechine göre mânâyı “...hiçbirini saklamaz...” yahut “...töhmet altında tutulmaz.” şeklinde ortaya koymaktadır.⁷⁴⁷

بَصْنِينِ kelimesinin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde ortaya çıkan iki ayrı anlam ile Hz. Nebî’nin başta gaybî konular olmak üzere aldığı hiçbir vahiy

⁷³⁹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴⁰ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., et-Tekvîr 81/24; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 15/6364; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, et-Tekvîr 81/24; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/249.

⁷⁴² İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, et-Tekvîr 81/24; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, et-Tekvîr 81/24; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Tekvîr 81/24.

⁷⁴⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, et-Tekvîr 81/24; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴⁵ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tekvîr 81/24; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, et-Tekvîr 81/24; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tekvîr 81/24; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴⁶ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tekvîr 81/24; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, et-Tekvîr 81/24.

⁷⁴⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, et-Tekvîr 81/24.

gizlemediğini ve onların tamamını insanlara tebliğ ettiği ifade edilmektedir. Hatta Resûlullah'ın bu hususlarda itham bile edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Farklı bir yaklaşım olarak Resûlullah'ın vahye ve gaybî bilgiye mazhar olmasının kıskanılmaması gerektiği de belirtilmiş olmaktadır.

4.1.1.28. خَتَامُهُ Kelimesinin Tilâveti

Bir başka ferşî farklılık olan خَتَامُهُ kelimesi, Mutaffifin sûresinde şöyle geçmektedir: خَتَامُهُ مِسْكٌ... “Onun nihâyeti misktir...”⁷⁴⁸ Sûrede yirmi ikinci âyetten itibaren cennet ehlinin içinde bulunduğu ortam ve eriştikleri nimetler vesilesiyle sahip oldukları mutluluğa değinilmektedir. Bu âyet özelindeyse cennet ehline sunulacak olan bir içeceğin özelliğinden bahsedilmektedir.⁷⁴⁹

Âyet-i kerimede yer alan خَتَامُهُ kelimesi, kırâat âlimleri tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmektedir. Kırâat-i aşerenin ekseriyeti, kelimeyi bu şekilde mastar kalıbıyla okumaktadır. İmam Kisâî ise kelimeyi, diğer imamlardan farklı olarak isim sîgasıyla خَاتَمُهُ şeklinde kırâat etmektedir.⁷⁵⁰

Bu durumda İmam Kisâî'nin tilâvetine ‘خَاتَمُهُ’ göre mânâ “Onun mührü misktir...” biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının ekseriyetinin tercih ettiği okuyuşa ‘خَتَامُهُ’ göre de anlam, “Onun nihâyeti misktir...” biçiminde zikredilmektedir.⁷⁵¹

خَتَامُهُ kelimesinin kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunması neticesinde “mührü” ve “sonu” olmak üzere iki ayrı mânâ elde edilmektedir. Araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde de kelimeye bu iki mânâyâ göre meâl verildiği gözlenmektedir. Meşrutiyet Dönemi'nden Süleyman Tevfik, bu kırâat vechinde İmam Kisâî'nin tilâvetini ‘خَاتَمُهُ’ ölçü olarak “...mühürlü...” şeklinde mânâ vermektedir.⁷⁵²

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen eserlerin ekseriyeti, İmam Kisâî'nin tilâvetini ‘خَاتَمُهُ’ tercih ederek “Misk ile mühürlü...” şeklinde mânâ vermektedirler.⁷⁵³ Dönemin müelliflerinden Yazır da خَتَامُهُ kırâatine göre mânâyı “hutamı misk...” biçiminde ortaya koymaktadır.⁷⁵⁴ Doğrul'un eserindeyse kırâat farklılığına sebep olan kelimenin meâlen karşılığı bulunmamaktadır.⁷⁵⁵

⁷⁴⁸ Son Çağrı Kur'an, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), el-Mutaffifin 83/26.

⁷⁴⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/723; Kurtubî, el-Câmi', 19/265-266; Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 6/285-286.

⁷⁵⁰ Fârisî, el-Hucce, 6/357; İbni Mihran, el-Mebcut, 468; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 2/399.

⁷⁵¹ İbn Zencele, Hüccetü'l-kırâat, 754-755; Mâverdî, en-Nüket, 6/230; Vâhidî, el-Vasîf, 4/448.

⁷⁵² Tevfik, Terceme-i Kur'an-ı Kerim, el-Mutaffifin 83/26.

⁷⁵³ Kadri, Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi, ts., el-Mutaffifin 83/26; Vehbi, Hulâsatü'l-beyân, 15/6386; İzmirli, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an), el-Mutaffifin 83/26.

⁷⁵⁴ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Meâli, el-Mutaffifin 83/26.

⁷⁵⁵ Doğrul, Tanrı Buyruğu, el-Mutaffifin 83/26.

1950’li yılların başından 1980’lere kadar neşredilen ve çalışmada yararlanılan eserlerden ikisi, خَاتَمُهُ tilâvetini esas alarak “*Sonu bir miskdir...*” şeklinde mânâ vermişlerdir.⁷⁵⁶ Döneme dair bir başka meâldeyse خَاتَمُهُ okuyuşuna göre mânâ: “*Mühürü misktir...*” biçiminde ortaya konulmuştur.⁷⁵⁷

1980’li yıllardan araştırma kapsamında istifade edilen iki eserde de farklı vecihlerle okunan kelimeye meâl vermede خَاتَمُهُ tilâveti tercih edilmiştir. Söz konusu eserlerde meâl: “*İçiminin sonunda misk kokusu vardır...*” biçiminde ifade edilmiştir.⁷⁵⁸

2000’li yılların başından günümüze kadar kaleme alınan ve araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerin tamamında خَاتَمُهُ tilâveti esas alınarak mânâ verilmiştir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl “*sonu misk olacaktır...*” şeklinde zikredilmektedir.⁷⁵⁹

Bu kırâat farklılığı, mânâ itibarıyla çalışma kapsamında incelenen her dönemde meâllerde karşılık bulunduğu görülmektedir. Ancak son dönem müelliflerinin tamamı, bu kelimeyi anlamlandırmada aynı veche ‘خَاتَمُهُ’ göre mânâ vermektedirler. Ahiret hayatını ilgilendiren ve mü’minler için cennet nimetlerinden bahseden bu tür âyetlerde mânâ farklılıklarının fikri bir ayrılığa sebep olmadığı da tespit edilmektedir.

4.1.2. Fiilin Okunuşuna Bağlı Ferşî Kırâat Farklılıkları

Ferşü’l-hurûf olarak adlandırılan ve doğrudan anlamla ilişkili olan kırâat farklılıklarının, bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde ağırlıklı olarak fiillerin farklı şekillerde okunmasından kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim söz konusu farklılıklar, fiillerin vezin, bâb, şahıs veya kip bakımından değişik şekillerde telaffuz edilmesiyle ortaya çıkmakta ve bu durum âyetlerin anlamına doğrudan etki edebilmektedir. Fiille ilgili kırâat farklılıkları, fiilin çekim özellikleri ve anlam üzerindeki etkileri dikkate alınarak mâzî, muzârî ve emir sîgası olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Bu tasnif, söz konusu farklılıkların mahiyetini daha sistematik bir şekilde ortaya koymayı ve anlam üzerindeki yansımalarını daha açık biçimde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

⁷⁵⁶ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Mutaffîfin 83/26; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26.

⁷⁵⁷ Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mutaffîfin 83/26.

⁷⁵⁸ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Mutaffîfin 83/26.

⁷⁵⁹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereççeli Meâl Tefsir*, el-Mutaffîfin 83/26; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mutaffîfin 83/26; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mutaffîfin 83/26; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Mutaffîfin 83/26.

4.1.2.1. Fiili Mâzînin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar

Bu araştırmada ele alınan ferşî kırâat farklılıklarının fiillerle ilgili olanlarının önemli bir bölümü, mâzî fiillerden oluşmaktadır. Mâzî fiiller, bir eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğini ifade eden fiil türünü teşkil etmektedir. Araştırma çerçevesinde incelenen mâzî fiille ilgili ferşî kırâatlerin genellikle sîga farklılıklarından (sülasi fiilin rübai okunması gibi) kaynaklandığı görülmektedir. Aynı zamanda fiilin malum ya da meçhul tilâvet edilmesine bağlı olarak meydana gelen kırâat farklılıkları da bulunmaktadır. Bakara sûresinde geçen قَاتَلُوا fiili, aşağıdaki tabloda yer almış olmasına rağmen meâllerdeki mânâ yansıması itibarıyla aynı âyette yer alan muzârî fiillerle birlikte ilgili bölümde değerlendirilmektedir. Buna göre aşağıdaki tabloda bulunan toplam 12 mâzî fiil, kırâat farklılıkları çerçevesinde tetkik edilmektedir.

Tablo 2. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen mâzî fiiller

S. No	Sure Adı	Sûre ve Âyet No	Ferşî Farklılığa Konu Olan Kelime	Alternatif Okuyuş Vechi
1	Bakara Sûresi	2/132	وَصَّى	أَوْصَى
2	Bakara Sûresi	2/191	قَاتَلُوا	قَتَلُوا
3	Nisâ Sûresi	4/63	لَمَسْنُمْ	لَمَسْنُمْ
4	En'âm Sûresi	6/63	أَنْجَيْنَا	أَنْجَيْنَا
5	En'âm Sûresi	6/105	دَرَسَ	دَارَسَتْ و دَرَسَتْ , دَرَسَتْ
6	En'âm Sûresi	6/159	فَرَّقُوا	فَارَّقُوا
7	Yûnus Sûresi	10/16	وَلَا أُنزِلْكُمْ	وَلَا أُنزِلْكُمْ
8	Tâhâ Sûresi	20/87	حَمَلْنَا	حَمَلْنَا
9	Nûr Sûresi	24/1	فَرَضْنَا	فَرَضْنَا
10	Neml Sûresi	27/62	بَلِ ادَّارَكَ	بَلِ ادَّارَكَ
11	Sebe' Sûresi	34/23	أَذِنَ	أَذِنَ
12	Mürselât Sûresi	77/23	فَقَدَرْنَا	فَقَدَرْنَا

4.1.2.1.1. Fiilin Kırâati

Kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde tilâvet olunan وَصَّى fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: وَيَعْقُوبُ... وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ “Bu dîni İbrâhim kendi oğullarına vasiyet etti. Ya'kûb da öyle yaptı...”⁷⁶⁰ Âyet-i kerîmede Hz. İbrâhim'in ve Hz. Ya'kûb'un oğullarına hak din üzere yaşamalarını ve ölünceye kadar bu hallerini korumalarını tavsiye ettikleri ifade edilmektedir.⁷⁶¹

Kırâat imamları, âyetin başında yer alan وَصَّى fiilinin tilâveti hususunda farklı vecihleri tercih etmektedirler. Fiil, tef'îl babından وَصَّى ve if'âl babından أَوْصَى olmak

⁷⁶⁰ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-Bakara 2/132.

⁷⁶¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 2/582.

üzere fiili mâzî kalıbında farklı iki vecihle kırâat olunmaktadır. Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer, fiili وَأَوْصَى vechiyle okumaktadır. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise âyet metninde geçtiği üzere fiili وَوَصَّى biçiminde tilâvet etmektedirler.⁷⁶²

Fiil, tef‘îl sîgasıyla وَوَصَّى şeklinde kırâat edildiğinde “tavsiye etti” anlamına gelip eylemin çokça yapıldığını ifade etmektedir. İf‘âl kalıbıyla وَأَوْصَى şeklinde okunduğunda ise “vasiyet etti” mânâsına gelmektedir. Fiilin وَأَوْصَى kalıbı, hem azlık hem çokluk için kullanılabilirken, وَوَصَّى sîgası, sadece çokluk için kullanılmaktadır. İki kırâat vechinin aynı mânâya geldiği ancak, وَوَصَّى sîgasının farklı olarak mübalağa ve çokluk ifade etmede de kullanıldığı zikredilmektedir.⁷⁶³

Bu durumda وَأَوْصَى biçimindeki okuyuşa göre âyetin mânâsı: “İbrâhim, ...oğullarına da vasiyet etti...” biçiminde olmaktadır.⁷⁶⁴ Fiil, وَوَصَّى kırâatine göre okunduğunda ise meâl: “İbrâhim de bunu kendi oğullarına tavsiye etti...” şeklinde teşekkül etmektedir.⁷⁶⁵

Âyette yer alan ferşî kırâatin farklı biçimlerde okunması neticesinde birbirine çok yakın olan iki anlam (vasiyet ve tavsiye) ortaya çıkmaktadır. Meşrutiyetten günümüze bu araştırmada yer alan meâller incelendiğinde müelliflerin fiile ağırlıklı olarak وَأَوْصَى kırâatini esas alarak mânâ verdikleri görülmektedir. Bununla birlikte fiilin وَوَصَّى sîgasına mânâ verenlerin de olduğu müşahede edilmektedir. Bu kırâat farklılığına dair araştırmada Meşrutiyet Dönemi’den istifade edilen iki eserde de fiile Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer’in okuyuşuna ‘وَأَوْصَى’ göre mânâ verilmektedir. Müellifleri arasında telaffuz farklılıkları bulunmakla birlikte bu eserlerde meâl: “İbrâhim (a.s) oğullarına ve Ya‘kûb (a.s) dahi kendi oğullarına anı vasiyet eylediler...” biçiminde ifade edilmektedir. Ancak Bereketzâde’nin eserinde âyet numarası diğer meâllerden farklı olarak 133 olarak gösterilmektedir.⁷⁶⁶

Çalışmada yer alan, cumhuriyetin ilk dönemlerine ait neşirlerin tamamında anlam وَأَوْصَى tilâveti esas alınarak verilmektedir. Aralarında ifade farklılıkları gözlenmekle beraber bu meâllerde “Bu dini İbrâhim kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Ya‘kûb da vasiyet etti...” şeklinde bir mânâ ortaya konulmaktadır.⁷⁶⁷

⁷⁶² Ferrâ‘, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 1/80; Dâni, *et-Teyisr*, 77; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 133; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 4/63; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222-223; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 1/592.

⁷⁶³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/140; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 4/63; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2/135; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 1/592.

⁷⁶⁴ Ateş, *Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/212; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 117.

⁷⁶⁵ Ateş, *Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/212.

⁷⁶⁶ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur‘ân*, 342-343; Tefvîk, *Terceme-i Kur‘ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/132.

⁷⁶⁷ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur‘ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/132; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/232; İzmirli, *Kur‘ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur‘ân)*, el-Bakara 2/132; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili Meâlî*, el-Bakara 2/132; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/132; Ersoy, *Kur‘ân Meâlî Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/132.

1950 ile 1980 arasını kapsayan dönemden çalışma kapsamında incelenen teliflerden birinde kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu ‘وَصَّى’ ölçü alınarak “İbrâhim, bunu (aynı şey'i) oğullarına da tavsiye etti...” biçiminde mânâ verilmektedir.⁷⁶⁸ Aynı döneme ait diğer iki eserde ise اَوْصَى kırâatinin tercih edildiği ve mânânın o doğrultuda verildiği görülmektedir. Bu eserlerin müelliflerinden olan Yavuz, âyete: “İbrâhim, kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi, Ya‘kûb da vasiyet etti...” biçiminde meâl vermektedir. Ateş ise İbrâhim (a.s) ile ilgili bölümü aynen vermekle birlikte Ya‘kûb (a.s)’ın direkt vasiyetini (...Allah, sizin için o dini seçti, bundan dolayı sadece Müslümanlar olarak ölünüz.) zikretmektedir.⁷⁶⁹

Çalışmada istifade edilen 1980’li yılların teliflerinden birinde اَوْصَى tilâveti esas alınarak “İbrâhim... vasiyet etti, Ya‘kûb da “Oğullarım! Allah sizin için...” şeklinde mânâ verilmektedir. Yani Ya‘kûb’un (a.s) vasiyet ettiğini söylemeyip direkt vasiyetini aktarmaktadır. Sadak ise mânâyı وَصَّى kırâatini benimsemek suretiyle “Tavsiye etti...” şeklinde ortaya koymaktadır.⁷⁷⁰

2000’li yıllardan araştırmada yer alan meâllerin tamamında fiile اَوْصَى okuyuşu esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Bu eserlerin bazılarında mânâ, hem İbrâhim (a.s) hem de Hz. Ya‘kûb’un oğullarına vasiyet ettikleri şeklinde ortaya konulmaktadır.⁷⁷¹ Eserlerin bir bölümünde ise İbrâhim’in vasiyet ettiği zikredildikten sonra Hz. Ya‘kûb’un Nâsihatı (Ya‘kûb da “Ey yavrularım! Allah sizin için bu dini...) aktarılmaktadır.⁷⁷²

Bu âyette bulunan kırâat ihtilafının meşrutiyet ve cumhuriyet dönemi teliflerinde zuhuru incelendiğinde eserlerde ağırlıklı olarak Kırâat-i aşereden üç imamın okuyuşu olan اَوْصَى tilâvetine göre mânâ verildiği tespit edilmiştir. Çoğu müellif, mânâyı ortaya koyarken “Hz. İbrâhim’in ve Ya‘kûb’un vasiyet ettiği” ibaresine aynı cümlede yer vermiştir. Ancak bazı müellifler, Ya‘kûb (a.s) ile ilgili bölümü ayrı bir cümlede vererek onun da vasiyet ettiğini ifade etmek yerine direkt çocuklarına yaptığı öğüdü aktarmışlardır. Bu bilgiler ışığında âyete şöyle bir mânâ da verilebilir: “İbrâhim (a.s) ve Ya‘kûb (a.s) çocuklarına sürekli bunu tavsiyeyi etti...”

⁷⁶⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/132.

⁷⁶⁹ Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/132; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/132.

⁷⁷⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/132; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/132.

⁷⁷¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/132; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/132; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/132; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/132; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/132.

⁷⁷² Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/132; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/132.

Âyette iki peygamberin çocuklarına tavsiyelerinin verilmesi, sonraki nesiller için de yol gösterici olmaktadır. Zira kulluğun tanımı, özde Allah'ın sunduğu dini kabul edip ölüm gelinceye kadar bu halin muhafaza edilmesi şeklinde ifade edilebilir. İbrâhim (a.s), Ya'kûb'un (a.s) dedesi olduğuna göre dede torun çocuklarına aynı tavsiyede bulunmaktadırlar. Bu durumda bu tavsiye, nesilden nesile aktarılmış olmaktadır. Bugün de insanlar hem kendi nefislerine hem de sorumluluklarında bulunan kişilere bu tavsiyeyi öğütleyebilirler. Günümüz İslâm toplumunun kulluk bilinci ve ahlaki eğitimi bu tavsiye temel alınarak inşa edebilir.

4.1.2.1.2. **لَمَسْتُمْ** Fiilinin Okunuşu

Ferşî farklılıklar bağlamında ele alınan bir başka kelime olan **لَمَسْتُمْ** fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ... وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْعَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً... “...*Ve eğer siz hasta veya sefer halinde olursanız veya sizden biri ayak yolundan gelir de veya siz kadınlara dokunur da su bulamazsanız...*”⁷⁷³ Âyet-i celîlede namaz kılabılmenin ön şartlarından bazıları, ortaya konulmaktadır. Örneğin kişinin sarhoş, abdestsiz veya cünüp olduğunda namaz kılamayacağı ifade buyrulmaktadır. Diğer taraftan abdest veya gusül abdesti alması gereken bir kimsenin de şartlar müsaitse su ile temizlenmesi, değilse teyemmüm ile arınması emredilmektedir.⁷⁷⁴

Âyet-i kerîmede kırâat ihtilafı, **لَمَسْتُمْ** أو ibaresinin okunuşu hususunda vuku bulmaktadır. Fiili, kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşîr, ل harfini, onu uzatan ا harfi olmaksızın fetha harekeyle medsiz olarak **لَمَسْتُمْ** أو şeklinde okumuşlardır. Kırâat-i aşere'nin diğer imamlarıysa farklı tilâvet olunan fiili, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere **لَمَسْتُمْ** أو biçiminde tilâvet etmişlerdir.⁷⁷⁵

Ferşî farklılık bağlamında incelenen fiilin medli veya medsiz olarak okunması, mânâ bakımından mühim bir sonuç doğurmaktadır. Fiil, müfâ'ale kalıbında okunduğunda bir eylemin karşılıklı olarak yapılmasını ifade etmektedir. Âyet bağlamında düşünüldüğünde fiilin **لَمَسْتُمْ** أو biçiminde okunması durumunda kadınla erkeğin ilişkiye girmesi (cima) anlamına gelmektedir.⁷⁷⁶ Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Aşîr'in okuyuşuna göre ise **لَمَسْتُمْ** أو fiili, erkek ve kadın vücudunun birbirine değmesi anlamında temas etmesi, anlaşılmaktadır.⁷⁷⁷

⁷⁷³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/188-189; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/338/339; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 2/69.

⁷⁷⁵ Mâverdî, *en-Nüket*, 1/490-491; Dâni, *et-Teyâsîr*, 333-334; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/339.

⁷⁷⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 10/89; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvir*, 5/76-77; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/623.

⁷⁷⁷ Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, 7/63-64; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/314.

Fiilin farklı okunuşları, fıkhi ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Farklı okumalara konu olan fiil, *أَوْ لَمَسْتُمْ* kırâati esas alınıp mânâ ona göre verildiğinde cima etme anlamına geldiğinden fıkhi açıdan bir mesele olmamaktadır. Bu durumda uygun koşullar varsa gusledilmesi gerektiği, yoksa teyemmüm edileceği konusunda ittifak edilmektedir. Ancak fiile mânâ vermede *أَوْ لَمَسْتُمْ* kırâati esas alındığında yani erkek ve kadının tenlerinin birbirine değmesi durumunda abdestin bozulup bozulmayacağı noktasında âlimler arasında ihtilaf olduğu görülmektedir. Hanefî mezhebine göre fahiş mübaşeret olmadıkça erkeğin kadına dokunması ile abdestin bozulmayacağına hükmedilmektedir. Mâlikilerde ise ancak şehvetle veya şehvet amacıyla temas etmenin abdesti bozacağı ifade edilmektedir. Hanbeliler de bu meyanda görüş bildirmekle birlikte arada ince bir elbise dahi olmadan direkt tenlerin temas etmesini şart koşmaktadır. Şafiiler ise arada bir hâil (elbise) olmaksızın tenlerin şehvetle veya şehvetsiz birbirine temas etmesi durumunda abdestin bozulacağına hükmetmektedir.⁷⁷⁸

أَوْ لَمَسْتُمْ fiilinin ferşî farklılıklar kapsamında incelenmesi sonucunda iki farklı anlam meydana gelmektedir. Kırâat imamlarının farklı vecihlerle okumaları, mânâ itibarıyla “cima” veya “tenlerin temas etmesi” biçiminde iki ayrı anlam oluşmaktadır. Ferşî farklılığın araştırma kapsamında ele alınan eserlerde anlam itibarıyla yansıtılması da söz konusu iki anlam doğrultusunda olmaktadır. Meşrutiyet dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, meâlinde farklı okunan kelimeye karşılık olarak mutlak olarak “dokunmak” ifadesini kullanmaktadır. Ancak bununla hangi kırâati benimsediği anlaşılamamaktadır.⁷⁷⁹

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’li yıllara kadar neşredilen ve araştırmada tetkik edilen meâllerden bazılarında, farklı okunan fiil, “dokunma” biçiminde ifade edilmiştir. Ancak bu eserlerde kırâat tercihleri, net bir şekilde ortaya konulmamıştır. Bu doğrultuda mânâ veren müelliflerden Hüseyin Kâzım Kadri, özellikle mezhepler arası fıkhi ihtilafa dikkat çekerek her ikisine uyacak ifadeyi kullandığını zikretmiştir.⁷⁸⁰ Dönemin müelliflerinden Vehbi, iki kırâat vechine göre mânâyı “...*hatunları messeder ve cima ederseniz...*” biçiminde vermiştir.⁷⁸¹ Dönemin diğer müellifleri ise *أَوْ لَمَسْتُمْ* kırâatini tercih ederek meâli: “...*kadınlara dokunursanız ...*” biçiminde ortaya koymuşlardır.⁷⁸²

⁷⁷⁸ Emine Esin Göç, “Lemsü’n-Nisâ”nın Abdeste Etkisi Konusundaki Fıkhi Tartışmalar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2014), 74/89.

⁷⁷⁹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁰ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, en-Nisâ 4/43; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, en-Nisâ 4/43; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸¹ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 3/931.

⁷⁸² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Nisâ 4/43; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, en-Nisâ 4/43.

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen üç meâlde de kadınlara dokunma ifadesi, kullanmış olmasına karşın bununla hangi okuyuş vechini benimsedikleri anlaşılammıştır.⁷⁸³

1980’li yıllardan araştırmada tetkik edilen meâllerden birinde “kadınlara dokunup da” ifadesi kullanılmış olmakla beraber ibare muğlak olduğundan kırâat tercihi anlaşılmamaktadır.⁷⁸⁴ Aynı dönemin müelliflerinden Sadak ise *أَوْ لَمَسْتُمْ* kırâatini esas alarak “...kadınlara yaklaşmış olup...” şeklinde meâl vermektedir.⁷⁸⁵

2000’li yıllardan çalışmada esas alınan meâllere bakıldığında ekseriyetin *أَوْ لَمَسْتُمْ* tilâvetini ölçü olarak mânâyı: “...eşerinizle cinsel ilişkide bulunup...” veya “...kadınlara (cinsel olarak) dokunup...” gibi ifadelerle ortaya koymaktadır.⁷⁸⁶ Bir müellif ise *أَوْ لَمَسْتُمْ* kırâatini benimseyerek verdiği mânâda fahiş mübaşerete vurgu yapmaktadır.⁷⁸⁷ Bir diğer meâldeyse mânâ iki kırâat vechine göre “...cinsel ilişkide bulunmuş/onlara dokunmuş...” biçiminde zikredilmektedir.⁷⁸⁸

İncelenmiş olan bu kırâat farklılığı, mânâ bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Ancak ilk dönemlerden itibaren kapalı ifadeler kullanıldığından tercih edilen kırâatlerin anlaşılmasında güçlük çekilmektedir. 1980’li yılların neşirlerinde dahi aynı problem görülmektedir. Ancak son yıllarda neşredilen eserlerde ifadeler açık olduğu için tercih edilen kırâat net bir şekilde anlaşılabilir. Bu kırâat farklılığı, aynı zamanda son dönem müellifleri ile önceki dönem müellifleri arasında bir mukayese imkânı sunmaktadır. Bu anlamda son dönem müelliflerinin âyetlere mânâ verirken kırâat farklılıklarını özellikle gözettileri anlaşılmalıdır. Muhtemeldir ki 2000’li yıllara kadar neşredilen meâllerde de *أَوْ لَمَسْتُمْ* tilâveti ölçü alınarak fiil, cima etme mânâsında kullanılmaktadır. Ama ifade kapalı olduğu için kırâat tercihi konusunda net bir yargıya varılamamaktadır.

4.1.2.1.3. أَنْجَانَا Fiilinin Tilâveti

Kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet olunan *أَنْجَانَا* ibaresi, En‘âm sûresinde şöyle geçmektedir: ... لَئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ... “Şâyet bizi bundan

⁷⁸³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nisâ 4/43; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nisâ 4/43; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁴ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁵ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁶ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/43; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, en-Nisâ 4/43; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nisâ 4/43; Kandemir, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/43; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁷ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/43.

⁷⁸⁸ Şener, *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nisâ 4/43.

*kurtarırsa şükredenlerden oluruz.”*⁷⁸⁹ Âyet-i kerîmede Allah’a ortak koşanların içine düştükleri sapkınlığa dikkat çekilmektedir. Buna göre onlar, rahat zamanlarında Allah’a şirk koşarken darda kaldıklarında O’na yalvarmaktadırlar. Allah, onları içinde buldukları sıkıntıdan kurtarıncı da O’nu unutup yine şirk koştuklarına yönelmektedirler.⁷⁹⁰

Âyet-i celîlede kırâat ihtilafı, اُنْجِيْنَا fiilinin tilâveti hususunda meydana gelmektedir. Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ya‘kûb ve Ca‘fer fiili, اُنْجِيْنَا biçiminde kırâat etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere اُنْجِيْنَا şeklinde okumaktadırlar.⁷⁹¹

Kırâat imamlarının farklı tilâvetleri neticesinde iki ayrı mânâ teşekkül etmektedir. Mânâ, kırâat imamlarının okuduğu bir veche göre muhatap sîgaya, diğer veche göre ise gaib sîgaya göre verilmektedir. Buna göre اُنْجِيْنَا biçimindeki tilâvete göre mânâ: “*bizi kurtarırsa*” şeklinde olmaktadır. Alternatif okuyuşa göre ‘اُنْجِيْنَا’ ise meâl “*bizi kurtarırsan*” biçiminde verilmektedir.⁷⁹²

Âyette geçen fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde aslında aynı anlam farklı biçimlerde ifade edilmektedir. Fiilin “*bizi kurtarırsa*” biçimindeki anlamı, sanki talep başka birisi aracılığıyla Allah Teâlâ’ya iletiliyormuş gibi anlaşılmaktadır. Diğer veche göre ise (*bizi kurtarırsan*) niyazın direkt Allah’a yapıldığı mânâsı doğmaktadır. Ele alınan bu ferşî farklılığın araştırmanın kapsamında değerlendirilen meâllerdeki anlam yansımalarına gelince: Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tefvik’in اُنْجِيْنَا tilâvetini tercih ettiği görülmektedir. Müellif, mânâyı: “...Eğer bizi bu belâdan kurtarır isen...” biçiminde ifade etmektedir.⁷⁹³

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’li yıllara kadar neşredilen meâllerin bazılarında âyete mânâ verilirken اُنْجِيْنَا kırâatinin tercih edildiği tespit edilmektedir. Bu eserlerde meâl: “...*kurtarırsa*...” biçiminde verilmektedir.⁷⁹⁴ Aynı dönemin müelliflerden ikisi اُنْجِيْنَا kırâatini ölçü olarak mânâyı: “...*kurtarırsan*...” biçiminde ifade etmektedirler.⁷⁹⁵ Doğrul’un meâlindeyse farklı okunan اُنْجِيْنَا fiilinin meâlde Türkçe karşılığının bulunmadığı görülmektedir.⁷⁹⁶

⁷⁸⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/172.

⁷⁹⁰ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 9/294-295; Neseî, *et-Teyşîr fi t-tefsîr*, 6/100-101; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/173.

⁷⁹¹ Ferrâ’, *Me’âni l-Kur’ân*, 338; İbni Mihran, *el-Mebcut*, 195; Dâni, *et-Teyşîr*, 195; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/259.

⁷⁹² Râzî, *Tefsîrü l-kebîr*, 13/19-20; Beydavi, *Envarü t-tenzil*, 2/166; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 178.

⁷⁹³ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-En’âm 6/63.

⁷⁹⁴ Vehbi, *Hulâsatü l-beyân*, 4/1444; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-En’âm 6/63; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-En’âm 6/63.

⁷⁹⁵ Kadri, *Nurü l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, el-En’âm 6/63; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, el-En’âm 6/63.

⁷⁹⁶ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En’âm 6/63.

1950’li yıllara gelindiğinde, 1980’lere kadar neşredilen eserlerden araştırmada istifade edilen meâllerin ikisinde **أَنْجَيْنَا** kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Söz konusu teliflerde meâl: “...selâmete erdirirsen ...” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁷⁹⁷ Aynı döneme ait bir diğer eserdeyse meâl, **أَنْجَيْنَا** kırâatine göre “...bizi kurtarırsa...” biçiminde zikredilmektedir.⁷⁹⁸ 1980’li yıllardan araştırmada istifade edilen iki meâlde de **أَنْجَيْنَا** tilâveti esas alınarak mânâ: “...bizi bundan kurtarırsan...” şeklinde zikredilmektedir.⁷⁹⁹

2000’li yıllardan günümüze kadar kaleme alınan meâllerde ağırlıklı olarak **أَنْجَيْنَا** kırâatinin benimsendiği tespit edilmektedir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu meâllerde mânâ: “...bizi bundan kurtarırsa ...” şeklinde verilmektedir.⁸⁰⁰ Dönemin eserlerinden birindeyse **أَنْجَيْنَا** kırâati esas alınarak mânâ: “...kurtarırsan...” biçiminde ifade edilmekte ve alternatif kırâate göre de meâl, dipnotta verilmektedir.⁸⁰¹

Farklı vecihlerle okunan fiilin anlam düzlemindeki tezahürü, müşriklerin içinde buldukları çelişkili durumu çeşitli ifade biçimleriyle ortaya koyması şeklinde gerçekleşmektedir. Fiilin farklı biçimlerde kırâat edilmesinden kaynaklanan anlam farklılığının ilk dönemlerden itibaren meâllere yansıtıldığı gözlenmektedir. Netice itibarıyla hangi kırâat vechinin esas alındığı mânâ açısından ortaya çok önemli farklılık koymamaktadır. Zira her iki okuyuşa göre de kurtarıcı olarak yardımcı umulan Allah (c.c) olmaktadır. Sonuç olarak tetkik edilen bu ferşî farklılığın anlam zenginliğine sebep olduğu ifade edilebilmektedir.

4.1.2.1.4. **دَرَسَ** Fiilinin Tilâveti

Kırâat ihtilafına sebep olan bir başka ferşî farklılık olan **دَرَسَ** fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: **وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ**... “Böylece biz âyetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, ‘Sen ders okumuşsun.’ desinler ve...”⁸⁰² Âyette Resûlullah’a gelen vahyin muhtevası itibarıyla zengin mânâ ve derinliğe sahip olmasına işaret edilmiştir. Öyle ki risâletini kabul etmeyenler, ona inen âyetlerin mucizevi boyutu karşısında acziyete düşmüşlerdir. Çaresizliklerini de “Sen birinden ders almışsın.”, “Kitap

⁷⁹⁷ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-En’âm 6/63; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En’âm 6/63.

⁷⁹⁸ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-En’âm 6/63.

⁷⁹⁹ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-En’âm 6/63; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-En’âm 6/63.

⁸⁰⁰ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/63; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-En’âm 6/63; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/63;Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/63; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En’âm 6/63; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-En’âm 6/63.

⁸⁰¹ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En’âm 6/63.

⁸⁰² Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-En’âm, 6/105.

ehlinden dinleyerek öğrenmişsin.” veya “senin anlattığın şeyler hükmünü yitirmiş, eski sözlerdir.” gibi söylemlerle örtmeye çalışmışlardır.⁸⁰³

Âyet-i kerîmede farklı vecihlerle okunan kelime, دَرَسْتُ fiilidir. Bu ferşî farklılık, üç ayrı vecihle tilâvet edilmektedir. Kırâat-i aşereden Nâfi‘, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halefû'l-Aşır, fiili, âyet metninde yazıldığı üzere دَرَسْتُ biçiminde okumaktadırlar. İbn Kesîr ve Ebû Amr, د harfini med ile okumak suretiyle fiili دَارَسْتُ şeklinde tilâvet etmektedirler. İbn Âmir ve Ya‘kûb ise س harfine fetha hareke verip; ت harfini ise sakin kılmak suretiyle kelimeyi دَرَسْتُ şeklinde kırâat etmektedirler.⁸⁰⁴

Bu durumda fiil, birinci kırâat vechine ‘دَرَسْتُ’ göre okunduğunda mânâ: “...Sen ders almışsın...” şeklinde olmaktadır. İkinci kırâat vechi ‘دَارَسْتُ’ tercih edildiğinde anlam: “...Sen bunu başkalarından (ehli kitaptan) öğrenmişsin...” biçiminde gelmektedir. Fiil, üçüncü vechi ‘دَرَسْتُ’ göre kırâat edildiğinde ise mânâ: “...Senin okuduğun şeylerin zamanı geçmiştir; eskimiş, modası geçmiştir...” biçiminde ifade edilmektedir.⁸⁰⁵

Tetkik edilen bu ferşî farklılığın farklı vecihlerle tilâvet edilmesinin neticesinde üç ayrı mânâyâ erişilmektedir. Ancak birinci ‘دَرَسْتُ’ ve ikinci vechi ‘دَارَسْتُ’ göre oluşan anlamların birbirine yakın (ders almışsın/başkalarından öğrenmişsin) olduğu gözlenmektedir. Bu sebeple araştırma kapsamında incelenen meâllerde fiilin yansımaları tespit edilirken birinci ve ikinci kırâat vechine göre verilen mânâları birbirinden ayırt etmek güçleşmektedir. Üçüncü okuyuş vechinin ise değerlendirilen meâllerde anlam açısından karşılık bulmadığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla okuyuş itibarıyla üç farklı vecih olsa da meâllerin anlam bakımından değerlendirilmesinde iki vecih üzerinden yürünmektedir. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, kırâat imamlarının tercih ettiği birinci vechi ‘دَرَسْتُ’ esas alarak “...ders aldın diyememeleri...” biçiminde mânâ vermektedir. Tevfik, verdiği bu mânâyla Kur’ân’ın mesajını farklı bir ifadeyle ortaya koymaktadır. Müellif, acizyetleri neticesinde senin vahiy aldığını kabullenip “ders almışsın, birilerinden öğrenmişsin, diyemesinler mânâsında ifade etmektedir.⁸⁰⁶

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen ve bu çalışmada değerlendirilen meâllerin دَرَسْتُ fiiline mânâ vermede ağırlıklı olarak birinci vechi ‘دَرَسْتُ’ esas aldıkları görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “...ders almışsın...” veya “...okumuşsun desinler...”

⁸⁰³ Vâhidî, *el-Vasîf*, 2/308-309; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/939.

⁸⁰⁴ Fârisî, *el-Hucce*, 3/373; Dâni, *et-Teyyîr*, 347; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 175; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/261; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/939.

⁸⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/582; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/55; Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 13/106.

⁸⁰⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, el-En‘âm 6/105.

gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır. Ancak İzmirli, “...veya okumuşsun demesinler...” biçimindeki mânâyâ da dipnotta yer vermektedir.⁸⁰⁷ Mehmed Vehbi ise birinci ve ikinci vecihleri esas almak suretiyle mânâyı: “...*Sen Kur’ân’ı bir üstadından okudun ve ehl-i kitaptan taallüm ettin...*” biçiminde ifade etmektedir.⁸⁰⁸

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilmiş ve bu çalışmaya dahil edilmiş olan eserlerin tamamı, birinci kırâat vechini ‘دَرَسْتْ’ esas almaktadırlar. Söz konusu meâllerde mânâ: “...*okumuşsun...*” yahut “... *ders görmüşsün...*” gibi ifadelerle dile getirilmektedir.⁸⁰⁹

1980’li yıllardan araştırmada yer verilen meâllerden birinde mânâ birinci vechi ‘دَرَسْتْ’ göre “...*ders almışsın...*” biçiminde verilmektedir. Döneme ait diğer eserlerde ikinci vechi ‘دَارَسْتْ’ tercih edilerek anlam: “...*okuyup öğrenim görmüşsün desinler...*” şeklinde zikredilmektedir.⁸¹⁰

2000’li yıllara gelindiğinde; bu dönemde çalışma bağlamında değerlendirilen meâllerden bazılarının birinci vechi ‘دَرَسْتْ’ esas alarak mânâyı: “...*iyi ders almışsın...*” ya da “...*öğrenmiş olmalısın...*” gibi ifadelerle ortaya koydukları görülmektedir.⁸¹¹ Döneme ait diğer meâllerdeyse ikinci vechi ‘دَارَسْتْ’ esas alınarak mânâ: “...*başkalarından ders almışsın...*” veya “...*bu sözleri birilerinden öğrenmişsin...*” gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁸¹²

İncelemesi yapılan ferşî farklılığın meâllerdeki anlam yansıması tetkik edildiğinde birinci ve ikinci kırâat vechine göre mânâ verildiği ve üçüncü vechin bu mânâda eserlerde tezahürünün olmadığı görülmektedir. Meâllerde tercih edilen iki kırâat vechinin mânâları birbirine çok yakın olduğundan anlam itibarıyla hangi okuyuş vechinin tercih edildiğini tespit etmek güçleşmektedir. Sonuç olarak meâllerde verilen mânâlar dikkate alındığında “*sen ders almışsın, bunu birilerinden okuyup öğrenmişsin*” biçiminde bir anlamda ortaya konulabilmektedir.

⁸⁰⁷ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-En’âm 6/105; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-En’âm 6/105; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En’âm 6/105; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-En’âm 6/105; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-En’âm 6/105.

⁸⁰⁸ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 4/1499.

⁸⁰⁹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-En’âm 6/105; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En’âm 6/105; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-En’âm 6/105.

⁸¹⁰ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-En’âm 6/105; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-En’âm 6/105.

⁸¹¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/105; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/105; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-En’âm 6/105.

⁸¹² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-En’âm 6/105; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En’âm 6/105; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En’âm 6/105; Kandemir vd. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/105.

4.1.2.1.5. فَرَّقُوا Fiilin Okunuşu

Bir başka ferşî farklılık olan فَرَّقُوا fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا... “Dinlerini fırka fırka ayırarak parçalayanlar var ya! Senin onlarla hiçbir alakan yoktur...”⁸¹³ Âyet-i kerîme, çeşitli sebeplerle tevhid inancından uzaklaşanlara veya türlü nedenlerle hak dinin hükümlerinden sapanlara göndermede bulunmaktadır. Âyette dinin bazı hükümlerini kabul edip bazı hükümlerini reddedenler ve tefrikaya düşenler, tenkit edilmektedir. Dinin insanın bânîna ve ruhuna hitap ettiğine zâhiriyle ilgilenmediğine, dinin herhangi bir işe müdâhil olurken başka bir işe karışmadığına inanmaları eleştirilmektedir. Bu âyetle Resûlullah’ın zikredilen hasletlerden uzak olduğu vurgulanmakla birlikte Müslümanlar, aynı hatalara düşmemeleri noktasında uyarılmaktadırlar.⁸¹⁴ Resûlullah’ın da bu noktada inananlara inzarı bulunmaktadır.⁸¹⁵

Âyeti kerîmede farklı okuyuşlara konu olan kelime, فَرَّقُوا fiilidir. Fiil, kırâat imamlarınca iki vecih ile tilâvet olunmaktadır. Kırâat imamlarından Hamza ve Kisâî, ف harfini medle, ر harfini ise fetha ile okumak suretiyle kelimeyi فَرَّقُوا şeklinde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşerenin diğer imamlarıysa fiili âyet metninde yazılı olduğu üzere فَرَّقُوا biçiminde okumaktadırlar.⁸¹⁶

Kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği okuyuşa göre mânâ: “...Dinlerini fırka fırka ayırarak parçalayanlar var ya!...” şeklinde olmaktadır. Müfessirler, dinlerini fırka fırka ayıranların Yahudiler ve Hristiyanlar olduğunu söylemektedirler. Bunların temel özellikleri, dinin bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmeleridir. Hamza ve Kisâî’nin kırâatine ‘فَرَّقُوا’ göre ise âyetin meâli: “Dinlerinden ayrıldılar, uzaklaştılar.” biçiminde olmaktadır.⁸¹⁷ Bu bilgilerden sonra فَرَّقُوا kırâatiyle kastedilen tefrika, dinin bütünlüğüne, فَرَّقُوا okuyuşuna göre ise din mensuplarının birliğine hâlel getiren ayrılık olduğu söylenebilir.

Bu ferşî farklılığın anlamlandırılmasında başlangıçtan günümüze neredeyse meâllerin tamamında فَرَّقُوا kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Bu sebeple mânânın meâllere yansımalarının değerlendirilmesi dönemlere ayırmadan genel olarak yapılmaktadır. Bu anlamda meâllerde فَرَّقُوا kırâatine göre mânâ: “Dinlerinde fırka fırka

⁸¹³ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-En’âm 6/159.

⁸¹⁴ Râzî, *Tefsîrû’l-kebîr*, 14/188-189; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/1013.

⁸¹⁵ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmet Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1995), 8/301 (No. 8377); Ebu İsa Tirmizî, *Sünenü’t-tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdülbaki (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bali, 1395), 5/26 (No. 2641).

⁸¹⁶ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/366; Dâni, *et-Teysîr*, 352; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 180; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/266; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 182.

⁸¹⁷ Vâhidî, *el-Vasîf*, 2/341; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/82-83; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzîl*, 2/191.

ayrılanlar...”, ” Dinlerini tefrikaya düşürüp de...”, ” Dînlerini (bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek sûretiyle) parça parça edenler...” veya ”İnançlarını paramparça edip...” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁸¹⁸ Öztürk, alternatif kırâati ‘فَارُقُوا’ esas olarak mânâyı: “Dinlerini terk eden...” biçiminde ifade etmektedir.⁸¹⁹ Bir meâlde ise her iki kırâat vechine göre mânâ: “Dinlerini parça parça edenler.../Dinlerini terk edenler...” şeklinde ifade edilmektedir.⁸²⁰

Kırâatlerin meâllere yansımalarına bakıldığında ağırlıklı olarak فَرَّقُوا vechine göre mânâ verildiği görülmektedir. Yani müellifler, “Dinde tefrikaya düşme” ifadesini, inanç bakımından hükümler arasında fark gözetmeleri, dinin bazı şeylere/alanlara müdahil olup bazılarını karışmadığını düşünmeleri biçiminde anladıkları müşahede edilmektedir. Diğer taraftan süreç içerisinde dildeki değişimin izleri de “şiye” kelimesi özelinde gözlenmektedir. İlk dönem eserlerinde فَرَّقُوا fiiline karşılık olarak “şiye‘ şiye” ifadesi yer alırken, aynı fiil, son dönem teliflerinde “parça parça” sözcüğüyle ifade edilmektedir.

4.1.2.1.6. وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ Fiilinin Tilâveti

Farklı vecihlerle okunan bir başka ferşî kırâat olan وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ ifadesi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: فُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ... “De ki: Eğer Allah Teâlâ dilese idi onu size okumazdım ve onu size bildirmezdi...”⁸²¹ Âyet-i kerîmede Resûlullah’ın tebliğ adına söylediği her şeyin kendisine Allah tarafından gönderildiğine işaret buyrulmuştur. Zira Hz. Nebi, risâlet ile görevlendirilene dek bir ilim öğrenip topluma bu doğrultuda bir telkinde bulunmamıştır. Elçilik görevinden önceki hayatında sahip olduğu üstün ahlaki meziyetler ve güvenilirliği ile bilinmiştir. Yani Hz. Nebi, kendisine vahy edilen âyet aracılığıyla nasıl ki risâletten önce böyle şeyler demediysem Allah, bana bildirmese yine söyleyecek değildim demek istemiştir.⁸²²

⁸¹⁸ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, el-En’âm 6/159; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, el-En’âm 6/159; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 4/1568; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-En’âm 6/159; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En’âm 6/159; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-En’âm 6/159; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-En’âm 6/159; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-En’âm 6/159; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En’âm 6/159; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-En’âm 6/159; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-En’âm 6/159; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-En’âm 6/159; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/159; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-En’âm 6/159; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/159; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/159; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-En’âm 6/159.

⁸¹⁹ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En’âm 6/159.

⁸²⁰ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En’âm 6/159.

⁸²¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alisi*, Yunus 10/16.

⁸²² İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/253; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/1223.

Âyet-i kerîmede kırâat ihtilafi, وَلَا أَدْرِيكُمْ ibaresinin tilâveti hususunda meydana gelmektedir. İbn Kesîr, ibarede bulunan nefi لَا'sı yerine tekid ل'mını kullanmak suretiyle ifadeyi, وَلَا أَدْرِيكُمْ şeklinde okumuştur. Kırâat-i aşerenin diğer dokuz imamı ise ibareyi yukarıda âyet metninde geçtiği üzere وَلَا أَدْرِيكُمْ biçiminde tilâvet etmişlerdir.⁸²³

Fiilin kırâat imamları tarafından farklı biçimde tilâvet edilmesi neticesinde iki farklı mânâ ortaya çıkmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine ‘وَلَا أَدْرِيكُمْ’ göre mânâ, yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi olmaktadır. Kunbül’ün okuyuşu olan وَلَا أَدْرِيكُمْ vechine göreyse âyetin anlamı şöyle olmaktadır: “Allah dileseydi onu size ben okumazdım da Allah onu size benden başka birinin diliyle yine muhakkak bildirirdi...”⁸²⁴

Bu kırâat farklılığının da mânâ cihetiyle meâllerde yansımalarının sınırlı düzeyde kaldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda meşrutiyetten günümüze meâllerin tamamına yakınında kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati olan وَلَا أَدْرِيكُمْ vechi esas alınarak mânâ verilmektedir. Bu meâllerin hemen hepsinde “...Allah dileseydi ben size onu okumazdım/bildirmezdim, O da size onu bildirmezdi...” cümlesi mevcuttur. Ancak cümlenin son bölümü -Kırâat farklılığı orada vuku bulmaktadır.- muhteva olarak aynı olmasına karşın lafzen farklılık arz edebilmektedir. Bu bölümün mânâsı, bazı eserlerde “...hiçbir sûretle de size onu bildirmezdi...” şeklinde yer alırken bazılarındaysa “...Allah da onu size göndermezdi...” şeklinde ifade edilmektedir. Bazı meâllerdeyse “...okumazdım. (Allah) onu (benim lisânımla) size bildirmezdi...” biçiminde zikredilmektedir.⁸²⁵

Bu ferşî farklılığın anlamlandırılmasında son dönem meâllerinden bazılarında farklı yaklaşımlar gözlenmektedir. Bu eserlerden birinde İbn Kesîr’in kırâati ‘وَلَا أَدْرِيكُمْ’ esas alınarak mânâ: “...Allah dileseydi ben bu âyetleri size okuyup tebliğ etmezdim; ama O size âyetlerini [başka yolla, başka bir peygamber vasıtasıyla da olsa] mutlaka bildirirdi...” biçiminde ifade edilmiştir.⁸²⁶ Bir müellif ise iki kırâat vechine göre mânâyı

⁸²³ Dâni, *et-Teysîr*, 376; İbni Mihran, *el-Mebcut*, 232; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/272.

⁸²⁴ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 12/137; Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 3/108; Yunus Emre Taşdemir, *Sahih ve Şaz Kırâatler Bağlamında Yunus Suresi* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 46.

⁸²⁵ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Yunus 10/16; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Yunus 10/16; Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân*, 6/2177; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, Yunus 10/16; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Yunus 10/16; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, Yunus 10/16; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Yunus 10/16; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Yunus 10/16; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Yunus 10/16; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Yunus 10/16; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, Yunus 10/16; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yunus 10/16; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meâl Tefsir*, Yunus 10/16; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yunus 10/16; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yunus 10/16; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, Yunus 10/16.

⁸²⁶ Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Yunus 10/16.

şöyle vermektedir: “...size onları okumazdım oda size bunları bildirmemiş olurdu./Fakat o, yinede bir şekilde mutlaka bildirirdi...”⁸²⁷

Anlam itibarıyla meâllerde sınırlı düzeyde karşılığı olan bu ferşî farklılık, Hz. Nebi'nin vahiy olgusundaki rolünü ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda meâllerin ekseriyetinde esas alınan kırâat vechiyle Resûlullah'ın Allah'ın kendisine bildirdiklerini etrafına söylediği ve bu mânâda kendiliğinden hiçbir şey konuşmadığı ortaya konulmakla birlikte âyette bahsi geçen vahyin sadece Hz. Nebi'nin aracılığıyla nazil olacağı mânâsı da anlaşılmaktadır. Alternatif kırâat vechi esas alındığındaysa âyette bahsi geçen vahyin Resûlullah aracılığıyla olmasa bile bir şekilde Allah tarafından insanlara iletileceği idrak edilmektedir.

4.1.2.1.7. حُمِلْنَا Fiilinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında tetkik edilen حُمِلْنَا fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ...وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَدَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ... “...Velâkin biz kavmin ziynetinden birtakım ağırlıkları yüklenmiştik onları (ateşe) atıverdik. İşte Sâmirî de öyle atıverdi...”⁸²⁸ Âyet-i celîle, kavmiyle beraber Kızıl denizden geçip Firavun'un zulmünden kurtulan Mûsâ (a.s) ile ümmeti arasında geçen diyaloga değinmektedir. Hz. Mûsâ, onlara kardeşi Hârûn'u (a.s) vekil tayin ederek kırk gece sürecek olan ilâhî davete icabet etmek üzere yanlarından ayrılmaktadır. Onun gitmesinin ardından Sâmirî denen bir kişi altınlardan buzağı şeklinde bir put yaparak kavmini saptırmaktadır. Hz. Mûsâ, geri dönüp kavmine hesap sorduğunda ileri sürdükleri bahanelerle durumu açıklamaya çalışmaktadırlar.⁸²⁹

Âyette geçen حُمِلْنَا ifadesi, kırâat imamlarınca iki farklı biçimde okunmaktadır. İmamlardan Nâfi' İbn Kesîr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca'fer ve Ruveys, fiili yukarıda âyet metninde yazıldığı vechiyle yani حُمِلْنَا şeklinde tilâvet etmektedirler. Kırâat-i aşereden Ebû Amr, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halefû'l-Aşîr ise ح ve م harflerine fetha hareke vererek fiili, malum sîgasıyla حُمِلْنَا şeklinde okumaktadırlar.⁸³⁰

Farklı okumalara konu olan fiil, mechul sîgayla yani حُمِلْنَا biçiminde kırâat edildiğinde mânâ: “...bize taşıttırıldı...” yani “bize emredildi, biz de taşıdık” şeklinde olmaktadır. Fiilin malum sîgayla حُمِلْنَا biçiminde tilâvet edildiği durumda ise mânâ:

⁸²⁷ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Yûnus 10/16.

⁸²⁸ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi*, Tâhâ 20/87.

⁸²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/309-310; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 4/1657.

⁸³⁰ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, 461; Dâni, *et-Tefsîr*, 433; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 251; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/322.

“...biz taşıdık...” şeklinde verilmektedir.⁸³¹ Yani birinci kırâat vechine göre eylemi iradeleri dışında, ikinci okuyuşa göreyse kendi istekleri doğrultusunda yapmış olmaktadırlar.

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen fiilin farklı kırâatlerle okunması neticesinde “*Bize taşıttırıldı.*” ya da “*Biz taşıdık.*” şeklinde iki farklı mânâyâ erişilmektedir. Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan Türkçe meâllerde her iki kırâat vechininde mânâ itibarıyla eserlere taşındığı görülmektedir. Bununla birlikte Meşrutiyet Dönemi’nden günümüze kadar kaleme alınan ve çalışmada değerlendirilen eserlerde farklı okunan fiile mânâ vermede ağırlıklı olarak bir okuyuşun öne çıktığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu ferşî farklılığın meâllerdeki anlam yansımalarının değerlendirilmesi, dönem ayırımına gidilmeksizin toplu olarak yapılmaktadır. Bu anlamda çalışmada istifade edilen eserlerin neredeyse tamamında حَمَلْنَا biçiminde okunan kırâate göre meâl verildiği görülmektedir. Söz konusu eserlerde meâl: “...ağırlıklar yüklenmiştik...” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁸³² Son dönem müelliflerinden bazıları da bu kırâati esas almakla birlikte mânâyı farklı bir bakış açısıyla vermektedirler. Onlar, İsrâiloğullarının söz konusu altınları Mısırlılar’dan emanet olarak almış olmaları gerekçesiyle bunları, üzerlerinde taşıdıkları bir vebal olarak gördüklerini ve bu yükten kurtulmak için böyle bir yola tevessül ettiklerini düşünmektedirler. Müellifler, bu düşünceleri doğrultusunda meâli: “...(haksız yere) konmanın vebalini taşıyorduk...” biçiminde vermektedir.⁸³³ Çalışmada istifade edilen iki eserdeyse alternatif okuyuşa حَمَلْنَا’ göre meâl: “... bize birtakım ağırlıklar yükletilmişti...” biçiminde ifade edilmektedir.⁸³⁴

Sonuç olarak incelenen bu kırâat farklılığının, meâllere ağırlıklı olarak malum sîgayâ göre sirâyet ettiği tespit edilmektedir. Bununla birlikte meçhul sîgayâ okunan حَمَلْنَا okuyuşuna göre mânâ verenlerin olduğu da görülmektedir. Her iki anlam birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Mûsâ’nın kavminin, kendi rızalarıyla veya istemeden üzerlerinde bulundurdukları altınların vebalinden kurtulmak amacıyla, Sâmirî’nin

⁸³¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 16/137; Fârisî, *el-Hucce*, 5/245-247; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâât*, 462; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 22/89.

⁸³² Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, Tâhâ 20/87; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Tâhâ 20/87; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 8/3329; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, Tâhâ 20/87; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Tâhâ 20/87; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Tâhâ 20/87; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Tâhâ 20/87; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Tâhâ 20/87; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Tâhâ 20/87; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Tâhâ 20/87; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Tâhâ 20/87; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Tâhâ 20/87; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Tâhâ 20/87.

⁸³³ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğeli Meâl Tefsir*, Tâhâ 20/87; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Tâhâ 20/87; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Tâhâ 20/87.

⁸³⁴ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Tâhâ, 20/87; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Tâhâ, 20/87.

yönlendirmesi doğrultusunda söz konusu altınları ateşe attıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

4.1.2.1.8. فَرَضْنَا Fiilin Kırâati

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde değerlendirilen bir başka fiil olan فَرَضْنَا ifadesi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ...سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا...⁸³⁵ “Bu, bizim indirdiğimiz ve (emirlerine uymayı) farz kıldığımız bir sûredir...”⁸³⁶ Âyette toplum yaşamı açısından önemi haiz olan birçok hükme sûrede yer verildiğine dikkat buyurulmaktadır.⁸³⁶

Âyet-i celîlede kırâat ihtilafı, وَفَرَضْنَاهَا ifadesinin tilâveti hususunda ortaya çıkmıştır. Fiil, kırâat imamları tarafından iki farklı vecihle okunmuştur. İbn Kesîr ve Ebû Amr, ر harfini şeddelemek suretiyle ibareyi, وَفَرَضْنَاهَا biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşere'nin diğer imamları ise ibareyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere ر harfini şeddesiz olarak fetha hareke ile وَفَرَضْنَاهَا biçiminde okumuşlardır.⁸³⁷

Bu durumda kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine ‘وَفَرَضْنَاهَا’ göre anlam: “farz kıldığımız” şeklinde oluşmaktadır. Böylece sûrenin farz kılınan hüküm içerdiği anlaşılmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın kırâati ‘وَفَرَضْنَاهَا’ ise fiile tekid ve mübalağa anlamı katmakta ve bu okuyuşa göre meâl: “...ahkâmı farz ve emrettiğimiz ...” biçiminde anlaşılmaktadır. Bu okuyuş vechiyle fiil, sûrenin birçok hüküm ve helal-haram ölçüsünü ihtiva ettiğine işaret etmektedir. Yani farz kılma eyleminin sûrede çok sayıda gerçekleştiğine işaret etmektedir.⁸³⁸

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında incelenen fiilin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde, ikinci mânânın (ahkâmı farz ve emrettiğimiz) birincinin (farz kıldığımız) mübalağalı hali olmak üzere iki anlamın elde edildiği görülmektedir. Bu anlamda ferşî farklılık, fiilin ortaya koyduğu mânâyı pekiştirme mesabesinde olmaktadır. Kırâat farklılığının, araştırmada istifade edilen eserlerde de anlamsal yansımalarının hüküm ya da hükümlerin farz kılındığı biçiminde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre Meşrutiyet Dönemi'nden eserinden istifade edilen Süleyman Tevfik, وَفَرَضْنَاهَا kırâatini esas alarak “...ahkâmını farz ittiğimiz...” biçiminde meâl vermektedir.⁸³⁹

⁸³⁵ Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, en-Nür 24/1.

⁸³⁶ Beyzâvi, *Envârü 't-tenzil*, 4/98; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/207.

⁸³⁷ İbn Zencele, *Hüccetü 'l-kırâât*; Dâni, *et-Teysîr*, 446; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 264; İbn Atiye, *el-Muharrerü 'l-vecîz*, 4/160; İbnü 'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/330; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/323.

⁸³⁸ Fârisî, *el-Hucce*, 309; İbn Zencele, *Hüccetü 'l-kırâât*, 494; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/208; Kurtubî, *el-Câmi*, 12/158.

⁸³⁹ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerim*, en-Nür 24/1.

Cumhuriyetin ilk dönem müellifleri, fiile ekseriyetle *وَفَرَضْنَاهَا* kırâatini esas alarak mânâyı: “...*farz kıldık...*” şeklinde ifade etmişlerdir.⁸⁴⁰ Bazıları da *وَفَرَضْنَاهَا* kırâatini benimseyerek meâli: “...*muhtevi olduğu ahkâmı farz ve emrettiğimiz...*” şeklinde zikretmektedirler.⁸⁴¹

Çalışmada 1950’den 1980’lere kadar olan dönemde neşredilmiş olan eserler bağlamında değerlendirilen meâllerin tamamında fiile mânâ vermede *وَفَرَضْنَاهَا* kırâati esas alınmaktadır. Bu eserlerden ikisinde mânâ: “...*farz kıldığımız...*” biçiminde verilirken bir meâlde ise “...*helâl ile haramı beyan ettik...*” şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁴²

1980’li yıllardan araştırmada istifade edilen iki eserde de fiile mânâ vermede *وَفَرَضْنَاهَا* kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “...*farz kıldığımız/kılıyoruz...*” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁸⁴³

2000’li yıllara gelindiğindeyse dönemin müelliflerinden bazılarının *وَفَرَضْنَاهَا* okuyuşunu tercih ederek “...*farz kıldığımız...*” veya “...*yürürlüğe koyduğumuz...*” biçiminde meâl verdikleri görülmektedir.⁸⁴⁴ Dönemin diğer meâllerinde ise *وَفَرَضْنَاهَا* kırâati esas alınarak mânâ: “...*(hükümlerini) farz kıldığımız...*” yahut “...*kesin ve ayrıntılı hükümleri açıkladığımız...*” gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁸⁴⁵

Bu ferî kırâat farklılığının meâller üzerindeki anlam yansımaları tetkik edildiğinde her iki okuyuş vechiyle ortaya konulan meâllerin mânâyı genişlik kazandırdığı fark edilmektedir. Bu anlamda okuyuş vecihlerine göre verilen mânâlar dikkate alındığında, meâllerin bütününden sûrenin İslâm’a ait hüküm ve esaslar barındırdığı ve hayata dair birçok düzenlemeyi ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Kırâat vechinin anlam itibarıyla ifadeye dökülmesinde özgün ifadelerin kullanılmış olması da bu kırâat farklılığında dikkat çekmektedir.

⁸⁴⁰ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 9/3681; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, en-Nûr 24/1; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, en-Nûr 24/1.

⁸⁴¹ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Nûr 24/1; Tanrı Buyruğu, en-Nûr 24/1.

⁸⁴² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nûr 24/1; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nûr 24/1; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nûr 24/1.

⁸⁴³ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Nûr 24/1; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nûr 24/1.

⁸⁴⁴ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nûr 24/1; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nûr 24/1; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nûr 24/1.

⁸⁴⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğeli Meâl Tefsir*, en-Nûr 24/1; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nûr 24/1; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nûr 24/1; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Nûr 24/1.

4.1.2.1.9. بِلِ ادَّارَكَ Filinin Tilâveti

Kırâat farklılığına konu olan بِلِ ادَّارَكَ ifadesi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: بِلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ “*Fakat âhiret hakkında bilgiler onlara art arda gelmektedir. Ama onlar, bundan bir şüphe içindedirler. Çünkü onlar, bundan yana kördürler.*”⁸⁴⁶ Âyet-i kerîme, âhiret gerçeğinin inkârcılara peygamberler vasıtasıyla art arda bildirilmiş olmasına rağmen onların bunu idrak etmekten uzak olduklarına işaret etmektedir. Onların âhiret hayatının varlığı konusunda şüphe içinde oldukları gibi onu idrak etmekten de uzak oldukları vurgulanmaktadır.⁸⁴⁷

Âyette ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen بِلِ ادَّارَكَ ifadesi, kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde okunmaktadır. Kırâat-i aşereden İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb ل ve د harflerine cezm, hemzeye ise fetha hareke vererek ifadeyi بِلِ ادَّارَكَ biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğuysa ifadeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere بِلِ ادَّارَكَ biçiminde kırâat etmektedir.⁸⁴⁸

Bu bilgiler ışığında âyetin meâli, بِلِ ادَّارَكَ kırâatine göre “*Fakat âhiret hakkında bilgiler onlara gelmemiştir/gelecektir...*” biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘بِلِ ادَّارَكَ’ göre ise mânâ “*Fakat âhiret hakkında bilgiler onlara art arda gelmektedir...*” şeklinde olmaktadır. Bu kırâatlere göre tefsirlerde “*âhirette anlayacaklar*”, “*âhirette anlamaları kendilerine bir fayda sağlamayacak*” gibi mânâlar da verilmektedir.⁸⁴⁹ Bu anlamda tefsirlerde daha geniş bilgilere yer verilmektedir.

Ferşî farklılıklar düzleminde değerlendirilen ibarenin farklı tilâvetlerle okunması neticesinde “*...bilgiler onlara gelmemiştir/gelecektir.*” veya “*...bilgiler onlara art arda gelmektedir...*” biçiminde iki ayrı anlam ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda iki mânânın da çalışmada esas alınan meâllerde karşılık bulduğu gözlenmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, بِلِ ادَّارَكَ kırâatini esas alarak meâli “*...Âhiretin vuku’una ilimleri lâhik oldi mi?...*” biçiminde sual formunda vermektedir.⁸⁵⁰

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden eserlerinden istifade edilen müelliflerden bazıları, ibareye mânâ vermede بِلِ ادَّارَكَ kırâatini esas almıştır. Bu müelliflerden biri “*Belki onların ilmi, âhirette lahik olur...*”⁸⁵¹, bir diğer müellif ise “*Hayır, onların âhiret*

⁸⁴⁶ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, en-Neml 27/66.

⁸⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/391-392.

⁸⁴⁸ İbni Mihran, *el-Mebsut*, 334; Dâni, *et-Tefsîr*, 460; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/339.

⁸⁴⁹ Fârisî, *el-Hucce*, 5/400-401; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâât*, 535; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 24/567-568; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 4/165.

⁸⁵⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, en-Neml 27/66.

⁸⁵¹ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 10/4039.

hakkındaki bilgileri kıttır...” biçiminde meâl vermiştir.⁸⁵² Dönemin bazı müellifleriye بِلْ اَدْرَكَ kırâatini benimseyerek meâli: “*Âhiret hakkında ilimleri tevalî etmekte...*” biçiminde zikretmişlerdir. Aynı dönemden Hüseyin Kâzım Kadri’nin verdiği meâl (*Belki onlar, âhiret olup olmadığını anlamak istediler...*) ise her iki kırâate de uygun düşmemektedir.⁸⁵³

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen ve araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerden birinde بِلْ اَدْرَكَ kırâati benimsenerek mânâ: “*...bilgileri âhiret hakkında (ki bilgiye kadar uzanıb) erişememiştir...*” biçiminde verilmiştir.⁸⁵⁴ Aynı döneme ait iki eserdeyse بِلْ اَدْرَكَ kırâati tercih edilerek meâl: “*...bilgileri, art arda gelip bir araya toplandı...*” biçiminde zikredilmiştir.⁸⁵⁵

1980’li yılların iki müellifi de ibareye بِلْ اَدْرَكَ okuyuşunu esas alarak meâl vermektedirler. Bu müellifler, mânâyı: “*Hayır; onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır...*” şeklinde zikretmişlerdir.⁸⁵⁶

2000’lerin başından günümüze çalışmada istifade edilen meâllerin çoğunda ibareye mânâ vermede بِلْ اَدْرَكَ kırâati esas alınmıştır. İfade biçimlerinde farklılık olmakla beraber bu eserlerde meâl: “*Âhiret hakkındaki bilgiler art arda kendilerine gelmiştir...*” biçiminde verilmiştir. İslamoğlu ve Şener, diğer müelliflerden farklı olarak dipnotta alternatif kırâate göre de mânâyı ortaya koymuşlardır.⁸⁵⁷ Aynı döneme ait iki meâldeyse ibareye mânâ vermede بِلْ اَدْرَكَ kırâati tercih edilmiştir. Bu eserlerden birinde meâl: “*Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersizdir! ...*” şeklinde zikredilmiştir. Diğerindeyse “*...varlıkların hiçbirisi gaybı [kıyamet ve âhiretin gerçek mahiyetini] bilmez...*” biçiminde verilmiştir.⁸⁵⁸

Bu ferşî kırâat farklılığının çalışmada esas alınan meâllerdeki anlam yansımalarının incelenmesi neticesinde elde edilen iki anlam arasındaki farkın bariz bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. İnkârcıların âhiret hakkındaki malumatlara sahip oldukları ya da olmadıkları biçiminde ortaya çıkan iki anlamın bu mânâda meâllerde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. İki kırâat vechi, birlikte değerlendirildiğinde,

⁸⁵² Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Neml 27/66.

⁸⁵³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Neml 27/66; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, en-Neml 27/66; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, en-Neml 27/66.

⁸⁵⁴ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Neml 27/66.

⁸⁵⁵ Yavuz, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Neml 27/66; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Neml 27/66.

⁸⁵⁶ Özek vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Neml 27/66; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Neml 27/66.

⁸⁵⁷ Altuntaş – Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/66; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, en-Neml 27/66; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/66; Şener vd., *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Neml 27/66; Okuyan, *Kur'ân Meâl-Tefsir*, en-Neml 27/66.

⁸⁵⁸ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Neml 27/66; Kandemir, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/66.

inkârcılara ahiret hayatına ilişkin bilgilerin peygamberler aracılığıyla sürekli olarak bildirildiği ancak onların nankörlükleri sebebiyle bu hakikatleri daima göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple söz konusu hususta yeterli bilinç ve idrake ulaşamadıkları ve kıyamet gününde, sergiledikleri bu tutumun sonuçlarına katlanacakları sonucuna ulaşabilmektedir.

4.1.2.1.10. أَذِنُ Fiilinin Kırâati

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında tetkik edilen أَذِنُ fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: *وَلَا تَتَّعِ الشَّفَاعَةَ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ*... “*Ve ogün Onun (Allah’ın) huzurunda, kendisine izin verdiği kimseden başkasının şefâati fayda vermez...*”⁸⁵⁹ Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ’nın izni doğrultusunda âhirette yapılacak şefaât konu edilmektedir. Bu mânâda, yaşadıkları dehşetli korkunun ardından nail oldukları şefaât sebebiyle rahata erenlerle onlara şefaât edenlerin arasında geçen diyaloga yer verilmektedir.⁸⁶⁰

Âyette أَذِنُ fiili, kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. Fiil, kırâat imamlarından Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Aşîr tarafından meçhul sîgayla أَذِنُ biçiminde kırâat edilmiştir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere أَذِنُ şeklinde okumuşlardır.⁸⁶¹

Bu ferşî kırâatin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde iki farklı anlam oluşmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine ‘أَذِنُ’ göre mânâ: “...kendisine izin verdiği kimse ...” biçiminde olmaktadır. İkinci veche ‘أَذِنُ’ göre ise anlam: “...kendisi için şefaate izin verilen...” şeklinde olmaktadır.⁸⁶²

Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde ortaya çıkan iki anlamın, çalışmada esas alınan meâllere de yansıdığı görülmektedir. Bu durum, ilk dönemlerden itibaren meâllerdeki anlam tercihlerinde gözlenmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, أَذِنُ kırâatini benimseyerek meâli: “*O’nun izin verdiği kimselere fâide ider...*” biçiminde zikretmektedir.⁸⁶³

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen meâllerin bazılarında fiile mânâ verme de kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘أَذِنُ’ esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: “...kimin şefaât etmesine izin verirse...” yahut “...izin verdiği kimseninki müstesna...” gibi ifadelerle zikredilmiştir.⁸⁶⁴ Aynı dönemin iki meâlindeyse meçhul sîgayla okunan

⁸⁵⁹ Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, Sebe’ 34/23.

⁸⁶⁰ Beyzâvi, *Envârü’l-tenzîl*, 4/246; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/618.

⁸⁶¹ Fârisî, *el-Hucce*, 6/21; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 363; Dâni, *et-Teyisîr*, 482; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350.

⁸⁶² Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/361; İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 4/419; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/580.

⁸⁶³ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, Sebe’ 34/23.

⁸⁶⁴ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Sebe’ 34/23; Vehbi, *Hulâsâtü’l-beyân*, 11/4511; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Sebe’ 34/23.

vecih tercih edilerek mânâ: "...şefaate izin verdiği kimselerden başkasına..." biçiminde ortaya konulmuştur.⁸⁶⁵

1950'den 1980'li yıllara kadar neşredilen ve çalışmada esas alınan bütün meâllerde fiile mânâ vermede malum sığa 'أَيْنَ' benimsenmiştir. Bu eserlerde meâl: "...kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fâide etmez..." biçiminde ifade edilmiştir.⁸⁶⁶

1980'li yıllara dair araştırmada yer alan iki eser de kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini 'أَيْنَ' esas almışlardır. Bu eserlerde meâl: "...kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının..." biçiminde verilmiştir.⁸⁶⁷

2000'li yılların başından günümüze araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerden bazıları, أَذْنُ vechini benimseyerek "...O'nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz..." biçiminde mânâ verilmiştir.⁸⁶⁸ Aynı döneme ait diğer meâllerde ise meçhul sığanın أَذْنُ tercih edildiği görülmüştür. Aralarında ifade farklılığı olmakla birlikte bun meâllerde mânâ: "Allah'ın izin verdiklerinden başkasına şefaate fayda vermez..." biçiminde ifade edilmiştir.⁸⁶⁹

Bu başlık altında incelenen ferşî farklılığın anlam itibarıyla araştırmada esas alınan meâllere yansıtıldığı tespit edilmiştir. Buna göre kıyamet gününde Allah'ın izni doğrultusunda bir şefaatin olacağına ittifak edildiği müşahede edilmiştir. Fiilin farklı vecihlerle okunmasına bağlı olarak ayrışılacak husus ise farklı okumaya konu olan kelimeyle şefaate ediciden mi yoksa kendisine şefaate edilecek olandan mı bahsedildiği noktasında ortaya çıkmıştır. Ama nihâyetinde hangi mânâ alınır alınsın sonuçta bir şefaate eden, bir de şefaate edilenin olacağı anlaşılmıştır.

4.1.2.1.11. فَفَعَدْرُنَا Fiilin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde ele alınan mâzî fiillerden olan فَفَعَدْرُنَا fiili, âyet-i kerîmede şöyle yer almaktadır: فَفَعَدْرُنَا فَنِعْمَ الْفَاعِلُونَ "Buna güç yetirmişizdir; nasıldaki güç yetirenizdir!"⁸⁷⁰ Âyette insanın yaratılışından yola çıkılarak Allah'ın kudretine işaret edilmektedir. Böylece başta insan olmak üzere mahlûkatın varlığının takdir edilmesi ve

⁸⁶⁵ İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, Sebe' 34/23; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Sebe' 34/23.

⁸⁶⁶ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Sebe' 34/23; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Sebe' 34/23; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Sebe' 34/23.

⁸⁶⁷ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, Sebe' 34/23; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, Sebe' 34/23.

⁸⁶⁸ Altuntaş – Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Sebe' 34/23; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Sebe' 34/23; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Sebe' 34/23.

⁸⁶⁹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meâl Tefsiri*, Sebe' 34/23; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Sebe' 34/23; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Sebe' 34/23; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsiri*, Sebe' 34/23.

⁸⁷⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/368.

belli ölçülere göre yaratılmasının Allah'ın iradesi ve kudreti neticesinde meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁸⁷¹

Âyette geçen فَفَقَدَرْنَا fiili, farklı vecihlerle tilâvet olunmaktadır. Kırâat imamlarından Nâfi', Kisâi ve Ebû Ca'fer, kelimeyi, ذ harfini müşedded kılarak فَفَقَدَرْنَا biçiminde kırâat etmektedirler. Kırâat-i aşere'nin diğer imamları ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yazıldığı gibi فَفَقَدَرْنَا biçiminde tilâvet etmektedirler.⁸⁷²

Fiilin Farklı kırâatlerle okunması neticesinde ortaya yakın anlamlar çıktığı görülmektedir. Fiil, فَقَدَرَ biçiminde okunduğunda gücü yetmek, planlamak, güç yetirmek gibi mânâlara gelmektedir. Buna göre meâl: “Onu biz şekillendirdik, güç yetirdik...” şeklinde olmaktadır. Fiil, فَقَدَرَ şeklinde şeddeli olarak okunduğunda ise bir şeyin ölçüsünü tayin etmek, takdir etmek, hükmetmek gibi mânâlar elde edilmektedir. Bu durumda ise âyetin meâli: “Onu biz takdir ettik, ona güç yetirdik...” şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁷³ Fiilin her iki tilâvete göre aynı anlamı ifade ettiği de dile getirilmektedir.⁸⁷⁴

Fiilin farklı vecihlerle kırâat edilmesinin mânâ üzerinde iki türlü yansımalarının olduğu görülmektedir. Bu durumda okuyuş vechine göre fiilin “güç yetirme” veya “takdir etme, ölçü koyma” biçiminde anlamlandırıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde de fiile, esas alınan kırâat vechine göre bu mânâlardan birinin verildiği gözlenmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Dönemi müellifi, Süleyman Tevfik'in Nâfi', Kisâi ve Ebû Ca'fer'in kırâatini esas alarak “Biz ne güzel takdir idenleriz.” biçiminde mânâ vermektedir.⁸⁷⁵

Cumhuriyet döneminin ilk neşirlerinden bazıları, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini فَفَقَدَرْنَا' esas alarak “...kadir olduk...” veya “...ne güzel kadiriz...” biçiminde mânâ vermişlerdir.⁸⁷⁶ Aynı döneme ait diğer eserlerdeyse فَفَقَدَرْنَا kırâati ölçü alınarak meâl: “Demek ki ölçmüşüz...” yahut “Takdire kadir olduk...” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.⁸⁷⁷

1950'den 1980'li yıllara kadar neşredilen ve araştırmada incelenen eserlerden biri, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu benimseyerek “Kudretimizle yaptık...”

⁸⁷¹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 29/327; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 5/527-528.

⁸⁷² İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, 533; Dâni, *et-Tefsîr*, 546; Ahvâzi, *el-Veciz*, 371; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/397.

⁸⁷³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/160; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/285.

⁸⁷⁴ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 3/223; Mâverdî, *en-Nüket*, 6/178.

⁸⁷⁵ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, el-Mürselât 77/23.

⁸⁷⁶ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Mürselât 77/23; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, el-Mürselât 77/23.

⁸⁷⁷ Vehbî, *Hulâsatü'l-beyân*, 14/6297; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Mürselât 77/23; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Mürselât 77/23.

biçiminde meâl vermektedir.⁸⁷⁸ Aynı döneme ait iki meâldeyse فَكَّرْنَا kırâati esas alınarak mânâ “...*takdir ettik...*” veya “*Biçimlendirdik...*” gibi ifadelerle zikretmektedirler.⁸⁷⁹

Araştırmada 1980’li yıllara dair istifade edilen eserlerin ikisinde de fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatinin esas alındığı gözlenmektedir. Bu eserlerde meâl “*Güç yetirmişizdir...*” biçiminde verilmektedir. Özek ve heyetinin eserinde alternatif kırâate de değinilmektedir.⁸⁸⁰

2000’li yıllara gelindiğinde araştırma bağlamında ele alınan meâllerin tamamı, bu kırâat farklılığında Nâfi‘, Kisâi ve Ebû Ca‘fer’in okuyuşunu tercih etmişlerdir. Bu eserlerde meâl: “...*ölçülü bir biçim verdik...*”, “...*ölçüp ayarladık...*” veya “*Takdir ettik...*” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.⁸⁸¹

Mânâ itibarıyla Türkçe meâllerde tezahürü incelenen bu ferşî farklılığın ilk dönemlerden itibaren meâllerde karşılık bulduğu gözlenmektedir. Bu anlamda meşrutiyetten günümüze gelinceye kadar eserlerde her iki kırâat vechine göre de meâl verildiği görülmektedir. Ancak bu hususta Nâfi‘, Kisâi ve Ebû Ca‘fer’in kırâatinin daha baskın geldiği müşahede edilmektedir. Özellikle son dönem meâllerinin tamamında bu doğrultuda mânâ verildiği tespit edilmektedir. Bu eserlerde fiile mânâ verme hususunda “ölçü koyma” mânâsının vurgulandığı görülmektedir.

4.1.2.2. Fiili Muzârinin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar

Bu bölümde fiili muzarilerin tilâvetiyle ilgili ferşî kırâat farklılıkları ele alınmaktadır. Araştırma bağlamında fiillerle ilgili olarak ele alınan kırâat farklılıklarının çoğunun fiili muzarilerden oluştuğu gözlenmektedir. Bu anlamda ferşî kırâat farklılıkları bağlamında tetkik edilen 26 âyette toplam 28 muzari fiil bulunmaktadır. Fiili muzarilerle ilgili ferşî farklılıkların genellikle müzarat harfinin okunuşuyla ilgili olduğu tespit edilmektedir. Buna göre ferşî kırâat farklılığının fiilin meçhul veya malum, gaip ya da muhatap, müfred yahut cemi okunmasına bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte harf ve hareke değişiminden kaynaklanan ferşî

⁸⁷⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Mürselât 77/23.

⁸⁷⁹ Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mürselât 77/23; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Mürselât 77/23.

⁸⁸⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Mürselât 77/23; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Mürselât 77/23.

⁸⁸¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mürselât 77/23; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mürselât 77/23; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Mürselât 77/23; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mürselât 77/23; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mürselât 77/23; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mürselât 77/23; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Mürselât 77/23.

farklılıklar da bulunmaktadır. Bazı ferşî farklılıklarda ise bir fiilin yerini bir diğ erinin aldığı müşahede edilmektedir. Aynı şekilde bazı ferşî farklılıkları da fiilin başına istifham edatı gelip gelmemesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ferşî farklılıkların ayrıntılı olarak incelenmesine geçilmeden önce ilgili lafızlar, tabloda sunulmaktadır.

Tablo 3. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen muzârî fiiller

S. No	Sûre Adı	Sûre ve Âyet No	Ferşî Farklılığa Konu Olan Kelime	Alternatif Okuyuş Vechi
1	Bakara Sûresi	2/10	يَكْذِبُونَ	يُكْذِبُونَ
2	Bakara Sûresi	2/28	تُرْجَعُونَ	تُرْجِعُونَ
3	Bakara Sûresi	2/106	تَنْسَاهَا	تَنْسَاهَا
4	Bakara Sûresi	2/144	يَعْمَلُونَ	تَعْمَلُونَ
5	Bakara Sûresi	2/191	تَقَاتِلُوا	تَقْتُلُوا
6	Bakara Sûresi	2/191	يُقَاتِلُوا	يَقْتُلُوا
7	Bakara Sûresi	2/222	يَطْهَرُونَ	يَطْهَرُونَ
8	Âl-i İmrân Sûresi	3/13	يَرَوْنَهُمْ	تَرَوْنَهُمْ
9	Âl-i İmrân Sûresi	3/57	فَيُوقِئِهِمْ	فَنُوقِئِهِمْ
10	Âl-i İmrân Sûresi	3/73	أَنْ يُؤْتَى	أَنَّ يُؤْتَى
11	Âl-i İmrân Sûresi	3/161	يَعْلَ	يُعْلَ
12	Mâide Sûresi	5/112	هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ	هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ
13	En'âm Sûresi	6/57	يَقْضُ	يَقْضُ
14	En'âm Sûresi	6/119	لَيُضِلُّونَ	لَيُضِلُّونَ
15	A'raf Sûresi	7/25	تُخْرَجُونَ	تُخْرَجُونَ
16	A'raf Sûresi	7/173	أَوْ تَقُولُوا	أَوْ يَقُولُوا
17	Tevbe Sûresi	9/37	يُضِلُّ	يُضِلُّ
18	Yûnus Sûresi	10/22	يَسِيرٌ	يَسِيرٌ
19	Yûnus Sûresi	10/30	تَتَلَّوْا	تَتَلَّوْا
20	İbrâhim Sûresi	14/46	لَيَتْرُونَ	لَيَتْرُونَ
21	Nahl Sûresi	16/20	يَدْعُونَ	تَدْعُونَ
22	Hac Sûresi	22/38	يُدْفَعُ	يُدْفَعُ
23	Furkân Sûresi	25/50	لَيَذْكُرُوا	لَيَذْكُرُوا
24	Neml Sûresi	27/25	تُخْفُونَ	يُخْفُونَ
25	Neml Sûresi	27/25	تُعْلِنُونَ	يُعْلِنُونَ
26	Ahzâb Sûresi	33/2	تَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ
27	Sebe' Sûresi	34/10	تَنْبِئَنَّ	تَنْبِئَنَّ
28	Câsiye Sûresi	45/6	يُؤْمِنُونَ	تُؤْمِنُونَ

4.1.2.2.1. يَكْذِبُونَ Fiilininin Okunuşu

Farklı okumalara konu olan يَكْذِبُونَ fiili, âyette şöyle geçmektedir: ... وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا ... كَانُوا يَكْذِبُونَ “...işte yalan söyledikleri içindir ki, onlar için can yakıcı bir azâp olacaktır.”⁸⁸² Âyette münafıkların içinde bulunduğu buhran ve çıkmaza işaret

⁸⁸² Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, el-Bakara 2/10.

buyrulmaktadır. Münafıkların hakikati kabullenmeye karşı diretmelerinden dolayı maruz kaldıkları ruh hali, giderek artan bir hastalık olarak nitelenmektedir. İman konusunda söyledikleri yalanlardan ötürü de azaba uğrayacakları ifade edilmektedir.⁸⁸³

Kırâat-i aşereden Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû‘Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb âyeti kerîmede geçen يَكْذِبُونَ fiilini ك harfini ötre; ك harfini üstün, ذ harfini ise kesralı şedde ile harekelemek suretiyle يَكْذِبُونَ biçiminde okumuşlardır. Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Aşır ise kelimeyi yukarıda geçtiği üzere يَكْذِبُونَ şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁸⁸⁴

Fiilin يَكْذِبُونَ yahut يَكْذِبُونَ şeklinde tilâvet edilmesi, anlama “yalan söylemek” ya da “yalanlamak” biçiminde sirâyet etmektedir. Fiil, يَكْذِبُونَ şeklinde kırâat olduğunda münafıkların sekizinci âyette geçen sözlerine (inandık) atfen yalan söyledikleri ortaya konulmaktadır. يَكْذِبُونَ biçiminde şeddeli olarak tilâvet edildiğinde ise yalan söylemekte haddi aştıkları anlamıyla beraber yalanlama mânâsı da ortaya çıkmaktadır. Buna göre Kur‘ân’ı ve Hz. Nebî’yi yalanladıkları anlamı ortaya çıkmaktadır.⁸⁸⁵

Okunuşunda ihtilaf edilen fiile, çalışmamızda yer verdiğimiz meâllerin çoğunun يَكْذِبُونَ şeklindeki tilâvete göre mânâ verdikleri görülmektedir. Bu sebeple değerlendirme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Bu meâllerde aralarında ifade farklılıkları gözlenmekle birlikte mânâ: “...Yalan söylemekte oldukları için de onlara acıklı bir azâb vardır.” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁸⁸⁶ Bazı müelliflerin iki okuyuş vechini dikkate alarak mânâ verdikleri görülmektedir. Bu müelliflerden biri mânâyı: “...inkâr ve tekzîbleri (yâhud îmân itmedikleri halde îmân iyledik diye) yalan söyledikleri için...” biçiminde vermektedir.⁸⁸⁷ Bu doğrultuda mana veren bir diğer müellif ise meâli “...yalan söylemeleri/peygamberi ve Kur‘ân-ı yalanlamaları...” biçiminde ortaya koymaktadır.⁸⁸⁸ Okuyan ise يَكْذِبُونَ kırâatini esas alarak meâli

⁸⁸³ Râzî, *Tefsîrû'l-kebîr*, 2/304-306; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, 1/346-349.

⁸⁸⁴ Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülğaffâr Fârisî, *el-Hucce li'l-kırâati's-seb'a*, thk. Bedrettin Kahveci, Beşir Cuvicati (Beyrut: Dârü'l-Me'mun li't-türas, 1993), 1/320; Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, thk. Saîd el-Efğânî (yy.: Darü'r-Risale, ts.), 88; Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî Dâni, *Câmi'ü'l-beyân, fil-kırâati's-seb'*, thk. Uzman Heyet (Birleşik Arap Emirlikleri: Camia'tü's-Şarika, 2007), 2/837; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/207-208.

⁸⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/61; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/93; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dârü't-Taybe, 1999), 1/179.

⁸⁸⁶ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur‘ân*, 106; Kazım, *Safvetü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur‘ân*, 111; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur‘ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, el-Bakara 2/10; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân; Kur‘ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur‘ân)*, el-Bakara 2/10; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/10; Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/10; Ersoy, *Kur‘ân Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/10; Çantay, *Kur‘ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/10; Yavuz, *Kur‘ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/10; Ateş, *Kur‘ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/10; Özek vd., *Kur‘ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/10; Sadak, *Kur‘ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Bakara 2/10; Altuntaş - Şahin, *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/10; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur‘ân Gerekeçli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/10; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/10; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, Bakara 2/10.

⁸⁸⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur‘ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/10.

⁸⁸⁸ Şener vd., *Yüce Kur‘ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/10.

“...yalanlamaları sebebiyle...” biçiminde zikretmektedir.⁸⁸⁹ Bir müellifin de hangi kırâati tercih ettiği sarîh olmamakla beraber ortaya koyduğu anlamdan hareketle يَكْذِبُونَ şeklindeki kırâati benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde meâli: “...inanmadıkları halde “inandık” deyip ikiyüzlülük etmelerinden dolayı...”⁸⁹⁰ şeklinde ifade etmektedir. Verilen mânâda “yalancılık” yerine “ikiyüzlülük” kelimesi kullanılmaktadır. Zikredilen mânâ (ikiyüzlülük) dikkate alındığında, kelimenin “yalancılık” anlamında kullanılması, “yalanlama” lafzının yerini almasından daha uygun düşmektedir.

Meâller incelendiğinde ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâ verildiği görülmektedir. Bununla birlikte alternatif okuyuşu ve iki kırâat vechini esas alarak mânâ veren meâller de bulunmaktadır. Ortaya konulan mânâlara bakıldığında “...Allah’ı ve Resûlü’nü yalanlamaları ve iman konusunda yalan söylemeleri sebebiyle elim bir azaba uğrayacaklardır.” biçiminde bir meâl de verilebilir. Böylece iki kırâat vechiyle daha geniş bir anlam elde edilmektedir.

4.1.2.2.2. تَرْجَعُونَ Kelimesinin Tilâveti

Ferşî kırâat ihtilafının meydana geldiği تَرْجَعُونَ fiili, âyette şöyle yer almaktadır: ... تَرْجَعُونَ... ثُمَّ يُمَيِّنُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تَرْجَعُونَ... Sonunda O’na döndürüleceksiniz.”⁸⁹¹ Âyette küfre düşenlerin içinde buldukları tutarsızlık ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu zümrenin, kendilerini yokluktan varlık âlemine çıkaran, ardından ölüme sevk edecek, bilahare yeniden diriltecek ve nihâyetinde hesap vermek üzere huzurunda toplayacak olan Allah’a karşı nankörlük içinde bulunmaları yadırganmaktadır.⁸⁹²

Âyet-i celîlelenin son kelimesi olan تَرْجَعُونَ fiili, farklı tilâvetlere konu olmaktadır. İmam Ya’kûb, muzarat harfine fetha, ج harfine ise kesra hareke vererek fiili تَرْجَعُونَ biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşerenin diğer dokuz imamı ise fiili yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere ‘تَرْجَعُونَ’ biçiminde kırâat etmektedir.⁸⁹³

Farklı tilâvetler neticesinde birbirine yakın olsa da iki farklı mânâ ortaya çıkmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği ‘تَرْجَعُونَ’ biçimindeki tilâvete göre anlam, yukarıda âyet meâlinde verildiği gibi (...O’na döndürüleceksiniz.) olmaktadır. İmam Ya’kûb’un okuyuşuna göre ‘تَرْجَعُونَ’ ise mânâ: “...sonra O’na

⁸⁸⁹ Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/10.

⁸⁹⁰ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/10.

⁸⁹¹ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-Bakara 2/28.

⁸⁹² Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 2/375-379; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/398-408.

⁸⁹³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/208; İbni Mihran, *el-Mesut*, 127; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 110.

döneceksiniz.” biçiminde verilmektedir. Yani anlam farkı, fiilin meçhul ya da malum sîga ile okunmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁹⁴

Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde doğal olarak iki farklı mânâ ortaya çıkmaktadır. Birinci veche göre ‘تَرْجَعُونَ’ lafzen insanın iradesi dışında Allah’a rücu ettirilmesi mânâsı anlaşılmaktadır. İkinci veche göre de ‘تَرْجَعُونَ’ insanın kendi ihtiyarıyla Allah’a dönmesi mânâsı anlaşılmaktadır..

Meşrutiyet dönemi müelliflerinden Bereketzâde İsmâil Hakkı ve Mûsâ Kâzım, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu tercih ederek “...*O’na irca’ olunursunuz.*” şeklinde mânâ vermektedirler.⁸⁹⁵ Süleyman Tefvîk, ise İmam Ya’kûb’un kırâatini esas alarak fiili “...*cümleniz ona rücu’ idersiniz...*” biçiminde anlamlandırmaktadır.⁸⁹⁶

Cumhuriyet döneminin ilk evrelerinde yayımlanan meâllerin ekseriyetinde İmam Ya’kûb’un kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Bu meâllerde mânâ, “...*rücu edersiniz.*” veya “...*döneceksiniz.*” gibi ifadelerle zikredilmektedir.⁸⁹⁷ Yazır ise kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini ‘تَرْجَعُونَ’ tercih ederek mânâyı “...*götürüleceksiniz.*” şeklinde vermektedir.⁸⁹⁸

Demokrasiye geçiş dönemi olan 1950’den 1980’ne kadar neşredilip araştırmada yararlanılan meâllerin tamamında تَرْجَعُونَ biçiminde okunan vecih esas alınmıştır. Bu eserlerde mânâ “...*döndürüleceksiniz.*” şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁹⁹

1980’li yıllara dair bu çalışmada istifade edilen iki müellif de fiilin meçhul sîga ile yapılan okuyuşunu ‘تَرْجَعُونَ’ esas almaktadır. Söz konusu meâllerde fiile “...*döndürüleceksiniz.*” şeklinde mânâ verilmektedir.⁹⁰⁰

2002 yılından günümüze kadar neşredilip araştırmada yararlanılan meâllerin çoğunda kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunun tercih edildiği görülmüştür. Bu eserlerde anlam “...*döndürüleceksiniz.*” yahut “...*çıkarılacaksınız.*” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.⁹⁰¹ İslâmoğlu ise fiile “...*kendisine döndürecek...*” biçiminde mânâ

⁸⁹⁴ Beyzâvi, *Envârü’l-tenzîl*, 1/66; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 1/77.

⁸⁹⁵ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’ân*, 157; Kâzım, *Safvetü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 287.

⁸⁹⁶ Tefvîk, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/28.

⁸⁹⁷ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/28; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/86; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Bakara 2/28; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/28; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/28.

⁸⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/28.

⁸⁹⁹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/28; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/28; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/28.

⁹⁰⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/28; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/28.

⁹⁰¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/28; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/28; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/28; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/28; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/28; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/28.

vererek iki veche de uymayan bir anlam ortaya koymuştur. Aslında kırâat vecihleriyle dolaylı olarak ortaya konulan mânâyı o, doğrudan vermiştir.⁹⁰²

Âyette geçen ferşî kırâatin farklı vecihlerle tilâvet edilmesinin mânâ itibarıyla ilk dönemlerden itibaren meâllerde karşılık bulunduğu görülmektedir. Ancak özellikle 1950’li yıllardan itibaren meçhul sîgayla okunan veche göre mânâ verildiği gözlenmektedir. Sonuç itibarıyla her iki vecihle de ‘insanın mahşer gününde hesap vermek üzere Allah’ın huzuruna varacağı’ mânâsı elde edilmektedir. Netice itibarıyla, çalışma kapsamında incelenen meâllerde her iki kırâat vechinin de izleri görülmektedir. Bu ferşî farklılığın anlam zenginliğine katkı sağladığı tespit edilmektedir.

4.1.2.2.3. نُسَيْهَا Kelimesinin Tilâveti

Farklı vecihlerle okunan نُسَيْهَا kelimesi, âyette şöyle geçmektedir: ... مَا نُنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ مَا نُنْسَخُ مِنْ آI

Kırâat imamları, âyette geçen نُسَيْهَا fiilini, farklı vecihlerle okumaktadırlar. Kırâat-i aşereden İbn Kesîr ve Ebû Amr ن ve س harflerini fetha ile harekeleyip س harfinden sonra cez m üzere okunan bir ن getirmek suretiyle kelimeyi نُسَيْهَا şeklinde kırâat etmektedirler. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu gibi نُسَيْهَا biçiminde tilâvet etmektedirler.⁹⁰⁵

Bu durumda İbn Kesîr ve Ebû Amr’ın okuyuşuna göre ‘نُسَيْهَا’ mânâ, “(Biz nesh ettiğimiz) veya ertelediğimiz...” biçiminde verilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği okuyuşa göre ‘نُسَيْهَا’ de anlam, “(Biz neshettiğimiz) veya unuttuğumuz...” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁹⁰⁶

Söz konusu fiilin kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmesi, iki farklı mânânın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan farklı anlamlar,

⁹⁰² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/28.

⁹⁰³ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Bakara 2/106.

⁹⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/558-560; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/189-193.

⁹⁰⁵ Fârisî, *el-Hucce*, 2/176; Dâni, *et-Teyisr*, 76; Ahvâzî, *el-Veciz*, 132; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/176; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/220.

⁹⁰⁶ İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâât*, 109-110; Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil* (Riyad: Dâru’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1995), 1/45; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berduni, İbrahim Edfiyeş (Kahire: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 1964), 2/61; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/376-377.

“ertelemek” veya “unutturmak” biçiminde ifade edilmektedir. Meşrutiyetten günümüze incelenen eserlerde de bu doğrultuda yansımaları olmaktadır.

Meşrutiyet Dönemi’ne tetkik edilen iki eserde de kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu olan نُنْسِيهَا tilâveti tercih edilerek mânâ verilmektedir. İki meâl arasında ifade farklılığı olmakla birlikte mânâ: “...nesh ider veya münsi kılsak...” biçiminde ortaya konulmaktadır.⁹⁰⁷ Bu meâllerde yer alan ifadeler, aynı zamanda o dönemde kullanılan dil ile günümüz Türkçesi arasındaki değişimi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Cumhuriyet döneminin ilk neşirlerinin ekseriyeti, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti olan نُنْسِيهَا vechini esas alarak mânâ vermiştir. Müellifleri arasında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...nesih veya insa edersek...” biçiminde ifade edilmiştir.⁹⁰⁸ İzmirli ise diğer müelliflerden farklı olarak alternatif okuyuşu نُنْسَأُهَا benimseyerek “...nesh veya tehir eder isek...” biçiminde mânâ vermiştir. İzmirli, aynı zamanda diğer kırâat vechine göre de mânâyâ dipnot yardımıyla işaret etmiştir.⁹⁰⁹

1950’li yıllardan 1970’li yılların sonuna kadar neşredilen meâllerden araştırmada istifade edilebilen üç eserde de iki kırâat vechi dikkate alınarak mânâ verilmektedir. Söz konusu meâllerden ikisinde alternatif anlam parantez içerisinde verilmek suretiyle mânâ: “...veya unutturduğumuz (geri bıraktığımız)...” biçiminde ifade edilmektedir.⁹¹⁰ Meâllerden birinde ise anlam: نُنْسِيهَا kırâati esas alınarak “...siler veya unutturursak...” şeklinde ortaya konulduktan sonra diğer okuyuşa göre de dipnotta verilmektedir.⁹¹¹

1980’li yıllardan araştırmada incelenen meâllerden birinde mânâ, iki kırâat vechine göre “...kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek)...” biçiminde verilmiştir.⁹¹² Dönemin bir diğer meâlindeyse نُنْسِيهَا okuyuşu tercih edilerek mânâ: “...kaldırdığımız veya unutturduğumuz...” şeklinde zikredilmiştir.⁹¹³

2000’li yıllardan tetkik edilen meâllerin bazılarında kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti olan نُنْسِيهَا okuyuşu benimsenmiştir. Meâller arasında ifade

⁹⁰⁷ Bereketzâde, *Envâr-ı Kur’ân*, 299; Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerim*, el-Bakara 2/106.

⁹⁰⁸ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/106; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/195; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/106; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/106; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-Bakara 2/106.

⁹⁰⁹ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Bakara 2/106.

⁹¹⁰ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-Bakara 2/106; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/106.

⁹¹¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, el-Bakara 2/106.

⁹¹² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/106.

⁹¹³ Sadak, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/106.

farklılığı olmakla birlikte mânâ: “...yürürlükten kaldırır veya unutturur isek...” biçiminde zikredilmiştir. Dönemin müelliflerinden İslâmoğlu, diğer kırâate göre de mânâyâ dipnotta değinmiştir.⁹¹⁴ Bir müellif ise iki vechi ölçü alarak mânâyı: “...kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek)...” biçiminde vermiştir.⁹¹⁵ İki müellif de erteleme ve unutmaya mânâları verilen نُسِيَهَا fiilini “tamamen kaldırmak” şeklinde ifade etmektedirler. Müelliflerin bu anlamı vermelerinde نَسَخَ fiiline atfettikleri mânânın etkili olduğu düşünülmektedir. Meâllerin çoğunda نَسَخَ fiili, bir âyetin hükmünün diğer bir âyetle tebdil edilmesi biçiminde anlaşılırken bu iki meâlde نَسَخَ fiiliyle bir dinin diğer bir dinle tebdîli biçiminde mânâ verilmektedir. Yani bu iki müellifin نُسِيَهَا fiiline farklı bir mânâ atfetmeleri, نَسَخَ fiiline yükledikleri anlamdan kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle verdikleri mânâ, müelliflerin nesih meselesine yaklaşımlarıyla ilgili olmaktadır ki dipnottaki izahatları, bunu teyit etmektedir.⁹¹⁶

İncelenen kırâat farklılığıyla ilgili meâllerde ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunun benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren alternatif vechin de meâllere yansıtıldığı görülmektedir. İki kırâat vechinin mânâyâ yansıtılması biçiminde farklı yaklaşımların bulunduğu da tespit edilmektedir. Meâllerde verilen mânâlar dikkate alındığında “...bir âyeti nesheder veya unutturursak/ertelersek...” biçiminde bir mânânın ortaya çıktığı ifade edilebilir. Aynı şekilde eserlerde verilen mânâlardan yola çıkılarak mahiyeti hususunda farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte müelliflerin ekseriyetinin neshin varlığını kabul ettikleri dile getirilebilir.

4.1.2.2.4. عَمَّا تَعْمَلُونَ Fiilinin Okunuşu

Tilâvet farklılığına konu olan عَمَّا تَعْمَلُونَ ifadesi, Kur’ân’da şöyle geçmektedir: ... وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ... قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ “...O halde [bundan böyle] yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir... Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.”⁹¹⁷ Kâbe, kible olarak tayin edilmeden önce Müslümanlar, namazlarını Mescid-i Aksâ’ya yönelerek kılmışlardır. Bu durum, Yahudilerle aynı istikamete yönelme cihetinden Resûlullah’ı rahatsız etmiştir. Hz. Nebi, Müslümanlara özgü kible olmasını ve kible olarak Beytullah’ın tayin edilmesini arzu etmiştir. Müslümanların

⁹¹⁴ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/106; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/106; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/106; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/1066.

⁹¹⁵ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/106.

⁹¹⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/106; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/106.

⁹¹⁷ Akdemir, *Son Çağrı Kur’ân*, el-Bakara 2/144.

kendileriyle aynı kıbleye yönelmesi, Yahudileri böbürlendirmiştir. Âyet, Müslümanların kıblesinin artık Kâbe olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Allah, yaptıkları her şeyin tarafınca bilindiğini hatırlatarak Ehl-i kitab'ı uyarmıştır.⁹¹⁸

Âyet-i kerîmede geçen *عَمَّا يَعْمَلُونَ* ifadesi, kırâat imamları tarafından farklı iki vecihle tilâvet edilmektedir. Kırâat imanlarından İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ravh, fiili muhatap sîgasıyla *عَمَّا تَعْمَلُونَ* biçiminde okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere gaib sîgayla *عَمَّا يَعْمَلُونَ* şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁹¹⁹

Buna göre farklı okuyuşlara bağlı olarak fiile iki ayrı mânâ verilebilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine göre mânâ: "...Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." biçiminde verilmektedir. Diğer kırâat vechine '*عَمَّا تَعْمَلُونَ*' göre ise mânâ: "...Alah Teâla, işlediğiniz şeylerden gafil değildir." biçiminde olmaktadır.⁹²⁰ Bu durumda *عَمَّا تَعْمَلُونَ* okuyuşuna göre muhatap Müslümanlar, *عَمَّا يَعْمَلُونَ* tilâvetine göre ise Yahudiler olmaktadır.⁹²¹

Fiilin farklı kırâatlerle okunması neticesinde mânâyâ "yaptıklarınız" ya da "yaptıkları" biçiminde yansımaktadır. Mânâ itibarıyla yapılan eylemin failinin değişmesine sebep olan bu ferşî farklılık, tetkik edilen eserler özelinde Türkçe meâllerde çok karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple farklılığın mânâyâ yansımalarının değerlendirmesi, dönemsel ayrıma gidilmeden toplu olarak yapılmamaktadır. Buna göre araştırmada istifade edilen meâllere bakıldığında sadece Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tefvîk'in fiile muhatap sîgaya göre mânâ verdiği görülmektedir. Tefvîk, bu doğrultuda mânâyı: "...Allah Teâlâ işlediğiniz şeylerden gafil değildir." şeklinde ortaya koymaktadır.⁹²² Araştırmada yer alan diğer meâllerin tamamında ise gaib sîga esas alınarak mânâ verildiği tespit edilmektedir. Söz konusu meâllerde ifadeler arasında değişkenlik gözlenmekle birlikte mânâ: "...yaptıklarından...", "...yapacaklarından..." yahut "...yapıp ettiklerinden..." gibi ifadelerle dile getirilmektedir.⁹²³

⁹¹⁸ Beyzâvi, *Envârü 't-tenzîl*, 1/111-112; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1/231-232.

⁹¹⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 117; Dâni, *et-Tefsîr*, 288; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/223.

⁹²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/203; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/222; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir*, 1/178.

⁹²¹ Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 4/106.

⁹²² Tefvîk, *Terceme-i Kur'an-ı Kerîm*, Bakara 2/144.

⁹²³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/144; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/144; İzmirli, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Bakara 2/144; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Bakara 2/144; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/144; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/144; Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/144; Ateş, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/144; Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/144; Sadak, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/144; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/144; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/144; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/144; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı* -

Verilen mânâlar dikkate alındığında meâllerin tamamına yakınında farklı okunan fiilin muhataplarının Yahudiler olduğuna işaret edilmektedir. Böylece Allah Teâlâ, onları dolaylı olarak uyararak birlikte onlardan gelebilecek zararlara karşı da Müslümanlara güvence vermektedir. Bir meâlde alternatif okuyuşa göre verilen mânâyâ göre ise Müslümanlar muhatap alınmaktadır. İki kırâat vechi dikkate alındığında da Allah Teâlâ'nın inanan veya inanmayan bütün insanların yapıp ettiklerinden haberdar olduğu biçiminde daha kapsamlı bir mânâ ortaya çıkmaktadır.

4.1.2.2.5. قَاتَلُوا, يُقَاتِلُوا ve تُقَاتِلُوا Fiillerinin Okunuşu

Kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunan fiiller, ilgili âyette şöyle geçmektedir: "...وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ..." *"...Hem (onlar) sizinle savaşmadıkça (sizde) onlarla Mescid-i Harâm yanında onlar siz de onlarla savaşmayın! Fakat sizinle savaşurlarsa, o takdirde onları öldürün..."*⁹²⁴ Âyet-i kerîmenin bu bölümünde savaş hukukuyla ilgili birtakım hükümlerden bahsedilmektedir. Buna göre Mescid-i Harâm çevresinde savaşma ve adam öldürme yasaklanmaktadır. Ancak mezkûr bölgede Müslümanlara saldırılması durumunda onların da düşmanlarıyla savaşmalarına ve onları öldürmelerine izin verilmektedir.⁹²⁵

Âyeti kerîmeyle ilgili olarak farklı tilâvet vecihleri قَاتَلُوا ve يُقَاتِلُوا, وَ لَا تُقَاتِلُوهُمْ fiilleri üzerinde meydana gelmektedir. Fiiller, mufâale sîgasıyla okuduklarında bir şeyin karşılıklı olarak yapıldığını ifade etmektedir. Âyet bağlamında düşünüldüğünde karşılıklı olarak yapılan saldırı ve harp akla gelmektedir. Söz konusu fiiller يُقَاتِلُوا, تُقَاتِلُوا ve قَاتَلُوا biçiminde tilâvet edildiğindeyse öldürme mânâsına gelmektedir.⁹²⁶

تُقَاتِلُوا kelimesi, sonunda bulunan ن harfinin hafzedilmesiyle meczum muzari fiildir. Önünde nehiy لا'sı bulunmaktadır. يُقَاتِلُوا fiiliyse başında hafzedilmiş gizli bir اَنْ edatıyla mansûb olan fiili muzaridir. قَاتَلُوا fiili de çoğul müzekker mâzî fiil durumunda gelmektedir. Başına aldığı اِنْ edatıyla şart bildirmektedir.⁹²⁷ Araştırma kapsamında tetkik edilen fiilleri mâzî ve muzari olarak sınıflandırmış olmamıza karşın aynı âyette olmaları ve mânâ bütünlüğü bakımından irtibatlı olmaları açısından قَاتَلُوا fiili de burada muzariler içerisinde verilmektedir.

Yorumlu Meâli, el-Bakara 2/144; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/144; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/144; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/144.

⁹²⁴ Döndüren, *Son Çağrı Kur'an*, el-Bakara 2/191.

⁹²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/772-773.

⁹²⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/295-297; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/235-236; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1/276.

⁹²⁷ Muhyiddin b. Ahmed Mustafa Derviş, *İ'râbü'l-Kur'an-ı Kerim ve Beyânühû* (Şam: Daru İbn Kesir, 1994), 1/280-281; Mahmud Sâfi, *el-Cedvelü fi i'râbi'l-Kur'an-i ve sarfihî ve beyânihi* (Şam: Darü'r-Reşid, 1995), 1/397-398.

Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir, وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ وَلَا تُقَاتِلُوكُمْ kelimesini يُقَاتِلُوكُمْ ve قَاتِلُوكُمْ fiiliniyse قَاتِلُوكُمْ şeklinde okumaktadır. Kırâat-i aşereden olan diğer yedi imam ise söz konusu fiilleri, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere mufâ'ale sîgasıyla tilâvet etmektedir.⁹²⁸

Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in kırâatine göre âyetin mânâsı şöyle olmaktadır: “...Mescidi Haram'da onlar sizi öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin. Eğer onlar sizi öldürürlerse siz de onları öldürün...” Diğer kırâat vechine göre ise fiil, savaşma anlamına gelmekte ve mânâ: “...onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size savaş açarsa siz de onları öldürün...”⁹²⁹ biçiminde olmaktadır.

Kırâat imamları tarafından farklı okunan üç fiilin bir âyette toplanması, anlam zenginliği bakımından önem arz etmektedir. Bu fiillerin farklı vecihlerle okunmalarının mânâ itibarıyla karşılığı, “savaşmak” veya “öldürmek” biçiminde zuhur etmektedir. Farklı okumaların araştırma kapsamında tetkik edilen meâllere yansımalarının da bu doğrultuda olduğu görülmektedir.

Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, âyetteki sıralamaya göre birinci ‘وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ’ ve üçüncü ‘قَاتِلُوهُمْ’ fiile kırâat âlimlerinin çoğunluğunun tilâvetine, ikinci fiile ‘يُقَاتِلُوكُمْ’ ise alternatif okuyuşa göre mânâ vermiştir. Anlamı ise “...onlarla mukâtele itmeyiniz. Orada sizinle katle tasaddîyledikleri takdîrde siz de onlarla mukâtele idiniz...”⁹³⁰ biçiminde ortaya koymuştur.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar neşredilen ve araştırma kapsamında incelenen meâllerde, anlamlandırmanın ekseriyetle kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine dayandırıldığı görülmektedir. Eserler arasında bazı telaffuz farklılıkları görülmekle birlikte bu eserlerde meâl: “...Mescid-i Haram yanında sizinle kıtal edinceye kadar onlarla kıtal etmeyin. Sizinle kıtal ederler ise siz de onları katledin...” biçiminde zikredilmektedir. Ancak Yazır, diğer müelliflerden farklı olarak üçüncü fiile Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in kırâatine göre ‘قَاتِلُوكُمْ’ mânâ vermektedir.⁹³¹ Dönemin müelliflerinden Ersoy ise fiillerin tamamında Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'in okuyuşunu tercih ederek mânâyı: “...onlar sizi öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin, fakat sizi öldürmeye kalkıştırlarsa hemen onları öldürün...” biçiminde ifade etmektedir.⁹³²

⁹²⁸ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/117; Dâni, *et-Teytir*, 293; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 137; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/227.

⁹²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/297; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/263; Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 5/290.

⁹³⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/191.

⁹³¹ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsîrinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/191; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 1/328; İzmirlî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'ân)*, el-Bakara 2/191; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/191; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/191.

⁹³² Ersoy, *Kur'ân Meâli Fatihâ Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/191.

1950'den 1980'li yıllara kadar neşredilip çalışmada istifade edilen meâllerin üçünde de kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati esas alınarak mânâ verildiği görülmektedir. Ancak Çantay ve Yavuz'un üçüncü fiile mânâ verirken Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'in tilâvetini 'قَتَلُوكُمْ' tercih ettikleri görülmektedir. Bu iki meâlde "...sizinle döğüşünceye kadar, siz de orada kendileriyle döğüşmeyin. Fakat sizi öldürürlerse..." şeklinde mânâ verilmektedir.⁹³³ Ateş ise farklı okumaları olan üç fiile de "savaşma" anlamı vermektedir.⁹³⁴

Araştırmada 1980'li yılların mânâ yansımalarının tetkik edildiği iki eserde de kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâ verilmektedir. Ancak Sadak, üçüncü fiilde diğerk kırâat vechine göre anlam vermektedir. Bu meâllerde mânâ: "...sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün..." biçiminde verilmektedir. Sadak'ın eserinde üçüncü fiilden itibaren meâl: "...sizi öldürmeye kalkarlarsa siz de onları öldürün..." şeklinde ortaya konulmaktadır.⁹³⁵

2000'li yıllara dair değerkendirilen bütün meâllerde ilgili fiillere mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu esas alınarak mânâ verilmiştir. Meâller arasında lafız farklılıkları olmakla birlikte mânâ: "...Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşincaya kadar siz de onlarla savaşmayın! Onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün..." şeklinde ifade edilmiştir.⁹³⁶

Meşrutiyetten günümüze meâllerin tetkik edilmesinin neticesinde âyette geçen ferşî farklılıklara mânâ verilirken ağırlıklı olarak kırâat âlimlerinin çoğunluğunun okuyuşlarının esas alındığı görülmektedir. Âyette yer alan ferşî farklılıkların iki kırâat vechi arasında paylaşıldığı meâllerin de olduğu müşahede edilmektedir. Yani bazı müelliflerin, iki fiile bir kırâat vechine göre mânâ verirken birinde diğerk kırâat vechini esas aldığı saptanmaktadır. Bir müellifin ise fiillerin tamamına Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir'in okuyuşuna göre mânâ verdiği tespit edilmektedir. Bu fiiller özelinde süreç içerisindeki dil değışimini de dikkat çekmektedir. Başlangıçta kıtal olarak ifade

⁹³³ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/191; Yavuz, *Kur'an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/191.

⁹³⁴ Ateş, *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/191.

⁹³⁵ Özek vd., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/191; Sadak, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/191.

⁹³⁶ Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/191; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğekli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/191; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/191; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/191; Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/191; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/191; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/191.

edilen قَاتَلَ fiili, ilerleyen süreçte “döğüşme”, “savaşma” veya “saldırma” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.

4.1.2.2.6. يَطْهَرْنَ Fiilinin Tilâveti

Kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunan bir başka müzâri fiil olan يَطْهَرْنَ ifadesi, âyette şöyle yer almaktadır: ... وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ... “...onlar temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın ...”⁹³⁷ Âyette kadınların ay haline temas edilmekte ve bu halin mahiyetine dair bazı bilgiler verilmektedir. Ayrıca eşler arasında helal olan cima, kadınların özel dönemlerinde bu âyetle birlikte yasaklanmaktadır.⁹³⁸ Yahudiler ve Mecûsîlerin, kadınların özel dönemlerinde onları tecrit ettikleri, onlarla aynı yatakta yatmadıkları ve birlikte yemek yemedikleri ifade edilmektedir. Cahiliye Araplarının da onların izinden gittikleri zikredilmektedir. Ebû Dahdâh (r.a), konu hakkında Hz. Nebîye sual edince bu âyetin inzâl olduğu dile getirilmektedir.⁹³⁹

Âyette kırâat farklılığı يَطْهَرْنَ fiilinin tilâvetiyle ilgili olmaktadır. Ebû Bekr Şu’be, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşir, fiili ط ve ه harflerini müşedded kılarak ve bu harflere fetha hareke vererek fiili, حَتَّى يَطْهَرْنَ biçiminde kırâat etmektedirler. Diğer imamlar ise kelimeyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere يَطْهَرْنَ şeklinde okumaktadırlar.⁹⁴⁰

Fiil, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu olan حَتَّى يَطْهَرْنَ vechine göre kişinin ihtiyarı dışında temizlenmesini ifade etmektedir. Âyet bağlamında ise hayız kanının kesilmesiyle kadının temiz sayılması anlaşılmaktadır. Buna göre kadın, hayız kanı kesildiğinde gusûl abdesti almadan eşiyle cinsel münasebete girebilmektedir.⁹⁴¹ حَتَّى يَطْهَرْنَ şeklindeki diğer kırâat vechine göre mânâ verildiğinde ise hayız halinin bitiminden sonra kadın ancak gusletmek şartıyla temiz sayılmakta ve cima edebilmektedir.⁹⁴²

Âyette bulunan kırâat farkı, doğal olarak bu konudaki fihi hükme etki etmektedir. Müctehitler, iki farklı kırâatten birine göre hareket ettikleri için bu konuda farklı görüşler ortaya koyabilmektedirler. Ebû Hanife, âdetin üst sınırı olan on gün dolduğunda gusledilmeden cima yapılabileceğine hükmetmektedir. Ebû Hanife, bundan önceki günlerde kanın kesilmesi durumunda ise kadının ya gusletmesi ya da üzerinden

⁹³⁷ Esed, *Kur’an Mesajı*, el-Bakara 2/222.

⁹³⁸ İbn Atiye, *el-Muḥarrerü’l-vecîz*, 1/298; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/844; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/319.

⁹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 3/81; Beyzâvi, *Envârü’l-tenzîl*, 1/139.

⁹⁴⁰ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’an*, 1/143; Dâni, *et-Tefsîr*, 294-295; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 139; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/237; Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/535.

⁹⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/731; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 6/419; Mâverî, *en-Nüket*, 1/283.

⁹⁴² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/732; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 6/419; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/844; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 125.

bir namaz vaktinin geçmesi gerektiği şeklinde fetva vermektedir. İmam Şâfî ise kadının eşiyle cinsel münasebet kurabilmesi için adet kanının kesilmesiyle birlikte gusletmeyi de şart koşturur.⁹⁴³ Temizlenmenin yıkanma olduğu kabul edildiğinde de âlimler arasında onun mahiyeti noktasında fikir ayrılığı oluşmaktadır. Buna göre kimi âlimlere göre gusledilmesi, kimilerine göre namaz için alınan abdestin alınması, bazılarına göre de cinsel organın yıkanması gerekmektedir.⁹⁴⁴

Fiilin farklı vecihlerle tilâvet edilmesi, doğal olarak iki ayrı anlamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İki kırâat vechiyle “temizleninceye” veya “iyice temizleninceye” biçiminde birbirine yakın iki ayrı anlam elde edilmektedir. Meşrutiyetten bugüne Türkçe meâllere de bu iki anlamın yansıtıldığı görülmektedir. Meşrutiyet Dönemi müellifi, Süleyman Tefvik, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati olan *حَتَّى يَطْهَرُونَ* okuyuşunu esas alarak mânâyı: “...temizlenmedikçe onlara mukârenet itmeyiniz...” şeklinde vermektedir.⁹⁴⁵

Cumhuriyetin ilk dönem müelliflerinin ekseriyeti, âyette geçen ferî farklılığı, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini *حَتَّى يَطْهَرُونَ* esas alarak mânâyı yansıtmaktadırlar. Aralarında lafzi farklılıklar olmakla birlikte bu meâllerde mânâ: “...temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...” biçiminde verilmektedir.⁹⁴⁶ İlk bakışta Yazır’ın da aynı kırâat vechini tercih ettiği düşünülmeyle birlikte tefsirinde yer alan ifadesinden alternatif kırâat olan *حَتَّى يَطْهَرُونَ* tilâvetini benimsediği anlaşılmaktadır.⁹⁴⁷

1950’den 1980’li yıllara kadar bu araştırmada istifade edilen bütün meâllerde kırâat İmamlarının çoğunluğunun okuyuşu olan *حَتَّى يَطْهَرُونَ* tilâvetinin esas alındığı görülmektedir. Bu eserlerde mânâ: “...temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...” şeklinde ifade edilmektedir.⁹⁴⁸

Bu çalışmada 1980’li yıllardan değerlendirmeye alınan iki eserden birinde kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti *حَتَّى يَطْهَرُونَ* esas alınarak “...temizleninceye kadar...” biçiminde meâl verilmektedir.⁹⁴⁹ Dönemin bir diğer müellifiyse alternatif kırâati *حَتَّى يَطْهَرُونَ* tercih ederek mânâyı: “...iyice temizleninceye kadar...” şeklinde ortaya koymaktadır.⁹⁵⁰

⁹⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/266; Kurtubî, *el-Câmi*, 3/88; Beyzâvi, *Envârü’l-tenzil*, 1/139.

⁹⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 3/732; Kurtubî, *el-Câmi*, 3/88.

⁹⁴⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/222.

⁹⁴⁶ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/222; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 1/389; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Bakara 2/222; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/222; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/222.

⁹⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/844.

⁹⁴⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/222; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/222; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/222.

⁹⁴⁹ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/222.

⁹⁵⁰ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/222.

2000’li yıllardan günümüze kadar neşredilen ve bu araştırmada tetkik edilen meâllerde de ağırlıklı olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘حَتَّى يَطْهُرْنَ’ esas alınmaktadır. Bu eserlerde “...temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın...” biçiminde mânâ verilmektedir.⁹⁵¹ Dönemin meâllerinden birindeyse iki kırâat vechi dikkate alınarak mânâ: “...özel halleri geçinceye/yıkayıp iyice temizleninceye kadar...” biçiminde zikredilmektedir.⁹⁵² Müellifin iki farklı mânâyı ayrıla verdiği görülmektedir.

Fikhi açıdan da önemli sonuçları olan bu ferşî farklılık, meâllere yansımış olsa da müelliflerin ekseriyetinin kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas alarak mânâ verdikleri tespit edilmektedir. Bununla birlikte diğer kırâat vechini tercih ederek mânâ verenlerin de olduğu görülmektedir. Bir müellifinde iki kırâat vechini esas aldığı müşahade edilmektedir. Böylece üç farklı yaklaşımın zuhur ettiği anlaşılmaktadır. Bu kırâat farklılığının, fikhi bir ayrışmaya sebep olacak derecede mânâyı etkilemesine karşın meâllerde çok fazla karşılık bulmaması, ülkemizde Âsım kırâatinin ve genel olarak Hanefi fikhinin hâkim olmasıyla da açıklanabilir.

4.1.2.2.7. يَرَوْنَهُمْ Fiilinin Okunuşu

Ferşî kırâat farklılığı kapsamında tetkik edilen bir başka müzârî fiil, يَرَوْنَهُمْ ibaresi olmaktadır. Fiil, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ... فَئِنَّ تَقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ ... “...Bir fırka Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi. Onları göz göre göre kendilerinin iki misli görüyorlardı...”⁹⁵³ Farklı okumalara konu olan fiilin geçtiği âyette Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında vuku bulan Bedir savaşı konu edilmektedir. Ancak karşılardaki topluluğu kendilerinin iki katı olarak görenlerin Müslümanlar mı yoksa müşrikler mi olduğu hususu müfessirler arasında tartışmalıdır. Aynı şekilde iki kat ifadesiyle neyin kast edildiği noktasında da farklı görüşler bulunmaktadır. Lakin mesele, konuyla ilgili olarak Enfâl sûresinde yer alan âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde, burada karşılardaki topluluğu kendilerinin iki misli olarak görenlerin müşrikler olduğu ifade edilmektedir. Âyette, her bakımdan Müslümanlardan daha güçlü olduklarını ve savaşmaları halinde onları mağlup edeceklerini söyleyen Yahudilere de bir mesaj verilmektedir.⁹⁵⁴

⁹⁵¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/222; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/222; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/222; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/222; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/222; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/222.

⁹⁵² Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/222.

⁹⁵³ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi*, Âl-i İmrân 3/13.

⁹⁵⁴ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 7/156; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 1/511.

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde tetkik edilen يَرُونَهُمْ fiili, kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde okunmuştur. Ebû Ca'fer, Nâfi' ve Ya'kûb, muzarat harfini ت ile tebdil ederek fiili, muhatap sîgayla yani تَرُونَهُمْ biçiminde kırâat etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamlarıysa fiili yukarıda âyet metninde yer aldığı üzere gaip sîgayla يَرُونَهُمْ şeklinde tilâvet etmişlerdir.⁹⁵⁵

Fiile kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu 'يَرُونَهُمْ' ile mânâ verildiğinde karşılarındaki topluluğu (müşrikler) kendilerinin iki katı olarak görenler, mü'minler olmaktadır. Bu durumda "...Mü'minler, müşrikleri kendi sayılarının iki misli olarak görüyorlardı..." biçiminde bir meâl verilmektedir. Fiilin تَرُونَهُمْ biçimindeki okunuşuna göre ise meâl: "...Ey Kureyş müşrikleri! Siz Müslümanları kendi kâfir topluluğunuzun iki katı gibi görüyorsunuz..." biçiminde anlaşılmaktadır. Bu durumda hitabın Yahudileri de kapsadığı ifade edilmektedir.⁹⁵⁶

Ferşî farklılık çerçevesinde tetkik edilen يَرُونَهُمْ fiilinin araştırma kapsamında incelenen eserlerde mânâyaya yansıtıldığı görülmektedir. Meâllerde fiilin anlamlandırılması, kırâat tercihinine bağlı olarak karşılarındaki topluluğu kendilerinden iki misli fazla gören tarafın kim olduğunun tespiti doğrultusunda şekillenmektedir. Bununla birlikte meâllerde fiile mânâ vermede genellikle تَرُونَهُمْ kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Bu sebeple farklı okumanın meâller üzerindeki yansımaları tetkik edilirken değerlendirme dönemselleştirilmeden gidilmeden toplu olarak yapılmaktadır. Meşrutiyet Dönemi müellifi, Süleyman Tevfik, fiile mânâ vermede her iki kırâat vechini esas alarak meâli şöyle aktarmaktadır: "...Müslümânlar kâfirlerin kendilerinin iki misli olduklarını ra'ye'l 'ayn gördiler. (Diğer bir sûret-i tefsîre göre) Müşrikler müslümânları kendilerinin iki misli gördiler..."⁹⁵⁷ Bazı müelliflerin ise fiili anlamlandırmada kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu tercih etmektedirler. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "...Mü'minler kâfirleri gözgöre kendilerinin iki misli görüyorlardı..." biçiminde verilmektedir.⁹⁵⁸ Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar neşredilen ve çalışmada değerlendirilen eserlerin ekseriyetinde ise يَرُونَهُمْ fiiline meâl verme hususunda تَرُونَهُمْ okuyuşunun esas alındığı müşahade edilmektedir. Aralarında lafzen farklılık olmakla beraber bu eserlerde

⁹⁵⁵ İbn Haleveyh, *İ'rabu kırâati'-seba'* ve ileliha, 1/108; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 161; Dâni, *et-Teysîr*, 308; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/138.

⁹⁵⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/194-195; Vâhidî, *el-Vasît*, 5/84-86; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/406-407; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 7/157.

⁹⁵⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm*, Âl-i İmrân 3/13.

⁹⁵⁸ Vehbî, *Hulâsatü'l-beyân*, 1/553; *Tanrı Buyruğu*, Âl-i İmrân 3/13; *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Âl-i İmrân 3/13.

meâl: “...Onlar öbürlerini (müşlümanları) dış gözleriyle kendilerinin iki katı olarak görüyorlardı...” şeklinde ortaya konulmaktadır.⁹⁵⁹

Ateş’in meâlinde karşısındaki topluluğu kendilerinin iki katı olarak gören zümrenin kimler olduğu açık bir şekilde belirtilmemektedir. Müellif, tefsirinde âyette zikredilen iki topluluğun, Tâlût ve Câlût kıssasında bahsi geçen gruplar olduğunu ifade etmektedir. Karşılarındaki topluluğu kendilerinin iki misli olarak görenlerin ise Tâlût’un kumandası altındaki İsrâiloğulları olduğunu beyan etmektedir.⁹⁶⁰ Altuntaş ve Şahin’in eserindeyse verilen meâlde hangi kırâatin tercih edildiği sarih değil. Eserde meâl: “...(Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı...” biçiminde zikredilmektedir.⁹⁶¹

Ferîşî farklılık bağlamında incelenen يَرَوْنَهُمْ fiilinin çalışmada esas alınan meâllerde anlamlandırılmasında yapılan kırâat tercihi, genel olarak açık bir biçimde ortaya konulmaktadır. Bu anlamda sayılı kırâat farklılıklarından biri olduğu gözlenmektedir. Bu durumun, kırâat farklılığının anlam bakımından sahip olduğu özel konumdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira karşısındaki topluluğu kendilerinin iki katı olarak görenlerin açıkça belirtilmemesi durumunda anlam karmaşası yaşanabilmektedir. Sonuç olarak iki farklı okuyuşa bağlı olarak hem Müslümanların hem de müşriklerin karşılarındaki topluluğu kendilerinin iki katı olarak gördükleri biçiminde mânâlar verilmektedir. Ancak meâllerde ağırlıklı olarak kâfirlerin mü’minleri kendilerinden iki kat fazla gördükleri biçiminde meâlin verildiği müşahede edilmektedir.

4.1.2.2.8. فَيُؤْتِيهِمْ Fiilinin Okunuşu

Farklı kırâatlerle okunan فَيُؤْتِيهِمْ fiili, âyette şöyle yer almaktadır: أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ... “İman edip yararlı işler yapanlara gelince, Allah, onların ecirlerini tamamıyla öder...”⁹⁶² Âyet-i kerîme, iman edip salih amel işleyenlerin Allah Teâlâ tarafından ödüllendirileceğine işaret etmektedir. Kur’ân’ın birçok yerinde işaret edilen bu gerçek, burada bağlam itibarıyla Hz. İsa’nın şahsında bir kere daha hatırlatılmaktadır. Âyette ayrıca zâlimlerin Allah tarafından sevilmediği ve cezalandırılacakları vurgulanmaktadır.⁹⁶³

⁹⁵⁹ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Âl-i İmrân 3/13; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Âl-i İmrân 3/13; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Âl-i İmrân 3/13; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/13; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Âl-i İmrân 3/13; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/13.

⁹⁶⁰ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/422.

⁹⁶¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/13.

⁹⁶² Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Âl-i İmrân 3/57.

⁹⁶³ İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/445; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir*, 3/261-262.

Âyette geçen فَيُؤْتِيهِمْ fiili, kırâat âlimleri tarafından farklı iki vecihle tilâvet edilmektedir. Hafs ve Rûveys, fiili, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere muzarat harfinin و olduğu vecihle فَيُؤْتِيهِمْ biçiminde okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin çoğunluğu ise fiili ن harfiyle فَنُؤْتِيهِمْ biçiminde kırâat etmişlerdir.⁹⁶⁴

Kırâat imamlarının ekseriyetinin tilâvetine ‘فَنُؤْتِيهِمْ’ göre mânâ şöyle olmaktadır: “...Onlara mükâfatlarını tastamam vereceğiz...” Hafs ve Rûveys’in kırâatine göre ‘فَيُؤْتِيهِمْ’ ise anlam: “...Allah, onların ecirlerini tamamıyla öder...” biçiminde olmaktadır.⁹⁶⁵

Yukarıda görüldüğü üzere fiilin farklı vecihlerle okunmasına bağlı olarak iki ayrı anlam elde edilmektedir. Ancak her iki mânâyâ göre de mükâfatı veren Allah Teâlâ olmaktadır. Bu kırâat farklılığının çalışmada esas alınan meâllere sınırlı düzeyde yansıtıldığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu kırâat farklılığının meâllerde tezahürü incelenirken değerlendirme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Buna göre eserlerinden istifade edilen iki müellif, fiile mânâ verirken kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas almaktadır. Söz konusu müellifler, “...ecir ve mükâfatlarını öderiz...” biçiminde meâl vermektedirler.⁹⁶⁶ Eserlerinden yararlanılan diğer bütün müellifler, fiili anlamlandırmada Hafs ve Rûveys’in tilâvetini tercih etmektedirler. Bu eserlerde meâl: “...onlara ecirlerini tamamıyla öder...” yahut “...tam olarak verecektir...” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır. Bu eserlerin kırâat tercihlerine dair kaynak olarak her dönemden bir meâlin gösterilmesiyle yetinilmektedir.⁹⁶⁷

Çalışmada esas alınan meâllere sınırlı düzeyde yansıdığı anlaşılan bu farklılığın, yapılan iyiliklerin zayi olmayacağını ve Allah tarafından mutlaka mükâfatlandırılacağını ortaya koymaktadır. Aralarında ifade farklılığı olmasına karşın kırâat imamları tarafından ortaya konulan iki okuyuş vechi de bu duruma işaret etmektedir.

⁹⁶⁴ İbni Mihran, *el-Mebsut*, 164; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 164; Dâni, *et-Teytir*, 312; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/367; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/240.

⁹⁶⁵ Beyzâvi, *Envârü't-tenzil*, 2/20; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/332.

⁹⁶⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/57; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, Âl-i İmrân 3/57.

⁹⁶⁷ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Âl-i İmrân 3/57; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Âl-i İmrân 3/57; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, Âl-i İmrân 3/57; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Âl-i İmrân 3/57; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Âl-i İmrân 3/57; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meâl Tefsir*, Âl-i İmrân 3/57; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Âl-i İmrân 3/57; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/57; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, Âl-i İmrân 3/57.

4.1.2.2.9. أَنْ يُؤْتَى Fiilin Okunuşu

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında ele alınan أَنْ يُؤْتَى fiili, âyette şöyle geçmektedir: ...قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ... “...Size verilen şeyin benzerinin başka bir kimseye verildiğine veya Rabbinizin nezdinde aleyhinize hüccet getireceklerine inanmayın...”⁹⁶⁸ Siyak sibak bağlamında düşünüldüğünde âyette Ehl-i kitab’ın İslâm’a ve Müslümanlara karşı tutumlarının ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Ehl-i kitab’ın kendileri, İslâm’ı ve Hz. Nebi’nin risâletini kabullenemedikleri gibi başkalarını da saptırmanın yollarını aramaktadırlar. Bir taraftan, kendi dinlerine ait olmayan bir hususa inanmamaları gerektiğini birbirlerine telkin ederlerken, diğer taraftan “Size verilene benzer bir şeyin başkalarına da verileceğine yahut onların (Müslümanların) size karşı delil ileri sürebileceklerine inanmayın.” şeklinde birbirlerine öğütte buldukları görülmektedir. Allah Teâlâ ise hidâyetin kendi katında olduğunu ve onu dilediğine vereceğini, aynı şekilde lütuf ve ihsanını da istediğine bahşedeceğini buyurarak onların hasetlerinin boş ve yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁶⁹

Âyette geçen أَنْ يُؤْتَى ifadesi, kırâate konu olmaktadır. İbn Kesîr, ifadenin başına istifham hemzesi eklemek suretiyle fiili, أَنْ يُؤْتَى biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşerenin çoğunluğunu oluşturan dokuz imam ise fiili, yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere أَنْ يُؤْتَى biçiminde istifham hemzesi olmadan kırâat etmektedirler.⁹⁷⁰

Kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından أَنْ يُؤْتَى şeklinde okunan kırâate göre âyetin anlamı: “...Size verilene benzer bir şeyin başka bir kimseye verildiğine yahut onların Rabbiniz katında aleyhinize delil getireceklerine inanmayın...” biçiminde anlaşılmaktadır. Bu durumda âyette nakledilen sözün Ehl-i kitaba ait olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kesîr’in kırâatine göre âyetin anlamı: “...Bir kimseye size verilene benzerinin verilmesinden yahut onların Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller ileri sürecektiklerinden dolayı mı böyle söylüyorsunuz?...” şeklinde anlaşılmaktadır. Bu veche göre sözün, Allah Teâlâ tarafından ifade edildiği kabul edilmektedir.⁹⁷¹

Yukarıda aktarılan mânâlardan anlaşılacağı üzere bu kırâat farklılığı, mânâ üzerinde çok belirgin bir etki oluşturmaktadır. Zira bir veche göre söz, Allah’a ait olurken diğer veche göre Ehl-i kitab’a ait olmaktadır. Bununla birlikte mânâ itibarıyla kırâatler arasında bir tenakuz bulunmamaktadır. Zira her iki kırâatle ortaya konulan

⁹⁶⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâlî Âlîsi*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁶⁹ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 5/500-506; Beyzâvi, *Envârü t-tenzil*, 2/23.

⁹⁷⁰ İbn Haleveyh, *l’rabu kırâati’-seba’ ve ileliha*, 1/114; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 165; Fârisî, *el-Hucce*, 3/52; Dâni, *et-Teytir*, 313.

⁹⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/373-373; Râzî, *Tefsîrü l-kebîr*, 8/359-362; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, 138-139.

mânâ da Ehl-i kitab'ın tutumunu göstermektedir. Bu durum, bir veche göre Allah tarafından dile getirilirken diğer okuyuşa göre Ehl-i kitab'ın bizzat kendileri tarafından ifade edilmektedir. Kırâat farklılığının mânâ üzerindeki etkisinin Bu anlamda ilk dönemlerden itibaren meâller üzerinde de etkisi görülmektedir. Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini 'أَنْ يُؤْتَى' esas almaktadır. Müellif, meâli ise "...size (kitâb, hikmet ve mu'cizât virildiği gibi) diğer... inanmayın..." biçiminde ifade etmektedir.⁹⁷²

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen meâllerin bazılarında fiili anlamlandırmada İbn Kesîr'in kırâati 'أَنْ يُؤْتَى' tercih edilmektedir. Aralarında lafzi farklılıklar olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "...size verilen gibisi birine veriliyor veya Rabbinizin huzurunda size galebe edecekler diye mi bu?..." biçiminde verilmektedir.⁹⁷³ Dönemin bazı meâllerindeyse kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu 'أَنْ يُؤْتَى' esas alınmaktadır. Bunlarda da mânâ (ifade farklılıkları olabilmektedir.) "...Onlardan birine vaktiyle sizlere verilmiş olana benzer kitap verilmesini veya Rabbinizin huzurunda burhanla sizlere galebe edeceklerini tasdik etmeyin..." şeklinde zikredilmektedir.⁹⁷⁴

1950'li yıllardan 1980'lere kadar neşredilen ve çalışmada değerlendirilen meâllerden ikisinde kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu 'أَنْ يُؤْتَى' esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl (Aralarında lafzi farklılıklar bulunmaktadır.) "...Size verilen benzeri hiçbir kimseye verilmiş olduğuna... inanmayın..." biçiminde ifade edilmiştir.⁹⁷⁵ Ateş ise İbn Kesîr'in okuyuşunu 'أَنْ يُؤْتَى' tercih ederek "...Birine, size verilen benzerinin verilmesinden veya... ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?..." şeklinde meâl vermiştir.⁹⁷⁶

1980'li yılların meâllerinden birinde kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti esas alınarak "...size verilen benzerinin... inanmayın..." biçiminde mânâ verilmiştir.⁹⁷⁷ Dönemin bir diğer müellif ise İbn Kesîr'in kırâatini 'أَنْ يُؤْتَى' ölçü olarak meâli: "...size verilen benzeri başkasına veriliyor... diye mi endişe ediyorsunuz)?..." şeklinde ifade etmiştir.⁹⁷⁸

⁹⁷² Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Âl-i İmrân 3/73; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Âl-i İmrân 3/73; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷⁴ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 2/637; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, Âl-i İmrân 3/73; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷⁵ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Âl-i İmrân 3/73; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷⁶ Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷⁷ Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁷⁸ Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, Âl-i İmrân 3/73.

2000’li yıllardan günümüze bu çalışmada istifade edilen meâllerde ağırlıklı olarak İbn Kesîr’in kırâatine ‘أَنَّ يُؤْتَى’ göre mânâ verildiği görülmektedir. Aralarında lafzen farklılıklar bulunmakla birlikte bu eserlerde meâl şöyle verilmektedir: “...*Birine size verilenin benzerinin verilmesinden dolayı veya Rabbinizin huzurunda (aleyhinize) deliller getirecekleri için mi (böyle söylüyorsunuz)?...*”⁹⁷⁹ Bir meâlde ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre mânâ: “...*Size verilenin benzerinin başka birine verildiğine de...sizi yeneceklerine de inanmayın...*” biçiminde zikredilmektedir.⁹⁸⁰

Mânâ üzerindeki bariz etkisiyle dikkat çeken bu kırâat farklılığının meâllere net bir şekilde yansıtıldığı anlaşılmıştır. Meâllerin ilk dönemden itibaren iki okuyuş vechi arasında bölündükleri gözlenmiştir. Ancak son dönem meâllerinin, dikkat çekici bir şekilde (biri hariç) İbn Kesîr’in okuyuşunu tercih ettikleri tespit edilmiştir. Aslında iki vechin ortaya koyduğu mânâ da Yahudilerin peygamberliği ve vahye muhatap olmayı kendilerine mahsus kılmaları ve başka topluluklara bu değerlerin verilmesini kabullenememelerini ortaya koymuştur. Kırâat farklılığının bu mânâda anlam zenginliğine sebep olduğu anlaşılmıştır.

4.1.2.2.10. **يُعَلِّ فİİLİNİN KİRÂATI**

Kırâat farklılığı bağlamında değerlendirilen **يُعَلِّ** fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: **وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ** “*Bir peygamber için (emanete) hıyanet etme (asla söz konusu) olmaz...*”⁹⁸¹ Kırâat farklılığının vuku bulduğu bu âyette, Resûlullah’ın ganimet paylaşımıyla alakalı tutumu konu edilmiştir. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak bir rivâyete göre Resûlullah, Uhud savaşında stratejik bir noktaya okçuları yerleştirmiş ve orayı hiçbir koşulda terk etmemelerini emretmiştir. Ancak onlar, ganimetten mahrum kalma endişesiyle buldukları noktayı terk etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Resûlü, “Bizim ganimetleri gizleyip taksim etmeyeceğimizi mi sandınız?” buyurmak suretiyle zihinlerinde oluşan düşünceden ötürü onları uyarmıştır. Bir diğer rivâyete göre de Bedir savaşının akabinde kaybolan bir ganimet malı için münafıklar, “Muhammed almıştır.” şeklindeki iftira etmişler ve âyet bunun üzerine inmiştir. Âyetin nüzûl sebebine dair daha birçok rivâyet aktarılmıştır.⁹⁸²

⁹⁷⁹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/73; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/73; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekeçeli Meâl Tefsir*, Âl-i İmrân 3/57; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Âl-i İmrân 3/73; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Âl-i İmrân 3/73; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁸⁰ Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Âl-i İmrân 3/73.

⁹⁸¹ *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, Âl-i İmrân 3/161.

⁹⁸² Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 9/411-412; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 706.

Ferşî kırâat kapsamında incelenen fiil, kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım, fiili, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere يَغْلَّ biçiminde okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin diğer imamlarıysa ع harfini damme, غ harfini fetha ile harekeleyerek fiili, يُغْلَّ şeklinde kırâat etmişlerdir.⁹⁸³

Fiil, يَغْلَّ biçiminde okunduğunda kişinin ihanet etmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda Resûlullah'ın ganimetler konusunda ihanet etmesinin muhal olduğu anlamında meâl: "...Bir Peygamberin emânete ihânet etmesi asla söz konusu olamaz..." biçiminde verilmektedir. Fiilin يُغْلَّ biçiminde tilâvet edilmesi durumunda ise bir kimseye ihanet edilemeyeceği anlamı çıkarılmaktadır. Bu durumda meâl, Hz. Elçi'ye ihanet edilemeyeceği anlamında, "Bir peygambere ihanet edilmesi olacak şey değil..." şeklinde anlaşılmaktadır.⁹⁸⁴

Ferşî kırâat bağlamında tetkik edilen يَغْلَّ fiilinin kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunmasının çalışma kapsamında incelenen meâllerde anlam itibarıyla çok karşılık bulmadığı görülmektedir. Bu anlamda biri dışında bütün meâllerde fiile mana vermede İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım'ın okuyuşunun esas alındığı anlaşılmaktadır. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz..." biçiminde verilmektedir.⁹⁸⁵ Bir müellif ise fiile mânâ verme hususunda iki kırâati esas almaktadır. Müellif, يَغْلَّ okuyuşuna göre meâli: "Bir nebinin hile yapması düşünülemez..." biçiminde verdikten sonra diğer okuyuşa göre de 'يُغْلَّ' meâli, dipnotta "Bir peygambere ihanet edilmesi olacak şey değil..." şeklinde aktarmaktadır.⁹⁸⁶

4.1.2.2.11. يَسْتَطِيعُ Fiilinin Kırâati

Ferşî kırâat bağlamında incelenen bir diğer muzârî fiil olan يَسْتَطِيعُ ifadesi, ilgili âyette şu şekilde yer almaktadır: ... إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ "Hani havariler: 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofraya"

⁹⁸³ İbni Mihran, *el-Mebsut*, 171; Dâni, *et-Teyşîr*, 317; İbn Atiye, *el-Muħarrerü'l-vecîz*, 1/553; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/243.

⁹⁸⁴ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 179-180; Râzî, *Tefsîrü'l-kebir*, 9/412.

⁹⁸⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmrân 3/161; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Âl-i İmrân 3/161; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Âl-i İmrân 3/161; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, Âl-i İmrân 3/161; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, Âl-i İmrân 3/161; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Âl-i İmrân 3/161; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, Âl-i İmrân 3/161; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Âl-i İmrân 3/161; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/161; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, Âl-i İmrân 3/161.

⁹⁸⁶ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Tefsir*, Âl-i İmrân 3/161.

indirebilir mi?’ diye sormuşlardı...’’⁹⁸⁷ Âyet-i kerîmede Hz. Îsâ ile havarileri arasında geçen bir diyalog konu edilmektedir. Buna göre havariler, Hz. Îsâ’dan, Allah Teâlâ’ya kendileri için gökten bir sofrâ indirmesi hususunda niyazda bulunmasını talep etmektedirler. O da yaptıklarının yanlış olduğunu hatırlatmak anlamında Allah’a karşı saygılı olmalarını öğütlemektedir.⁹⁸⁸

Âyet-i celîlede kırâat farklılığı, *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* ifadesinin tilâveti üzerinde meydana gelmektedir. İbare, kırâat imamları tarafından iki farklı vecih ile okunmaktadır. İmam Kisâî, *ی* harfini *ت* harfiyle tebdil etmek suretiyle ibareyi, *هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşerenin çoğunluğu ise ifadeyi âyet metninde yazılı olduğu üzere *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* biçiminde kırâat etmektedirler.⁹⁸⁹

Fiil, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine *هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ* göre okunduğunda anlam: “*Rabbin bize gökten bir sofrâ indirebilir mi?...*” biçiminde olmaktadır. Ancak bu mânânın Allah’ın kudretini sorgulama biçiminde anlaşılması ihtimaline karşın “*Semadan bir sofrâ indirmek, Rabbinin hikmet ve iradesine uygun olabilir mi?*” şeklinde bir ifadenin daha isabetli olacağı ifade edilmektedir.⁹⁹⁰ Nitekim yeni Müslüman olan birisinin bile Allah’ın buna güç yetirebileceğinden şüphe duymayacağı zikredilmektedir.⁹⁹¹ Kisâî’nin tilâvetine ‘*هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ*’ göre ise mânâ: “*Rabbinin gökten bize bir sofrâ indirmesini isteyebilir misin?*” şeklinde olmaktadır.⁹⁹²

İncelemesi yapılan bu ferşî farklılığın çalışma kapsamında değerlendirilen eserlerde tezahürüne gelince: *يَسْتَطِيعُ* fiilinin farklı kırâatlerle okunmasının neticesinde ortaya çıkan ve yukarıda belirtilen iki farklı mânânın kelimenin anlamlandırılmasında belirleyici olduğu görülmektedir. Ancak araştırmada istifade edilen eserlerin genel olarak kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas alarak meâl verdikleri görülmektedir. Bu sebeple *يَسْتَطِيعُ* fiilinin farklı vecihlerle okunmasının meâllerdeki tezahürünün tespiti yapılırken değerlendirme dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Eserler, incelendiğinde neredeyse tamamının *يَسْتَطِيعُ* fiiline mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas aldığı tespit edilmektedir. Bu eserlerde meâl: “*...Rabbin bize semâdan bir sofrâ indirmeğe kâdir olur mi? ...*” yahut

⁹⁸⁷ Akdemir, *Son Çağrı Kur’ân*, el-Mâide 5/112.

⁹⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/787; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/118.

⁹⁸⁹ Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh İbn Haleveyh, *İrâbu’l-Kırâati’s-Seb’i*, thk. Salim Mükrim Abdul’ali (Beyrut: Daru’s-Şuruk, 1980), 135; Fârisî, *el-Hucce*, 3/272-243; Mâverdi, *en-Nuket*, 2/82; Dâni, *et-Teyâr*, 337; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/256.

⁹⁹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/117-118; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/693; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/787.

⁹⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi’*, 6/365; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 2/118.

⁹⁹² Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 12/461; İbn Atiye, *el-Muğarrerü’l-veciz*, 2/259; Vâhidî, *el-Vasît*, 2/245.

“...*Rabbın bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?*” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁹⁹³ Son dönem müelliflerinden Öztürk, İbn Kesîr’in tilâvetini ‘هَلْ نَسْتَطِيعُ رَبِّكَ’ esas alarak “...*sofrayı indirmesi için rabbinden istekte bulunabilir misin?...*” şeklinde meâl vermektedir.⁹⁹⁴ Yine son dönem eserlerinden birinde ise fiili anlamlandırmada iki kırâat vechinin de dikkate alındığı müşahede edilmektedir. Bu eserde meâl: “...*indirebilir mi?...*” veya “...*indirmesini isteyebilir misin?...*” biçiminde ifade edilmektedir.⁹⁹⁵

يَسْتَطِيعُ fiilinin tilâvetiyle ilgili bu kırâat farklılığının, meâllerde mânâ itibarıyla çok karşılık bulmadığı görülmektedir. Çalışmada esas alınan meâllerin tamamına yakını, kırâat imamlarının çoğunluğun okuyuşuna göre mânâ verirken son dönem eserlerinden birinde alternatif okuyuşa göre, bir diğerinde de iki kırâat vechine göre mânâ verildiği görülmektedir.

4.1.2.2.12. يَفُصُّ Fiilinin Tilâveti

Kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde tilâvet olunan bir başka müzâri fiil olan يَفُصُّ lafzı, ilgili âyette şöyle geçmektedir: *...إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَفُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ* “...*Hüküm ancak Allah’a mahsustur. O hakkı anlatır ve hükmedenlerin en hayırlısıdır.*”⁹⁹⁶ Âyette Resûlullah ile müşrikler arasında geçen bir diyaloga değinilmektedir. Hz. Nebî, tebliğ vazifesi gereği müşrikleri imânâ davet edip Allah’ın azabına uğramamaları noktasında inzâr etmektedir. Onlar ise “Eğer söylediklerinde samimi isen iddia ettiğin azap bir an önce gelsin.” şeklinde karşılık vermektedir. Âyette buna mukabil, mutlak hüküm sahibinin Allah (c.c) olduğu ve dilediği işi dilediği zaman yapacağı, dolayısıyla onların taleplerinin yersiz olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁹⁷

Âyet-i celîlede farklı okuyuşlara konu olan kelime, يَفُصُّ fiilidir. Kırâat-i aşereden Nâfi‘, İbn Kesîr, Âsım ve Ebû Ca‘fer, fiili yukarıda âyet metninde geçtiği üzere يَفُصُّ

⁹⁹³ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Mâide 5/112; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Mâide 5/112; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 4/1356; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Mâide 5/112; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Mâide 5/112; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Mâide 5/112; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Mâide 5/112; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Mâide 5/112; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Mâide 5/112; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Mâide 5/112; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Mâide 5/112; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Mâide 5/112; Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli, el-Mâide 5/112; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/112; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekeçli Meâl Tefsir*, el-Mâide 5/112; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Mâide 5/112; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Mâide 5/112.

⁹⁹⁴ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Mâide 5/112.

⁹⁹⁵ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Mâide 5/112.

⁹⁹⁶ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-En’âm 6/57.

⁹⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 3/264; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 2/414.

biçiminde kırâat etmişlerdir. Diğer altı imam ise ق harfini sakın kılıp ص harfini ise ض harfiyle tebdil etmek suretiyle fiili يَفْضُ biçiminde okumuşlardır.⁹⁹⁸

فَصَّ fiili, bir haberi ilan edip anlatmak, tebliğ ve tefhîm mânâsına gelip genellikle şifahi anlatımı ifade etmektedir. Bu kırâat vechine göre meâl: “...*O hakkı anlatır...*” biçiminde olmaktadır. فَضَى fiili ise bir işi tamamen ayırıp halletmek, bitirmek, kesip atmak mânâsına gelmektedir. Bu fiil, sözlü, fiili ya da hem sözlü hem fiili anlatımda kullanılabilir. Bu fiilin kullanıldığı kırâate göre ise meâl: “*O, hakkıyla hüküm verir*”, veya “*O, hak hükmü hükmeder*” ya da “*O, gerçeği yapar*” biçiminde verilmektedir.⁹⁹⁹

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında ele alınan فَصَّ fiilinin farklı vecihlerle okunması neticesinde Allah Teâlâ'nın ‘hakkıyla hükmettiği’ veya ‘hakkı anlattığı’ biçiminde iki ayrı anlam ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde de fiile verilen mânâ, tercih edilen okuyuş vechine göre şekillenmektedir. Bu mânâda فَصَّ fiilinin okunuşuyla ilgili kırâat farklılığının meâllere yansıtıldığı gözlenmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müellifi, Süleyman Tevfik, fiile mânâ vermede يَفْضُ biçimindeki okuyuşu tercih ederek “...*hak olarak O, hükmeder...*” biçiminde meâl vermektedir.¹⁰⁰⁰

Cumhuriyetin ilk dönem müelliflerinden H. Kâzım Kadri, يَفْضُ kırâatını esas alarak meâli: “...*hükmü haktır...*” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁰¹ Aynı dönemin diğer meâllerindeyse fiile mânâ vermede يَفْضُ okuyuşu tercih edilmiştir. Bu eserlerde meâl: “...*O, hakkı anlatır...*” yahut “...*O, doğruyu haber verir...*” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.¹⁰⁰²

Çalışmada 1950’li yıllardan 1980’lere kadar istifade edilen üç eserde fiile mânâ vermede يَفْضُ kırâatını esas almışlardır. Aralarında lafzen farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...*doğruyu O haber verir...*” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰⁰³

1980’li yıllara gelindiğindeyse araştırma kapsamında incelenen iki eserde de يَفْضُ vechine göre mânâ verildiği gözlenmiştir. Söz konusu eserlerde meâl: “...*O, hakkı anlatır...*” şeklinde ortaya konulmuştur.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/338; Dâni, *et-Teysîr*, 341; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 173; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 258; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 176.

⁹⁹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/280; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/30; Beydavi, *Envarü’l-tenzil*, 2/165; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 176.

¹⁰⁰⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm.*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰¹ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰² Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 4/1436; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, el-En’âm 6/57; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En’âm 6/57; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-En’âm 6/57; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-En’âm 6/57; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En’âm 6/57; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-En’âm 6/57.

2000’li yılların başlarından günümüze kadar neşredilen ve bu çalışmada istifade edilen eserlerden bazıları, fiile meâl vermede **يُقْضَى** okuyuşunu esas almışlardır. Aralarında ifade farklılığı olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...*O gerçeği anlatır...*” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁵ Aynı döneme ait bir meâldeyse **يُقْضَى** okuyuşuna göre mânâ: “...*O, en doğru zamanda en doğru hükmü verir...*” biçiminde zikredilmiştir.¹⁰⁰⁶ Dönemin bir müellifi ise iki kırâat vechine göre meâli: “...*O, gerçekleri anlatır./Doğru zamanda doğru hüküm verir...*” şeklinde ortaya koymuştur.¹⁰⁰⁷

Bu ferşî farklılığın meâller üzerindeki anlamsal etkisi tetkik edildiğinde, farklı kırâat vecihlerinden kaynaklanan anlam değişikliğinin eserlere yansıtıldığı gözlemlenmektedir. Ancak özellikle ilk ve son dönem meâllerinde farklı vecihlere göre meâl verildiği dikkat çekmektedir. Kırâat vecihleri ve meâllerde verilen mânâlar dikkate alındığında, “...*O, hakkı söyler, hak üzere karar verir ve dilediği gibi yerine ve zamanına göre hak olanı yapar...*” biçiminde daha kapsamlı bir meâl de verilebilmektedir.

4.1.2.2.13. **يُضَلُّونَ** Fiilinin Tilâveti

Ferşî farklılık bağlamında incelenen **لَيُضِلُّونَ** fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ...**وَأَنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ...** “...*ve şüphe yok ki birçokları bilmeksizin kendi hevâlarıyla (halkı) dalâlete düşürürler...*”¹⁰⁰⁸ Âyette Allah’ın koyduğu ilkeleri tanımayıp heva ve hevesine göre hareket eden müşriklerin bazı halleri eleştirilmektedir. Hiçbir bilgileri olmadığı halde helal-haram hakkında hüküm verdikleri ifade edilmektedir. Kendileri, leşi helal görüp yerken Müslümanların Allah’ın adını anarak boğazlayıp yemelerini dillerine doladıkları zikredilmektedir.¹⁰⁰⁹

Âyet-i kerîmede **لَيُضِلُّونَ** fiili, kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde okunmuştur. İmam Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef, fiili, müzârat harfine damme hareke vermek suretiyle **لَيُضِلُّونَ** biçiminde kırâat etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise **يُضِلُّونَ** harfine fetha hareke vererek fiili, **يُضِلُّونَ** biçiminde tilâvet etmişlerdir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁴ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-En’âm 6/57; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰⁵ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/57; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-En’âm 6/57; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/57; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-En’âm 6/57; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰⁶ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰⁷ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En’âm 6/57.

¹⁰⁰⁸ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi*, el-En’âm 6/119.

¹⁰⁰⁹ Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 13/128-130; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/953-955.

¹⁰¹⁰ İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 269-270; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 201; Dâni, *et-Teysîr*, 347; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/262.

Fiilin farklı vecihlerle tilâvet edilmesinin neticesinde لِيُضِلُّوكُمْ okuyuşuna göre mânâ: "...kendi hevâlarıyla (halkı) dalâlete düşürürler..." biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna 'لِيُضِلُّوكُمْ' göre de meâl: "...Bilgisizce kendi kötü arzularına uyararak sapıyorlar..." şeklinde verilmektedir.¹⁰¹¹ Yani birinci kırâat vechine göre başkalarını saptırmaktadırlar, ikinci veche göre ise kendileri sapmaktadırlar.

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında tetkik edilen fiilin farklı vecihlerle okunması, anlam itibarıyla "sapmak" ya da "saptırmak biçiminde iki ayrı mânânın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çalışmada yer alan meâllerde ilgili fiile mânâ verilirken iki anlamdan birinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte meâllerde ağırlıklı olarak bir okuyuş vechinin esas alındığı gözlenmektedir. Bu sebeple Farklı okumalara konu olan لِيُضِلُّوكُمْ fiilinin meâllerdeki yansımaları tetkik edilirken değerlendirme dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır.

Meşrutiyetten günümüze meâller incelendiğinde لِيُضِلُّوكُمْ fiiline mânâ vermede bir müellifin Kisâi ve Halef'in kırâatini esas alarak "...bilmeksizin dalâlete düşdiler..." biçiminde meâl verdiği görülmektedir.¹⁰¹² Araştırma çerçevesinde incelenen meâllerin ekseriyetinde ise fiile, لِيُضِلُّوكُمْ kırâati esas alınarak mânâ verildiği gözlenmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "...halkı idlal ederler...", "...delâlete düşürüyorlar..." veya "...saptırıyorlar..." gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.¹⁰¹³ Araştırma kapsamında incelenen iki meâlde ise mânâ, iki kırâat vechine göre verilmektedir. Bu eserlerde meâl: "...saptırıyorlar..." veya "...saptırıyorlar..." biçiminde ifade edilmektedir.¹⁰¹⁴

Bu kırâat farklılığının meâllerdeki yansımalarına bakıldığında ağırlıklı olarak bir kırâat vechinin esas alındığı görülmekle birlikte alternatif okuyuşa ve iki kırâate göre de mânâ verildiği tespit edilmiştir. Bu durumda 'bir bilgisi olmayan tamamen heva ve hevesleriyle hareket eden müşriklerin insanları saptırdıkları mânâsı' meâllerde öne

¹⁰¹¹ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 9/515; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/61; İbn Haleveyh, *İrâbu'l-Kırâat*, 1/168; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/73.

¹⁰¹² Tefvik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, el-En'am 6/119.

¹⁰¹³ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, el-En'am 6/119; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 4/1517; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-En'am 6/119; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-En'am 6/119; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-En'am 6/119; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-En'am 6/119; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-En'am 6/119; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-En'am 6/119; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-En'am 6/119; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-En'am 6/119; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/119; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/119; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-En'am 6/119; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-En'am 6/119; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/119; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-En'am 6/119.

¹⁰¹⁴ İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-En'am 6/119; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-En'am 6/119.

çıkartılmıştır. Aslında bu vechin dolaylı olarak diğer vechi de yansıttığı ifade edilebilir. Zira kendisi haktan sapmayan başkalarını da saptıramaz.

4.1.2.2.14. نُخْرَجُونَ Fiilinin Kırâati

Ferşî kırâat farklılıkları çerçevesinde incelenen نُخْرَجُونَ fiili, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: “*Buyurdu ki: Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan çıkarılacaksınızdır.*”¹⁰¹⁵ Âyet, siyak-sibak bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde insanlık için geçici dünya hayatının takdir edilmesinin konu edildiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Âdem ile Havvâ, işledikleri hata sebebiyle tevbe etmiş; bunun neticesinde Allah Teâlâ, onları yeryüzüne indirmiştir. Âyette insanın dünya hayatına geçici bir süre için gönderildiği, ardından öleceği ve ölüm sonrasında yeniden diriltilerek hesap vermek üzere Rabbi'nin huzuruna çıkarılacağı vurgulanmaktadır.¹⁰¹⁶

نُخْرَجُونَ fiili, kırâat imamları tarafından iki farklı vecihle okunmaktadır. İmam Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Aşir, ت harfine fetha, ر harfine ise damme hareke vererek fiili, نُخْرَجُونَ biçiminde malum sîgayla kırâat etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili yukarıda âyet metninde geçtiği üzere نُخْرَجُونَ biçiminde meçhul sîgayla okumuşlardır.¹⁰¹⁷

Ferşî kırâat bağlamında incelenen fiilin meçhul ya da malum sîgalarla okunması neticesinde farklı mânâlar ortaya çıkmaktadır. نُخْرَجُونَ biçimindeki okuyuşa göre fiilin mânâsı “çıkartılacaksınız” şeklinde olmaktadır.¹⁰¹⁸ Fiilin نُخْرَجُونَ biçimindeki okunuşuna göre de mânâ “çıkarsınız” biçiminde verilmektedir. Araştırma bağlamında incelenen eserler, tetkik edildiğinde fiile mânâ vermede نُخْرَجُونَ kırâatini esas alan müelliflerin azınlıkta olduğu görülmektedir. Bu sebeple fiilin farklı vecihlerle okunmasının meâllerdeki yansımaları, tetkik edilirken dönemsel ayrıma gidilmeden değerlendirme toplu olarak yapılmaktadır. Kırâat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Aşir'in okuyuşuna ‘نُخْرَجُونَ’ göre mânâ verilen eserlerin tamamının, cumhuriyetin kuruluş yıllarında kaleme alındığı görülmektedir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “*Ve 'Yeryüzünde yaşar ve orada ölüür ve ba's ile yerden çıkarsınız' buyurdu.*” biçiminde verilmektedir.¹⁰¹⁹ Çalışmada esas alınan diğer meâllerin tamamında söz konusu fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu

¹⁰¹⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi*, el-A'râf 7/25.

¹⁰¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/119; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/511.

¹⁰¹⁷ İbn Haleveyh, *İ'rabu kırâati 'seba' ve ileliha*, 2/195; Dâni, *et-Tefsîr*, 208; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/9; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/267.

¹⁰¹⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, el-A'râf.

¹⁰¹⁹ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-A'râf 7/25; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-A'râf 7/25; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-A'râf 7/25; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 4/1599.

esas alınmaktadır. Aralarında lafzî farklılıklar olmakla beraber bu eserlerde meâl: “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız! dedi...” biçiminde ortaya konulmaktadır.¹⁰²⁰

Kırâat farklılıkları bağlamında incelenen نُخْرِجُونَ fiilinin malum ve meçhul sîgalarla okunması neticesinde iki ayrı mânâ oluşmasına rağmen muhteva bakımından aynı neticeye ulaşılmaktadır. Meçhul okuyuşa göre insan kendi iradesi dışında, malum okuyuşa göre ise kendi ihtiyarıyla çıkacağı anlamı oluşmaktadır. Ancak hakikatte yeniden dirilme, insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu kırâat farklılığının sebep olduğu anlamsal değişimin ifade zenginliği mesabesinde olduğu değerlendirilmektedir. Bu kırâat farklılığının meâllere yansıtılmasında alternatif okuyuşa göre meâl veren müelliflerin hepsinin cumhuriyetin ilk dönemlerinden olması, dikkat çekmektedir.

4.1.2.2.15. أَوْ تَقُولُوا Fiilinin Kırâati

Kırâat farklılığı çerçevesinde tetkik edilen bir başka muzari fiil olan أَوْ تَقُولُوا lafzı, ilgili âyette şöyle geçmektedir: أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ “Veya: ‘Daha önce ancak atalarımız şirk koşmuştu; Biz ise onlardan sonra gelen bir nesil idik. Artık batılı (şirki, yeryüzüne) yerleştirenlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?’ demeyesiniz diye böyle yaptık.”¹⁰²¹ Sibakıyla birlikte ele alındığında bu âyette, Allah Teâlâ’nın insanları dünyaya göndermeden önce onlardan kendisini Rab olarak tanıyacaklarına dair söz aldığı anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ, bu durumun insanların ahirette hesaba çekildiklerinde herhangi bir mazeret ileri sürememeleri için gerçekleştiğini ifade buyurmaktadır. Allah’ın kullarına, onları dünyaya göndermeden önce bir ve tek ilâh olduğunu hatırlattığı; rûz-i elest, bezm-i elest ve kâlû belâ gibi terimlerle ifade edilen bu hadisenin zamanı ve mahiyeti hakkında İslâm âlimlerinin farklı yaklaşımları bulunmaktadır.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerim.*, el-A’râf 7/25; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-A’râf 7/25; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-A’râf 7/25; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-A’râf 7/25; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-A’râf 7/25; Ateş, *Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-A’râf 7/25; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-A’râf 7/25; Sadak, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-A’râf 7/25; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-A’râf 7/25; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-A’râf 7/25; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-A’râf 7/25; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-A’râf 7/25; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-A’râf 7/25; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-A’râf 7/25; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-A’râf 7/25.

¹⁰²¹ *Kur’ân-ı Kerim ve Muhtasar Meâli*, el-A’râf 7/173.

¹⁰²² Taberî, *Câmi u’l-beyân*, 10/447-465; Râzî, *Tefsîrû’l-kebir*, 15/397-402; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 2/623-625.

Ferşî kırâat bağlamında incelenen *أَوْ تَقُولُوا* fiili, kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. Ebû Amr, müzarat harfini *ي* ile tebdil ederek fiili, *أَوْ يَقُولُوا* biçiminde gaip sîgayla okumaktadır. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili yukarıda âyet metninde geçtiği üzere *أَوْ تَقُولُوا* biçiminde muhatap sîgayla tilâvet etmişlerdir.¹⁰²³

Fiilin farklı vecihlerle okunması mânâ itibarıyla ciddi sonuçlar doğurmamakla birlikte yine de bir farklılığa sebep olmaktadır. Fiil, muhatap sîgayla *أَوْ تَقُولُوا* biçiminde okunduğunda mânâ, yukarı da âyetin meâlinde geçtiği üzere “...*demeyesiniz diye böyle yaptık.*” biçiminde verilmektedir. Fiile, Ebû Amr’ın okuduğu veçhe ‘*أَوْ يَقُولُوا*’ göre mânâ verildiğindeyse meâl: “...*demesinler diye böyle yaptık.*” şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak lafzen farklılık olsa da muhteva bakımından iki anlam aynı sonucu ortaya koymaktadır.¹⁰²⁴

Ferşî farklılık çerçevesinde incelemesi yapılan *أَوْ تَقُولُوا* fiilinin muhatap ve gaip sîgalarla okunması neticesinde “demeyesiniz” veya “demesinler” biçiminde olmak üzere iki ayrı anlam ortaya çıkmaktadır. Araştırma bağlamında incelenen eserlerde *أَوْ تَقُولُوا* fiilinin okunuşundan kaynaklanan kırâat farklılığının mânâyâ çok yansıtılmadığı görülmektedir. Bu sebeple fiile mânâ vermede müelliflerin tutumları incelenirken dönemsel ayrıma gidilmeksizin eserler, toplu olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda meşrutiyetten günümüze kadar çalışmada değerlendirilen eserlere bakıldığında ilk dönem müelliflerinden bazılarının fiile, Ebû Amr’ın okuyuşuna göre mânâ verdiği görülmektedir. Aralarında lafzen farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “... ‘o halde bizi bâtil işleyen ve haksızlık edenler uğuruna helak mi edeceksin?’ dememeleri içindir.” biçiminde zikredilmektedir.¹⁰²⁵ Çalışma kapsamında istifade edilen diğer eserlerin tamamında fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu esas alınmaktadır. Ancak bu meâllerden bazılarında olumlu (dersiniz diye), bazılarında ise olumsuz (demeyesiniz diye) kip kullanılmaktadır. Bu eserlerde meâl: “... *bizi de mi helak edeceksin?’ dersiniz diye (işte böyle yapmıştık).*” veya “... ‘bizi helak mi edeceksin?’ dememeniz içindi.” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.¹⁰²⁶ Nihai olarak

¹⁰²³ İbni Mihran, *el-Mebcut*, 216; Dâni, *et-Teyşîr*, 364; Beyzâvi, *Envârü’l-tenzil*, 3/41; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/273.

¹⁰²⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/575; Râzî, *Tefsîrü’l-kebir*, 10/402.

¹⁰²⁵ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*. el-A’râf 7/173; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-A’râf 7/173; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-A’râf 7/173.

¹⁰²⁶ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-A’râf 7/173; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 4/1799; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-A’râf 7/173; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, el-A’râf 7/173; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-A’râf 7/173; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-A’râf 7/173; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-A’râf 7/173; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-A’râf 7/173; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-A’râf 7/173; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-A’râf 7/173; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-A’râf 7/173; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-A’râf 7/173; Ateş, *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-A’râf 7/173; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-A’râf

söz konusu fiilin farklı okunmasına bağlı olarak ortaya çıkan iki anlamın, muhteva itibarıyla aynı sonuca götürdüğü tespit edilmektedir. Zira her iki okuyuşa göre de muhatap aynı olmaktadır.

4.1.2.2.16. **يُضِلُّ** Fiilinin Kırâati

Ferşî kırâat farklılıkları çerçevesinde tetkik edilen **يُضِلُّ** fiili, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: *...إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضِلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا* ”Bir ayın haramlığını diğer aya bırakma âdeti, inkârda ileri gitmekten başka bir şey değildir. İnkârcılar bununla saptırılırlar...”¹⁰²⁷ Âyette Câhiliye Araplarının Haram aylarla ilgili yaklaşımlarına işaret edilmektedir. Araplar, İbrâhim ve İsmâil aleyhisselâm döneminden beri haram aylarla ilgili kurallara riâyet etmişlerdir. Bu aylarda bir topluluk başka bir topluluğu yağma etmemekte, savaş açmamakta ve öldürme girişiminde bulunmamaktadır. Öyle ki bu aylarda birisi babasının katiliyle karşılaşırsa ona bile dokunmamaktadır. Âyette bu ayların tertibine uyulmaması neticesinde düzenin bozulmasından bahsedilmektedir. Dört haram aydan üçü, art arda geldiği için savaş ve bozgunculukla geçiren bazı zümreler, ayların yerini değiştirmek suretiyle zulüm ve haksızlık yapmadan üç ay beklememek için kendilerince çözüm üretmiş olmaktadır. İfsad hareketinin sonunda ayların hatta yılların düzeninde sapma meydana gelmiş; hac ibadetinin zamanında kayma olmuştur. Âyette geçen **يُضِلُّ** ifadesi, bozguncuların bu hususta kendilerine uyanları da saptırdıklarına işaret etmiştir. Haram ay uygulamasının günümüzde yürürlükte olup olmadığı konusunda ise ihtilaf edilmiştir.¹⁰²⁸

Kırâat ihtilafı, âyette geçen **يُضِلُّ** ifadesinin tilâveti hususunda vuku bulmakta ve kelime, üç farklı vecih ile tilâvet edilmektedir. Kırâat imamlarından Hafs, Kisâi ve Halefû'l-Aşir, âyet metninde geçtiği üzere kelimeyi, **يُضِلُّ** şeklinde okumaktadırlar. İmam Ya'kûb, **ض** harfine kesra hareke vererek fiili **يُضِلُّ** biçiminde tilâvet etmektedir. Kırâat-i aşere'nin diğer imamları ise **ى** harfine fetha, **ض** harfine ise kesra hareke vererek fiili **يُضِلُّ** şeklinde kırâat etmektedirler.¹⁰²⁹

Bu durumda üç farklı mânâ ortaya çıkmaktadır. Fiil, **يُضِلُّ** biçiminde kırâat edildiğinde mânâ: “...saptırılırlar...” biçiminde olmaktadır. İmam Ya'kûb'un kırâatine ‘**يُضِلُّ**’ göre okunduğunda ise fiilin anlamı: “Allah onunla kâfirleri saptırır”; veya

7/173; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-A'râf 7/173; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-A'râf 7/173.

¹⁰²⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 2/446.

¹⁰²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/368-379; Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/105-106; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/764-765.

¹⁰²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/450; Dâni, *et-Tefsir*, 371; Ahvâzî, *el-Veciz*, 196; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/279; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/374.

“şeytan onları saptırır”; ya da “kâfirler bununla kendilerine tabi olanları saptırırlar” biçiminde gelmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun tercih ettiği okuyuşa ‘يُضِلُّ’ göre ise fiilin mânâsı: “...kâfirler, onunla saptırır, delâlete düşer” mânâları elde edilmektedir.¹⁰³⁰

Farklı okumalara konu olan يُضِلُّ fiili, üç vecihle okunmuş ve ortaya farklı üç mânâ çıkmış olsa da bu durumun meâllere yansımaları, farklı olmaktadır. Araştırmada değerlendirilen eserlerde يُضِلُّ fiiline karşılık olarak ağırlıklı olarak “saparlar” ya da “saptırılırlar” biçiminde iki mânâdan birinin verildiği gözlenmektedir. Farklı okumalar neticesinde ortaya çıkan üçüncü anlamın (saptırırlar) ise sadece mânânın iki okuyuş vechine göre verildiği bir meâlde yer bulduğu görülmektedir. Ferî farklılık bağlamında tetkiki yapılan يُضِلُّ fiilinin Türkçe meâllerdeki tezahürüne gelince: Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik’in fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini ‘يُضِلُّ’ esas aldığı görülmektedir. Müellif, meâli “...bununla daha ziyâde dalâlete düşdiler...” biçiminde vermektedir.¹⁰³¹

Cumhuriyetin ilk dönem müelliflerinden bazıları, kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu ‘يُضِلُّ’ tercih ederek meâli: “...dalâlete düşerler...” yahut “...sapıyorlar...” gibi ifadelerle ortaya koymaktadırlar.¹⁰³² Dönemin diğer meâllerindeyse fiile mânâ verme hususunda يُضِلُّ kırâati esas alınmaktadır. Aralarında lafzi farklılıklar olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...onunla kâfirler şaşırılır...” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰³³

1950’li yıllardan 1980’lere kadar araştırma kapsamında incelenen eserlerden üçünde de fiile, يُضِلُّ kırâati tercih edilerek mânâ verilmiştir. Aralarında lafız farkı olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...İnkâr edenler, onunla saptırılır...” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰³⁴

Çalışmada 1980’li yıllardan yer alan meâllerden birinde يُضِلُّ kırâati esas alınarak “...kâfir olanlar saptırılır...” şeklinde mânâ verilmiştir. Dönemin diğer meâllerindeyse kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine ‘يُضِلُّ’ göre mânâ: “...küfredenler şaşırıp saptırılır...” biçiminde zikredilmiştir.¹⁰³⁵

¹⁰³⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/451; Râzî, *Tefsîrû’l-kebir*, 16/46; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/374.

¹⁰³¹ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³² Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., et-Tevbe 9/37; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, et-Tevbe 9/37; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³³ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 5/2007; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, et-Tevbe 9/37; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³⁴ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, et-Tevbe 9/37; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, et-Tevbe 9/37; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³⁵ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, et-Tevbe 9/37.

Araştırma kapsamında tetkik edilen 2000’li yılların meâllerinden bazıları، يُضِلُّ kırâatini tercih etmişlerdir. Aralarında lafzen farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...bununla inkâr edenler saptırılır...” şeklinde zikredilmiştir.¹⁰³⁶ Dönemin bazı eserlerindeyse يُضِلُّ fiiline mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘يُضِلُّ’ benimsenmiştir. Aralarında ifade farklılığı olmakla beraber bu eserlerde meâl: “...büsbütün dalaletle saplanmış oldular...” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰³⁷ Bir meâlde ise iki kırâat vechine، يُضِلُّ ve يَضِلُّ göre mânâ: “...yoldan çıkmış/başkalarını da yoldan çıkarmışlar...”¹⁰³⁸ şeklinde verilmiştir. Kırâat tercihinin sarîh olmadığı bir eserdeyse meâl: “...İnkârda direnenlerin çarpıtma yöntemidir bu...” biçiminde ortaya konulmuştur.¹⁰³⁹

İncelen ferîşî farklılığın meâllere yansımaları tetkik edildiğinde üç veche göre de mânâ verildiği görülmektedir. Ancak müelliflerin يُضِلُّ fiiline mânâ vermede ağırlıklı olarak يُضِلُّ ve يَضِلُّ biçiminde okunan iki vecihten birini tercih ettikleri tespit edilmektedir. Bu bilgiler ışığında haram aylara uymayıp onlarla ilgili düzeni bozanların kendileri hak yoldan saptıkları gibi başkalarını da bu sapkınlığa ortak ettikleri, farklı okuyuş vecihleriyle ortaya konulmuş olmaktadır.

4.1.2.2.17. يُسَيِّرُ Fiilinin Tilâveti

Farklı tilâvetlere konu olan يُسَيِّرُ fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ... “Sizi karada ve denizde yürüten O’dur...”¹⁰⁴⁰ Âyette insanın karada ve denizde sahip olduğu bütün bineklerin Allah’ın lütfunun eseri olduğu zikredilmektedir. İnsana daima nimetullahın farkında olması ve şükür makamında bulunması öğütlenmektedir.¹⁰⁴¹ Kara ve deniz araçlarının çeşitlendiği ve hava araçlarının da devreye girdiği günümüzde insanlar için şükür ehli olmak, daha büyük önem arz etmektedir.

Kırâat farklılığı âyette geçen يُسَيِّرُ fiilinin tilâveti konusunda meydana gelmektedir. Kırâat imamlarından İbn Âmir ve Ebû Ca’fer, âyet-i kerîmeyi يُسَيِّرُ fiilinin yerine يُنْسِرُ

¹⁰³⁶ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/37; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³⁷ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/37; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, et-Tevbe 9/37; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³⁸ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰³⁹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, et-Tevbe 9/37.

¹⁰⁴⁰ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, Yûnus 10/22.

¹⁰⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/516-517; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/1228.

kelimesini ikame ederek kırâat etmektedir. Kırâat-i aşerenin diğer sekiz imamı ise âyet-i celîleyi يُسَيِّرُ fiilini tercih ederek tilâvet etmektedirler.¹⁰⁴²

İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'in tilâvetine 'يُنْشُرُ' göre mânâ: "*Sizi karada ve denizde yayan, O'dur...*" şeklinde zikredilmektedir. Kırâat imalarının çoğunluğunun kırâatine 'يُسَيِّرُ' göre ise mânâ: "*Sizi karada ve denizde yürüten O'dur...*" biçiminde verilmektedir.¹⁰⁴³

Bu kırâat farklılığının her ne kadar iki veche göre okunuşu olsa da bu durumun mânâ itibarıyla meâllere çok yansıtılmadığı görülmektedir. Bu sebeple يُسَيِّرُ fiilinin meâllere tezahürü tetkik edilirken değerlendirme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır. Bu mânâda çalışmada yer alan meâllerin biri hariç tamamında يُسَيِّرُ kırâati esas alınarak mânâ verilmiştir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: "*Sizi karada ve denizde yürüten/gezdiren/dolaştıran O'dur...*" biçiminde ifade edilmiştir. Dönemin müelliflerinden Öztürk de bu kırâati tercih etmekle birlikte "...karada gezdiren, denizde yüzdüren..." biçiminde mânâ vermiştir.¹⁰⁴⁴ Aynı döneme ait bir diğer meâldeyse iki okuyuş vechine göre mânâ: "*Sizi karada yürüten denizde yüzdüren/yeryüzünün her yerine yayan O'dur...*" biçiminde ortaya konulmuştur.¹⁰⁴⁵

Bu kırâat farklılığının meâllere yansımaları incelendiğinde müelliflerden sadece birinin iki veche göre mânâ verdiği, diğer müelliflerin ise tamamının mânâyı bir veche göre ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu kırâat farklılığı görmezden gelinmeyip çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu ferşî farklılığın aynı zamanda iki okuyuş vechinin ortaya koyduğu anlam farkının en bariz olduğu kırâat farklılıklarından biri olduğu tespit edilmiştir.

¹⁰⁴² Fârisî, *el-Hucce*, 4/265; Dâni, *et-Teysîr*, 377; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 202; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/272; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 212.

¹⁰⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/338; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/27; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 6/90-91.

¹⁰⁴⁴ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, Yûnus 10/22; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Yûnus 10/22; Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 6/2187; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, Yûnus 10/22; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Yûnus 10/22; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, Yûnus 10/22; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Yûnus 10/22; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, Yûnus 10/22; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Yûnus 10/22; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Yûnus 10/22; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, Yûnus 10/22; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/22; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meâl Tefsir*, Yûnus 10/22; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/22; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Yûnus 10/22; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/22; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, Yûnus 10/22.

¹⁰⁴⁵ Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Yûnus 10/22.

4.1.2.2.18. تَبَلُّوا Fiilinin Okunuşu

Okuyuş ihtilafına konu olan تَبَلُّوا fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ... هُنَالِكَ تَبَلُّوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْأَلَتْ ¹⁰⁴⁶ “Orada herkes geçmişte ne yaptı ise onun imtihanını verecek...” Âyet-i kerîme, insanın dünya hayatında iyi veya kötü yapıp ettikleriyle âhirette yüzleşeceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Allah’tan başka tapılan şeylerin bir hiç olduğu, kula o gün, O’ndan başka faydası dokunacak bir varlığın bulunmayacağı vurgulanmaktadır. ¹⁰⁴⁷

Âyeti kerîmede geçen تَبَلُّوا kelimesi kırâat imamları tarafından farklı iki vecihle okunmuştur. Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Aşır ب harfini ت harfine tebdil etmek suretiyle fiili تَبَلُّوا biçiminde kırâat etmişlerdir. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise fiili yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere تَبَلُّوا biçiminde tilâvet etmişlerdir. ¹⁰⁴⁸

Farklı okumalara konu olan fiil, تَبَلُّوا biçimindeki kırâate göre âyetin mânâsı: “Herkes yaptıklarının imtihanını verecektir...” şeklinde olmaktadır. Hamza, Kisâi ve Halefü’l-Aşır’ın kırâatine göre ‘تَبَلُّوا’ de âyetin meâli: “Orada herkes geçmişte yaptıklarını okur...” biçiminde anlaşılmaktadır. ¹⁰⁴⁹

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında incelenen bu fiilin farklı vecihlerle okunmasının, mânâ itibarıyla meâllere çok yansıtılmadığı anlaşılmıştır. Araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerde ağırlıklı olarak bir okuyuş vechine göre mânâ verildiği görülmüştür. Dolayısıyla farklı okumalar neticesinde ortaya çıkan mânânın meâllerdeki tezahürü incelenirken değerlendirilme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmıştır. Bu mânâda çalışma çerçevesinde incelenen meâllerin ekseriyetinde تَبَلُّوا kırâatine göre mânâ verildiği görülmüştür. Bu eserlerde meâl: “...gönderdiği şeyi bulur...”, “...imtihanını verecek...”, “...ne olduğunu anlar...” yahut “...hesabını verecek...” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur. ¹⁰⁵⁰ Dönemin müelliflerinden Öztürk ise تَبَلُّوا tilâvetini esas alarak meâli: “herkes dünyada iken yaptığı işleri amel defterinden

¹⁰⁴⁶ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Yûnus 10/30.

¹⁰⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/38; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/522.

¹⁰⁴⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/463; Fârisî, *el-Hucce*, 4/271; Mâverîdî, *en-Nüket*, 2/434; Dâni, *Câmi’ü’l-Beyân*, 3/1176; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/283.

¹⁰⁴⁹ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 17/246; İbn Atiye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 3/117; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 11/154; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 3/111.

¹⁰⁵⁰ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, Yûnus 10/30; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, Yûnus 10/30; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 6/2197; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, Yûnus 10/30; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Yûnus 10/30; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Yûnus 10/30; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Yûnus 10/30; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Yûnus 10/30; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yûnus 10/30; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Yûnus 10/30; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Yûnus 10/30; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Yûnus 10/30; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meâl Tefsir*, Yûnus 10/30; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Yûnus 10/30; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Yûnus 10/30; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Yûnus 10/30.

okuyacak...” biçiminde vermiştir. Bir müellif de iki vecheye göre mânâyı: “...gözünün önüne getirecek/amel defterinden okuyacak...” biçiminde ifade etmiştir.¹⁰⁵¹

تَبَلَّوْا fiilinin farklı vecihlerle okunmasına bağlı olarak ortaya çıkan iki mânâ bir arada düşünüldüğünde hesap gününde kişinin amelleriyle yüzleşmesinin öne çıktığı tespit edilmektedir. İki okuyuş vechine göre verilen mânâlar, dikkate alındığında hesap gününde herkesin dünyada yapıp ettiklerinden haberdar edileceği ve yapılan kötülüklerin hesabının sorulacağı biçiminde bir meâl de verilebilmektedir.

4.1.2.2.19. لَتَزُولُ Fiilinin Kırâati

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında incelenen bir başka müzârî fiil ise لَتَزُولُ ifadesidir: Fiil, Kur’ân’da şöyle yer almaktadır. *“...velev ki bu oyunları dağları yerinden oynatacak kadar [yetkince kurgulanmış veyahut güçlü kuvvetli] olsun.”*¹⁰⁵² Âyet-i kerîme geçmişten günümüze kâfirlerin Allah’ın dinine ve mü’minlere karşı sürekli hile, tuzak ve türlü türlü oyunlar tertip ettiklerine dikkat çekmektedir. Ancak onların kuracağı hiçbir tuzak ve oyunun Allah’ın kudretine galip gelemeyeceği de vurgulanmaktadır. Aynı zamanda geçmişte önceki peygamberlere yapıldığı gibi Resûlullah’a da dönemin müşrikleri tarafından tuzaklar kurulacağı zikredilmektedir. Ancak onların kendisine karşı galip gelemeyecekleri müjdelenmektedir. *“Dağları yerinden kaldıracak büyük tuzaklar da olsa”* ifadesiyle Müslümanlar, kâfirlerin hazırlayacakları çok güçlü oyun ve tuzaklara karşı uyarılmaktadır.¹⁰⁵³

Âyette farklı okumalara konu olan ibare, لَتَزُولُ fiili olmaktadır. Kırâat imamlarından Kisâî, ibarenin başında bulunan ل harfine fetha hareke vererek kelimeyi لَتَزُولُ biçiminde kırâat etmiştir. Kırâat-ı âşere’nin diğer imamları ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere لَتَزُولُ şeklinde tilâvet etmişlerdir.¹⁰⁵⁴

Fiil, Kisâî’nin tilâvetine göre لَتَزُولُ şeklinde okunduğunda mânâ: *“...Onların tuzakları dağları yerinden oynatacaktı.”* şeklinde ifade edilmektedir. Fiil, kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetine لَتَزُولُ göre okunduğundaysa fiilin mânâsı: *“...onların tuzaklarıyla dağlar yerinden gidecek değildi.”* şeklinde zikredilmektedir.¹⁰⁵⁵

Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen لَتَزُولُ fiilinin farklı vecihlerle tilâvet edilmesi neticesinde ortaya çıkan iki mânânın meâllere de yansıtıldığı görülmektedir.

¹⁰⁵¹ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Yunus 10/30.

¹⁰⁵² Esed, *Kur’ân Mesajı*, İbrâhîm 14/46.

¹⁰⁵³ İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 3/346; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/1415; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3/325-326.

¹⁰⁵⁴ Dâni, *et-Teysîr*, 403; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 300; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 379; Fârisî, *el-Hucce*, 5/31.

¹⁰⁵⁵ Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, 2/79; Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 13/723; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/565; Kurtubî, *el-Câmi*, 9/380.

Bu mânâda ilk dönemlerden itibaren her iki kırâat vechinin de meâllerde yer bulduğu gözlenmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, *لَتَرْوُلَ* kırâatini benimseyerek “...dağları devirecek kadar şiddetli olsa da.” şeklinde mânâ vermiştir.¹⁰⁵⁶

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen ve çalışmada incelenen eserlerden birinde *لَتَرْوُلَ* kırâati esas alınarak “...hileleri dağlar gibi sabit olan şeriatı yerinden ayıramaz.” biçiminde meâl verilmiştir.¹⁰⁵⁷ Dönemin diğer müellifleriye fiile mânâ vermede *لَتَرْوُلَ* tilâvetini tercih etmişlerdir. Aralarında lafzen farklılıklar olsa da bu meâllerde mânâ: “...isterse onların mekirleri dağları yerinden oynatacak olsun.” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁸

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen ve bu çalışmada yer verilen üç eserde de Kisâi’nin okuyuşu ‘*لَتَرْوُلَ*’ esas alınmıştır. Aralarında ifade farklılığı olsa da bu eserlerde meâl: “...tuzakları dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile...” biçiminde ortaya konulmuştur.¹⁰⁵⁹

Araştırmada 1980’li yıllara dair yer alan iki meâlde de *لَتَرْوُلَ* okuyuşuna göre mânâ verilmiştir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...dağlar yerinden gidecek değildi.” şeklinde zikredilmiştir.¹⁰⁶⁰

2000’li yılların başlarından günümüze neşredilen ve çalışmada istifade edilen meâllerin tamamında fiile mânâ vermede *لَتَرْوُلَ* tilâveti esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: “...oynatacak olsa bile”, “...Dağları yerlerinden edeceğini sandıkları” veya “...yerinden oynat (mayı vaad et)sin” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.¹⁰⁶¹

Bu kırâat farklılığında ağırlıklı olarak meâllerde Kisâi’nin okuyuşuna ‘*لَتَرْوُلَ*’ göre mânâ verildiği görülmektedir. Bu âyet, Resûlullah’ın şahsında müşriklerin tuzaklarına karşı dönemin mü’minlerine bir uyarı ve bu tuzakların boşa çıkacağına dair bir müjde ihtiva etmektedir. Üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirdiklerinde günümüz mü’minleri de âyette belirtilen müjde ve uyarının muhatabı olacaktır.

¹⁰⁵⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, İbrâhim 14/46.

¹⁰⁵⁷ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 7/2720.

¹⁰⁵⁸ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, İbrâhim 14/46; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, İbrâhim 14/46; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İbrâhim 14/46; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, İbrâhim 14/46.

¹⁰⁵⁹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İbrâhim 14/46; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, İbrâhim 14/46; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, İbrâhim 14/46.

¹⁰⁶⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, İbrâhim 14/46; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, İbrâhim 14/46.

¹⁰⁶¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, İbrâhim 14/46; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, İbrâhim 14/46; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, İbrâhim 14/46; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, İbrâhim 14/46; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, İbrâhim 14/46; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, İbrâhim 14/46; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, İbrâhim 14/46.

4.1.2.2.20. يَدْعُونَ Fiilinin Tilâveti

Farklı vecihlerle okunan يَدْعُونَ fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ “(Onların) Allah’dan başka (kendisine) yalvarmakta oldukları şeyler ise hiçbir şey yaratamazlar; çünkü onlar (kendileri) yaratılıyorlar.”¹⁰⁶²

Âyette, müşriklerin taş veya ağaçtan oyarak edindikleri putlara tapımlarının anlamsızlığı ortaya konulmaktadır. Zira müşrikler, yaratılmış olan, bir şey yaratması muhal olan, fayda ya da zarar vermesi düşünülmemeyen varlıklara tapmaktaydılar.¹⁰⁶³

Âyette geçen يَدْعُونَ fiili, kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. İmam Âsım ve İmam Ya‘kûb, fiili yukarıda âyette yazılı olduğu üzere يَدْعُونَ biçiminde gaib sîgayla okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin diğer mensupları ise fiili, muhatap sîgayla تَدْعُونَ biçiminde tilâvet etmişlerdir.¹⁰⁶⁴

Fiilin farklı vecihlerdeki okunuşları, anlama sîga farkıyla yansımaktadır. يَدْعُونَ tilâvetine göre mânâ: “Allah’tan başka taptıkları...” biçiminde olmaktadır. Alternatif vecih olan تَدْعُونَ kırâatine göre ise anlam: “Allah’tan başka taptıklarınız” şeklinde verilmektedir.¹⁰⁶⁵ Lokman sûresi, 30. âyette de aynı fiilin farklı vecihlerle okunduğu tespit edilirken tekrara düşülmemesi adına ayrıca ele alınmamaktadır.

Ferîşî Kırâat farklılığı bağlamında incelenen يَدْعُونَ fiilinin farklı vecihlerle okunmasının anlam itibarıyla yansımaları, gaip ya da muhatap sîgayla okunması mesabesinde olmaktadır. Araştırma bağlamında tetkik edilen meâllerde de fiile mânâ verilirken tercih edilen okuyuş vechine göre “taptıkları” ya da “taptıklarınız” biçiminde iki mânâdan biri verilmektedir. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tevfik, gaib sîgayı ‘يَدْعُونَ’ esas alarak meâli: “...ibâdet iyledikleri şeyler...” biçiminde ifade etmektedir.¹⁰⁶⁶

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen ve bu araştırmada değerlendirilen meâllerden bazılarında muhatap sîga ‘تَدْعُونَ’ tercih edilmiştir. Bu eserlerde meâl, “...ibadet ettiğiniz...”, “...yalvardığınız...” ya da “...taptıklarınız...” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.¹⁰⁶⁷ Aynı döneme ait bazı eserlerde ise gaib sîga ‘يَدْعُونَ’ esas

¹⁰⁶² Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁶³ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 3/1449; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 2/113.

¹⁰⁶⁴ İbni Mihran, *el-Mebhut*, 263; Dâni, *et-Teysîr*, 405; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/303.

¹⁰⁶⁵ Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 20/195; Kurtubî, *el-Câmi’*, 10/94; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvir*, 14/126.

¹⁰⁶⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁶⁷ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Nahl 16/20; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, en-Nahl 16/20; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, en-Nahl 16/20.

alınarak meâl, “...ibadet ederler...” yahut “...taptıkları...” gibi ifadelerle verilmiştir.¹⁰⁶⁸

1950’li yıllardan 1980’lere kadar kaleme alınan ve bu çalışmada istifade edilen üç meâlde de fiile, gaib sîga ‘يَدْعُونَ’ tercih edilerek mânâ verilmiştir. Bu eserlerde meâl: “...çağırtdıkları...” yahut “...yalvardıkları...” şeklinde ifadelerle zikredilmiştir.¹⁰⁶⁹

Araştırmada 1980’li yıllara dair yer verilen iki meâlde de gaib sîga ‘يَدْعُونَ’ tercih edilerek mânâ verilmiştir. Bu eserlerde meâl: “...taptıkları...” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁰

2000’li yıllardan günümüze kaleme alınan meâllerin fiile, ekseriyetle gaib sîgayı ‘يَدْعُونَ’ esas alarak mânâ verdiği görülmüştür. Bu eserlerde meâl: “...tapındıkları...”, “...ibadet ettikleri...” veya “...yalvardıkları...” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.¹⁰⁷¹ Döneme ait bir diğer meâldeyse muhatap sîga ‘تَدْعُونَ’ esas alınarak mânâ: “...yalvarıp yakardığınız...” biçiminde zikredilmiştir.¹⁰⁷²

Fiilin farklı okuyuş vecihleriyle tilâvet edilmesinin mânâ itibarıyla yansıması, muhatap ya da gaip sîga ile okunma mesabesinde olmaktadır. Mânâ üzerinde ciddi bir değişime sebep olmayan bu kırâat farklılığının yine de meâllere yansıtıldığı görülmektedir. Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde ortaya çıkan iki ayrı mânâ ile varlığına ve birliğine dair sayısız delil olmasına rağmen Allah’a şirk koşmanın anlamsızlığı vurgulanmaktadır.

4.1.2.2.21. يُدَافِعُ Fiilinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen bir diğer kelime de يُدَافِعُ fiilidir. Fiilin geçtiği âyette: إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا... “Muhakkak ki Allah, iman edenleri müdafâ edecektir... buyurulmuştur.”¹⁰⁷³ Bu âyet, Müslümanlara savaş izni verilmeden önce nâzil olmuştur. Böylece müşrikler tarafından türlü işkenceler gören Müslümanlar, Allah Teâlâ’nın kendilerini onlara karşı muhafaza edeceği müjdesini almışlardır. Bu durum, o

¹⁰⁶⁸ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 7/2803; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁶⁹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nahl 16/20; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nahl 16/20; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁷⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Nahl 16/20; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁷¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/20; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/20; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nahl 16/20; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nahl 16/20; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nahl 16/20; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁷² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, en-Nahl 16/20.

¹⁰⁷³ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Hac 22/38.

günlerde Kâbe'ye bile gidemeyen mü'minler için büyük bir moral kaynağı olmuştur. Bu ilke, her dönemde haksız zulme uğrayan mü'minler için geçerliliğini korumaktadır.¹⁰⁷⁴

Âyette geçen يُدَافِعُ fiili, kırâat imamları tarafından iki farklı biçimde tilâvet olunmuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb, ibareyi ي harfine fetha hareke verip ا harfini ise sakın kılmak suretiyle يَدْفَعُ biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i âşerenin diğer imamları ise kelimeyi يُدَافِعُ şeklinde kırâat etmişlerdir.¹⁰⁷⁵

Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu olan 'يُدَافِعُ' fiilinde mübalağa anlamı bulunmaktadır. Buna göre mânâ: “Allah'ın birçok kere ve ardı ardına inanmayanları defetmesi” biçiminde verilmektedir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'un tilâvetine göre 'يَدْفَعُ' ise âyet-i kerîmeye “Allah (c.c) inananları koruyup müdafa eder” biçiminde meâl verilmektedir.¹⁰⁷⁶

Ferîş kırâat bağlamında tetkik edilen يُدَافِعُ fiilinin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde ortaya çıkan iki ayrı mânâ, âyete verilen meâli de şekillendirmektedir. Fiilin farklı vecihlerle tilâvet edilmesinin, araştırma kapsamında değerlendirilen meâllerdeki yansıması, gözlenirken de bu durum fark edilmektedir. Buna göre meâllerde kırâat tercihinin “defetme” veya “müdafa etme” ifadelerinin ya da bunların müradiflerinin kullanılması biçiminde ortaya konulduğu tespit edilmektedir. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi'nden eserinden istifade edilen Süleyman Tevfik, fiile mânâ vermede يَدْفَعُ vechini tercih ederek “...îmân idenleri müdâfa'a ider.” biçiminde meâl vermektedir.¹⁰⁷⁷

Cumhuriyet döneminin ilk neşirlerden olan ve bu çalışmada değerlendirilen eserlerden bazıları, يُدْفَعُ vechini esas alarak meâli: “...müdâfaa eder/edecektir...” biçiminde ifade etmişlerdir.¹⁰⁷⁸ Aynı dönemin diğer eserlerindeyse fiile mânâ vermede يُدَافِعُ okuyuşu tercih edilmiştir. Aralarında ifade farklılıkları bulunmakla birlikte bu eserlerde meâl, “Allah mü'minlerden müşriklerin ezasını defeder...” biçiminde zikredilmiştir.¹⁰⁷⁹

1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar kaleme alınan ve bu çalışmada incelenen meâllerden ikisinde fiile, يُدَافِعُ tilâveti esas alınarak mânâ verilmiştir. Aralarında lafzen farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...(müşriklerin ezasını) îman edenlerden

¹⁰⁷⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 4/1729; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 3/419.

¹⁰⁷⁵ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'an*, 2/227; Dâni, *et-Tefsîr*, 441; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 23/228; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/327; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 283.

¹⁰⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/422; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 6/516-517; Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 4/72; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 2/267.

¹⁰⁷⁷ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁷⁸ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Hac 22/38; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁷⁹ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 9/3544; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Hac 22/38; Tanrı Buyruğu, el-Hac 22/38.

def edecektir...” biçiminde verilmiştir.¹⁰⁸⁰ Aynı dönemin müelliflerinden Ateş ise *يُدْفَعُ* okuyuşunu benimseyerek meâli: “*Allah inananları savunur...*” biçiminde ifade etmiştir.¹⁰⁸¹

Bu çalışmada 1980’li yıllara dair istifade edilen iki eserde de fiile mânâ verme hususunda *يُدْفَعُ* okuyuşu esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: “*Allah, iman edenleri korur/koruyacaktır...*” biçiminde ortaya konulmuştur.¹⁰⁸²

2000’li yıllara gelindiğinde; bu araştırmada döneme dair istifade edilen meâllerin tamamında fiilin anlamlandırılmasında *يُدْفَعُ* kırâatinin tercih edildiği görülmüştür. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “*Allah, iman edenleri savunur/koruyup kollar...*” biçiminde ortaya konulmuştur.¹⁰⁸³

Ferşî farklılıklar çerçevesinde ele alınan *يُدْفَعُ* fiiliyle ilgi farklı vecihlerin mânâ itibarıyla ilk dönemlerden itibaren meâllere yansıdığı görülmektedir. Ancak *يُدْفَعُ* biçimindeki okuyuşun daha baskın geldiği tespit edilmektedir. Öyle ki 1980’li yıllardan itibaren çalışmada yer alan bütün eserlerde fiile mânâ vermede bu kırâat esas alınmaktadır. Fiile iki kırâate göre verilen mânâlar düşünüldüğünde, “Allah Teâlâ’nın mü’minleri inkârcılara karşı koruyacağı ve onlardan gelecek belaları uzaklaştıracağı” biçiminde daha kapsamlı bir mânâyâ erişilebilmektedir. Aslında farklı vecihlerle ortaya çıkan iki ayrı ifadenin nihâyetinde aynı duruma işaret ettiği söylenebilmektedir. Birinde Allah’ın mü’minleri müdafa etmesi, diğerinde ise inanmayanları defetmesi, mü’minlerden uzaklaştırması anlamı bulunmaktadır. Nihâyetinde her iki eylem de mü’minlerin inanmayanlardan korunması adına yapılmaktadır.

4.1.2.2.2. *لِيذَكَّرُوا* Fiilinin Tilâveti

Kırâat farklılığına konu olan *لِيذَكَّرُوا* fiili, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: *وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لَهُمْ آيَاتِنَا لِيذَكَّرُوا... “And olsun bunu, insanların öğüt almaları için, aralarında çeşit çeşit şekillerde anlatmışızdır...”*¹⁰⁸⁴ Sürenin 48. âyetinden itibaren ortaya konulan mesaj çerçevesinde, suyun hayatî önemine vurgu yapıldığı; ayrıca yağmurun meydana geliş sürecinde rüzgârlar ile bulutlar arasındaki ilişkinin ilâhî kudretin bir tezahürü olarak

¹⁰⁸⁰ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Hac 22/38; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁸¹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁸² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Hac 22/38; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁸³ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/38; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsiri*, el-Hac 22/38; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/38; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Hac 22/38; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Hac 22/38; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/38; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsiri*, el-Hac 22/38.

¹⁰⁸⁴ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, el-Furkân 25/50.

dikkatlere sunulduğu görülmektedir. İnsanlar, üzerinde tefekkür edip ibret alsınlar diye bu gerçeğin Kur'an'da çeşitli biçimlerde ve defaatle dile getirilmesine rağmen insanların çoğunun bu konuda nankörlük ettiği vurgulanmaktadır.¹⁰⁸⁵

Âyette geçen لِيَذْكُرُوا fiili, farklı tilâvetlere konu olmaktadır. Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâi ve Halefû'l Aşir, ذ harfini meczum kılıp, ك harfini ise ötreyle harekelemek suretiyle fiili لِيَذْكُرُوا biçiminde okumaktadırlar. Diğer kırâat imamlarıysa fiili yukarıda âyet metninde geçtiği üzere لِيَذْكُرُوا biçiminde kırâat etmektedirler.¹⁰⁸⁶

Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna 'لِيَذْكُرُوا' göre meâl: "...insanların öğüt almaları için..." şeklinde olmaktadır. Hamza, Kisâi ve Halefû'l Aşir'in tilâvetine 'لِيَذْكُرُوا' göre ise meâl: "...hatırlasınlar diye..." biçiminde verilmektedir.¹⁰⁸⁷ Yani kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna göre fiilin anlamı: "düşünüp ibret almak", diğer veche göre de "hatırlamak" mânâsına gelmektedir.

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen لِيَذْكُرُوا fiilinin farklı vecihlerle okunması neticesinde "düşünüp ibret almak" ve "hatırlamak" şeklinde elde edilen mânâ, meâllerde de belirleyici olmaktadır. لِيَذْكُرُوا fiilinin farklı kırâatlerle ortaya konulan iki anlamının araştırma bağlamında incelenen eserlerde verilen mânâlara da ilk dönemlerden itibaren yansıtıldığı gözlenmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tevfik, لِيَذْكُرُوا fiiline mânâ vermede iki kırâat vechine göre meâlî, "...tezekkür itmeleri ve düşünmeleri..." biçiminde zikretmektedir.¹⁰⁸⁸

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde literatüre giren meâllerden bazılarında fiile mânâ verme hususunda لِيَذْكُرُوا kırâatinin tercih edildiği görülmüştür. Aralarında telaffuz farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl:"...düşünsünler ibret alsınlar diye..." veya "...tefekür etsinler..." gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.¹⁰⁸⁹ Aynı dönemin bazı meâllerindeyse لِيَذْكُرُوا tilâveti esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: "...tezekkür etsinler..." yahut "...nimetimizi hatırlamaları için..." şeklinde ifadelerle ortaya konulmuştur.¹⁰⁹⁰

1950'li yıllardan 1980'lere kadar neşredilen ve araştırmada incelenen neşirlerden üçünde de fiile mânâ vermede لِيَذْكُرُوا okuyuşu tercih edilmiştir. Aralarında ifade

¹⁰⁸⁵ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/342-343; Nesefî, *et-Teyşir fi't-tefsîr*, 11/224-225; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 6/114-116.

¹⁰⁸⁶ Fârisî, *el-Hucce*, 403-404; İbni Mihran, *el-Mebcut*, 324; Dâni, *et-Teyşir*, 452; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/334.

¹⁰⁸⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 4/213-214; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, 3/428-429; Memiş, *Aşere Tariki İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kırâat Farklılıkları ve Mânâyâ Etkisi*, 86-87.

¹⁰⁸⁸ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerîm*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁸⁹ Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Furkân 25/50; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Furkân 25/50; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâlî*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁹⁰ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 10/3846; İzmirli, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, el-Furkân 25/50.

farklılığı olmakla beraber bu eserlerde meâl: “...*ibret almaları için*...” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁰⁹¹

1980’li yıllardan araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerin birinde لِيَذْكُرُوا kırâati esas alınarak “...*öğüt almaları için*...” biçiminde mânâ verilmiştir.¹⁰⁹² Dönemin bir diğer meâlindeyse mânâ, iki kırâat vechine göre “...*bizi hatırlayıp öğüt alsınlar*...” şeklinde zikredilmiştir.¹⁰⁹³

2000’li yılların başlarından günümüze bu çalışmada istifade edilen meâllerde, fiile mânâ vermede ağırlıklı olarak لِيَذْكُرُوا kırâatinin esas alındığı görülmüştür. Bu eserlerde meâl: “...*düşünüp ibret/ders alsınlar*...” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁴ Dönemin müelliflerinden Okuyan ise لِيَذْكُرُوا kırâatini benimseyerek mânâyı: “...*hatırlasınlar diye*...” biçiminde ortaya koymuştur.¹⁰⁹⁵

Meâller tetkik edildiğinde yer yer لِيَذْكُرُوا kırâatine göre veya iki vecih doğrultusunda mânâ verenler olsa da ağırlıklı olarak لِيَذْكُرُوا okuyuşunun tercih edildiği görülmüştür. Meâllerde verilen mânâlardan yola çıkılarak “...*düşünsün, ibret alsın ve hatırlasınlar diye*...” biçiminde daha kapsamlı bir mânâ da verilebilir. Bu ferşî farklılığın meâllerdeki yansımalarına bakıldığında ilk dönem ve son dönem meâllerinin farklı mânâları yansıtma konusunda öne çıktıkları görülmektedir. Bu durum, bundan başka birçok kırâat farklılığının anlamlandırılmasında gözlenmektedir.

4.1.2.2.23. تَخْفُونَ ve تُعَلِّتُونَ Fiillerinin Tilâveti

Ferşî kırat farklılığı kapsamında incelenen fiillerden olan تَخْفُونَ ve تُعَلِّتُونَ fiilleri, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ... وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعَلِّتُونَ... “...*neyi gizlediğinizi ve neyi de âşikâre yaptığınızı bilir*.”¹⁰⁹⁶ Bu âyetin içeriğine ilişkin bilgiler, اَلَّا يَسْجُدُوا ibaresinin ele alındığı başlık altında verildiğinden, burada tekrar üzerinde durulmamıştır.¹⁰⁹⁷

Kırâat imamları, âyette geçen تَخْفُونَ وَمَا تُعَلِّتُونَ ibaresindeki iki muzari fiili, sîga cihetiyle farklı okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin ekseriyeti, her iki fiili de gaib sîgayla yani مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعَلِّتُونَ biçiminde tilâvet etmişlerdir. Hafs ve Kisâî ise yukarıda âyet

¹⁰⁹¹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Furkân 25/50; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Furkân 25/50; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁹² Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁹³ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Furkân 25/50.

¹⁰⁹⁴ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/50; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Furkân 25/50; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/50; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Furkân 25/50; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁹⁵ Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Furkân 25/50.

¹⁰⁹⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alisi*, en-Neml 27/25.

¹⁰⁹⁷ Bk. “*Edatının Kırâati*” başlığı.

metninde yazılı olduğu üzere fiilleri, muhatap sîga ile مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ şeklinde kırâat etmişlerdir.¹⁰⁹⁸

Fiillerin gaib veya muhatap sîgaya göre tilâvet edilmesi, anlama da yansımaktadır. Fiiller, gaib sîgayla مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ biçiminde okunduğunda mânâ: “gizledikleri ve açığa vurdukları” şeklinde olmaktadır. Fiillerin Hafs ve Kisâ’î’nin tilâvetine ‘ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ’ göre okunduğundaysa mânâ: “...neyi gizlediğinizi ve neyi de âşikâre yaptığınızı bilir.” şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁹

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere âyetteki kırâat farklılığı, iki muzari fiilin muhatap ya da gaip sîga ile okunmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Fiillerin farklı vecihlerle okunmalarıyla ilgili olarak da iki ayrı mânâ teşekkül etmektedir. Meşrutiyetten günümüze kaleme alın ve bu çalışmada incelenen eserlerde de fiillerin anlamlandırılmasında bu iki anlamın belirleyici olduğu tespit edilmektedir. Bu anlamda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, fiillere mânâ vermede gaip sîgayı ‘ مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ’ esas alarak meâli: “...sakladıklarını ve âşikâr iylediklerini.” biçiminde zikretmektedir.¹¹⁰⁰

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kaleme alınan ve bu çalışmada incelenen meâllerin bazıları, ilgili fiillere mânâ verirken muhatap sîgayı ‘ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ’ esas almışlardır. Aralarında telaffuz farkı olmakla beraber bu eserlerde meâl: “...gizlediğiniz ve âşikâr kıldığınız...” şeklinde ortaya konulmuştur.¹¹⁰¹ Aynı döneme ait diğer meâllerdeyse fiillerin anlamlandırılmasında gaip sîga ‘ مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ’ benimsenmiştir. Bu meâllerde de mânâ, aralarında lafzen farklılık olmakla birlikte “...gizledikleri, âşikâr kıldıkları...” biçiminde zikredilmiştir.¹¹⁰²

1950’li yıllardan 1980’lere kadar telif edilen ve bu araştırmada yer verilen meâllerin üçünde de mânâ gaip sîgaya ‘ مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ’ göre verilmektedir. Aralarında lafzi olarak farklılık olmakla beraber bu eserler, meâli: “...gizlediklerini ve açığa vurduklarını...” biçiminde ifade etmektedirler.¹¹⁰³

Araştırma kapsamında 1980’li yıllara dair incelenen iki meâlde de ilgili fiillere mânâ vermede muhatap sîga ‘ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ’ esas alınmıştır. İki eser arasında lafzen

¹⁰⁹⁸ İbn Haleveyh, *İrâbu’l-Kırâat*, 2/149; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 332; Dâni, *et-Teyisîr*, 458; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/337.

¹⁰⁹⁹ İbn Haleveyh, *İrâbu’l-Kırâati’-seba’ ve ileliha*, 2/149; Fârisî, *el-Hucce*, 5/385; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzil*, 6/157; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 4/158-159.

¹¹⁰⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, en-Neml 27/25.

¹¹⁰¹ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirininin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Neml 27/25; Vehbi, *Hulâsattü’l-beyân*, 10/3999.

¹¹⁰² İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, en-Neml 27/25; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Neml 27/25; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, en-Neml 27/25.

¹¹⁰³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Neml 27/25; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Neml 27/25; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Neml 27/25.

fark bulunmakla birlikte meâl: “...gizlediğinizi ve açıkladığınızı...” biçiminde verilmiştir.¹¹⁰⁴

Araştırma kapsamında tetkik edilen son dönem meâllerinin ekseriyeti, ilgili fiillere mânâ verme hususunda muhatap sîgayı ‘مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ’ esas almışlardır. Aralarında ifade farklılığı gözlenmekle birlikte bu eserlerde meâl: “...gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz...” biçiminde ifade edilmiştir.¹¹⁰⁵ Dönemin müelliflerinden Öztürk ise gaip sîgayı ‘مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ’ tercih ederek meâli: “...gizli saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da...” biçiminde ortaya koymuştur.¹¹⁰⁶

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında tetkik edilen bu iki müzârî fiilin farklı vecihlerle tilâveti neticesinde ortaya çıkan iki ayrı mânânın meâllere yansıtıldığı gözlenmiştir. Bu anlamda kırâat farklılığından kaynaklanan anlam yansımalarının izleri, her dönemden meâllerde görülmektedir. Bu kırâat farklılığıyla ilgili olarak ortaya çıkan mânâ, Allah Teâlâ için hiçbir şeyin gizli saklı kalamayacağına işaret etmektedir. Muhatap ve gaip sîgalarla ortaya konulan anlam vecihleriyle bu gerçek dile getirilmektedir.

4.1.2.2.24. تَعْمَلُونَ Fiilinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen bir başka muzari fiil olan تَعْمَلُونَ lafzı, âyet-i celîlede şöyle geçmektedir: ... إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا... “...Muhakkak ki Allah ne yaparsanız haberdardır.”¹¹⁰⁷ Âyette Allah Resûlü’ne kendisine ne vahy ediliyorsa ona uyması telkin edilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ Hz. Zeynep ile evlenmesi meselesinde koparılacak yaygarayı kale almaması noktasında Resûlullah’ı önceden uyarmaktadır. Süre Resûlullah’a birtakım öğütlerle başlamaktadır ki Allah’ın Nebisi’nin vazifesi gereği zaten bu hususlarda zaafiyet göstermesi söz konusu değildir. Müfessirler, Allah Teâlâ’nın Resûlullah’ı meydana gelecek bazı hadiselerle hazırlama ve direncini artırma amacıyla bu telkinlerde bulunduğunu ifade etmektedirler.¹¹⁰⁸

Âyette kırâat farklılığı, يَعْمَلُونَ fiilinin okunuşu hususunda meydana gelmektedir. Kırâat-i aşerenin ekseriyeti, fiili تَعْمَلُونَ biçiminde muhatap sîgayla okumaktadırlar. Ebû Amr ise fiili, gaip sîgayla يَعْمَلُونَ biçiminde tilâvet etmektedir.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Neml 27/25; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Neml 27/25.

¹¹⁰⁵ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, en-Neml 27/25; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Neml 27/25; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Neml 27/25.

¹¹⁰⁶ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Neml 27/25.

¹¹⁰⁷ *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, el-Ahzâb 33/2.

¹¹⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/535-536; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 21/252-253; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 4/364.

¹¹⁰⁹ İbni Mihran, *el-Mebcut*, 355; Dâni, *et-Teysîr*, 475; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/347.

يَعْمَلُونَ fiilinin farklı okunması neticesinde kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘تَعْمَلُونَ’ göre mânâ: “...Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” şeklinde ifade edilmektedir. İmam Ebû Amr’ın tilâvetine ‘يَعْمَلُونَ’ göre ise mânâ gaib sîgayla: “...Allah yaptıklarından haberdardır.” biçiminde ifade edilmektedir.¹¹¹⁰ Burada يَعْمَلُونَ kırâati ile kast edilen zümrenin kâfirler ve münafıklar, تَعْمَلُونَ tilâveti ile kast edilenlerin ise Resûlullah ve Müslümanlar olduğu ifade edilmektedir.¹¹¹¹

Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde “yaptıklarınızdan” ve “yaptıklarından” olmak üzere iki farklı anlam elde edilmektedir. Bu çalışmada esas alınan meâllerde de ilgili fiile mânâ verilirken bu iki anlamdan birinin tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu ferşî farklılığın mânâ itibarıyla meâllere çok yansıtılmadığı tespit edilmektedir. Bu sebeple farklı kırâatlerle okunan تَعْمَلُونَ fiilinin mânâ bakımından meâllere yansımaları incelenirken dönemseller ayırıma gidilmeden eserler, toplu olarak değerlendirilmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren çalışmada tetkik edilen eserlere bakıldığında neredeyse tamamında تَعْمَلُونَ tilâvetinin esas alındığı tespit edilmektedir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...yaptıklarınızdan...”, “...işlediğiniz şeylerden...”, “...yaptığınız...” yahut “...yapıp ettiklerinizden..” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.¹¹¹² İki müellif ise يَعْمَلُونَ kırâatini tercih ederek meâlî: “...Allah onların işlediklerinden haberdardır.” biçiminde ifade etmektedirler.¹¹¹³

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen يَعْمَلُونَ fiilin gaip veya muhatap sîgayla okunması üzerine bina edilen farklı okumalarının mânâ itibarıyla meâllere sınırlı düzeyde yansıdığı görülmektedir. Fiilin okunduğu iki kırâat vechine bağlı olarak ortaya çıkan iki ayrı mânâ dikkate alınarak “...Allah sizin yaptığınızdan ve onların yaptıklarından haberdardır.” biçiminde daha geniş bir meâl de verilebilmektedir.

¹¹¹⁰ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/457; Beyzâvi, *Envârü’l-tenzil*, 4/224; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 21/352-353.

¹¹¹¹ Vâhidî, *el-Vasîf*, 3/457.

¹¹¹² Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Ahzâb 33/2; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Ahzâb 33/2; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 11/4379; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Ahzâb 33/2; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâlî Alisi*, el-Ahzâb 33/2; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Ahzâb 33/2; Altuntaş -Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Ahzâb 33/2; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Ahzâb 33/2; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, el-Ahzâb 33/2; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Ahzâb 33/2.

¹¹¹³ İzmirlî, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Ahzâb 33/2; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Ahzâb 33/2.

4.1.2.2.25. فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ Fiilin Tilâveti

Ferşî farklılıklar kapsamında tetkik edilen fiillerden biri olan فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ ibaresi, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: ... فَلَـمَا حَرَ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْعَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ ...¹¹¹⁴ “...Süleyman, yere yıkılınca, cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı o zilletli azap içinde bir yıl bekleyip durmazlardı.”¹¹¹⁴ Âyet-i celîle, Süleyman’ın (a.s) vefatı özelinde cinlerin gaybı bilmediklerini ortaya koymuştur. Nitekim Hz. Süleyman, esasına dayanmış vaziyette iken vefat etmiş; ancak yere düşmeyip bir süre ayakta kalmaya devam etmiştir. Asayı kemiren güvelerin onun yere düşmesine sebep olmasıyla birlikte cinler de Hz. Süleyman’ın vefat ettiğini ancak o anda fark edebilmişlerdir.¹¹¹⁵

Kırâat-i aşereden İmam Ya’kûb, ت harfine damme, ب harfine fetha, و harfine ise kesra hareke vermek suretiyle fiili, فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ biçiminde kırâat etmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise ibareyi yukarıda âyet metninde yazılı olduğu üzere تَبَيَّنَتِ biçiminde okumaktadırlar.¹¹¹⁶

Farklı okumalar neticesinde İmam Ya’kûb’un tilâvetine فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ göre mânâ: “...cinler anladılar ki...” biçiminde olmaktadır. Alternatif okuyuşa فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ göre ise anlam “...Anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı...” şeklinde zikredilmektedir.¹¹¹⁷

Bu âyetin açıklanmasında bazı meâllerde rasyonel düşüncenin de etkili olduğu gözlenmektedir. Zira “Hz. Süleyman’ın esasını kemiren kurt” ifadesinin sembolik olduğunu, bu ifadeyle kast edilenin içerdeki hainler olabileceği ifade edilmektedir.¹¹¹⁸ Yine Süleyman’ın asısından kastın onun saltanatı, onu kemiren kurdunda oğlu Rehoboam olduğu ve Süleyman’ın vefatının taktik gereği bir süre duyurulmamış olabileceği iddia edilmektedir. Bu âyetin genel olarak cinlerin gaybı bilmediklerine dair delil olduğu ifade edilmektedir.¹¹¹⁹

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında tetkik edilen فِيلِينِ تَبَيَّنَتِ ibaresinin farklı vecihlerle tilâveti sonucunda oluşan iki farklı anlam, (Anlaşıldı ki/cinler anladılar ki), mânâ itibarıyla meâlleri bu yönde etkilediği görülmektedir. Araştırma düzleminde tetkik edilen eserler incelendiğinde kırâat farklılığına bağlı olarak ortaya çıkan alternatif mânâların ilk dönemlerden itibaren meâllere yansıtıldığı tespit edilmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, kırâat imamlarının çoğunluğunun

¹¹¹⁴ Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Sebe’ 34/14.

¹¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 8/435; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 4/244.

¹¹¹⁶ İbni Mihran, *el-Mebsut*, 361; Begavî, *Me’âlimü't-tenzil*, 6/392; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/350.

¹¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/573-574; Begavî, *Me’âlimü't-tenzil*, 6/393; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir*, 22/164-165.

¹¹¹⁸ Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Sebe’ 34/14.

¹¹¹⁹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Sebe’ 34/14; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Sebe’ 34/14.

okuyuşunu ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ esas olarak meâli, “...tebeyyün iyledi ki...” şeklinde ifade etmektedir.¹¹²⁰

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen meâllerden bazıları, fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ esas almışlardır. Bu eserlerde meâl: “...tebeyyün etti ki cinler eğer gaybı bilir olsalar...” şeklinde verilmiştir.¹¹²¹ Dönemin bazı eserlerindeyse fiile mânâ verilirken İmam Ya’kûb’un okuyuşu ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ tercih edilmiştir. Aralarında telaffuz farklılığı olmakla birlikte bu eserlerde meâl, “...cinlere gaybı bilmedikleri belli oldu...” şeklinde zikredilmiştir.¹¹²²

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen ve çalışmada yer alan meâllerin tamamı, fiile mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ esas almışlardır. Aralarında lafzen farklılık olmakla beraber bu eserlerde meâl: “...anlaşıldı ki eğer cinler gaybı bilselerdi...” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹²³

1980’li yılların meâllerinden birinde kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ esas alınarak mânâ: “...anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi...” biçiminde zikredilmiştir.¹¹²⁴ Döneme ait diğer meâlde ise Ya’kûb’un okuyuşu ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ tercih edilerek mânâ: “...cinler farkına vardılar ki...” biçiminde ortaya konulmuştur.¹¹²⁵

2000’li yıllara gelindiğinde araştırmada döneme dair istifade edilen meâllerin çoğunda ilgili fiile mânâ verilirken كَرَّاتِ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ kırâatinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerde meâl: “...anlaşıldı ki...” yahut “...ortaya çıktı ki...” gibi ifadelerle verilmiştir.¹¹²⁶ Dönemin bazı eserlerindeyse كَرَّاتِ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ kırâati benimsenerek meâl: “...cinler anladılar ki...” biçiminde ifade edilmiştir.¹¹²⁷

Ferşî farklılıklar bağlamında incelenen bu fiili ifade etmede kullanılan iki mânânında meâllerde karşılık bulduğu ancak ‘تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ’ biçiminde okunan kırâate göre oluşan anlamın eserlerde daha çok yer aldığı görülmektedir. Bu farklılığın ifade edilmesinde de süreç içerisinde dilde meydana gelen değişim, belirgin bir şekilde müşahade edilmiştir. İlk dönemlerde kullanılan “tebeyyün etti” ifadesi günümüzde artık kullanılmamakta ve onun yerini “anlaşıldı” ifadesi almaktadır.

¹¹²⁰ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, Sebe’ 34/14.

¹¹²¹ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 11/4496; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Sebe’ 34/14.

¹¹²² Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Sebe’ 34/14; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, Sebe’ 34/14; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Sebe’ 34/14.

¹¹²³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Sebe’ 34/14; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Sebe’ 34/14; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Sebe’ 34/14.

¹¹²⁴ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Sebe’ 34/14.

¹¹²⁵ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Sebe’ 34/14.

¹¹²⁶ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Sebe’ 34/14; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/14; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Sebe’ 34/14; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Sebe’ 34/14; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Sebe’ 34/14.

¹¹²⁷ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/14; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/14.

4.1.2.2.26. يُؤْمِنُونَ Fiilinin Tilâveti

Kırâat farklılığına konu olan يُؤْمِنُونَ fiili, ilgili ayette şöyle geçmektedir: *فَبِأَيِّ حَدِيثٍ...* Kırâat farklılığına konu olan يُؤْمِنُونَ fiili, ilgili ayette şöyle geçmektedir: *فَبِأَيِّ حَدِيثٍ... بَعْدَ اللَّهِ وَأَيَّاتِهِ يُؤْمِنُونَ... "Eğer Allah'ın (bu ibret dolu) mesajlarına değilse başka hangi habere inanacaklar?"*¹¹²⁸ Sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde, önceki ayette gece ile gündüzün ardışık ve farklı biçimlerde meydana gelişi, yağmurun yağması ve bu süreçte rüzgârların üstlendiği rol üzerinde durulmakta; bütün bu olaylara ibret nazarıyla bakılması istenmektedir. Altıncı ayette ise kevnî ayetlerin yanında Cebrail (a.s) vasıtasıyla gelen vahiylerinde kaynağının aynı olduğuna atıf yapılmaktadır. Aynı zamanda bu kadar açık delillerle varlığı belli olan Allahın ayetlerine inanmamalarının anlamsızlığı vurgulanmaktadır.¹¹²⁹

Ferşî kırâat çerçevesinde incelenen يُؤْمِنُونَ fiili kırâat imamı tarafından farklı vecihlerle tilâvet edilmiştir. İbn Amr, Ebû Bekir Şu'be, Hamza, Kisâî, Halefû'l-Aşir ve Ya'kûb, muzarat harfini ت ile tebdil ederek fiili تُؤْمِنُونَ biçiminde muhatap sigayla okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin diğer imamı ise fiili, yukarıda ayet metninde geçtiği üzere يُؤْمِنُونَ biçiminde gaip sigayla tilâvet etmişlerdir.¹¹³⁰

Kırâat farklılığı bağlamında değerlendirilen يُؤْمِنُونَ fiilinin farklı vecihlerle okunması neticesinde muhatap ya da gaip sigaya göre iki ayrı anlam kazanmaktadır. Fiil, يُؤْمِنُونَ kırâatine göre okunduğunda "inanırlar" mânâsına gelmekte ve meâl, yukarıda âyet metninde verildiği gibi (...*başka hangi habere inanacaklar?*) olmaktadır. Fiil, تُؤْمِنُونَ biçiminde muhatap sigayla okunduğunda ise "inanırsınız" mânâsına gelmekte ve meâl: "...*kendisinden başka rab bulunmadığını gösteren açık kanıtlarından sonra hangi sözü tasdik edeceksiniz?*"¹¹³¹ şeklinde anlaşılmaktadır.

Ferşî kırâat bağlamında incelenen يُؤْمِنُونَ fiilinin farklı vecihlerle okunması sonucu ortaya çıkan anlam farklılığının, araştırma kapsamında değerlendirilen eserlere sınırlı düzeyde yansıtıldığı görülmektedir. Çalışmada esas alınan eserlerin çoğunda يُؤْمِنُونَ biçiminde okunan kırâate göre meâl verilmektedir. Bu sebeple farklılığın meâllere yansımalarının tespit edilmesinde dönemseller ayrımına gidilmeden değerlendirme toplu olarak yapılmaktadır. Çalışmada yararlanılan iki eserde fiile تُؤْمِنُونَ biçimindeki muhatap sîga esas alınarak mânâ verilmektedir. Bu eserlerde meâl: "...*Allâh'ın âyetlerinden*

¹¹²⁸ Esed, *Kur'ân Mesajı*, el-Câsiye 45/6.

¹¹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/285; Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 5/105.

¹¹³⁰ Fârisî, *el-Hucce*, 6/173; İbni Mihran, *el-Mebsut*, 403; Dâni, *et-Teysîr*, 511; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/372.

¹¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/75; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 27/671.

sonra hangi söze inanır ve îmân idersiniz?” biçiminde verilmektedir.¹¹³² Araştırma kapsamında istifade edilen diğer eserlerin tamamında fiile mânâ vermede يُؤْمِنُونَ kırâati esas alınmaktadır. Bu eserlerde meâl: “...hangi söze inanırlar?” veya “...hangi söze inanacaklar?” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.¹¹³³

Anlam üzerinde ciddi bir değişikliğe yol açmayan bu kırâat farklılığının, biri Meşrutiyet Dönemi’ne, diğeri ise Cumhuriyet’in ilk yıllarına ait iki müellifin eserinde alternatif okuyuş esas alınarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Söz konusu fiilin farklı vecihlerle okunması, mânâ itibarıyla bir değişime yol açmış olsa da muhteva bakımından her iki mânâda aynı duruma işaret etmektedir. Zira her iki okuyuşa göre de sözün muhatabı aynı zümre olmaktadır. Bu durumda fiilin farklı vecihlerle okunmasının anlam ve ifade zenginliği mertebesinde olduğu değerlendirilmektedir.

4.1.2.3. Emir Kipinin Okunuşundan Kaynaklanan Farklılıklar

Kur’ân-ı Kerîm’de emir sîgasıyla yer alan ve kırâat farklılığına konu olan fiiller bu başlık altında incelenmektedir. Bu çerçevede toplam altı fiil, ihtiva ettikleri kırâat farklılıklarının araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerde meydana getirdiği anlamsal yansımalar açısından değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Söz konusu incelemede, farklı kırâat vecihlerinin meâl tercihlerine nasıl yansıdığı ve bu tercihlerin anlam alanında ne tür değişikliklere yol açtığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Emir sîgasıyla ilgili ferşî kırâat farklılıklarının büyük ölçüde hareke değişimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu tür farklılıklar, fiilin yapısında herhangi bir harf değişikliği meydana gelmeksizin anlam ve hitap yönünde çeşitli nüansların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte, harf değişimine bağlı olarak meydana gelen ferşî kırâat farklılıkları da bulunmaktadır. Bu nitelikteki farklılıklar ise bazı durumlarda fiilin köküne, babına veya anlam çerçevesine etki ederek meâllerde daha belirgin anlam farklılıklarının ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Emir sîgası kapsamında incelenen fiiller, aşağıdaki tabloda toplu olarak sunulmaktadır.

Tablo 4. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen emir fiiller

¹¹³² Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Câsiye 45/6; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 13/5284.

¹¹³³ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Câsiye 45/6; İzmirlî, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Câsiye 45/6; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Câsiye 45/6; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Câsiye 45/6; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Câsiye 45/6; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Câsiye 45/6; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Câsiye 45/6; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Câsiye 45/6; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Câsiye 45/6; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Câsiye 45/6; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Câsiye 45/6; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekeçeli Meâl Tefsir*, el-Câsiye 45/6; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Câsiye 45/6; Öztürk., *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Câsiye 45/6; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Câsiye 45/6; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Câsiye 45/6.

S. No	Sure Adı	Sûre ve Âyet No	Ferî Farklılığa Konu Olan Kelime	Alternatif Okuyuş Vechi
1	Bakara Sûresi	2/26	فَصْرُهُنَّ	فَصْرُهُنَّ
2	Bakara Sûresi	2/279	فَادُّنُوا	فَادُّنُوا
3	Nisâ Sûresi	4/106	فَتَنَّبُونَا	فَتَنَّبُونَا
4	Hadîd Sûresi	57/144	أَنْظُرُونَا	أَنْظُرُونَا
5	Ahzâb Sûresi	33/33	وَقَرْنَ	وَقَرْنَ
6	Sebe' Sûresi	34/19	رَبَّنَا بَاعِدْ	رَبَّنَا بَاعِدْ وَرَبَّنَا بَعِدْ

4.1.2.3.1. فَصْرُهُنَّ Fiilinin Kırâati

Ferî kırâat farklılığı çerçevesinde incelenen فَصْرُهُنَّ fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: قَالَ فَخَذَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصْرُهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا... “...Bunun üzerine Rabbi buyurdu ki: Kuşlardan dört tane yakalayıp onları kendine alıştır, sonra (onları kesip parçala) her bir dağın üzerine onlardan bir parça koy, sonra onları çağır, (bak nasıl) koşarak sana geleceklerdir!...”¹¹³⁴ Âyette Hz. İbrâhim ile Allah (c.c) arasında ölüye yeniden hayat verme kudreti üzerine geçen bir diyaloga yer verilmektedir. Buna göre Hz. İbrâhim, kalbinin itminanı adına Allah’ın ölü bir bedene yeniden hayat verdiğine tanık olmayı arzu etmektedir. Allah Teâlâ da bunu kendisine kuşlar üzerinde göstermektedir.¹¹³⁵

Âyet-i celîledeki kırâat farklılığı, فَصْرُهُنَّ ifadesinin tilâvetinde meydana gelmiştir. Kırâat imamlarından Hamza, Ebû Ca’fer, Ruveys ve Halefî’l-Âşîr, فَصْرُهُنَّ lafzını ص harfine kesra hareke vermek suretiyle فَصْرُهُنَّ şeklinde okumuşlardır. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise fiili, âyet metninde yazılı olduğu üzere فَصْرُهُنَّ fiilininin tilâvetinde ص harfini dammeyle kırâat etmişlerdir.¹¹³⁶

Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘فَصْرُهُنَّ’ göre anlam, “...kuşları yanına al, kendine alıştır...” biçiminde olmaktadır. Alternatif okuyuşa ‘فَصْرُهُنَّ’ göre ise fiile, “...kuşları kes, parçala...” anlamı verilmektedir. Ancak kelimeye hangi mânâ verilirse verilsin âyetin devamından kuşların kesilmesi anlamı çıkarılmaktadır. Âlimlerin ekseriyetine göre Allah Teâlâ’nın ölüye yeniden hayat verme kudretini Hz. İbrâhim’e göstermesi bakımından bir mucize olarak kuşlar parçalanmış ve yeniden diriltilmiştir.¹¹³⁷

¹¹³⁴ Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, el-Bakara 2/260.

¹¹³⁵ Râzî, Tefsîrû’l-kebîr, 7/34-39; Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 1/943-944; Ateş, Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri, 1/372-373.

¹¹³⁶ Ferrâ’, Me’âni’l-Kur’ân, 1/174; İbn Zencele, Hüccetü’l-kirâât, 145; Dâni, et-Teysîr, 83; Râzî, Tefsîrû’l-kebîr, 7/37; İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, 2/232; Şentürk - Şeker, “Kur’ân Kırâatlerindeki İhtilaflar”, 291.

¹¹³⁷ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 4/624-647; Mâverdî, en-Nüket, 1/333-334; Râzî, Tefsîrû’l-kebîr, 7/34-39; Beyzâvi, Envârü’l-tenzîl, 1/157; Ateş, Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri, 1/372-373.

Bazı meâllerde kuşların kesilip parçalandığı fikrinin kabul edilmediği görülmektedir. Onlara göre Hz. İbrâhim'in kuşları öncelikle kendisine alıştırdığı, ardından her birini farklı bir dağın üzerine bıraktığı, daha sonra onları çağırıldığı, kuşlarında onu tanıyıp ona alışmış olmaları sebebiyle çağrısına icabet ederek süratle yanına geldikleri ifade edilmektedir. Böylece Allah Teâlâ, İbrâhim'e, kuşların kendisini tanıdıkları için koşup geldikleri gibi mahşer gününde sura üflenince ruhların da böyle kalkıp gelecekleri mesajını verdiğini beyan etmişlerdir.¹¹³⁸ Ancak Hz. İbrâhim'in talebini karşılama bakımından bu açıklamanın çok yetersiz kaldığı söylenebilir. Zira kuşları kendisine alıştırıp her birini bir dağa bırakıp onları çağırarak herkesin güç yetirebileceği sıradan bir fiil olmaktadır. Oysa Hz. İbrâhim, yeniden dirilmeyi görmek istemektedir. Dolayısıyla kuşların kesilip parçalanıp her bir parçasının ayrı bir dağa konulup sonra çağrılması ve kuşların yeniden hayat bulup gelmesi İbrâhim'in (a.s) talebini karşılama adına daha isabetli görünmektedir.

Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde meâllere yön veren iki mânânın ortaya çıktığı görülmektedir. Birincisi, “kuşların alıştırılması”, diğeri ise “kuşların kesilip parçalanması” biçiminde olmaktadır. Araştırma çerçevesinde tetkik edilen meâllerde de bu yönde mânâlar verildiği görülmektedir. Ancak eserlerde her iki okuyuş vechine göre meâl verilmiş olsa da ağırlıklı olarak bir kırâatin esas alındığı gözlenmektedir. Bu sebeple kırâat farklılığının meâllerdeki anlam yansımaları incelenirken dönemsel ayırıma gidilmeden değerlendirme toplu olarak yapılmaktadır. Bu mânâda iki müellif, Hamza, Ebû Ca'fer, Ruveys ve Halefü'l-Âşir'in tilâvetini فَصْرُهُنَّ esas alarak meâli: “...bunları parça parça idüb...” yahut “...dört kuş al, kes...” gibi ifadelerle vermektedirler.¹¹³⁹ Araştırma kapsamında değerlendirilen diğer bütün eserlerde fiile mânâ vermede فَصْرُهُنَّ kırâati esas alınmaktadır. Bu eserlerde meâl: “...onları kendine çevir/yönelt...”, “...onları nefesine rabtet...”, “...kendine alışdır...” veya “...iyice gözden geçirdikten sonra...” biçiminde ifadelerle verilmiştir.¹¹⁴⁰

¹¹³⁸ Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/260; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/260; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/260; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/260; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/260.

¹¹³⁹ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, el-Bakara 2/260; Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/260.

¹¹⁴⁰ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 2/485; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur'an)*, el-Bakara 2/260; Tanrı Buyruğu, el-Bakara 2/260; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, el-Bakara 2/260; Ersoy, *Kur'an Meâli Fatiha Süresi-Berâe Süresi*, el-Bakara 2/260; Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, el-Bakara 2/260; Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/260; Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/260; Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/260; Sadak, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/260; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/260; Altuntaş - Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/260; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/260; Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/260; Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/260; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/260; Okuyan, *Kur'an Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/260.

Bu kırâat farklılığı, ilk bakışta meâllere çok yansımamış gibi görülmektedir. Zira ilk dönemlerden iki müellifin haricinde bütün meâllerde فَصْرُهُنَّ tilâveti benimsenmiştir. Yani kuşların alıştırılması mânâsı öne çıkmaktadır. Ancak bu kırâat farklılığında âyetin devamı da kırâat tercihi bakımından önemlidir. Çünkü müelliflerin büyük çoğunluğuna göre kuşların kesilip parçalanması gerekmektedir. Bu durumda kuşların alıştırılması, Hz. İbrâhim'in onları iyice tanınması ve yeniden diriltirilip kendisine döndüklerinde zihninde herhangi bir tereddüt bulunmaması için olmaktadır.

4.1.2.3.2. فَادُّنُوا Fiilinin Okunuşu

Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen fiillerden biri olan فَادُّنُوا kelimesi, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: فَان لَّمْ تَفْعَلُوا فَادُّنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. “Eğer [size emrolanı] yapmazsanız, Allah'a ve elçisine savaş açtığımızı bilin...”¹¹⁴¹ Âyet-i kerîmede faizde ısrar edenler ağır bir dille uyarılmaktadırlar. Tevbe etmeyip faizi terk etmemeleri sebebiyle Allah'ın ve O'nun Resûlü'nün kendilerine harp ilan edeceği ifade buyurulmaktadır. İster inkâr ehli, isterse iman ehli olsun, bu tavır içinde olanlar için akibetin değişmeyeceği vurgulanmaktadır.¹¹⁴²

Âyette kırâat ihtilafı فَادُّنُوا fiilinin tilâveti hususunda meydana gelmiştir. Kırâat imamlarından Ebû Bekr Şu'be ve Hamza ا harfini med üzere, ذ harfini de kesra ile okuyarak kelimeyi, فَادُّنُوا biçiminde tilâvet etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin diğer imamları ise kelimeyi, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere فَادُّنُوا biçiminde kırâat etmişlerdir.¹¹⁴³

Bu durumda فَادُّنُوا şeklinde okuyanlara göre meâl: “Allah ve O'nun Resûlü'nün onlara karşı açacağı harbi bildirin” biçiminde ifade edilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘فَادُّنُوا’ göre ise yukarıda âyet meâlinde verilen mânânın yanında, “Allah ve Resûlü tarafından aleyhinize savaş açılmış olduğunu bilin” şeklinde de anlam verilmektedir. Fiilin farklı vecihlerle okunmasının sonucunda ortaya çıkan iki anlam arasındaki temel ayrım “bildirmek” ve “bilmek” fiilleri arasındaki fark mesabesinde olmaktadır. Bildirmek fiilinde haberi alanların bir de duyurma yükümlülüğü varken bilmek fiilinde böyle bir yükümlülük bulunmamaktadır.¹¹⁴⁴

Araştırma kapsamında incelenen bu ferşî farklılığın mânâ itibarıyla meâllere çok yansıtılmadığı gözlenmektedir. Bu sebeple فَادُّنُوا fiilinin meâller üzerindeki anlamsal

¹¹⁴¹ Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, el-Bakara 2/279.

¹¹⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/1021-1022.

¹¹⁴³ Fârisî, *el-Hucce*, 2/403; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 1/103; Dâni, *Câmi'ü'l-Beyân*, 2/941; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 143; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 7/83; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/236; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/1003.

¹¹⁴⁴ Mâverdi, *en-Nüket*, 1/352; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, 1/355; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/322; İbn Atiye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/375; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 7/83-84.

etkisi tetkik edilirken dönemsel ayrıma başvurulmadan değerlendirme toplu olarak yapılmaktadır. Meşrutiyetten günümüze meâller tetkik edildiğinde biri hariç tamamının fiile mânâ vermede فَادُّنُوا kırâatini esas aldığı tespit edilmektedir. Aralarında telaffuz farklılıkları bulunmakla birlikte bu eserlerde meâl: şu ifadelerle verilmektedir: “...Allah’a ve Resûlullah’a ilanı harb etmiş olursunuz...”, “... Allâh ve rasûlüyle harbe hazır olunuz...”, “...Allah ve Elçisiyle savaşa girdiğinizi bilin...”, “...Allah ve Elçisi tarafından (faizcilere açılan) savaştan haberiniz olsun!...” veya “...bilin ki Allah ve elçisi tarafından size savaş açılmıştır...”¹¹⁴⁵ Bir eserdeyse iki okuyuş vechine göre meâl: “...Allah ve Rasülü’ne savaş açmak olduğunu bilin/tefecilere bildirin...” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹⁴⁶

Araştırma bağlamında incelenen bu fersî kırâat farklılığının çalışma kapsamında tetkik edilen Türkçe meâllerde çok karşılık bulmadığı anlaşılmıştır. Faizciliğin büyük bir günah olduğunu ortaya koyan bu âyetteki kırâat farklılığı, incelenen eserlerden yalnızca birinde iki farklı okuyuş vechine göre yansıtılmış; diğer meâllerin tamamında ise anlam, tek bir kırâat esas alınarak aktarılmıştır.

4.1.2.3.3. فَتَبَيَّنُوا Fiilin Tilâveti

Farklı okumalara konu olan فَتَبَيَّنُوا fiili, ilgili âyette şöyle yer almaktadır: ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا “Ey mü’minler! Allah yolunda [cihad için] yola çıktığınız zaman, artık iyice araştırın...”¹¹⁴⁷ Âyet-i celîlede cihad için yola çıkan bir grup Müslüman’ın yolculuk esnasında yaşadığı bir olay konu edilmektedir. Âyette, söz konusu topluluğun kendilerine selam veren bir kişiyi önyargıları (Kendisini kurtarmak için Müslüman gibi davrandığını düşünmüşlerdir.) sebebiyle öldürmeleri tenkid edilmektedir. Âyette böyle durumlarda olayı derinlemesine tetkik etmeleri noktasında Müslümanlara ikazda bulunmaktadır.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Bakara 2/279; Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Bakara 2/279; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 2/518; İzmirlî, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Bakara 2/279; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Bakara 2/279; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Bakara 2/279; Ersoy, *Kur’ân Meâli Fatiha Sûresi-Berâe Sûresi*, el-Bakara 2/279; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Bakara 2/279; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Bakara 2/279; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Bakara 2/279; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, el-Bakara 2/279; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Bakara 2/279; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/279; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Bakara 2/279; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/279; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Bakara 2/279; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/279; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Bakara 2/279.

¹¹⁴⁶ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Bakara 2/279.

¹¹⁴⁷ *Kur’ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 2/382; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 5/167; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 1/667.

Âyette geçen فَتَنَّاوَا kelimesini, Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Aşir, فَتَنَّاوَا biçiminde kırâat etmektedirler. Kırâat imamlarının yedisi ise kelimeyi, âyet metninde yazıldığı üzere فَتَنَّاوَا şeklinde tilâvet etmektedirler.¹¹⁴⁹

فَتَنَّاوَا fiili, herhangi bir olayı iyice araştırmak, iyi anlayıp dinlemek anlamına gelmektedir. فَتَنَّاوَا fiili ise acele etmeden teenni ile hareket ederek kişinin işin aslını idrak etmesini arka planını anlamasını ifade etmektedir.¹¹⁵⁰ Bu bilgilere bakıldığında iki fiilin anlam itibarıyla birbirinin yerine ikame edilebilecek kadar yakın anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ferşî kırâat farklılığı çerçevesinde tetkik edilen فَتَنَّاوَا fiilinin farklı vecihlerle okunmasının mânâ üzerinde çok belirgin bir değişime sebep olmadığı anlaşılmaktadır. İki kırâate göre ortaya çıkan farklı mânâlar, ince detaylarda ayrılmaktadır. Fiilin farklı okuyuş vecihlerine göre “iyice araştırmak, iyi anlayıp dinlemek” ya da “acele etmeden teenni ile hareket etmek” şeklinde iki ayrı mânâyla ifade edildiği anlaşılmaktadır. فَتَنَّاوَا fiilinin farklı vecihlerle okunmasının Türkçe meâllerde anlamsal karşılığına gelince: Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik’in fiile mânâ vermede Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Aşir’in kırâatini ‘فَتَنَّاوَا’ esas aldığı görülmüştür. Müellif, meâli: “...tebeyyün itdirin (müslümânı kâfirden ayırmak için araşdırın, ‘acele itmeyin)...” biçiminde zikretmiştir.¹¹⁵¹

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen ve araştırmada incelenen meâllerden bazıları, fiile, Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Aşir’in kırâatini ‘فَتَنَّاوَا’ tercih ederek mânâ vermişlerdir. Aralarında lafzî farklılık olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...kâfir olduğuna alev acele hükmetmeyin...” biçiminde verilmiştir.¹¹⁵² Aynı dönemin diğer meâllerindeyse fiilin anlamlandırılmasında kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘فَتَنَّاوَا’ esas alınmıştır. Aralarında farklı ifadeler kullanılmakla birlikte bunlarda meâl, “...iyi anlayın dinleyin...” şeklinde zikredilmiştir.¹¹⁵³

1950’lerin başlarından 1980’li yıllara kadar neşredilen ve çalışmada yer verilen meâllerden üçünde de fiile mânâ verme hususunda kırâat imamlarının çoğunluğunun

¹¹⁴⁹ Fârisî, *el-Hucce*, 3/173; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, 209; Dâni, *et-Teyşir*, 330; Ahvâzî, *el-Vecîz*; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/251; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 157.

¹¹⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/359-360; Râzî, *Tefsîrü'l-kebîr*, 11/189; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/401; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 157.

¹¹⁵¹ Tevfik, *Terceme-i Kur'an-ı Kerim*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵² Kadri, *Nurü'l-Beyân Kur'an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Nisâ 4/94; İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur'an)*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵³ Vehbi, *Hulâsatü'l-beyân*, 3/1015; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Nisâ 4/94; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, en-Nisâ 4/94; *Kur'an Meâli Fatıha Süresi-Berâe Süresi*, en-Nisâ 4/94.

okuyuşu فَتَنَّبُوا esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: “...tam açıklanmasını bekleyin...” yahut “...iyi anlayın, dinleyin...” gibi ifadelerle ortaya konulmuştur.¹¹⁵⁴

1980’li yıllardan araştırma bağlamında eserlerinden istifade edilen iki müellif de kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini ‘فَتَنَّبُوا’ tercih etmektedir. Müellifler, meâli: “...iyi anlayıp dinleyin...” yahut “...iyice araştırıp dikkatli olun...” gibi ifadelerle ortaya koymaktadır.¹¹⁵⁵

Araştırma kapsamında tetkik edilen 2000’li yılların meâllerinin bazılarında fiilin anlamlandırılmasında kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘فَتَنَّبُوا’ esas alınmıştır. Aralarında lafzi farklılıklar olmakla beraber bu eserlerde meâl: “...son derece sorumlu davranın...” veya “...iyice araştırın!...” gibi ifadelerle zikredilmiştir.¹¹⁵⁶ Dönemin iki eserindeyse Hamza, Kisâ ve Halefû’l-Aşır’in okuyuşu فَتَنَّبُوا tercih edilerek meâl: “...gerekli araştırmayı yapın...” ya da “...iyi araştırın...” gibi ifadelerle zikredilmiştir.¹¹⁵⁷ Aynı döneme ait bir diğer meâlde ise iki okuyuş vechine göre mânâ: “...iyice araştırın öğrenin/kesinleştirin...” biçiminde verilmiştir.¹¹⁵⁸

Bu kırâat farklılığı, ilk dönemlerden itibaren meâllere yansımış olmasına karşın iki anlamın birbirine yakın olmasından ötürü bazı eserlerde tercih edilen kırâat vechinin tespit edilmesinde güçlük çekilmektedir. Ancak iki mânâ bir arada düşünüldüğünde daha kapsamlı bir anlam elde edilebilmektedir. Bu anlamda “...acele etmeden şüpheye mahal bırakmayacak şekilde çok dikkatli bir biçimde iyice araştırın...” şeklinde bir mânâ verilebilir. Birçok kırâat farklılığında gözlendiği gibi ferşî farklılığın mânâ itibarıyla ortaya konulmasında cumhuriyetin ilk dönemlerinde ve 2000’li yıllardan sonra neşredilen eserlerde daha duyarlı olduğu görülmüştür. Bu anlamda 1950’li yılların başlarından 2000’li yıllara kadar araştırmada yer alan eserlerin tamamında bir kırâat vechine göre mânâ verilmektedir.

4.1.2.3.4. أَنْظَرُونَا Fiilinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılıkları kapsamında incelenen bir diğer kelime olan أَنْظَرُونَا fiili, ilgili âyette şöyle geçmektedir: يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ... “O gün, erkek ve kadın münafıklar, iman edenlere, ‘bize bakında, nurunuzdan bir

¹¹⁵⁴ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Nisâ 4/94; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Nisâ 4/94; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵⁵ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, en-Nisâ 4/94; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵⁶ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/94; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, en-Nisâ 4/94; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/94; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵⁷ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/94; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Nisâ 4/94.

¹¹⁵⁸ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, en-Nisâ 4/94.

parçacık alâlim!’ diyecekler...”¹¹⁵⁹ Âyet-i kerîmede, âhirette mü’minlerle münafıklar arasında geçecek olan bir diyaloga yer verilmektedir. Mü’minler, dünya hayatında iken Allah Teâlâ’ya itaatlerinden ötürü orada cennetle müjdelenecekleri ve önlerinden ve sağlarından kendilerine rehberlik eden nurlarının olacağı ifade edilmektedir. Münafıklar ise dünyada iken yaptıkları kötülüklerden ötürü karanlıklar içinde kalacakları ve Mü’minlere, “...*Bize bakın biz de sizin nurunuzla aydınlanâlim.*” diyecekleri zikredilmektedir. Mü’minlerin ise onlara “*Arkanıza dönünde nuru oradan arayın...*” diyerek âhiretteki ışığın dünyada kazanılacağını ve onlar için o gün bir çıkış yolu olmadığını beyan edecekleri vurgulanmaktadır. Erkek ve kadın mü’minler, erkek ve kadın münafıklar diye ayrı ayrı ifade buyrulması ise konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır.¹¹⁶⁰

Âyette kırâat farklılığı, اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا ibaresinin tilâveti hususunda zuhur etmektedir. Kırâat-i aşerenin ekseriyeti fiili, yukarıda âyet metninde geçtiği üzere اَنْظُرُوْنَا biçiminde kırâat etmektedirler. İmam Hamza ise Hemze-i kat’ ile birlikte ظ harfine kesra hareke vererek fiili اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا şeklinde okumaktadır.¹¹⁶¹

Bu durumda fiilin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde mânâ itibarıyla şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. İmam Hamza’nın tilâvetine göre اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا mânâ: “*Bizi bekleyin.*” biçiminde olmaktadır. Kırâat imamlarının ekseriyetinin kırâatine اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا göre ise anlam “*Bize bakın.*” şeklinde olmaktadır.¹¹⁶² Bununla beraber her iki okuyuşun aynı mânâyâ geldiği de ifade edilmektedir.¹¹⁶³

Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen اَنْظُرُوْنَا fiilinin farklı vecihlerle okunmasının neticesinde ortaya çıkan anlamsal değişim, bariz bir şekilde görülmektedir. Farklı okuyuşlar sonucunda “*Bize bakın.*” yahut “*bizi bekleyin*” şeklinde iki ayrı anlam ortaya çıkmaktadır. Araştırma çerçevesinde değerlendirilen eserlerde de fiilin anlamlandırılmasında bu iki mânâdan birinin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Devri müellifi Süleyman Tevfik, çoğunluğun kırâatini اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا tercih ederek mânâyı: “...*bize bakın...*” biçiminde ifade etmektedir.¹¹⁶⁴

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde neşredilen eserlerden bazılarında, İmam Hamza’nın tilâvetine göre اَمُّوْا اَنْظُرُوْنَا meâl: “...*bizi bekleyin...*” biçiminde

¹¹⁵⁹ Davudoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/522; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 5/187; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 5/2620.

¹¹⁶¹ Fârisî, *el-Hucce*, 6/269; İbni Mihran, *el-Mesut*, 429; Dâni, *et-Teyisîr*, 528; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/384.

¹¹⁶² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/400; İbn Haleveyh, *İ’rabu kırâati’-seba’ ve ileliha*, 2/350; Râzî, *Tefsîrü’l-kebîr*, 29/457; Efe, “Hadîd Sûresindeki Kırâat Farklılıkları ve Mânâyâ Etkisi”, 429.

¹¹⁶³ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/133; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 699.

¹¹⁶⁴ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Hadîd 57/13.

verilmiştir.¹¹⁶⁵ Dönemin diğer müellifleri ise kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini *أَمُّوْا أَنْظِرُونَا* esas alarak meâli: “...bize bakın...” yahut “...bize nazar edin...” şeklinde ifade etmişlerdir.¹¹⁶⁶

1950’den 1980’lere kadar kaleme alınan ve bu çalışmada istifade edilen üç meâl de fiile mânâ verme hususunda farklı yaklaşım sergilemişlerdir. Çantay, Hamza’nın kırâatini benimseyerek “...bizi bekleyin...”; Yavuz, iki okuyuş vechini esas alarak “...bize bakın, (yahud bizi bekleyin)...”; Ateş ise kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu tercih ederek “...bize bakın...” biçiminde meâl vermiştir.¹¹⁶⁷

1980’li yıllara dair araştırmada yer verilen iki eserde de fiilin anlamlandırılmasında Hamza’nın tilâveti *أَمُّوْا أَنْظِرُونَا* esas alınmaktadır. Bu eserlerde meâl: “...bizi bekleyin...” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁶⁸

2000’li yıllara gelindiğindeyse araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerin bir bölümünün fiile mânâ vermede, kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatini esas aldıkları görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “...bize bakın...” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁶⁹ Aynı dönemin diğer eserlerindeyse İmam Hamza’nın okuyuşuna göre *أَمُّوْا أَنْظِرُونَا* meâl: “...bizi bekleyin...” şeklinde ortaya konulmaktadır.¹¹⁷⁰

İncelenen fiil özelinde kırâat farklılığının araştırma çerçevesinde incelenen meâllere yansımaları tetkik edildiğinde Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren farklı okumaların eserlere yansıtıldığı görülmektedir. Bu mânâda dönemler ve meâller arasında mânâyâ etkisi bakımından okuyuş vecihlerinin dengeli bir şekilde yansıtıldığı kırâat farklılıklarından biri olmaktadır. Diğer taraftan kırâat farklılıklarının mânâ itibarıyla ortaya konulmasında takip edilen üç anlayış da (birinci veche, ikinci veche veya iki veche göre mânâ verme) eserlerde gözlenmektedir. Farklı okumalar neticesinde ortaya çıkan her iki mânâyâ göre de münafıkların mü’minlerin nuruna muhtaç olduğu ve onu talep ettikleri anlaşılmaktadır. Âyet, her ne kadar münafıkların durumunu ortaya koymuş olsa da aslında mü’minler cihetinden de dünya hayatının Allah’a kulluk adına dolu dolu geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

¹¹⁶⁵ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Hadîd 57/13; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁶⁶ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 14/5771; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, el-Hadîd 57/13; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁶⁷ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Hadîd 57/13; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Hadîd 57/13; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁶⁸ Özek, vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-Hadîd 57/13; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁶⁹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/13; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, el-Hadîd 57/13; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/13.

¹¹⁷⁰ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Hadîd 57/13; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Hadîd 57/13; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hadîd 57/13; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, el-Hadîd 57/13.

4.1.2.3.5. وَقَرْنَ Fiilinin Tilâveti

Ferşî kırâat farklılığı bakımından incelenen kelimelerden biri de وَقَرْنَ fiili olmakta ve ibare ilgili âyette şöyle yer almaktadır: وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...¹¹⁷¹ “Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye günlerindeki gibi açılıp saçılmayın...”¹¹⁷¹ Âyet-i Kerîmenin siyak ve sibakından Resûlullah’ın hanımlarının şahsında mü’minlere nâsihatta bulunulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre zaruri durumlar dışında dışarı çıkılmaması emredilmektedir. Özellikle mü’min kadınların cahiliye kadınları gibi süslenip zînetlerini ortaya çıkarmaları veya tavırlarıyla erkeklerin dikkatini celb etmeleri, şiddetle yasaklanmaktadır.¹¹⁷² Diğer kadınlardan farklı olarak peygamber hanımlarının yabancı erkeklere görünmemeleri de emredilmektedir.¹¹⁷³

Âyetin başında bulunan وَقَرْنَ ifadesini, kırâat imamları, farklı biçimlerde okumaktadırlar. Kırâat-i aşereden Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer, fiili yukarıda âyet metninde geçtiği üzere وَقَرْنَ şeklinde tilâvet etmektedirler. Diğer yedi imam ise ق harfine kesra hareke vermek suretiyle fiili وَقَرْنَ biçiminde kırâat etmektedirler.¹¹⁷⁴

Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in tilâvetine göre ‘وَقَرْنَ’ fiil, “oturma” anlamına gelmektedir. Bu okuyuşa göre mânâ: “Evlerinizde oturun...” biçiminde ifade edilmektedir. Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatine ‘وَقَرْنَ’ göre ise fiil, “oturma” anlamının yanında “vakar ve ağır başlılık” mânâlarını da ihtiva etmektedir. Bu durumda mânâ şöyle olmaktadır: “Evlerinizde de vakarlı olun/oturun...”¹¹⁷⁵

Ferşî farklılıklar bağlamında incelenen söz konusu fiilin farklı kırâat vecihleriyle okunması, anlam bakımından “evlerinizde oturun” yahut “evlerinizde vakarla/ağırbaşlılıkla oturun...” şeklinde iki ayrı mânânın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen eserlerde, fiilin anlamlandırılmasında iki farklı yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Bunlardan ilki, iki anlamdan birinin tercih edilmesi; diğeri ise her iki kırâat vechinin birlikte dikkate alınmasıdır. Bu anlamda Meşrutiyet devrinin müellifi, Süleyman Tevfik, Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in okuyuşunu ‘وَقَرْنَ’ esas alarak “Evlerinizde karâr idin...” biçiminde meâl vermektedir.¹¹⁷⁶

¹¹⁷¹ Akdemir, *Son Çağrı Kur’ân*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 8/381; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/554-555; Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 4/263-264.

¹¹⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/555.

¹¹⁷⁴ Fârisî, *el-Hucce*, 5/475; Dâni, *et-Teyşîr*, 478; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 296; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/348; Yeşildağ, *Anlama Etki Eden Kırâat Farklılıkları*, 125.

¹¹⁷⁵ Ferrâ’, *Me’âni'l-Kur’ân*, 2/342; Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 1997; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, 577; Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 4/231.

¹¹⁷⁶ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, el-Ahzâb 33/33.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden çalışmada istifade edilen meâllerde ilgili fiile mânâ vermede ağırlıklı olarak Nâfi‘, Âsım ve Ebû Ca‘fer’in kırâati ‘وَقَرْنَ’ esas alınmaktadır. Bu eserlerde meâl: “*Evlerinizde oturun...*”, “*Evlerinizde karar kılın...*” veya “*Evlerinizde karar edin...*” gibi ifadelerle zikredilmektedir.¹¹⁷⁷ Dönemin müelliflerinden Yazır ise iki kırâati dikkate alarak meâli: “*Hem vakarınızla evlerinizde durun...*” biçiminde ifade etmektedir.¹¹⁷⁸

1950’li yıllardan 1980’lere kadar neşredilen ve çalışmada eserinden istifade edilen müelliflerden Çantay, fiile mânâ vermede iki kırâat vechine göre meâli: “*(Vakar ile) evlerinizde oturun...*” şeklinde vermektedir. Dönemin diğer iki müellifiyse وَقَرْنَ kırâatini esas alarak meâli: “*Evlerinizde oturun...*” şeklinde ifade etmişlerdir.¹¹⁷⁹

1980’li yıllardan araştırmada yer alan iki meâlde de fiilin anlamlandırılmasında وَقَرْنَ tilâvetinin benimsendiği görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “*Evlerinizde oturun...*” veya “*Zamanınızı evlerinizde geçirin...*” şeklinde zikredilmektedir.¹¹⁸⁰

2000’li yıllara gelindiğinde araştırma çerçevesinde tetkik edilen meâllerden bazılarında fiile mânâ verme hususunda وَقَرْنَ kırâatinin esas alındığı görülmektedir. Bu eserlerde meâl: “*Evlerinizde oturun...*” biçiminde ifade edilmektedir.¹¹⁸¹ Aynı dönemin bazı meâllerindeyse kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati وَقَرْنَ esas alınarak mânâ verilmektedir. Aralarında lafzi farklılıklar olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “*Evlerinizde ağırbaşlılıkla oturun...*” biçiminde verilmektedir. Dönemin müelliflerinden Öztürk, verdiği meâlde (*Yabancı erkeklere karşı edalı bir üslupla konuşmayın...*) kırâat tercihini sarıh bir şekilde ortaya koymasa da mânâ itibarıyla bu grupta verilmesi uygun görülmektedir.¹¹⁸²

Araştırma kapsamında değerlendirilen meâller, incelendiğinde وَقَرْنَ fiiline mânâ vermede her iki okuyuş vechine göre de meâl verenler olduğu görülmektedir. Bu anlamda farklı okumaları bulunan fiile karşılık olarak verilen meâller dikkate alındığında âyetin peygamber hanımlarının şahsında mü’minelere mecburiyet olmadıkça evlerinde kalmaları, vakarlarını korumaları, dışarıya çıkmak zorunda

¹¹⁷⁷ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’an-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., el-Ahzâb 33/33; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 11/4426; İzmirli, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’an)*, el-Ahzâb 33/33; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Meâli*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁷⁹ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, el-Ahzâb 33/33; Yavuz, *Kur’an-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, el-Ahzâb 33/33; Ateş, *Kur’an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁸⁰ Özek vd., *Diyanet Vakfı Meâli*, el-Ahzâb 33/33; Sadak, *Kur’an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁸¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’an-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/33; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’an-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/33; Okuyan, *Kur’an Meâl-Tefsir*, el-Ahzâb 33/33.

¹¹⁸² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gereğçeli Meâl Tefsir*, el-Ahzâb 33/33; Öztürk, *Kur’an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, el-Ahzâb 33/33; Şener vd., *Yüce Kur’an ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, el-Ahzâb 33/33; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’an-ı Kerîm Meâli*, el-Ahzâb 33/33.

kaldıklarında ise ağır başlılıkla hareket etmeleri ve erkeklerin dikkatini celb edecek tavırlardan uzak durmaları gerektiği emredilmektedir. Bu kırâat farklılığının yer aldığı âyet, aynı zamanda sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik ilkeler de ihtiva etmektedir. Toplumda bu doğrultuda oluşacak bilinç ve farkındalık ise ilâhî iradenin hayata yansımaları bakımından sosyal huzur ve düzenin tesisine katkı sağlayacaktır. Modern yaşam biçimiyle çıkış arayan günümüz Müslümanları için kendilerini sorgulayacakları ve referans alabilecekleri bir âyet olduğu değerlendirilmektedir.

4.1.2.3.6. رَبَّنَا بَاعِدْ İfadesinin Okunuşu

Ferşî kırâat farklılığı açısından incelenen رَبَّنَا بَاعِدْ ifadesi, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde yer almaktadır: فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ “*Rabbimiz, seferlerimizin (yolculuk yaptığımız şehirlerin) arasını uzaklaştır dediler ve kendilerine zulmettiler...*”¹¹⁸³ Sebe halkı, vaktiyle Allah Teâlâ'nın sayısız ihsanına mazhar olmuşlardır. Öyle ki birbirine yakın tamamen güvenli, ulaşımı rahat olan yerleşim yerleri ve verimli bahçelere sahip olmuşlardır. Fakat ellerinde bulunan nimetlere karşı nankörlük etmiş, bu sebeple belaya düşer olmuş ve nihâyet sahip oldukları nimetleri kaybetmişlerdir. Âyet-i kerîmede bu hususa işaret buyrulmuştur. Taki “...*Rabbimiz! Bizim seferlerimiz arasını uzaklaştır...*”¹¹⁸⁴ diye dua edinceye kadar bolluk, refah ve emin bir şekilde yaşamışlardır. Bu duadan sonra Allah Teâlâ, ellerindeki nimetleri almak suretiyle onları cezalandırmıştır.¹¹⁸⁵

Âyet-i kerîmede geçen رَبَّنَا بَاعِدْ ifadesini oluşturan iki kelimenin tilâvetiyle ilgili kırâat ihtilafları bulunmakta ve ibare, üç farklı vecihle okunmaktadır. Nâfi', İbn Zekvân, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Aşir, kelimeyi yukarıda âyet metninde yazıldığı üzere رَبَّنَا بَاعِدْ biçiminde okumaktadırlar. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm ise ع harfini kesra ile şeddeleyerek; د harfini ise sakin kılarak رَبَّنَا بَعِدْ biçiminde tilâvet etmektedirler. Ya'kûb ise رَبَّنَا kelimesini ب harfine damme hareke vererek رَبَّنَا ع ve د harflerine ise fetha hareke vererek رَبَّنَا بَاعِدْ şeklinde kırâat etmektedir.¹¹⁸⁶

Bu durumda ibarenin okunmasına dair üç vecih bulunsa da anlam itibarıyla iki farklı mânâ ortaya çıkmaktadır. Nâfi', İbn Zekvân, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Aşir'in okuyuşuna ‘رَبَّنَا بَاعِدْ’ ve İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm'ın tilâvetlerine göre ‘رَبَّنَا بَعِدْ’ anlam: “*Rabbimiz bizi uzaklaştır!...*” biçiminde olmaktadır. İmam

¹¹⁸³ Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli, Sebe' 34/19.

¹¹⁸⁴ Bilmen, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi, Sebe' 34/19.

¹¹⁸⁵ Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, 4/615-616; Ateş, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, 4/2106-2107.

¹¹⁸⁶ Ferrâ', Me'âni'l-Kur'ân, 2/359; Taberî, Câmi'u'l-beyân, 19/264; Dâni, et-Teyisîr, 483; Ahvâzî, el-Vecîz, 300; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, 2/350.

Ya‘kûb’un kırâatine ‘رَبَّنَا بَاعِدْ’ göre ise mânâ: “*Rabbimiz bizi uzaklaştırdı...*” şeklinde verilmektedir.¹¹⁸⁷

Fiilin farklı vecihlerle okunması neticesinde, mânâ itibarıyla “uzaklaştır” veya “uzaklaştırdı” biçiminde iki ayrı anlam elde edilmektedir. Ancak bu durumun araştırma kapsamında değerlendirilen meâllere çok sınırlı düzeyde yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kırâat farklılığının meâllerde mânâ itibarıyla tezahürü incelenirken değerlendirme, dönemlere ayırmadan toplu olarak yapılmaktadır.

Araştırma çerçevesinde tetkik edilen eserlerde رَبَّنَا بَاعِدْ ibaresinin anlamsal yansımaları incelendiğinde ağırlıklı olarak رَبَّنَا بَاعِدْ veya رَبَّنَا بَعُدْ (mânâları aynı) kırâatlerinin esas alındığı görülmektedir. Anlam ise “...Ey Rabbimiz! Seferlerimizin arasını uzaklaştır! ...” veya “...yolculuğumuzun konaklarını uzaklaştır...” biçiminde ifade edilmiştir.¹¹⁸⁸ İki meâlde de bu kırâatler tercih edilmekle birlikte dipnotta alternatif okuyuşa göre de meâl verilmiştir.¹¹⁸⁹ İki müellif ise fiile mânâ vermede İmam Ya‘kûb’un kırâatini ‘رَبَّنَا بَاعِدْ’ esas almışlardır. Bu eserlerde meâl: “...aralarını uzaklaştırdılar...” yahut “...arasındaki mesafeler uzak...” biçiminde ifadelerle ortaya konulmuştur.¹¹⁹⁰

Çalışma kapsamında değerlendirilen meâller, tetkik edildiğinde وَفَرَّانْ fiiline mânâ vermede her iki okuyuş vechini de esas alanlar olduğu görülmektedir. Ancak müelliflerin daha çok bir kırâat vechine göre mânâ vermelerinden ötürü bu farklılığının meâllere yansımalarının sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak iki kırâat vechine göre verilen mânâlardan yola çıkılarak Sebe’ halkının konaklarının arasını açması için dua ettikleri veya konaklarının arasındaki mesafenin uzaklığından şikâyet ettikleri ve böylelikle Allah Teâlâ’nın gazabını celb ettikleri anlaşılmaktadır.

¹¹⁸⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 19/265-267; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/577; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 14/290-291; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, 22/176-177; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, 324-325.

¹¹⁸⁸ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., Sebe’ 34/19; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 11/4504; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, Sebe’ 34/19; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Sebe’ 34/19; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, Sebe’ 34/19; Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Sebe’ 34/19; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, Sebe’ 34/19; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Sebe’ 34/19; Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Sebe’ 34/19; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, Sebe’ 34/19; Altuntaş - Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/19; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/19; Kandemir vd., *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Sebe’ 34/19; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, Sebe’ 34/19.

¹¹⁸⁹ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, Sebe’ 34/19; Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, Sebe’ 34/19.

¹¹⁹⁰ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, Sebe’ 34/19; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Sebe’ 34/19.

4.1.3. Harflerin Tilâveti ile İlgili Ferşî Farklılıklar

Ferş’ul-huruf kapsamında tetkik edilen kelimelerden, isim ve fiil olanları ayrıntılı bir şekilde tetkik ettikten sonra bu iki grubun dışında kalanlar da ayrı bir sınıflandırma ile harfler adı altında incelenmektedir. Harfler, tek başlarına bir mânâ ifade etmeseler de, cümle içerisinde kelimeler arasında kurdukları bağlantıyla anlam kazanırlar. Birlikte kullanıldıkları isim ve fiil gibi diğer kelimelerin mânâlarının daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Aynı zamanda harfler, cümle içerisinde anlamı, farklılaştırma, soru anlamı verme, olumsuz yapma, şart anlamı katma gibi daha birçok rol üstlenmektedirler. Araştırma çerçevesinde iki edât kırâat farklılıklarının mânâyâ etkisi bağlamında ayrıntılı olarak incelenmektedir. Değerlendirmeye tabi tutulacak olan edatlardan birinde başına gelen istifham hemzisi kırâat farklılığına sebep olurken, diğerinde ise farklılık, edatın türünün değişmesine bağlı olarak meydana gelmektedir. Kırâat farklılığına sebep olan edatlar, tabloda gösterilmekte ve ardından ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmaktadır.

Tablo 5. Ferşî kırâat farklılığı kapsamında incelenen harfler

S. No	Sure Adı	Sûre ve Âyet No	Ferşî Farklılığa Konu Olan Kelime	Alternatif Okuyuş Vechi
1	Neml Sûresi	27/25	أَلَّا يَسْجُدُوا	أَلَّا يَسْجُدُوا
2	Secde Sûresi	32/24	لَمَّا صَبَرُوا	لَمَّا صَبَرُوا

4.1.3.1. أَلَّا Edatının Kırâati

Farklı okumalara konu olan أَلَّا يَسْجُدُوا ibaresi, ilgili âyette şöyle geçmektedir: “Allah’a secde etmemeleri için (böyle yapmış). O Allah’a ki, göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkarır ve neyi gizlediğinizi ve neyi de âşikâre yaptığınızı bilir.”¹¹⁹¹ Âyetin sibakına bakıldığında Sebe’ halkının güneşe taptıklarından ve şeytanın bunu kendilerine süslü gösterdiğinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Bu âyette ise şeytanın bunu onları bir olan, gizli ve açık her şeyi bilen ve mutlak kudreti elinde bulunduran Allah’a kulluktan uzaklaştırmak için yaptığı ifade edilmektedir.¹¹⁹²

Âyetin başında bulunan أَلَّا kelimesi, kırâat imamları tarafından farklı biçimlerde tilâvet edilmiştir. Kisâî, Ebû Ca’fer ve Ruveys kelimeyi, ل harfini muhaffef kılıp أَلَّا biçiminde tilâvet etmişlerdir. Bu kırâati tercih edenler, vakıf durumunda أَلَّا diye

¹¹⁹¹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi*, en-Neml 27/25.

¹¹⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 8/111; Şevkânî, *Fethu’l-ğadîr*, 4/154.

durup, سُجُّدُوا şeklinde tilâvete devam etmişlerdir. Kırâat-i aşerenin ekseriyeti ise edatı, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مَٰنَاسında لَا إِلَهَ إِلَّا يَسْجُدُوا biçiminde kırâat etmişlerdir.¹¹⁹³

Kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘الَا يَسْجُدُوا’ göre anlam, yukarıda âyetin meâlinde verildiği (*Allah'a secde etmemeleri için...*) gibi olmaktadır. Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Ruveys’in tilâvetine ‘لِءَلَّا’ göre ise mânâ şöyle olmaktadır: “*Dikkat göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkararak, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah’a secde edin.*”¹¹⁹⁴

Edatın müşedded veya muhaffef okunması, anlam açısından da iki farklı durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Müşedded tilâvete göre ”secde etmesinler”, muhaffef okuyuşa göre ise “secde etsinler” anlamı, ortaya çıkmaktadır. Araştırma bağlamında değerlendirilen meâllerde de edata mânâ verme hususunda iki anlamdan birinin esas alındığı görülmektedir. Diğer taraftan لَا يَسْجُدُوا edatının anlamlandırılmasında eserlerde bu iki kırâate de uymayan mânâ verildiği de görülmektedir. Bu mânâda Meşrutiyet Dönemi müellifi Süleyman Tefvik, edata mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu esas alarak “*Secde itmemeleri için...*” şeklinde meâl vermektedir.¹¹⁹⁵

Cumhuriyetin ilk dönemlerine dair araştırmada yer verilen bazı meâllerde edata mânâ verme hususunda kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti esas alınmıştır. Aralarında telaffuz farkı gözlenmekle birlikte bu eserlerde meâl: “*Şeytan, onların amellerini tezyin etti ki, şol Allahü Teâlâ’ya secde etmesinler...*”¹¹⁹⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Aynı dönemin iki eserindeyse edata karşılık verilen mânânın iki kırâate de uymadığı görülmüştür. Bu eserlerde meâl: “*...niye secde etmiyorlar...*” biçiminde ortaya konulmuştur. Ancak İzmirli, لَا يَسْجُدُوا kırâatine göre de mânâyı dipnotta zikretmiştir.¹¹⁹⁷

1950’li yıllardan 1980’lere kadar kaleme alınan ve araştırma çerçevesinde değerlendirilen iki meâlde, edata mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşu ‘الَا يَسْجُدُوا’ esas alınmıştır. Bu eserlerde meâl: “*Secde etmesinler diye...*”

¹¹⁹³ Fârisî, *el-Hucce*, 5/383; Dâni, *Câmi’ü’l-Beyân*, 4/1433; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/337; İbn Zencele, *Hüccetü’l-kırâat*, 526.

¹¹⁹⁴ Taberî, *Câmi’ü’l-beyân*, 18/41-42; Kurtubî, *el-Câmi’*, 13/185-186.

¹¹⁹⁵ Tefvik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerim*, en-Neml 27/25.

¹¹⁹⁶ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerim Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., en-Neml 27/25; Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 10/3999; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, en-Neml 27/25.

¹¹⁹⁷ İzmirli, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meânî-i Kur’ân)*, en-Neml 27/25; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, en-Neml 27/25.

biçiminde zikredilmiştir.¹¹⁹⁸ Dönemin müelliflerinden Ateş ise iki kırâate de uymayacak biçimde meâli: “...*secde etmeleri gerekmez mi?*...” şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁹⁹

1980’li yıllardan araştırmada yer verilen iki meâlde de edatın anlamlandırılmasında kırâat imamlarının ekseriyetinin tilâveti benimsenmiştir. Bu eserlerde meâl: “...*Allah’a secde etmesinler diye...*” biçiminde ifade edilmiştir.¹²⁰⁰

2000’li yıllara gelindiğinde, araştırma kapsamında tetkik edilen meâllerin bazılarında ilgili edata mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunun لَا يَسْجُدُوا tercih edildiği görülmüştür. Bu eserlerde meâl: “...*Allah’a secde etmesinler diye...*” biçiminde ortaya konulmuştur.¹²⁰¹ Aynı döneme ait diğer meâllerde ise yukarıda verilen iki kırâat vechi ile de uymayacak biçimde mânâ verildiği görülmüştür. Aralarında lafzî farklılıklar olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “...*secde etmeleri gerekmez mi? ...*” biçiminde verilmiştir.¹²⁰²

Bu kırâat farklılığında incelenen edata mânâ verme hususunda eserlerde iki tilâvet vechine göre de mânâlar verildiği görülmektedir. Ancak Bu ferşî farklılığın anlamlandırılmasında araştırma kapsamında incelenen meâllerin önemli bir bölümünde iki okuyuş vechine de uymayacak biçimde mânâlar verildiği gözlenmektedir. Bu şekilde mânâ veren müelliflerden biri olan Öztürk, verdiği meâli, (*Allah’a secde edip O’na boyun eğmeleri gerekmez mi?!*) Abdullah b. Mes‘ûd ve Übey b. Ka‘b’a ait olan هَلَّا biçimindeki okuyuşa dayandırmaktadır.¹²⁰³ Bu durum, diğer müelliflerden iki tilâvet vechine de uymayan mânâ verenlerin de bu kırâati benimsemiş olabileceklerini düşündürmektedir.

4.1.3.2. لَمَّا صَبَرُوا Edatının Okunuşu

Ferşî kırâat farklılıkları bağlamında incelenen لَمَّا صَبَرُوا edatı, ilgili âyette şöyle geçmektedir: ... وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا... “Sabrettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik...”¹²⁰⁴ Allah Teâlâ, âyette

¹¹⁹⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, en-Neml 27/25; Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, en-Neml 27/25.

¹¹⁹⁹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, en-Neml 27/25.

¹²⁰⁰ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, en-Neml 27/25; Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, en-Neml 27/25.

¹²⁰¹ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25.

¹²⁰² İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gereğçeli Meâl Tefsir*, en-Neml 27/25; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Neml 27/25; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Neml 27/25; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, en-Neml 27/25.

¹²⁰³ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, en-Neml 27/25.

¹²⁰⁴ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, es-Secde 32/24.

İsrailoğullarına atfen içlerinden gerçekten iman edip sabredenler olduğunda onları, ümmetlerine yol gösterecek liderler kılacağını müjdelemektedir.¹²⁰⁵

Âyet-i celîlede farklı kırâat edilen kelime, لَمَّا صَبَرُوا ifadesinde yer alan لَمَّا edatıdır. Kırâat-i aşereden Hamza, Kisâi ve Ruveys, ل harfine kesra hareke verip م harfini de muhaffef kılarak kelimeyi لَمَّا صَبَرُوا biçiminde telaffuz etmişlerdir. Kırâat imamlarının çoğunluğu ise edatı, âyet metninde yazılı olduğu üzere لَمَّا صَبَرُوا biçiminde okumuşlardır.¹²⁰⁶

Edatın farklı okuyuş vecihleriyle tilâvet edilmesinin neticesinde kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşuna ‘لَمَّا صَبَرُوا’ göre anlam, yukarıda âyetin meâlinde verildiği gibi (*Sabrettikleri zaman...*) olmaktadır. Hamza, Kisâi ve Ruveys’in kırâatine ‘لَمَّا صَبَرُوا’ göre ise mânâ: “*Sabretmelerinden ötürü içlerinden emrimizle doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik...*” biçiminde olmaktadır.¹²⁰⁷

Ferşî kırâat farklılığı bağlamında incelenen لَمَّا edatının farklı vecihlerle tilâvet olunması, mânâ cihetinden “*Sabrettikleri zaman...*” veya “*Sabretmelerinden ötürü*” biçiminde iki anlamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Araştırma çerçevesinde değerlendirilen Türkçe meâllerin de edata mânâ verme hususunda bu iki anlamdan birini esas aldığı görülmektedir. Örneğin Meşrutiyet Dönemi müelliflerinden Süleyman Tevfik, edata mânâ vermede Hamza, Kisâi ve Ruveys’in okuyuşunu ‘لَمَّا صَبَرُوا’ benimsemiştir. Müellif, meâli: “*...sabır itdikleri ve âyetlerimize tamamıyla îmânyledikleri sebebiyle...*” biçiminde zikretmiştir.¹²⁰⁸

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kaleme alınan ve bu araştırmada değerlendirilen eserlerden biri, edata mânâ vermede لَمَّا صَبَرُوا kırâatini esas alarak “*...sabırlarından dolayı...*” biçiminde meâl vermiştir.¹²⁰⁹ Aynı dönemin diğer müellifleri ise kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâvetini ‘لَمَّا صَبَرُوا’ tercih etmişlerdir. Aralarında ifade farklılıkları olmakla birlikte bu eserlerde meâl: “*...sabrettiklerinde...*” biçiminde ortaya konulmuştur.¹²¹⁰

1950’li yılların başından 1980’lere kadar neşredilen eserlerin müelliflerinden ikisi, edatın anlamlandırılmasında kırâat imamlarının çoğunluğunun okuyuşunu tercih

¹²⁰⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/637-638; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-azîm*, 6/371; Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 4/360; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, 4/168.

¹²⁰⁶ Dâni, *et-Tefsîr*, 475; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/347; Ahvâzî, *el-Vecîz*, 394; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 18/637; Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/332.

¹²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 343; Fârisî, *el-Hucce*, 5/464; Beyzâvi, *Envârü’t-tenzil*, 4/22-223; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvir*, 21/237.

¹²⁰⁸ Tevfik, *Terceme-i Kur’ân-ı Kerîm*, es-Secde 32/24.

¹²⁰⁹ Kadri, *Nurü’l-Beyân Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi*, ts., es-Secde 32/24.

¹²¹⁰ Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân*, 11/4370; İzmirli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâni-i Kur’ân)*, es-Secde 32/24; Tanrı Buyruğu, es-Secde 32/24; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili Meâli*, es-Secde 32/24.

etmişlerdir. Aralarında telaffuz farklılığı görülmekle birlikte bu eserlerde meâl: “...*sabır* (ve *sebat*) *etdikleri zaman...*” biçiminde ifade edilmiştir.¹²¹¹ Bir müellif ise لَمَّا صَبَرُوا tilâvetini benimseyerek meâli: “...*sabrettikleri için...*” biçiminde ortaya koymuştur.¹²¹²

1980’li yıllardan çalışmada istifade edilen meâllerin birinde kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâati tercih edilerek meâl:“...*Sabrettikleri... İnandıkları zaman...*” şeklinde zikredilmiştir.¹²¹³ Aynı dönemin bir diğer meâlindeyse لَمَّا صَبَرُوا tilâveti esas alınarak “...*sabrettikleri için...*” biçiminde mânâ verilmiştir.¹²¹⁴

2000’li yılların başlarından günümüze kadar telif edilen ve bu çalışmada yer verilen meâllerin ekseriyetinde edata mânâ vermede kırâat imamlarının çoğunluğunun tilâveti ‘لَمَّا صَبَرُوا’ esas alınmıştır. Aralarında ifade farklılıkları gözlenmiş olsa da bu eserlerde meâl: “*Sabrettikleri ve âyetlerimize kesin bir şekilde inandıkları zaman...*” biçiminde verilmiştir.¹²¹⁵ Aynı döneme ait bir eserde ise iki okuyuş vechine göre meâl: “*Sabredip katlandıkları ve âyetlerimize inandıkları sürece/inandıkları için...*” şeklinde zikredilmiştir.¹²¹⁶

Bu kırâat farklılığında lafzen iki farklı mânâ olsa da aslında iki ifadenin anlam itibarıyla çok yakın olduğu ve birinin diğerinin yerine kullanılabileceği görülmektedir. Diğer taraftan bu kırâat farklılığının her dönemde meâllere yansıtıldığı müşahede edilmektedir. Kırâat farklılığının bulunduğu bu âyetin, günümüz Müslümanları için de yol gösterici mahiyette olduğu görülmektedir. Zira dağınık bir vaziyette olan ve bir çıkış yolu bulamayan günümüz Müslümanlarının da tıpkı İsrailoğulları gibi sabırla mücadele etmeleri halinde aynı sonuca varacakları değerlendirilmektedir.

¹²¹¹ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, es-Secde 32/24; Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, es-Secde 32/24.

¹²¹² Yavuz, *Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi*, es-Secde 32/24.

¹²¹³ Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, es-Secde 32/24.

¹²¹⁴ Sadak, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, es-Secde 32/24.

¹²¹⁵ Altuntaş – Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, es-Secde 32/24; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir*, es-Secde 32/24; Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, es-Secde 32/24; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, es-Secde 32/24; Kandemir vd., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, es-Secde 32/24; Okuyan, *Kur’ân Meâl-Tefsir*, es-Secde 32/24.

¹²¹⁶ Şener vd., *Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli*, es-Secde 32/24.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Meşrutiyet Dönemi'nden günümüze kadar yayımlanan Türkçe Kur'ân meâllerinde kırâat farklılıklarının anlam üzerindeki etkileri ve bu etkilerin meâllere nasıl yansıdığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında farklı dönemlerde kaleme alınmış meâller karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, müfessir ve mütercimlerin kırâat farklılıklarına yaklaşım biçimleri analiz edilmiştir. Özellikle mânâyâ tesir eden kırâat vecihlerinin meâl metinlerinde ne ölçüde dikkate alındığı, bu farklılıkların tercüme tercihlerini nasıl şekillendirdiği ve okuyucuya hangi yöntemlerle aktarıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, anlamı etkileyen kırâatlerin Türkçe meâllerdeki yansımalarına ilişkin çeşitli tespitlere ulaşılmış; ayrıca Türkçe meâl faaliyetlerinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği gelişim ve dönüşüm evreleri hakkında önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgular, hem kırâat ilminin meâl çalışmalarındaki yerini göstermesi hem de Türkçe Kur'ân tercümeciliğinin tarihsel seyrini ortaya koyması bakımından dikkat çekici sonuçlar sunmaktadır.

Kur'ân'ın Türkçeye tercümesi meselesi, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yalnızca Türk, Müslüman ve ilmî yetkinliğe sahip kimselerin ilgi alanıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu konu, Türk veya Müslüman olmayan bazı kişi ve çevrelerin de dikkatini çekmiş; söz konusu aktörlerin çeşitli düzeylerde meâl faaliyetlerine katıldıkları ve bu sürece etki ettikleri görülmüştür. Bunun yanı sıra, Türk olmakla birlikte Arapça bilgisine ve gerekli ilmî yetkinliğe sahip olmayan bazı kişilerin de meâl neşretme veya meâl kaleme alma girişimlerinde buldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca meâl faaliyetleri zamanla yalnızca dinî ve ilmî çevrelerin değil, uluslararası siyasetin de ilgi alanına girmiştir. Nitekim Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmasına yönelik faaliyetlerde Kur'ân'ın yerel dillere tercümesi meselesinin çeşitli şekillerde gündeme getirildiği ve bu konunun siyasî amaçlar doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'yle Türkiye Cumhuriyeti mukayese edildiğinde hâkim siyasi iradeyle dinî hayat ve dinî ilimler arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı devrinde siyasi irade, din merkezli bir hayat tertip etmiş ve onun aslını muhafaza etmeyi kendine görev addetmiş ve bu durum, Kur'ân meâllerinde de gözlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise siyasi irade, millî kimlik ve millî duyguları ön plana çıkaran bir yaklaşım benimsemiştir. Bu çerçevede, Kur'ân'ın ve ezanın Türkçeye çevrilerek okunması yönündeki uygulamalarla birlikte, ibadetlerin Türkçe icra edilmesine dair çeşitli tartışmalar ve girişimler gündeme gelmiştir. Söz konusu

yaklaşımlar, dönemin din politikaları bağlamında dikkat çekici dönüşümleri ifade etmektedir. Nitekim 1924 yılında Birinci Meclis'te, Kur'ân'ın aslını esas alan bir meâlin hazırlanmasına yönelik bir karar alınmıştır. Buna karşılık aynı mesele, 1949 yılında Meclis gündemine dahi taşınmamıştır. Söz konusu farklılık, Türkiye'de din politikalarının dönemselsel olarak değişkenlik gösterdiğine işaret etmektedir. İlerleyen süreçte bu alandaki yaklaşımlar belli ölçüde dengelenmiş olmakla birlikte, darbe dönemlerinin de meâl faaliyetlerinin seyri ve muhtevası üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Başlangıçta çoğunlukla ferdi gayretlerle yürütülen meâl faaliyetleri, işin ağırlığı ve sorumluluğu sebebiyle zamanla kolektif bir mahiyet kazanmıştır. Şüphesiz ilk dönemlerde de meâl yazımı bağlamında heyetler halinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak son dönemlerde bilhassa son otuz veya kırk yıl içerisinde heyet çalışması olan meâl neşirlerinin sayısında ciddi bir artış kaydedilmiştir. Bu çalışmaların önemli bir bölümü ilâhîyat akademisyenleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Son dönemlerde meâl neşirlerinin giderek tefsiri tercüme niteliği kazandığı yahut bu eğilimin belirgin biçimde arttığı gözlenmiştir. Meâllerin tefsiri tercüme hüviyetine bürünmesi yahut izahlı ve dipnotlu bir nitelik kazanması, aynı zamanda hacimlerinin genişlemesine de yol açmıştır. Böylece meâllerde daha ayrıntılı izahatlara yer verilmesine imkân doğmuş ve bu durum, kırâat farklılıklarının meâllere daha rahat yansıtılmasına zemin hazırlamıştır. Zira tercih edilen kırâatin hangi sebeple seçildiği dipnotlarda teferruatlı biçimde açıklanabilmiş veya alternatif kırâatlere yine dipnotlar aracılığıyla atıf yapılabilmıştır. Çünkü alternatif okuma veya ferî farklılıklar, görecede olsa âyetlerin meâlllerinde bazı değişikliklere zemin hazırlamıştır.

Yapılan çalışma sonucunda, araştırma kapsamında incelenen eserlerde mânâya yansıtılan kırâatlerin toplamda 72 âyette olduğu ve bunların da sadece 80 lafızla alakalı bulunduğu tespit edilmiştir. Meâl müellifleri de yazdıkları meâller üzerinde bu 80 lafızla ilgili farklı anlamlara yelken açmıştır. Çalışmada incelenen kırâat farklılıklarının 32'si isim, 46'sı fiil, 2'si de edatların tilâveti üzerinde gerçekleşmiştir. Mânâya etki eden kırâat farklılıkları, bu rakamdan çok daha fazla olmasına karşın meâllere yansıyan farklılıklar, bu sayıyla sınırlı kalmıştır. Ancak meâllerde ve meâl yazarlığında kırâat farklılıklarının mânâya yansıtılmasına dair giderek artan bir hassasiyetin olduğu gözlenmiştir. Nitekim yirmi yıl sonra farklı eserler üzerinde benzer bir incelemenin gerçekleştirilmesi durumunda, meâllere yansıyan farklı kırâat vecihlerinin sayısının bugün tespit edilenden çok daha yüksek olacağı öngörülebilir.

Araştırma kapsamında incelenen kırâat farklılıklarının mânâyâ tesir etme boyutu aynı seviyede olmamıştır. Bazı farklı okumalarla ortaya çıkan iki mânâ birbirine çok yakın olurken bazen özellikle fıkhi mezhepleri ayrıştıracak derecede birbirinden uzak mânâlar elde edilebilmiştir. Farklı ve alternatif okumalar sebebiyle ortaya çıkan anlam değişiklikleri, meâllerde de aynı derecede yer bulmamıştır. Okuma farklılıklarından doğan ikili anlam, kimi zaman Türkçe meâllerde neredeyse eşit düzeyde karşılanmıştır. Kimi anlam farklılıklarında ise sadece bir meâlde ikinci anlamın tercih edildiği, diğer bütün müelliflerin birinci mânâyı benimsediği olmuştur. Hatta bazen meâllerin tamamında sadece bir veche göre mânâ verilirken sadece bir tanesinde kırâat tercihinde bulunulmayıp meâl, iki okuyuş vechine göre takdir edilmiştir. Yani ikinci kırâat vechi, meâllerde kendisine ancak bu kadar yer bulabilmiştir. Çalışmada bu yaklaşım bile göz ardı edilmeyip bu denli farklı bir yaklaşım ihtiva eden âyetlerdeki anlam farklılıkları veya alternatif okumaya dayalı meâllendirmeler de çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Elde edilen bulgular neticesinde Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren kırâat farklılıklarının kısmen de olsa Türkçe meâllere yansıtıldığı gözlemlenmiştir. Ancak istisnaları bulunmakla birlikte genel itibarıyla o dönemlerde kırâat farklılıklarıyla ilgili olarak özel açıklamalara gidilmemiştir. Aslında meâl müelliflerinin hangi kırâati benimsedikleri, verdikleri mânâ üzerinden de kısmen anlaşılmıştır. Ancak günümüze doğru gelindikçe meâl müelliflerinin bu konuda daha hassas bir tavır sergiledikleri ve kırâat tercihlerine dair açıklamalara daha fazla yer verdikleri tespit edilmiştir.

Farklı tilâvet olunan lafızların meâllerde mânâyâ dökülmesinde ekseriyetle üç metodun varlığı dikkat çekmiştir. Birinci durum, meâl yazarlarının kırâat imamlarının çoğunluğu tarafından tercih edilen vecih doğrultusunda hareket etmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. İkinci durum, meâl yazarlarının alternatif kırâati esas almalarıyla şekillenmiştir. Üçüncü durum ise meâl yazarlarının her iki okuyuşu da dikkate alarak anlamı bu doğrultuda vermeleri neticesinde meydana gelmiştir. Bununla birlikte farklı vecihlerle okunan lafızlara bazı meâl müellifleri tarafından yer yer her iki okuyuş vechine de uymayan mânâlar verildiği tespit edilmiştir. Bazı durumlarda ise farklı okumalara konu olan lafzın mânâ itibarıyla bazı meâllerde karşılığı bulunamamıştır. Dolayısıyla kırâatlerin meâllere hiç yansıtılmadığı gibi bir iddianın dillendirilemeyeceği anlaşılmıştır.

Türkiye'de Kur'ân tilâveti, büyük ölçüde Âsım kırâatinin Hafs rivâyetine göre şekillenmiştir. Bu durum, farklı kırâatlerle oluşabilecek anlam çeşitliliğinin pratikte meâllere sınırlı ölçüde yansımaya yol açmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan

meâllerde bu durum gözlenmiştir. Bununla birlikte bir meâlin genel olarak Âsım kırâatini esas aldığı, ancak tilâvetinde ihtilaf bulunan bazı lafızlarda diğer sahih kırâatlere ait farklı okuyuşları tercih ettiği de tespit edilmiştir. Her bir kırâat farklılığında bazı meâl müelliflerinin bu doğrultuda hareket etmesi, anlam bakımından bir zenginliğe kapı aralamıştır. Ancak bazı kırâat farklılıklarında meâl müelliflerinin çoğu, Âsım kırâati yerine diğer alternatif okuyuşu tercih etmiştir. Bu tespit, Kur'ân'ın anlamını ortaya koyma konusunda başka bir kırâatin, bariz bir şekilde Âsım kırâatinden daha isabetli olduğu görüldüğünde meâl sahiplerinin onu tercih etmekte tereddüt etmediğini göstermiştir.

Kırâat farklılığına konu olan bazı lafızlara kimi meâl yazarları mânâ vermiş fakat kırâat tercihlerini net bir şekilde ortaya koymamışlardır. Bu veriden hareketle o meâli yazan müellifin kırâat farklılığını ortaya koyma adına özel bir gayret göstermediği sonucu çıkarılmıştır. Bunun meâl açısından bir eksiklik olduğu ayrıca tespit edilmiştir. Aynı meâl müellifinin kırâat farklılığından doğan bir ifadeye başka bir âyette yer vermesi ise bunun bilinçli bir tercih olmayabileceğini akla getirmiştir.

Kırâat farklılıklarının Türkçe meâllere yansıtılması konusunda, yaklaşık olarak 1950'lerden 2000'li yıllara kadar kaleme alınan eserlerin, Cumhuriyet'in ilk ve son dönemlerinde neşredilen meâllerden belirgin şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bu çerçevede, ilk ve son dönem müelliflerinin kırâat farklılıklarını manaya yansıtma konusunda daha hassas bir yaklaşım benimsedikleri görülmektedir. Diğer taraftan, ilk dönem ve son dönem müelliflerinin, alternatif okuyuşlara göre meâl verdikleri lafızlar bakımından birbirlerinden ayrıldıkları tespit edilmiştir. Bu durum, farklı okumaya konu olan lafızların anlamlandırılmasında yaşanan dönemin ihtiyaç ve düşünce yapısının kırâatlerin manaya yansıtılma biçimini etkilediğini düşündürmüştür.

Meşrutiyet Dönemi'nde müellifler bazında kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması meselesi de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Süleyman Tevfik'in kaleme aldığı meâle değinmek gerekir. Zira bu Kur'ân meâli, çalışma kapsamında incelenen kırâat farklılıklarının neredeyse yarısında Âsım kırâati yerine diğer kurrânın kırâatlerini tercih etmiştir. Müellif, yerine göre iki kırâat vechini dikkate alarak da mânâ vermiştir. O günün şartlarında kırâat farklılıklarına karşı gösterilen bu tavır, önemli bir duruş olarak değerlendirilmiştir. Bu mânâda dönem içerisinde onun bu tavrına rastlanan herhangi bir meâl yazarına rastlanmamıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk evresini oluşturan 1923-1950 tarihlerinde Hüseyin Kâzım Kadri ile İsmail Hakkı İzmirli ve Ömer Rıza Doğrul kırâatleri mânâyâ yansıtma noktasında dikkat çekmiştir. Şüphesiz dönemin diğer müellifleri de meâl çevirilerinde

kırâatleri dikkate almıştır. Ancak isimleri zikredilen müellifler, Anadolu’da hâkim olan Âsım kırâatine ek olarak meâllerinde diğer imamların okuyuşlarına ciddi oranda yer vermiştir. Özellikle İzmirli’nin birçok âyette mânâyı iki kırâate göre ortaya koyması önemli bulunmuştur. Yazır ise tefsirinde farklı kırâatlere getirdiği izahatlarla sürece katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda, kırâat farklılıkları çerçevesinde incelenen 80 lafzın anlamlandırılmasında Kadri 24, İzmirli 25, Doğrul ise 23 yerde İmam Âsım’ın kırâati dışında kalan imamların kırâatlerini tercih etmiştir.

1950’den 2000’li yıllara kadar kaleme alınan meâllerde diğer kırâatlere göre mânâ verilmiş olsa da ağırlıklı olarak Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinin tercih edildiği anlaşılmıştır. Bu dönemde Çantay’ın yer yer iki okuyuş vechine göre mânâ vermesi ve diğer kırâatleri tercih etmesi, bir hayli dikkat çekmiştir. Kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması noktasında dönemin dikkat çeken müelliflerden biri de Süleyman Ateş olmuştur. Müellif sahip olduğu ilmi birikimini kırâatlere yaklaşımında da ortaya koymuştur. Kırâate konu olan lafızların neredeyse dörtte birinde Âsım kırâatinden başka okuyuşlara göre meâl vermiştir. Müellif, bazı kırâat farklılıklarının mânâyı yansıtması noktasında sıra dışı yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. Ateş, kaleme aldığı tefsirinde her sûrenin tefsirinin ardından o sûrede bulunan kırâat farklılıklarını derlemesiyle de literatüre önemli bir değer katmıştır.

2000’li yıllarda neşredilen meâllerde kırâatlerin mânâyı yansıtılmasında bariz bir hassasiyetin varlığı müşahade edilmiştir. Bu anlamda en dikkat çekici eser, Abdülkadir Şener’in heyetiyle birlikte hazırladığı meâl olarak karşımıza çıkmıştır. Zira incelenen âyetler bağlamında farklı okumaların çoğuna Âsım kırâatine göre mânâ vermeyen tek meâl olarak dikkatleri üzerinde toplamıştır. Mânâyı birçok yerde iki kırâat vechine göre beyan etmesi ve gerektiğinde diğer okuyuşlara göre meâl vermesi, kuşkusuz eserinde bir anlam zenginliği oluşturmuştur. Ayrıca bir kırâati neden tercih ettiğinin gerekçesini açıklaması da bu bağlamda önem arz etmiştir.

Yine 2000’li yılların müelliflerinden Mustafa Öztürk, kırâatleri ortaya koyma noktasında fark oluşturan meâl sahiplerinden sayılmıştır. Onun bir kırâate bağlı kalmaması ve yer yer ikinci mânâyı değinmesi, meâlini diğerlerinden farklı kılmıştır. Öztürk bu çalışmada incelenen farklı tilâvetlerin yarısına yakınında Âsım kırâati dışındaki okuyuşları tercih etmiş ya da meâli iki kırâate göre vermiştir. Aslında dönemin müelliflerinden İslamoğlu ve Okuyan da meâllerinde aynı hassasiyeti yani farklı okuyuşları belirtme duyarlılığını göstermiştir. Ancak Şener ve Öztürk’ün meâllerinde bu durum, daha bariz bir şekilde kendisini hissettirmiştir.

Araştırma neticesinde elde edilen önemli sonuçlardan biri de sadeleştirme amacıyla yeniden düzenlenen bazı meâllerde, asıl metne aykırı biçimde kırâat tercihlerinin değiştirildiğinin tespit edilmesidir. Bu durumun özellikle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirine yazmış olduğu meâlin sadeleştirilmiş versiyonunda belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Söz konusu örnek, sadeleştirme faaliyetinin yalnızca dilin güncellenmesiyle sınırlı kalmadığını, bazı durumlarda metnin anlam dünyasına müdahale niteliği taşıyacak şekilde genişlediğini göstermektedir. Böylece, meâli sadeleştirme görevini üstlenen bazı kişilerin, eserin özgün yapısını korumak yerine kendi yorum ve tercihlerini sürece dâhil ettikleri, dolayısıyla metnin ruhuna ve anlam bütünlüğüne müdahalede buldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın bir çıktısı da kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması noktasında Kur'ân'ı yorumlama usûllerinin etkisinin tespit edilmiş olmasıdır. Bakara sûresi 260'ıncı ve Sebe sûresi 14'üncü âyetlerde yer alan kırâat farklılıklarının manaya yansıtılmasında bu durum, net olarak gözlenmiştir. Bazı müelliflerin bu âyetleri, rasyonalist bakış açısıyla yorumladıkları görülmüştür.

Zaman içerisinde dilde meydana gelen değişimin, meâllerdeki ifadelere de yansıdığı fark edilmiştir. Mesela ilk dönemlerdeki meâllerde cerh ve elem ifadeleri kullanılırken günümüzde onların yerine yara ve elem veya acı sözcükleri tercih edilmiştir. Meşrutiyet Dönemi'nin tamamında ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında güneşin isimlendirilmesinde sirac, kandil, چراغ ve چراغ ifadeleri benimsenmiştir. 1980'li yıllara kadar چراغ ve چراغ sözcükleri meâllerde yer almış olsa da günümüz eserlerinde eski isimlendirmelerden sadece kandil ifadesi kullanılmıştır. Yine başlangıçta kıtal olarak ifade edilen قَاتِل fiiline ilerleyen süreçte döğüşme savaşı veya saldırma anlamları verilmiştir. Araştırma çerçevesinde tetkik edilen meâllerde bunun gibi daha birçok örneğe rastlanmıştır. Bu mânâda meâller, Türkçenin gelecek yüzyıllara ve kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir işlev görmüştür. Meâller aynı zamanda Türk toplumunun Kur'ân'a olan saygı ve sevgisinin göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, son dönemde kırâatlerin meâllere yansıtılması konusunda ciddi bir farkındalık ve duyarlılık oluşmuş olmakla beraber, bu alanda hâlen kat edilmesi gereken önemli bir mesafenin bulunduğu düşünülmektedir. Bu manada daha kapsamlı çalışmaların gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Zira kırâat farklılıklarının meâllere yansıtılması hususunda yüksek düzeyde duyarlılık sergileyen meâllerde bile, farklı okuyuşlara konu olan pek çok lafzın yalnızca bir kırâat vechi esas alınarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu durumda alternatif okuyuş vechi gözardı edilmekte

ve manaya dâhil edilmemektedir. Bundan sonra yapılacak meâl çalışmalarında, farklı okuyuşlara konu olan her lafzın bütün kıraat vecihlerini mümkün olduğunca kapsayacak şekilde anlamlandırılmasının, söz konusu problemin çözümüne önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmak ve gayret bizden tevfik ise yüce yaratandandır.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammed. “Türkçedeki Kur’ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 232-303.

Adıgüzel, Mehmet. “Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Bazı Kelâmî İhtilaflar”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 165-199.

Ağırbaş, Abdulhekim. “Tevbe Sûresi 12. Âyeti Bağlamında Kıraat Farklılığının Tefsire ve Fıkhî İstinbatlara Etkisi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (30 Ekim 2024), 660-679. <https://doi.org/10.31121/tader.1526645>

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Ahmet Muhammet Şakir. 20 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1995.

Ahvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî b. İbrâhîm b. Yezdâd. *el-Vecîz fi şerhi kırâ’âti’l-kırââti’s-semâniyye eimmete’l-emsâri’l-hamsete*. thk. Derid Hasan Ahmed. Beyrut: Darü’l-Ğarbi’l-İslami, 2002.

Akatay, Süheyla. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş’in Tefsirinin Kur’ân İlimleri Açısından Karşılaştırılması*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Akbulut, Furkan. *Ferşu’l-Hurûf’un Mahiyeti ve Manaya Etkisi (Yeni Bir Tasnif Denemesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Akdağ, Mustafa - Çelikkol, Hüseyin. “Cumhuriyet Dönemi’nde Neşredilen ‘Türkçeli/ Tercemeli Kur’ân-ı Kerîm’ İsimli Tercüme: Aidiyet ve Üslup Üzerine Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet Dönemi Kur’an ve Tefsir Çalışmaları I*. 143-167. İstanbul: Kitâbî, 2025.

Akdemir, Salih. “Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Degerlendirme”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988), 17-34.

Akpınar, Ali. “Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (1862 1-1949) ve Tefsiri”. *Şehir ve Alimleri Sempozyumu Kitabı*. 371-394. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2017.

Akpınar, Ali. “Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve ‘Tanrı Buyruğu’ Adlı Eseri ve Meâl Dünyasına Katkısı”. *Cumhuriyet Dönemi Kur’ân Ve Tefsir Çalışmaları I.* 235-249. Ankara: Kitâbî, 2007.

Akpınar, Ali. “Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve Tefsîre Katkısı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 17-36.

Albayrak, Nurettin. “Hüseyin Kâzım Kadri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Algül, Hüseyin. “Haram Aylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 16/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde’nin Zübedü Âsâri’l-Mevâhib ve’l-Envâr’ı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Altıkullaç, Tayyar. “Ebû Ca’fer el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10/116. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Altıkullaç, Tayyar. “Halef b. Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/27-238. Isparta: TDV Yayınları, 1997.

Altuntaş, Abdurrahman. “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eserinin Başka Meâllerle Mukayesesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015), 17-34.

Âlûsî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Seyyid Mahmûd. *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî.* 16 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.

Aras, Ahmet. “Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Prof. Dr. Mustafa Yıldırım’ın Hazırladıkları Yeni Bir Meâl Üzerine Mülakat”. 225-232. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik araştırmalar Dergisi*, 2010.

Arslan, Süleyman. “28 Şubat’ın 24. Yılı Basın Açıklaması”. *Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu*, 2022. <https://www.tihek.gov.tr/28-subatin-24-yili-basin-aciklamasi>

Aruçi, Muhammed. “Bekir Sadak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 35/382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Aslan, Seyfettin - Alkış, Mehmet. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye’nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (2015), 18-33.

Ateş, Süleyman. “Başkanlarımız”. *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı*. 2013. Erişim 09 Ekim 2025. <https://diyanet.gov.tr/tr-tr/person/presidentdetail/36/prof-dr-suleyman-ates>

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. 7 Cilt. y.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Ateşyürek, Remzi. “Mehmed Vehbi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/540-541. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. M. Yaşar Kandemir vd. 2 Cilt. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım., 2017.

Aydar, Hidayet. *Kur’ân-ı Kerîm’in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Kur’ân Okulu Yayıncılık, 1996.

Aydar, Hidayet. “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 14 (2012), 47-65.

Baş, Erdoğan. “Mustafa İslamoğlu’nun Hayat Kitabı Kur’ân Adlı Eserinde Rasyonel Yorum”. *Usul İslam Araştırmaları* 10/10 (2008), 78-106.

Baybara, Neriman. *Kureyşî-Zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd el-. *Me‘âlimü’t-tenzîl*. 6 Cilt. Riyad: Dârü’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1995.

Bereketzâde, İsmâil Hakkı. *Tefsir-i Şerif Envâr-ı Kur’ân*. İstanbul: Selanik Matbaası, 1918.

Beyzâvi, Nasuriddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi. *Envârü’t-tenzîl ve esrarü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşli. 5 Cilt. Beyrût: Darü İhyai’t-Türas, 1997.

Bilgin, Mustafa. “Hak Dini Kur’ân Dili”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/153-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Birişik, Abdülhamit. “Kırâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2014.

Birinci, Ali. “İzmirli İsmail Hakkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dib el-Buga. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 19. Basım, 2010.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *es-Sihâhü Tacü'l-Lüğati ve Sihâhü'l-'Arabiyyeti*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1987.

Cora, Mustafa. “Hasan Basri Çantay ve Meali Hakkında Bir İnceleme ve Değerlendirme”. *Kur'an Mealleri Sorunlar, Çözüm Önerileri*. ed. Murat Serdar vd. Muş: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Cündioğlu, Düccane. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, 1999.

Cündioğlu, Düccane. “Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu”. 2. *Kur'ân Sempozyumu*. 155-237. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1996.

Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'ân ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 1998.

Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Çelik, Aykut. *Süleyman Tefvik (Hayatı- Sanatı- Eserleri)*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Çelik, Emrah. “Mustafa Öztürk'ü istifaya götüren Kur'an yorumu ve sekülerleşme”. *Euronews*. Erişim 12 Ekim 2025. <http://tr.euronews.com/2020/12/06/mustafa-ozturk-u-istifaya-goturen-kur-an-yorumu-ve-turkiye-de-sekulerlesme-gerilimi>

Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2020.

Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân’ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3 (1987), 72-88.

Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.

Çetin, Metin. “Zümer Sûresi’ndeki Kıraat İhtilafları ve Tefsire Etkisi”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 9 (2021), 38-63.

Çetin, Mustafa. “İzmirli İsmail Hakkı’nın ‘Ma’âni-i Kur’ân’ Adlı Eseri”. *İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Çinar, Yusuf. “Kıraat Farklılıkları ve Fıkhi Hükümlere Etkisi (İbadetler Bağlamında)”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (28 Temmuz 2023), 643-666. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1281056>

Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınları, ts.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî. *Câmi’ü’l-beyân, fil-kıraati’s-seb’*. thk. Uzman Heyet. 4 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Camia’tü’ş-Şarika, 2007.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Hüseyin Kazım b. Amr el-Endülüsî. *et-Teysîr fi’l-kıraati’s-seb’a*. thk. Halef Hemud Salim eş-Şeğdeli. Suudi Arabistan: Daru’l-Endülüsî, 2015.

Demirci, Muhsin. *Kur’ân Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Basım, 2017.

Demirci, Muhsin. *Tefsir tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 40. Basım, 2017.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 28. Basım, 2013.

Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ’râbü’l-Kur’ân-ı Kerîm ve Beyânühû*. 10 Cilt. Şam: Daru İbn Kesir, 4. Basım, 1994.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfü fuzalâi’l-beşer bi’l-kırâati’l-erba’ate ‘aşer*. thk. Şaban İsmail. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 2006.

Durmuş, Zülfikar. “Mustafa Öztürk’ün ‘Kur’an-ı Kerim Meali’ İsimli Eserinin Analizi,”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 79-100.

Duseri, İbrahim b. Said ed-. *Muhtasaru'l- 'ibârât limu'cemi masdalahati'l-kıraat*. Riyad: Daru'l-Hezarati Linneşr, 2008.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul. *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Düzdağ, M.Ertuğrul. “Bulunan Meâl”. *Kurân Meâli Fatiha Suresi - Berâe Sûresi*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l- 'Asriyye, ts.

Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî el-Hanefî. *İrşâdü'l- 'aqli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, 1419.

Efe, Mehmet. “Hadîd Sûresindeki Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2019), 415-435.

Erdoğan, Abdülkadir. “Kur’ân Tercemelerinin Dil Bakımından Önemi”. *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 47-51.

Ersöz, İsmet. “Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*. 169-177. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Fârisî, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülğaffar. *el-Hucce li'l-kırâati's-seb'a*. thk. Bedrettin Kahveci, Beşir Cuvicati. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Me'mun Li't-Türas, 2. Basım, 1993.

Fayda, Mustafa. “Fetih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/467-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Darü'l-Mısriyye, ts.

Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2018.

Göç, Emine Esin. “Lemsü'n-Nisâ”nın Abdeste Etkisi Konusundaki Fıkhî Tartışmalar”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2014).

Gülle, Sıtkı. *Tecvid İlmî*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.

Gülşen, Ekrem. “19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (ts.).

Gümüş, Sadrettin. “Cumhuriyet Döneminde (1923-1960 Arası) Meâl Çalışmaları”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 5 (2015), 286-331. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.05457>

Gürkan, Menderes. “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1878-1942) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005).

Hak Dini Kur’ân Dili Meâli. çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.s.

Hamed, Ganim b. Kudduri el-. *Muhadaratü Fi ’Ulumi’l-Kur’ân*. Umman: Daru ’Ammar, 2003.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.

Hayat Kitabı Kur’ân Gerekçeli Meâl Tefsir. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, ts.

Heysemî, Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman el-. *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’i’l-fevâid*. thk. Hüsamettin el-Kuddusî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Kuddusi, 1994.

Işık, Emin. “Çantay, Hasan Basri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir İbn Âşûr. *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye li’n-Neşr, 1984.

İbn Atiye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye el-*ابن سعيد*. *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-’azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

İbn Haleveyh, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh. *İ’rabu kiraati’s-seba’ ve ileliha*. thk. Abdurrahman Asimin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1992.

İbn Haleveyh, Ebû Abdullah el-Huseyn b. Ahmed b. Haleveyh. *İrâbu’l-Kiraati’s-Seb’i*. thk. Salim Mükrim Abdul’ali. Beyrut: Daru’ş-Şuruk, 1980.

İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-’azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru’t-Taybe, 2. Basım, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *Süneni İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâ'î Kütübi'l-'Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadır, 3. Basım, 1993.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1979.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed İbn Zencele. *Hüccetü'l-kırâât*. thk. Saîd el-Efgânî. yy.: Darü'r-Risale, ts.

İbni Mihran, Ahmet b. el-Hüseyin b. Mihran en-Nîsâbûrî. *el-Mebcut fi'l-kırâati'l-aşer*. thk. Sebi'Hamza Hakimi. Şam: Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1981.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşer*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezeri, Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvab. Riyad: Mektebetü'l-Me'arif, 1985.

İbnü'l-Cezeri, Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-mukri'in ve mürşidü't-tâlibîn*. yy.: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.

İnsanlığa Son Çağrı. çev. Hamdi Döndüren. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2003.

İpçi, Merve. *Kur'an Tercüme Teknikleri Açısından Mehmet Okuyan'ın Meâl-Tefsiri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-. *Müfredâtü garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvan A. ed-Davudi. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.

İşeri, Yunus. "Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıması: -Bakara 222. ve R'ad 33. Âyetler Bağlamında-". *Kur'an Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*. ed. Murat Serdar vd. 2/473-488. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

İşeri, Yunus. “Mana Açısından Kıraat Farklılıklarının Mahiyeti”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2022), 261-277. <https://doi.org/10.34085/buifd.1093843>

Kara, Mustafa. “Prof. Dr. Mehmet Okuyan ve ‘Geniş Açıklamalı Kur’an Meal-Tefsir’ Adlı Eseri”. *Kur’ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*. ed. Murat Serdar vd. 1/173-199. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Kara, Osman. “Bakara/184. Ayetin Meâli Üzerinden Hüseyin Kazım Kadri’nin Nûru’l-Beyân’ına Bir Bakış”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014).

Kara, Ömer. *Kur’an Okuma ve Kaideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 2020.

Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2000.

Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kirâati*. İstanbul: İFAV, 6. Basım, 2018.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur’ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2007.

Karaman, Hayrettin. “Bir Güzelin Takdimi”. *Kur’ân Meâli Fatıha Suresi - Berâe Sûresi*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Kaya, Murat. *Tanzimât’tan II. Meşrûtiyet’e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Kayhan, Mustafa. *Mehmed Akif’in Eserlerinde Kur’ân ve Tefsir*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2022.

Kâzım, Mûsâ. *Safvetü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1916.

Keleş, Mehmet. “Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılmaması Problematigi”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 6/2 (2025), 94-110. <https://doi.org/10.53442/bider.vi.1574281>

Kettânî, Menna’ b. Halil. *Mebâhis Fi Ulûm’i’l-Kur’ân*. Mektebetü’l-Maârif, 3. Basım, 2000.

Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitap Yayınları, 2007.

Koca, Ferhat. “Mûsâ Kâzım Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/221-222. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Koçyiğit, Hikmet. “1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur’ân Meâlleri Bibliyografyası”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2018). <https://doi.org/10.32950/rteuifd.470468>

Koyuncu, İsa. “Mustafa İslamoğlu”. *Türk Edebiyatı İsimler*. 2019. Erişim 10 Şubat 2026. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/islamoglu-mustafa>

Koyuncu, Recep. “Meâllere Yansıtılması Bağlamında Kırâat Farklılıkları ve Vakıf İşaretleri”. *Kur’ân Meâlleri: Sorunlar, Çözüm Önerileri*. ed. Murat Serdar vd. 2/427-445. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

Kur’ân Meâl-Tefsir. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.

Kur’ân Meâli Fatıha Sûresi-Berâe Sûresi. çev. Mehmet Akif Ersoy. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2016.

Kur’an Mesajı: Meâl-Tefsir. çev. Muhammed Esed vd. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. çev. Hasan Basri Çantay. 3 Cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 13. Basım, 1952.

Kurân-ı Kerim’in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi Tanrı Buyruğu. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halil Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık T. L. Ş., 3. Basım, 1955.

Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2014.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Ali Özek vd. Medine: Kral Fahd Kur’ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, 1987.

Kur’ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Alisi. çev. Ali F. Yavuz. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967.

Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı). çev. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1981.

Kur'ân-ı Kerîm ve Muhtasar Meâli. Isparta: Hayrat Neşriyat, 2018.

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'ân). çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Eren Yayınları, 1977.

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1989.

Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1977.

Kurnaz, Cemal. "Sırrı Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet el-Berduni, İbrahim Edfiyeş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Macit, Yahya. "Son Dönem İslam Hukukçularından İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 233-268.

Makdisi, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-. *İbrazü'l-Meani Min hezfil-emani*. thk. İbrahim İdve Ğavz. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-mustafa el-Babi'l-Halebi, 1982.

Manastırlı Davud Paşa. *Dîn-i İslâm Hediyesi*. İzmir: Köylü Matbaası, 1911. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/366619>

Marangozoğlu, İzzet. "Mahmut Kısa'nın Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli İsimli Eserinin Analizi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 427-437.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tefsirü'l-Matüridi te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Mehmed Esad Efendi, Erbilî. *Fâtiha-i Şerif Tercümesi*. y.y: Mahmud Bey Matbaası, 1910. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/372138>

Mehmed Fevzi Efendi. *Risâle-i rûhu's-salât*. y.y: Muharrem Efendi Matbaası, 1893. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/49540>

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbane 'an me'ani'l-kırâat*. thk. Abdülfettah İsmail Şenlebi. Mısır: Daru'n-Nehza, ts.

Mekki, Muhammed b. Ahmet b. Said el-. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. yy.: Merkezü'l-Bahus Ve'd-Dirasatü Camiatü'l-Şarikatü'l-İmarati, 2006.

Memiş, Mustafa. *Aşere Tariki İle İndirac Usulüne Göre Furkan Sûresinin Kırâat Farklılıkları ve Manaya Etkisi*. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *Kur'ân'ı Anlamanın Kaideleri*. çev. Mehmet Yolcu, Ahmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2018.

Mısırî, Mahmûd bin Alî Besset el-. *el-'Amîdü fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. İskenderiyye: Darü'l-Akide, 2004.

Muhammed Ahmed, Mefleh el-Kudât vd. *Mukaddimat Fi 'İlmi'l-Kırâat*. Umman: Daru 'Ammar, 2001.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâs, 2002.

Mumcu, Ahmet. *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuat Abdülbaki. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, 5. Basım, 1374.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbü'l-Ḳur'ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *et-Tefsîr fi't-tefsîr*. thk. Maher Edîb Habbûş. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.

Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi. çev. Hüseyin Kazım Kadri. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2019.

Nurü'l-Beyân Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinin Türkçe Tercemesi. çev. Hüseyin Kazım Kadri. İstanbul: Matbaai 'Âmire, ts. Erişim 01 Ocak 2026

Okay, M.Orhan - Düzdağ, M.Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 127-129. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Okuyan, Mehmet. “Bereketzâde İsmâil Hakkı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Öge, Ali. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsirinde Kıraatlerin Kullanımı” 34 (2012). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184218>

Önen, Hacı. *Kırâat Tarihi ve Kırâat Farklılıklarının Kur’ân Tefsirine Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Öz, Mustafa. “Kurrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/445-446. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özkan, Mehmet. “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/28 (2012), 43-66.

Öztoprak, M. Siraceddin. *Kur’ân Kırâatı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

Öztürk, Mustafa. “II. Meşrutiyet’ten Günümüze Kur’ân Meâlleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (Eylül 2011), 139-189.

Öztürk, Mustafa. “Meâl Kavramının Mahiyeti, Tarihçesi ve Meâlcilik Tecrübesi”. *Kur’ân Meâlleri ve Metin-Merkezci Yorum*. ed. Mustafa Çağrıncı. 131-198. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2021.

Öztürk, Mustafa. “Mustafa Öztürk - Marmara Üniversitesi”. Erişim 12 Ekim 2025. <https://marmara.academia.edu/MustafaOzturk>

Paçacı, Mehmet. *Kur’ân’a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Pakdil, Ramazan. *Ta’lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 18. Basım, 2020.

Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin er-. *et-Tefsîrü’l-Kebîr*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru İhyau’t-Türasi’l-‘Arabî, 3. Basım, 1999.

Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü’t-tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru’s-Sâbûnî, 1997.

Sâfî, Mahmud. *el-Cedvelü fi i’râbi’l-Kur’ân-i ve sarfihî ve beyânihî*. 16 Cilt. Şam: Darü’r-Reşid, 3. Basım, 1995.

Sağlam, Mustafa. “İzmirli İsmail Hakkı’nın Meânî-i Kur’ân’ında Kıraatlerden Yararlanma Biçimi”. *Cumhuriyet Dönemi Kur’ân ve Tefsir Çalışmaları I*. ed. Ali Karataş, Gökhan Atmaca vd. 195-234. İstanbul: Kitâbî, 2025.

Sağlam, Mustafa. “Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli’nde Kıraatlerin Ele Alınışı ve Kıraatlerden Yararlanma Biçimi”. *Kur’ân Meâlleri Sorunlar, Çözüm Önerileri*. ed. Murat Serdar vd. 2/447-471. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

Sâlim, Safvet Mahmûd. *Fethu Rabbi’l-beriyye şerhu’l-Mukaddimeti’l- Cezeriyye fi ilmi’t-tecvid*. Cidde: Daru Nuri’l-Mektebat, 2. Basım, 2003.

Sırrı Paşa, Selim Sırrı b. Tosun el-Giridî. *Sırr-ı İnsân*. İstanbul: Dersaadet, 1894.

Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-İtkân fi ’ulûmi’l-Şur’ân*. thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Mısır: Heyetü’l-Mısriyyeti’l-’Ammeti Li’l-Kütüb, 1974.

Son Çağrı Kur’ân. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2009.

Şen, Ercan. “Cumhuriyet Dönemi Kur’ân Tercümelere Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur’ân Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 348-368.

Yüce Kur’ân ve Açıklamalı - Yorumlu Meâli. çev. Abdülkadir Şener vd. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2014.

Şentürk, Mustafa. “Bekir Sadak’ın Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Anlatımı Adlı Meâli ve Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı”. *Üsküp’te Meddah Medresesi*. ed. Sevba Abdula, Abdullah Taha İmamoğlu. Üsküp: IDEFE-Fettah Efendi Eğitim ve Düşünce Derneği, 2024.

Şentürk, Mustafa - Şeker, Muhammed Ali. “Kur’ân Kirâatlerindeki İhtilaflar ve Manaya Etkileri: Bakara Sûresi Özelinde Semîn el-Halebî Örneği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (07 Temmuz 2019), 257-296. <https://doi.org/10.21054/deuifd.554477>

Şentürk, Recep. “Akif’in Kurân Meâli’nin Tarihi ve Tahlili”. *Direnen Meal: Akif Meali, Uluslararası Sempozyum*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2016.

Şentürk, Recep. “Giriş”. *Kurân Meâli Fatıha Suresi - Berâe Sûresi*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *Fethu’l-şâdir*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1993.

Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli ayi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Daru Hecr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1422.

Taşdemir, Yunus Emre. *Sahih ve Şaz Kıraatler Bağlamında Yunus Suresi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Temel, Ali. "Kirâat Farklılıklarının Meâle Yansıtılması - Mustafa Öztürk ve Kur'ân-ı Kerîm Meâli Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 22/2 (Aralık 2022), 345-365. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1159389>

Terceme-i Kur'ân-ı Kerîm. çev. Süleymân Tefvik. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1928.

Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1981.

Tirmizî, Ebu İsa. *Sünenu't-tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bali, 2. Basım, 1395.

Tokay, Ayşe - Bıçak, Ayşenur. "Süleyman Ateş ve Abdullah Parlıyan'ın Meâllerinin Karşılaştırılması". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/4 (Aralık 2018), 1328-1353. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.459998>

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. *Osmanlı İmparatorluğu Sınırlarının Genişlemesi (1299-1699)*. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. Erişim 11 Ocak 2025. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=442700&materialType=MP&query=S%C4%B1n%C4%B1rlar>

Uzun, Kazım. *Memlûk Devleti Himayesinde ve İslâm Dünyasında Abbâsî Hilafeti: Saltanat-Hilafet İlişkisi*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Uzun, Mustafa İsmet. "Doğrul, Ömer Rıza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 489-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ünal, Mehmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.

Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 12. Basım, 2020.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrû'l-basîf*. 25 Cilt. Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 2009.

Vehbi, Mehmet. *Hulâsatü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 4. Basım, 1968.

Yavuz, Hasan Hüseyin. *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ali Fikri Yavuz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Elmalılı Muhammed Hamdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/57-62. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yazıcı, Ahmet. "Kur'âncılık Ekolü ve Namaz". *İslâmî İlimler Dergisi* 15/2 (Kasım 2020), 317-354. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.823304>.

Yazır, Muhammed H. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: TÜYEK Başkanlığı, 2021.

Yeşildağ, Metin. *Anlama Etki Eden Kıraat Farklılıklarının Türkçe Kur'an Meâllerine Yansımaları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yiğit, Azize vd. "28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 10/6 (25 Aralık 2023), 2139-2157. <https://doi.org/10.46868/atdd.2023.586>

Yolcu, Mehmet - Erten, Mevlüt. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.

Zebîdî, Seyyid Muhammed el-Murtazâ el-Hüseyinî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Uzman Heyet. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabî, 2001.

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. thk. Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. yy.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabî, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez-. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*. 2 Cilt. yy.: Matbaatü'l-'İsa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.

ÖZGEÇMİŞ

1999'da Bayburt İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2007'de Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümün'ü, 2016'da Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. 2019 Yılında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tezli yüksek lisansını tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda çalıştı. 2021 yılı Nisan ayından beri Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmakta olan Birinci, Arapça bilmektedir.

Yayınlar:

Birinci, R. (2025), "Meşrutiyetten Günümüze Anadolu'da Türkçe Meâllerin Serüveni", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/28(7/2) 712-744 DOI: 10.53683/gifad.1641481

Birinci, R. (2025), "Kırâatların Cumhuriyet Dönemi Meâllerine Yansımaları: Bakara Sûresi Örneği". Tefsir Araştırmaları Dergisi 9/2 (10) 778-798. <https://doi.org/10.31121/tader.1730229>